
TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

26

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayımıdır.

Yayın Türü

İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

Baskı-Cilt

Bayrak Yayıncılık Matbaa San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No: 14/2
Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 493 11 06

Kapak Tasarım

Minyatür Ajans

ISSN 1302-4787

Yönetim Yeri/Address for Correspondence

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Ayşekadın Hamamı Sokak, Nr. 26
0089894 Süleymaniye/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlu

Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI

ahishali@marmara.edu.tr

Tanıtım Sorumlusu

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

mdogan@marmara.edu.tr

Abone İşleri/Subscription

Nursel UYANIKER

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*
Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 26 • 2012 BAHAR/SPRING

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
— D e r g i s i —

The Journal of Turkish Cultural Studies

26

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi

MLA International Bibliography,

Turkologischer Anzeiger

isimli uluslar arası indeksler

ve

ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı

tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2012

KOCAV Adına sahibi

Dr. Ali ÜREY
aliurey@kocav.org.tr

EDİTÖRLER/EDITORS

Genel/Editor-in-chief

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
noztoprak@marmara.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
akyildiz63@yahoo.com

Edebiyat/Literature

Doç.Dr. Üzeyir ASLAN
uaslan@marmara.edu.tr

SEKRETERLER/SEKRETARIES

Tarih/History

Doç. Dr. Yüksel ÇELİK
yuksekelik@hotmail.com

Edebiyat/Literature

Nusret GEDİK
nusretgedik@hotmail.com

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Günay KUT (*Boğaziçi Üniversitesi*)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (*Galatasaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsmail ÜNVER (*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (*Yeditepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yahya AKYÜZ (*Ankara Üniversitesi*)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Prof. Dr. Sebahat DENİZ
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
Doç. Dr. Muhammet GÜR
Doç. Dr. Hakan TAŞ
Yard. Doç. Dr. Ali KARACA
Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI
Prof. Dr. Cemal YILDIZ
Prof. Dr. Emel KEFELİ
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Doç. Dr. A. Haluk DURSUN
Doç. Dr. Mustafa KÜÇÜKAŞÇI
Doç. Dr. Erhan AFYONCU
Yard. Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN
Yard. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR

İNGİLİZCE SORUMLULARI

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

ANA DİLİ SORUMLULARI

Nusret GEDİK
Bünyamin AYÇİÇEĞİ

YURT DIŞI TEMSİLCİLERİ/CORRESPONDENTS ABROAD

A B D / U S A

Walter G. ANDREWS
2908 131st Pl. NE
Bellevue, WA 98005 USA

İ S K O Ç Y A / S C O T L A N D

Dr. Christopher FERRARD
8 Dublin Street EH 1 3 PP
Edinburgh/SCOTLAND
e-mail: ferrard@aol.com

J A P O N Y A / J A P A N

Dr. Nobuo MISAWA
TOYO University Department of Socio-Culture System
2-11-10, Oka, Asaka-shi
SAITAMA 35-0007 JAPAN
e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp

K I B R İ S / C Y P R U S

Dr. Kadir ATLANSOY
Doğu Akdeniz Üniv. Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Gazimağusa/KKTC Mersin 10 TR
e-mail: atlansoy@emu.edu.tr

K İ R G İ Z İ S T A N / K Y R G Y Z S T A N

Döölötbek SAPARALİYEV
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Kırgızistan Bişkek
Tinçtik köçüsü, 56
720000 KIRGIZİSTAN

K U V E Y T / K U W A I T

Dr. Faisal ALKANDARI

Kuwait University

History Dept.

KUWAIT

e-mail: falkandari@yahoo.com

M A C A R I S T A N / H U N G A R Y

Prof. Dr. Géza DÁVID

ELTE Török Filológiai Tanszék

Budapest

Muzeum krt, 4/D

H-1088 HUNGARY

e-mail: davidgeza@hotmail.com

S U U D Í A R A B I S T A N / S A U D I A R A B I A

Dr. Mohammad M. AL-QURAINI

P.O. Box. 5074 Pin Code 31982

Al-Hassa/S. ARABIA

Y U N A N I S T A N / G R E E C E

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Fondation Nationale de la Recherche Scientifique

48 av. Vass. Constantinou

11635 Athènes-GREECE

e-mail: evabalta@eie.gr

İÇİNDEKİLER

Tarih

Leyla COŞAN

16.-18. Yüzyıllar Arasında Almanya’da Alkol Sorunu ve
Bunun Türk Savaşlarına Yansıması1-18

Meryem KAÇAN ERDOĞAN

Bozgun Yıllarında (1683-1699) Rumeli’de Eşkîyalık
Faaliyetleri.....19-66

Murat YILDIZ

Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde
Hüseyin Paşa’nın Muhallefatı67-106

Mustafa AYDIN

Osmanlı Devleti’nin Rusya’da Elçilik Açması (1856) ve
Elçi Yusuf Rıza Bey’in Faaliyetleri.....107-126

Edebiyat

Hakan TAŞ

Necâti Beg Divanı’nda Bir Düzeltme ve Tercemân ~
Tercümân Üzerine127-136

Hakan YEKBAŞ

16. Asırda Yaşamış Bir Şairin Sergüzeşti: Hindî Mahmûd
ve Eserleri137-172

Selahattin ÇİTÇİ

Yurt Dışı Eğitim ve Türk Romanına Aksi173-206

İkuo SUZUKİ

Ahmet Haşim’in Estetik Anlayışını Besleyen Bir Kaynak
Olarak Haiku207-228

16.-18. YÜZYILLAR ARASINDA ALMANYA’DA ALKOL SORUNU VE BUNUN TÜRK SAVAŞLARINA YANSIMASI

Leyla COŞAN*

ÖZET

Bu makalede öncelikle, 16.-18. yüzyıllar arasında Almanya’da Reformasyonun etkisi ve matbaacılığın hızla gelişmesi sonucunda alkol ile mücadeleye verilen önemin artışına değinilecektir. Almanya’da ortaya çıkmış olan “alkol ile mücadele durumu”, farklı açılardan ve yazınsal örneklerden yola çıkılarak, döneme damgasını vuran Türk savaşları bağlamında ele alınacaktır. Bu nedenle de, öncelikle Almanların alkol ile ilişkileri ve özellikle erkeklerin alkol içmesinin toplumsal hayattaki yeri hakkında bilgiler verilecektir. Bu bağlamda özellikle aşırı miktarda alkol tüketenlerin veya bağımlısı olanların, ailelerine ve buldukları topluma verdikleri zararlar dolayısıyla toplum tarafından deşifre edilmeleri konusuna açıklık getirilecektir. Toplum yapısında önem kazanan “alkol” olgusunun getirdiği sonuçlardan biri de, buna dair ceza yöntemleri olmuştur. Bu bağlamda, alkol tüketimine karşı önlem alma yöntemlerinin başında gelen “meyhane yasağı” türündeki cezaların toplum tarafından algılanış biçimi ve eğitsel işlevi konularına yer verilecektir. Tüm bu önemli noktaların ele alınmasından sonra ise, alkol sorununun Türk savaşlarına yansımalarının temel nedenleri üzerinde durulacaktır. Alman toplumunda baş gösteren alkol sorununun Türk savaşlarıyla ilişkilendirilerek, dua, vaaz, şiir, şarkı, efsane gibi farklı türdeki metinlere ne şekilde yansıdığı örneklerle gösterilecektir. Bunun için, söz konusu yüzyılların önemli isimlerinden ve farklı metin türlerinden faydalanılacaktır. Son olarak Almanya’da alkol ile mücadele konusunun Türk savaşları bağlamında işlevine dair sorular yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Alkol ile mücadele, eğitsel işlev, Almanya, 16.-18. yüzyıl, Türk savaşları, Türk imajı, Alman imajı

16.-18. yüzyıllar arasında Almanya’da alkol sorununa genel bakış

16. yüzyılın Almanya’sında alkol bağımlılığı ile mücadele doruk noktasına ulaşır. Reformasyon’un ve matbaacılığın hızla yayılması sonucunda alkol sorununa verilen önem artar ve buna bağlı olarak dönemin yazınsal

* Doç. Dr.; Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, leylacosan@marmara.edu.tr

ürünlerinde de önemli bir yer tutmaya başlar. Aile reisi olarak alkol bağımlısı olan, ailesini bu nedenle geçindiremeyen veya kendi şehrini savunmak için gerekli silahı temin edemeyenlerin “meyhane yasağı” ile karşı karşıya kaldıkları sıkça görülmüştür. Getirilen bu yasağın ise alkol tüketimine karşı önlem alma yöntemlerinin başında gelmekteydi. Toplumu uyarı amaçlı verilen bu tür cezalar fazlasıyla alkol tüketenleri korkutma niteliği taşımaktaydı¹. İnsanların özel hayatına müdahale olarak algılanan ve erkeklerin toplum içindeki yerini sarsan böylesi cezalarla toplum bir yandan kontrol edilmeye çalışılmakta, diğer yandan cezaya maruz kalan kişinin toplum önünde deşifre edilmesi hedeflenmekteydi. Sonuçta meyhane yasağı ile karşı karşıya kalan “erkeğin” maskülen kimliği zarar görmekteydi. Bu ise 16. yüzyıl erkeği için son derece zor bir durum olarak kabul edilmekteydi. Çünkü bu yüzyılda erkeğin alkol kullanımını son derece olağan kabul edildiği gibi, ayrıca alkole karşı dayanıklı olması da beklenirdi. Bu döneme ait literatüre bakılacak olduğunda ise içmenin aynı zamanda erkekliğin sembolü olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır. İtalyan Hümanist Gian Francesco Poggio 15. yüzyılda bu konuya ilişkin “eskiden Almanlar savaşçı bir millet idi, şimdilerde ise erkekliklerini silâhlarla yapılan savaşlarda göstereceklerine sarhoş kavgalarında göstermektedirler, en büyük kahraman ise en fazla içendir” diye belirtmektedir². Poggio’nun da sözlerinden anlaşıldığı üzere “içki” tüm girişimlere rağmen neredeyse erkekliğin sembollerinden olan kılıcın yerini almak üzereydi. Başka bir kaynakta ise içkiye düşkünlüğün, şövalyelik erdemlerinin yerini aldığını ve içki kadehinin sarayda soylu bir kadından daha fazla önemsendiğini, sarhoşluğun bu durumda Alman şövalyeliğinden geriye kalan tek şey olduğundan bahsedilmektedir³. İçki tüketimi erkekler için öylesine önem taşımaktaydı ki Vincentius Obsopoeus, *De arte bibendi libre tres* adlı yazısında okuyucularına içki konu-

¹ B. Ann Tlusty, “Trinken und Trinker auf illustrierten Flugblättern”, Harms, Wolfgang; Schilling, Michael: *Das illustrierte Flugblatt in der Kultur der frühen Neuzeit. Wolfenbütteler Arbeitsgespräch 1997*. Peter Lang, Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien 1998, s. 177-204, (bkz. a.g.m., s. 177).

² O. D. Potthoff/Georg Kossenhaschen, *Kulturgeschichte der deutschen Gaststätte, Berlin 1932*, s. 142, nakleden Tlusty, s. 179.

³ J. Müller, “Über Trinkstuben”, “Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte 2 (1857)”, s. 239-266, 619-642, 777-805, burada s. 622; Blasius Multibibus (Anm. 3), S A2, nakleden Tlusty, s. 179.

sunda masada dayanıklı görünebilmeleri için önemli ipuçları vermeyi hedeflemektedir. Bu tavsiyelerden birisi içkiye dayanıklı olmayan erkeğin sık sık küçük abdestini yapması uyarısıdır, diğeri ise hizmetkâra rüşvet vermek suretiyle şarabını suyla inceltmesi tavsiyesidir⁴. Bu önerilerden de anlaşılmaktadır ki, erkek olmak demek diğer erkeklerle içki konusunda yarışabilmek demektir. Toplum ise “meyhane yasağı” ile karşı karşıya kalan erkeği artık sorumluluk sahibi bir kişi statüsünde görmemektedir. Bu olgu aynı zamanda toplumun içki konusuna çelişkili bakış açısını da ortaya koymaktadır. Bir yandan erkeğin içki içmesi ve içkiyi ödeyebilecek kadar para sahibi olması, toplumsal bir olay aynı zamanda erkeğin en doğal hakkı ve hatta erkekliğin sembolü olarak görülürken, diğer yandan bu hakkın erkekten alınması onun adeta toplum tarafından “hadım” edilmesine anlamına gelmekteydi⁵. Çünkü otokontrolünü kaybedecek kadar sarhoş olan kişi seviyesini de düşürmektedir.

Erken Yeni Çağ mentalitesinde ve dolayısıyla dönemin yazınsal ürünlerinde çok farklı şekillerde ele alınan alkol tüketimi konusu bir yandan erkekliğin ve cesaretin sembolü olarak toplum tarafından olumlu karşılanırken, diğer yandan dinsel bakış söz konusu olduğunda olumsuz karşılanmaktaydı⁶. Sarhoşluk konusu teolojik açıdan ahlâkî disiplin kapsamında ele alınmakta ve büyük bir dünyevî günah olarak kabul edilmekteydi. Sarhoş olan kişi bu bakış açısına göre doğanın ve Tanrı'nın koymuş olduğu düzene aykırı davranmaktaydı. İnsanları ahlâkî olarak disipline etme hedefi güden 16. yüzyılın metinlerinde sarhoş olan kişinin bedeni mecazî olarak “günahkar ve düzensiz bir yaşamı” temsil etmekteydi⁷. Aynı zamanda bu tür metinlerde ironi de yer almaktaydı. Metni okuyan ve resme bakan okuyucunun ahmak ve budala olarak görülen sarhoşa gülmesi, alay etmesi beklenilmekteydi. Sarhoşluk durumu her şeyden önce temel günahlardan biri olarak kabul edilmekteydi. Çünkü söz konusu olan ifrat ve sefahat idi

⁴ Tlusty, s. 179.

⁵ Tlusty, s. 179.

⁶ Şarabın dinsel açıdan Hz. İsa'nın mecazî olarak kanı ile ilişkilendirilmesi konusuna girilmeyecektir.

⁷ Tlusty, s. 180.

(sündhafte Völlerei)⁸. Bu ise Tanrı'nın sunmuş olduğu nimetlerin sorumsuzca harcanması anlamına gelmekteydi. Bir kişinin ifrat halinde yaşaması ise onun günahkâr bir yaşam biçimi benimsemiş olduğunu göstermekteydi. Abartıya kaçarak ölçsüzce yemek yemek de ifrat veya sefahat kabul edilse de alkol bağımlılığının sonuçları çok daha ağır olarak kabul edilmektedir. Bu konuya değinen 16. yüzyıl yazarları arasında Sebastian Franck (1499-1542 veya 1543) da yer almaktadır. Franck ilk defa 1528 yılında yayımlanan ve son derece etkin olduğu ileri sürülen *Alkol bağımlılığının korkunç günahı hakkında* adlı kitabında “şeytanın insanı alkol ile tutsak ettiğini” vurgulayarak okuyucularını uyardı⁹.

Mezhep kavgalarının yoğun olarak yaşandığı 16. yüzyılda alkol tüketimi Protestanlar ve Katolikler için önemli bir siyasi propaganda aracıydı. Özellikle de Katoliklerin “içki tüketimi” konusunu iri yapılı, içkiye ve yemeğe düşkünlüğü ile bilinen ve bu konuya yönelik çok sayıda söylemi bulunduğu ileri sürülen¹⁰ Martin Luther'e karşı kullandıkları bilinmektedir¹¹. Luther'in sözde alkol bağımlılığı genel olarak Protestanlardaki ahlakî çöküşü sembolize etmekteydi. Protestanlar ise çoğunlukla resmetmek suretiyle içki içen rahip ve papazlardan hareketle, Katolik mezhebi içindeki ahlakî çöküşü göstermeye çalışmaktaydılar¹².

⁸ Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğe göre ifrat, herhangi bir konuda çok ileri gitme, ölçüyü aşma, aşırı davranma, taşkınlık; sefahat ise zevk ve eğlenceye düşkünlük, uçarılık olarak tanımlanmaktadır (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>).

⁹ “Wan [der Teuffel] vns mit wein hat gefangen/ all sinn beraubt vn[d] zu narren gmacht/ do treibt er sein spot/ kurzweil vnd faßnacht spil mit vns/ treibt vns vo[n] einem laster in das and[er]” (Sebastian Franck, *Von dem gewlichen Laster der Trunckenheit*, Prüss 1539).

¹⁰ Bunların bazıları örneklerden de anlaşıldığı üzere polemik konusu da olmuştur: “Ich fresse wie ein Böhme und saufe wie ein Deutscher, dafür sei Gott gedankt” ya da Martin Luther'e mal edilen, ancak aktarılan yazılarında yer almayan “Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang, der bleibt ein Thor sein Leben lang” sözü gibi. Sözün ilk defa 1775 yılında yazılı olarak geçmesi ve bundan sonraki metinlerde Luther'e mal edilmesine rağmen bu sözün kendisine ait olmadığı düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar bu sözün 1751-1826 yılları arasında yaşamış olan Johann Heinrich Voss'a ait olabileceğini düşünmektedir.

¹¹ Tlusty, s. 181.

¹² Tlusty, s. 182.

Almanlar ve alkol hakkında

Almanlar hakkındaki en yaygın ön yargılar arasında içkiye ve yemeğe aşırı düşkün oldukları gelmektedir¹³. İçki konusunun işlendiği ilk eser olarak Romalı tarih yazarı Tacitus'un çalışması *Germania* kabul edilmektedir. Tacitus Cermenlerin içkiye olan düşkünlüklerinden söz etmekte ve "sabah-tan akşama kadar aralıksız" içebileceklerinden bahsetmektedir¹⁴. Sonraki yüzyıllarda da içkiye olan düşkünlük devam etmiştir. Kuzey Cermenler ve onların öncüleri sayılan Normandiyalılar "Met" adını verdikleri bir çeşit bira üretirlerdi. Bu güçlü içeceğin özellikle erkekler tarafından sevilerek tüketildiği belirtilmektedir¹⁵. O dönem Cermenler hakkındaki genel yargı Tacitus'un eserinden de anlaşılacağı üzere sürekli içip, kavga etmek istedikleri yöndedir¹⁶. Romalı tarih yazarına göre Cermenlere istedikleri kadar içki vermek, yani "onları bu günahlarıyla yenmek silahlarla yenmekten daha kolaydı"¹⁷. Gerd Hamann'ın da çalışmasında belirttiği gibi "Almanların en büyük zaafı içki içmeleridir" kanısı böylece uzun yıllar boyunca kabul gören yaygın ön yargılar arasında yer almaktadır¹⁸. "Çok derinde, ta dipte binlerce yıldır bir şeytan barınmaktadır Almanların ruhunda" (...) "içki şeytanı" ("Sauffteuffel"). Böylece Almanlar özellikle de 16. ve 17. yüzyılda "ayyaş bir toplum" ("ein einig Volk im Vollrausch") olarak adlandırılır¹⁹. Bu imajın yayılmasına özellikle de soyluların yaşam biçimi neden olur. Örneğin Liegnitz²⁰ Dükü III. Friedrich 1559 yılında kronik alkolizm nedeniyle görevinden alınır²¹. Oğlu XI. Heinrich de babasının izinden giderek günlüğünde büyük bir gururla içki yarışmalarında elde etmiş olduğu zafer-

¹³ Gerd Hamann da *Avrupalılar* adlı kitabında bu önyargıların ortaya çıkış sebeplerini irdeleyerek konuyla ilgili örneklerle yer vermektedir (*Die Europäer. Was sie voneinander halten und was sie voneinander wissen*, BoD 2001).

¹⁴ Tacitus, *Germania*, Reclam, Stuttgart 1988, s. 18.

¹⁵ Hamann, s. 116.

¹⁶ Tacitus, s. 18.

¹⁷ Tacitus, s. 18.

¹⁸ John Hale, *Die Kultur der Renaissance in Europa*, Kindler 1994, s. 68, nakleden Hamann, s. 117.

¹⁹ Hamann, s. 117.

²⁰ Silezya'da bir bölge.

²¹ Hamann, s. 117.

lere yer veren Hans von Schweinichen²² (1552-1616) adlı şövalye ile birlikte kale kale dolaşarak içki âlemlerine katılır²³. Şehirlerde ve köylerde yaşayan sıradan içkicilerin ise soylulardan geri kalan yanları yoktur. İçki masasındaki içkiciler hakkında ise, bunların “nadiren çok neşeli ve konuşkan” oldukları söylenmekteydi²⁴. Yeni dünyanın keşfedilmesi, yeni ürünlerin tüketilmesine de neden olmaktaydı. Bunların başında ise çay, kakao ve kahve gibi sıcak içecekler gelmekteydi. Ancak bu biranın artık tüketilmediği anlamına gelmemekteydi. Bavyera Dükü V. Wilhelm’in sarayında yaşayan yaklaşık 700 kişinin yılda “700 kova” yani neredeyse 2000 hektolitreye (1 hl=100 l) bira tüketmesi ve masrafların çok artması nedeniyle 1589 yılında sarayın kendi bira imalathanesi kurulur²⁵. Richard von Dülmen ise genel olarak bütün eğlencelerde çok içildiğini, sanıldığı aksine sadece erkeklerin değil, kadınların da alkol tükettiğini belirtir²⁶.

Alkol sorununun Türk savaşlarıyla ilişkilendirilmesi ve bunların farklı metin türlerine yansımaları

Türklerin özellikle de 16. yüzyılda Avrupa’da elde etmiş olduğu askerî zaferler bir yandan büyük kaygılara, diğer yandan düşmanın yaşam biçimine yönelik ilginin uyanmasına neden olur. Bu ilginin temelinde askerî zaferlerin nedenlerini ortaya çıkarmak yatar. Protestanların Katoliklerle oranla matbaacılıktan daha fazla faydalanmaları sonucunda Türkler hakkında ortaya çıkan yazıların çoğu da Protestanlarca yazılır. Martin Luther ise bu tarz yazıların öncülüğünü yapar. O, Protestanlık mezhebinin lideri olarak, yeni sorumluluklar çerçevesinde öncelikle Alman toplumunun zaflarıyla mücadele etme gereksinimi duyar. Bunların başında ise Almanların içkiye olan düşkünlükleri gelir. Luther için teolojik konular önemli olduğundan, öncelikle Hıristiyanların kendilerini dinsel anlamda eğitme-

²² Hans von Schweinichen yazmış olduğu günlük dışında, Liegnitz Dükü XI. Heinrich’in hayatını da kaleme almıştır (*Leben Herzog Heinrichs XI. von Liegnitz*).

²³ Hamann, s. 117.

²⁴ Richard van Dülmen, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit*, Bd. 2: Dorf und Stadt 16-18. Jahrhundert, Beck, München 1992, s. 128.

²⁵ Hamann, s. 123.

²⁶ Dülmen, s. 129.

leri gerektiğini düşünür. Ona göre Türkler sıradan düşmanlar değildir. Tanrı, Türkleri, Hristiyanları cezalandırmak ve eğitmek için göndermiştir²⁷. *Türklere Karşı Ordu Vaazı*'nda ise Luther, Türklerin yaşam biçimine yönelik olumlu özelliklere de yer vermiştir: “Bizim gibi abartıya kaçarak yiyip şarap içmiyorlar, dikkatsiz ve şen²⁸ giyinmiyorlar, ve bizim kadar ihtişamlı inşa etmiyorlar [...] tıpkı bizim Alman topraklarında olmasını istediğimiz gibi”²⁹. Genel olarak Luther, Türklerin yaşamlarının neredeyse her alanında sadeliği tercih ettiklerini vurgulayarak Batı toplumundaki abartılı ve gösterişli yaşam biçimine yönelik eleştirilerini dile getirmektedir. Onun konuya yönelik endişeleri şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: “Böylece biz Almanlar iyi adamlarız, yiyoruz, içiyoruz, camları indiriyoruz, ocakları söndürüyoruz, bir gecede yüz veya bin, bazen daha da fazla Gülden’i kumarda kaybediyoruz ve Türklerin otuz gün içinde bir sürü çevik atıyla birlikte Wittenburg’da olabileceklerini, yakıp kuşatabileceklerini unutuyoruz! [...] Bunu fark etmeyeceğimizden, endişe duymaktayım”³⁰. Türklerin “şarap” yani içki içmemeleri ise Luther’e göre olumlu özellikler arasında yer almaktadır. Türklerin övgüye değer özelliklerin sayılmasındaki amaç Alman toplumunun eksikliklerini ortaya koyarak, eğitici ve özendirici bir etki yaratmaktır. Çünkü Hristiyanlar durumlarının son derece vahim olduğu-

²⁷ Leyla Coşan, “Tanrım bizi Türklerden koru!” 16. yüzyılda Almanların Türklerden korunmak için yazdığı dualar. *Türklere karşı yazılan vaazların değerlendirilmesi ile birlikte*, Yeditepe, İstanbul 2009, s. 45-48.

²⁸ Burada hafif meşrep bir giyinme biçimi kast edilmektedir.

²⁹ “Zum vierden wirst du sehen bey den Türcken nach dem eusserlichen wandel ein dapffer strenge und ehrbarlich wesen: “Sie trincken nicht wein, sauffen und fressen nicht so, wie wir thun, kleiden sich nicht so leichtfertiglich und frolich, bauen nicht so prechtig...wie wirs gerne haben wolten inn Deutschen landen” (Heerpredigt wider den Türcken, s. 189; Martin Luther, *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, Bd. 30, Abt. II., Böhlau, Weimar 1964, s. 189-200).

³⁰ “So sind wir Deutschen gute Gesellen, saufen, fressen, schlagen die Fenster aus, reißen die Ofen ein, verspielen auf einen Abend hundert oder tausend, auch wohl mehr Gülden und vergessen dieweil des Türken, der in dreissig Tagen mit einem Haufen leichter Pferde zu Wittenburg sein kann, es berennen und belagern! [...] Ich habe leider Sorge, wir werdens verschlafen” (Erl. Ausg. 61. s. 376, nakleden Richard Ebermann, *Die Türkenfurcht, ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung in Deutschland während der Reformationszeit*, Dissertation. a.S., Hofbuchdruckerei von C.A. Kaemmerer & Co., Halle 1904, s. 15).

nun farkındadır: “Macar öldürmekte, İspanyol çalmakta, Alman yiyip içmektedir...”³¹.

Alkol konusu Türklere karşı okunan dualarda da yer almaktadır. Kolektif bilincin oluşmasını sağlayan kilise duaları, özellikle Türklere karşı okunan dualar söz konusu olduğunda ayrı bir anlam taşımaktadır. Türklerin, Tanrı'nın cezası olarak kabul edildiği dualarda, insanlar değişeceklerine ve Tanrı'nın emirlerine itaat edeceklerine söz vermektedirler³². Bu ise Hıristiyanların yaşantılarına farklı bir disiplin getirmektedir. Söz konusu değişim ve disiplinden dolayı Türk konusu ve Türklere karşı okunan dualar eğitici bir işlev de üstlenmektedir. Örneğin Friedrich Roth'un *Türckenglocke* (Türk Çanı)³³ adlı çalışmasında yer alan anonim bir duada Türklere karşı herhangi bir suç işlemediklerini belirten insanlar, Tanrı karşısında işlemiş oldukları günahlardan dolayı, savaş v.b. cezaları hak ettiklerini dile getirmektedirler³⁴. İşlenen günahlar arasında ise Tanrı'ya itaatsizlik, sövgü, cimrilik, ahlâksızlık, kibirlilik, yemek ve (içki) içmek sayılmaktadır. Türklerin ise Tanrı tarafından itaat etmeyen kullarını cezalandırmak üzere kullanıldığı açıklanmaktadır³⁵. Birçok duada olduğu gibi bu duada da içki tüketimi temel günahlar arasında yer almakta ve diğer günahlarla birlikte cezaya neden olmaktadır. Kiliselerde okunan duaların yanı sıra bir de yerel hükümdarların talimatnamesi sonucunda okunan dualar bulunmaktadır. Örneğin, Bayyera Dükü V. Wilhelm, Şubat 1596 yılına ait talimatnamesinde Türk konusunu dinsel eğitim aracı olarak değerlendirmekte-

³¹ Georggievics'in sözlerini nakleden Carl J. Cosack, “Zur Literatur der Türkengebete im 16. und 17. Jahrhundert”, Bernhard Weiss: *Zur Geschichte der evangelisch ascetischen Literatur in Deutschland. Ein Beitrag zur Geschichte des christlichen Lebens wie zur Kultur- und Literaturgeschichte*, Basel/ Ludwigsburg 1871, s. 181.

³² Coşan, 2009, s. 161.

³³ Friedrich Roth, *Türckenglocke. Das ist: Kurze und einfeltige anleytung, wie man jetzo in vorstehender gefahr der Christenheit von dem Türcken her, rhürende, in der Gemeine Gottes, und ein jeglicher Christlicher Haußvatter in seiner Haußkirchen, mit seinem Weib, Kindern und Gesinde, den lieben Gott umb hülf und Errettung, mit demütigem Gebett ersuchen sollen*, 1596.

³⁴ Coşan, 2009, s. 188-191.

³⁵ Coşan, 2009, s. 188-191.

dir³⁶. Talimatnamede günahı, özellikle sövgüyü, bağırmayı ve şikâyeti, metres edinmeyi, evlilikte sadakatsizliği, ahlâksızlığı, kumarı, “içki içmeyi yasaklamakta” ve bunları (kişi, sınıf ayrımı yapmaksızın) en ağır şekilde cezalandıracağını beyan etmektedir. Dük, bu tür günahlardan ötürü Tanrı'nın ceza olarak Hristiyanlığın ezeli düşmanı olan Türkü gönderdiğini dile getirmektedir.

Türklerle alkol konusunu bir araya getiren diğer bir metin türü ise şiirdir. Okuyucularını alkol tüketimi konusunda uyarın Lüteryen teolog Sigismund Scheretz (1584-1639) özellikle askerlerin tamamen alkolden uzak durmasını istemekte ve okuyucularına örnek olarak Hristiyan dünyasının en büyük düşmanı kabul edilen Türkleri göstermektedir. Ona göre dinî kuralları gereği alkolden uzak duran Türkler bu nedenle savaşa daha fazla odaklanıp, başarılar elde etmektedirler.

“An grawsamn Türcken sihstu wol Şu zalim Türklere bir bak
Daß sie gar nicht sauffen voll. İçmezler zil zurna olana dek.

Sondern sich dieses Lasters schäm'n/ Aksine böylesi bir günahıtan utanırlar
Viel mehr jr Sach in achtung nem'n/ Daha çok kendilerini işlerine verirler

Vnd trachten wie sie mit Verstand Ve tasarlarlar akıllarıyla
Dem Feind begegnen in dem Sand, Nasıl baş edeceklerini düşmanlarıyla,

Das thut jr frommen Deutschen auch/Siz inançlı Almanlar da yapıyorsunuz bunu
Begebet ewren bösen Brauch Bırakın artık bu kötü alışkanlığınızı

Mit dem Gesäuff/ vnd betet liebr Terk edin ayyaşlığı, onun yerine dua edin
Als abgesandte kirchnlied. Elçileri olarak Kilisenin.

Wo jhr nu werdet wie die Christn Artık gerçek Hristiyanlar misali
Euch widern Feind bedächt'g rüst'n/ Dikkatlice hazırlanıp düşmana karşı

Fein nüchtern leben/ fleissig bet'n/ Edepli ve ayık yaşayıp, sürekli dua edip,
Vnd vnerschrocken an jhn tret'n. Korkusuzca karşısına çıkın düşmanın.

Als werdet jhr an allen Seitn İsa ile birlikte savaşırçasına
Mit Christo gar glücklich streit'n/ her yerde canı gönülden olun Onunla

³⁶ Wilhelm V., Bayern, Herzog, *Von Gottes Gnaden Wir Wilhelm Pfalzgrave bey Rhein, Hertzog in Oberr und Niderr Bayern. (Anordnung 1593.11.12)*, München 1593 ve Wilhelm V., Bayern, Herzog, *Von Gottes Gnaden Wir Wilhelm Pfalzgraffe bey Rhein, Hertzog in Oberr unnd Niderr Bayern (Anordnung 1596. 04. 25)*, München 1596.

Vnd ewer Feind/ das mag ich sagn Ve acı çektirerek vereceksiniz gözdağı
 Für leid in ein Bockshorn³⁷ jagn³⁸ . düşmanınıza, bunu ben söyleyeyim size

Georg Schreiber de Türklerle ilgili bir makalesinde 1571 yılında yayınlanmış olan ve Hıristiyanların günahlarını anlatan anonim bir şarkıya yer vermektedir. Şarkıda Hıristiyanların günahları sonucunda Tanrı tarafından Türklerle cezalandırılacağı anlatılmaktadır³⁹. Hıristiyanların tüm uyarılara rağmen düzelmedikleri, birbirlerine saygı göstermedikleri ve uyarılara kulak asmadıkları belirtilmektedir. Çünkü onlar binlerce Hıristiyanı öldürecek ve çok sayıdaki esir alacak olan Türklerle henüz karşı karşıya kalmamıştır⁴⁰. Cezaya neden olacak olan günahlar arasında içki de yer almaktadır:

IR Christen schawt die grosse not/ Wie straffet vnser Herre Gott	Ey Hristiyanlar bakın şu büyük sefalete Yüce Tanrı'nın bize verdiği cezaya
Wil vns reitzen zur Busse nun/ Das wir vns sollen bessern thun.	Şimdi nedamet ⁴¹ ödememizi istiyor Daha iyi insan olmamızı bekliyor.
Mit vnserm Nachbauren tragen leid/ Aber es geht vns dise zeit.	Birlikte sıkıntı çekerek komşularımızla Ama geçecek bu zamanlar da.

³⁷ Jmdn. ins Bockshorn jagen” deyimini şaşırtmak, korkutmak, yıldırma, tedhiş etm., gözdağı vermek anlamına gelmektedir (Karl Steuerwald, *Almanca-Türkçe Sözlük*, ABC Kitapevi, İstanbul 1988, s. 120).

³⁸ Şiir için bkz. Alexander Bitzel, *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz: ein lutherischer Theologe im Dreißigjährigen Krieg*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2002, s. 200.

³⁹ Şenol Özyurt'un çalışmasına bakılacak olduğunda dinî ve dünyevî şarkılarda da bu konunun sıklıkla işlendiği ortaya çıkmaktadır. Hristiyanların günahlarla dolu yaşamından ve bunun Türklerle ilişkilendirilmesinden bahseden şiirlerden birisi: Ein Christlich Claglied, über unser sündlich leben, so auff nachfolgende Melodeyen gesungen mag werden: Durch Adams fahl ist gantz verderbt, O Herre Gott dein Göttlichs Wort, Erzürn dich nicht du frommer Christ başlığını taşımaktadır (şiir için bkz. Şenol Özyurt, *Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Wilhelm Fink, München 1972, s. 467-470).

⁴⁰ Georg Schreiber, “Deutsche Türkennot und Westfalen”, Franz Petri (Hg.), *Westfälische Forschungen. Mitteilungen des Provinzialinstituts für Westfälische Landes-und Volkskunde*, Bd.7, Böhlau, Münster, Köln 1954, s. 34.

⁴¹ Kefaret, dini pişmanlık anlamında kullanılmıştır.

Wenn man vns lang saget durch auß/ Bize uzun zamandır söylendi
 Zu eim Ohr ein/ zum andern auß. Bir kulağımızdan girip diğerinden çıktı.
 So rochlos wir Christen jetzt sein/ Öylesine düşüncesiz olduk ki
 Ein ander achten wie hund vnd schwein. Birbirimize saygımız kedi köpek misali.
 Wie vil tausent in Wassersnot/, Kim bilir kaç bini susuzluktan,
 Wie vil durch Erdbidem sein Todt. Kim bilir kaç ölecek depremden.
 Wie vil Tausent der Türck bringt vmb/Kim bilir kaç binini Türk öldürecek
 Auch furt er weg ein grosse Summ. Ayrıca çok sayıdakini esarete düşürecek.
 Noch sein wir schier on all sorgen/ Şimdilik hepimize görünüşte uzak tasa
 Ich glaub wenn man wüst das morgen Düşünüyorum da eğer bilsek ki yarın hayatta
 Der Türck kem wahrhaftig rein/ Türk gerçekten çıkacak karşımıza
 Noch musten wir gutter ding sein, Yine neşemiz olacaktı yerinde,
 Kurtzweilen/ spilen/ sauffen/ vnd fressen./Eğlenerek, oynayarak⁴², yiyerek ve içerek”.
 Vnsers Nechsten gar vergessen. En yakınımızı bile unutarak.
 Darbey Sacramenten vnd schelten/ Lanetler ve küfürler ederek,
 Ja solt der Metzen drey Taler gelten. /Üç Taler değerinde mi olmalı kile⁴³?
 So gar gering setzen wirs hinein/ Öylesine az dolduruyoruz ki içine
 Vnd wollen dannoch gute Christen sein”⁴⁴. İyi Hristiyan olduğumuzu sanıyoruz bir de.

İçki konusunun ele alındığı kitaplar arasında mucizevî işaret olaylarını işleyen Hiob Fincel'in⁴⁵ kitabı da bulunmaktadır. Yazar kronolojik sıra ile Almanya'da 1517 ile 1562 yılları arasındaki mucizevî olayların tümünü ele almaktadır. Protestan olan Fincel kitabının önsözünde mucizevî işaretleri Tanrı'nın öfkesinin işareti ve mahşer gününün habercisi olarak görmekte ve bunun sonucunda insanları tövbeye çağırılmaktadır. Ona göre günahkâr

⁴² Kumar oynamak kastedilmektedir.

⁴³ Türk Dil Kurumuna göre kile “tahıl ölçmede kullanılan belirli hacimdeki kap, ölçek” anlamında kullanıldığından “Metzen”in karşılığı olarak tarafımca tercih edilmiştir (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>).

⁴⁴ Schreiber, s. 34.

⁴⁵ Hiob Fincel, *Wunderzeichen. Warhafftige beschreibung und gründlich verzeichnus schrecklicher Wunderzeichen und Geschichten, die von dem Jar an MDXVII. bis auff itziges Jar MDLVI. geschehen und ergangen sind nach der Jarzal*, Durch Jobum Fincelium, Rödinger, Jhena 1556.

olan insanlar, Tanrı'yı öfkelenince, O da insanları Türklerle ve doğal afetlerle cezalandırmaktadır⁴⁶. Fincel'in Türklerle ilgili çok sayıda mucizevî işarete yer verdiği dikkat çekmektedir. Bu işaretlerin bazılarının savaş alanlarında, diğerlerinin Türkler tarafından ele geçirilmiş ülkelerde görüldüğü bildirilmektedir⁴⁷. Yazarın içki konusuna da önem verdiği çalışmasından anlaşılmaktadır. Yirmi sayfa boyunca Hristiyanların neden içki içmemeleri gerektiğini anlatmakta ve bunları örneklerle desteklemektedir. Örneklerin tümünde içki içenlerin başına elbette kötü olaylar gelmektedir. Tanrı ise insanları bu kötü alışkanlıktan vazgeçirmek için mucizevî işaretlerini (kıyamet alametlerini) yeryüzüne yollamaktadır. Hristiyanları esarete düşürecek olan, açlık ve susuzlukla terbiye edecek olan, yani cezayı verecek olan ise her zamanki gibi Türklerdir⁴⁸.

İçki ve Türkleri bir araya getiren bir efsane de Purbachlı Türk (Der Purbacher Türke) efsanesidir⁴⁹. Buna göre Türkler 1532 yılında yine Viyana'yı kuşatma niyetindeyken bir süvari grubu Avusturya'da bulunan Purbach şehrine kadar ulaşır. Türklerin geldiğini duyan Purbachlılar dağlara kaçar. Türkler Purbach'a vardıklarında kimseleri bulamadıklarından evleri aramaya koyulurlar. Türk askerlerinden birisi şarap mahzenine girer ve Purbach şarabından öylesine çok içer ki sızıp kalır. Uyanınca diğer as-

⁴⁶ Bildnr. 29 (Dijital baskıdan faydalanılmıştır. Kitapta sayfa numarası belirtilmediğinden, dijital baskıda belirtilen sayfa sayıları tarafımda kullanılmıştır. Bildnr. (resim numarası) bu durumda sayfa numarası anlamındadır).

⁴⁷ Fincel, 1523, 1525 yıllarına. Bildnr. 73.

⁴⁸ Fincel, Bildnr. 244.

⁴⁹ İçki ve Türklerin konu edildiği diğer bir efsane de Slovakya'da bir Alman köyü olan Schmiedshau'da geçmektedir. Buna göre Türk savaşları zamanında Schmiedshau'ya gelen Türkler, çok sayıda insan öldürür ve kilise yağmalar. Türklerin arasında en kötü olan ise kilise içerisinde olmayacak davranışlarda bulunan Türk imamıdır. Görünmez bir el bütün çanların çalınmasına neden olunca, Türkler korkar ve saklanmak üzere dağlara çıkmaya çalışır. Ancak dağlara varamadan Tanrı onları, yol üstünde gizlenmiş güçlü birkaç erkek ile cezalandırır. Bunlar, zaten şarap içmekten sarhoş olan Türkleri vurur ve oradaki bir hendeğe atar. Bu olaydan sonra hendeğe Türk hendeği denir Bu defa içkiden dolayı Türkler zarar görmektedir. Bu da aslında göstermektedir ki, genelde içki içen hangi taraf olursa olsun, daima zarar görmekte ve savaşta başarısız olmaktadır (Leyla Coşan, "Alman Dilinde 'Türk' Sözcüğünün Kullanım Alanlarına Geçmişten Günümüze Bir Bakış", *Türk Kültürünü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 22, İstanbul, 2010, s. 167-192; http://www.harptabwiki.de/schmiedshau/sagen_extern.htm#oben).

kerlerin gittiğini ve Purbachlıların döndüğünü anlar ve hemen saklanıverir. Türk kafasını bacadan uzattığında sokağın silahlı ve öfkeli çiftçilerle dolmuş olduğunu görür. İçeri çekilir ve yerinden kıyıdamadan öylece durmaya başlar. Aşağıdakiler onu inmesi için ikna etmeye çalışsa da bu konuda başarısız olurlar. En sonunda biri bacanın yakılması fikrine varır. Baca yakılır, dumana dayanamayan Türk bacadan çıkarılır ve zindana atılır. Toplanan meclis Türk askerine Hıristiyanlığa geçmesi halinde ceza vermeme kararı alır. Ancak kimseye yük olmaması için yakalandığı evin sahibine uşak olarak verilmesi uygun görülür. Türk karardan memnun kalır, vaftiz edilir, Almanca öğrenir ve yeni sahibinin evinde yaşamaya başlar. Uşağının ölümünden sonra sahibi taştan bir Türk kafası heykeli yaptırır ve bunu Türkün yakalandığı bacanın ucuna yerleştirir. O günden bugüne Purbachlı Türk adını alan heykel 163 numaralı evin bacasında görülür. Efsanenin gerçekte olan ilişkisi tam olarak tespit edilemese de 7 Aralık 1669 yılında Purbach'da Johann Gabriel adlı birinin evinde bir Türkün vaftiz edildiği kayıtlara geçer⁵⁰. Aynı efsanenin bir benzeri de Macar dilinde mevcuttur⁵¹. Sonuç itibarıyla hem Alman hem de Macar versiyonunda içki içen Türk aslında en azından asker olarak ciddi bir biçimde mağdur ve başarısız olur. Hala şarap üretimi ile meşhur olan Purbach şehrinde bu efsane yılda bir kez festival düzenlenerek yaşatılır. Festivalde yerel halk Osmanlı kıyafetleri giyerek şehirde dolaşır.

İçki savaş stratejileri arasında da yer alır. Örneğin 1788 yılında Hayne tarafından yayınlanan ve Türklerin savaş stratejilerine ilişkin bilgilere yer veren çalışmada içki Türkler tarafından Hristiyanlara karşı kullanılır. 1717 yılının başlarında⁵² Belgrad Paşası Pancevo (Pañçova)⁵³ kalesini fethetmeyi

⁵⁰ Efsanenin metni için bkz. <http://www.purbach.at/seite.mv?20-12-20-00>; <http://www.purbach.at/seite.mv?40-21-14-00>; <http://gutenberg.spiegel.de/buch/54/19>; http://www.sagen.at/texte/sagen/oesterreich/burgenland/petzoldt/purbacher_tuerke.htm

⁵¹ Macar versiyonunda Türk'ün hem Hıristiyan, hem de aile bireyi olarak cemaate faydalı bir insan olduğu vurgulanır ve bu özelliğinden dolayı övgüye değer bulunur. Bunun en belirgin kanıtı ise efsaneye göre Türkün ölümüne dek vaftiz babasının evinde kalması ile açıklanır. Ölümünden sonra sahibi tarafından anısına bacaya yerleştirilen heykel ise sahibinin minnettarlığı olarak yorumlanır. Bu versiyon daha uzun olmakla birlikte savaşa ilişkin bazı bilgiler de içermektedir (<http://www.purbach.at/seite.mv?40-21-14-00>).

⁵² Olay 1714-1718 yılları arasında süregelen 6. Osmanlı-Avusturya savaşında döneminde meydana gelmiştir.

hedefler. Bunun için değişik bir savaş stratejisine başvurur. Paşa, iyi Almanca konuşan birkaç Türk'e Çingenelerinkine ya da dilencilerinkine benzer kıyafetler giydirir⁵⁴, yanlarına birkaç fıçı kaliteli eski Macar şarabı verir ve bunları Pancevo'ya taşımalarını ister. Bundaki amaç fıçıları satarak garnizonu güçsüz düşürmek, harekete geçmelerine engel olmak ve bunun sonucunda gece kaleye saldırarak onu daha kolay elde etmektir. Kılık değiştirmiş olan Türkler işlerini vakitlice halledip, boş fıçılarıyla Belgrad'a dönerler. Alman milletini şarap içme konusunda kendi milletiyle karşılaştıran Paşa büyük bir yanılgıya düşer. Kendileri içki içmeye alışkın olmadıklarından onların da öyle olduğunu sanır. Oysa ki Almanlar öylesine iyi içki içerler ki aralarından bazıları sarhoşluk hissi duymadan yarım fıçıyı tek başına bitirecek güçtedir. Kısaca Türkler bunun olmasına ihtimal vermediklerinden gece gelirler ve saldırıya geçerler. Ancak içkinin etkisiyle daha da ateşlenen Almanların cesareti ikiye katlanır ve Türklere büyük kayıplar verdirerek geri püskürtürler⁵⁵.

Türklerin savaş stratejilerine yer veren metinden de anlaşıldığı üzere yazar içki içmenin dinsel boyutu üzerinde hiç durmamakta ve Almanların içkiye olan düşkünlükleri kendilerine bir dezavantaj olarak geri dönmemektedir. Daha önceki metinlerde içki Türklere karşı savaşta başarısızlığa neden olurken, bu metinde içki kullanımını dayanıklılığı, cesareti ve zaferi beraberinde getirmektedir. Böylece Almanların en büyük zaafı olarak kabul edilen içkiye düşkünlük, cesareti arttıran ve başarıya neden olan bir özelliğe bürünmektedir.

⁵³ Metindeki yazılım şekli Pansowa'dır. Pancevo günümüzde Hırvatistan'da bulunan bir şehirdir.

⁵⁴ Retrik'ler (Razen) kendi din adamları ve kiliseleri olan Ortodoks, Sırp bir millettir. Yoksul görünmelerine ve son derece basit kıyafetler kullanmalarına rağmen, aralarında son derece zengin olanları da vardır. Zengin olanların Macarlarla ve Türklerle ileri derecede ticaret yaptığı söylenmektedir (Zsuzsanna Ablonczyne Nador, *Ungarn-Das gesegnete Land Europas. Das Ungarnbild der niederländischen Reisebeschreibungen in der Periode 1555-1774. Eine vergleichende Analyse im Spiegel der rhetorisch-apodemischen Traditionen dargestellt an Werken der niederländischen, deutschen und englischen Reisebeschreibungen*, Debrecener Universität, Institut für Germanistik, Doktorarbeit, Debrecen 2005, s. 215).

⁵⁵ J.C.G. Hayne, *Abhandlung über die Kriegskunst der Türken, von ihren Märschen, Lägern, Schlachten und Belagerungen* zc., gedruckt bey Johann Thomas Elden von Trattnern, Wien 1788, s. 339, 234.

Sonuç

Makaleden de anlaşıldığı üzere 16.-18. yüzyıllar arasında Almanya'da içki ile mücadeleye verilen önem birçok metne yansımış ve önemli bir yer tutmuştur. Hristiyanlıkta temel günahlar arasında yer alan alkol tüketimi ağırlıklı olarak dini açıdan değerlendirilmiş ve bunun sonucunda Tanrı'nın insanları doğal afet, kıtlık, salgın hastalıklar ve savaş gibi felâketlerle cezalandırdığına inanılmıştır. Özellikle de din adamları Almanların alkol tüketiminin ahlâkî çöküşe ve savaşlarda mağlubiyete neden olduğu fikrine vardıklarından, alkol ile mücadele etme ihtiyacı duymuşlardır. Tüm bunların sonucunda alkol ve döneme damgasını vuran Türk savaşlarını ilişkilendirilen metinler ortaya çıkmıştır. Bu metinlerde eğitici işlevler ön planda olduğundan, genelde okuyucuya ders verme amacı güdülmüştür. Bu nedenle metinlerin çoğunda alkol kullanan taraf, ister Alman olsun, ister Türk, yenilgiye maruz kalan taraf olarak gösterilmiş ve böylece okuyucunun ibret alması hedeflenmiştir. Bu genel eğilime uymayan metinlerden birine bu çalışmada yer verilmiştir. Almanların en büyük zaafı olarak nitelendirilen ve her zaman savaşta yenilgiye neden olduğu ileri sürülen alkol, söz konusu metinde bu defa cesareti beraberinde getirdiğinden zafere neden olmuştur.

Ekler⁵⁶

RESİM 1

⁵⁶ Fotoğrafları çeken Kültür ve Turizm Bakanlığı çalışanlarından İsmail Hasan Bodur'a teşekkür ederim.

RESIM 2

“THE 16.-18. CENTURY ALCOHOL PROBLEM IN GERMANY AND
ITS IMPACTS ON WARS AGAINST TURKS”

Abstract

This article is primarily intended to indicate the increased emphasis placed on the alcohol, with the influence of Reformation in Germany in the 16.-18. centuries and the development of printing machine. The fight against alcohol in Germany is to be dealt with from different angles as part of the Turkish Wars that mark the period in question, through the eyes of different types of works. On this account, the article seeks to highlight the drinking habits of the Germans and the increase in alcohol consumption in males' social lives. In this context, the harm caused by the excessive consumption of alcohol to their families and the society they belong to will be discussed. The misuse of alcohol in society has naturally led to a need for punitive measures. It is here to be discussed, therefore, what certain measures taken to combat alcohol consumption, such as the banning of drinking in public places. These points being argued, the alcohol problem in German social life will be associated with the Turkish Wars and its effects on different types of texts, including prayers, sermons, poems, lyrics and plays. To do so, the notable figures of the given centuries and their works will be used. Lastly, answers will be sought to the questions concerning the role of alcohol in drinking plays, with particular emphasis on wars against Turks.

Keywords

Combat against alcohol, Germany, 16.-18. century, Turkish wars, Turkish image, German image

BOZGUN YILLARINDA (1683-1699) RUMELİ'DE EŞKİYALIK FAALİYETLERİ

*Meryem KAÇAN ERDOĞAN**

ÖZET

Eşkîyalık, hemen her toplumda çeşitli sebeplerle ortaya çıkan sosyal bir olgudur. Özellikle devletlerin içinde bulunduğu savaş dönemlerinde çok daha tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı Devleti de XVII. yüzyılın son çeyreğinde girişmiş olduğu savaşlar sırasında eşkîyalık olaylarıyla Anadolu'da olduğu gibi Rumeli'de de sık sık karşılaşmıştır. Halkın yanı sıra idari görevliler, kapıkulları, timarlı sipahiler, ücretli askerler ve geri hizmet sınıfları bu olaylarda rol oynamıştır.

Savaş ortamını fırsat bilerek halk üzerindeki baskısını artıran eşkıya, yerleşim birimlerini tehditle salma salmış, mal ve erzakı yağmalamış hatta cana kastetmiştir. Kalabalık eşkıya birlikleri zirai ve ticari faaliyetleri büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Eşkîyanın korkusundan halkın bir kısmı başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Gündelik hayatta türlü sıkıntılara yol açan eşkıya yüzünden askeri birliklerin bir kısmı cepheye gönderilememiş, mahallin asayişine memur edilmiştir. Üstelik halktan da bölgenin muhafazası için yardım istenmiştir. Hükümet, asayişin bozulması, yol güvenliğinin ihlal edilmesi hatta sefer yolundaki askeri nakliyata zarar verilmesi üzerine bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bunlar arasında ormanlık alanların kaldırılması, ıssız yerlere palanka yapılması veya mevcut olanların tamir ettirilmesi, mahalli güçlerin takviye edilmesi gibi hususlar bulunmaktadır. Ayrıca eşkıyalık ile mücadelenin üst düzey görevlilerin yetki alanına dahil edilmesi ve bölgeye bostancı ocağı mensuplarının gönderilmesi de dikkati çekmektedir.

Eşkîyayı ortadan kaldırmada genellikle kuvvet kullanma yolunu seçen hükümet, yakalanan eşkıyayı idam, hapis, sürgün ve kürek cezası ile cezalandırmıştır. Bunların dışında eşkıyayı kefalete bağlama ve affetme gibi yöntemlere de başvurmuştur. Bununla birlikte dize getiremediği eşkıya liderine savaş koşullarını dikkate alarak makam ve mevki teklif etmiş, kalabalık maiyeti ile birlikte cepheye sürerek tehlikeyi bertaraf etmek istemiştir. Hükümetin bu konuda başarıya ulaşması ancak yerel görevlilerin desteği ve gayreti, halkın yardımıyla mümkün olabilirdi. Oysaki taşrada eşkıyayı himaye eden, yardım ve yataklık yapan gruplara her zaman rastlanmıştır. Bu duruma savaşların getirdiği olağüstü koşullar da eklenince asayişin sağlanması ve eşkıyanın kökünün kazınması zorlaşmış, mücadele yıllarca devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Rumeli, eşkıyalık, XVII.yüzyıl, bozgun yılları, Osmanlı

İnsanlık tarihi boyunca toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkan eşkıyalık, genellikle silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol

* Yard. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, meryem@ogu.edu.tr

kesip baskın yapma, cana ve mala zarar verme, kamu düzenini ve asayışı bozma olarak tanımlanmaktadır.¹ Bu işi yapan kişiler ise (şakî/eşkîya), sözlüklerde bahtsız, fena hareketli, haylaz, habîs, haydut, kuttâu't-tarîk ve dağ hırsızları² şeklinde tarif edilmektedir.

Eşkîyalığın ortaya çıkış sebepleri çeşitli olmakla beraber kaynağını genellikle “sosyo-ekonomik” nedenler oluşturmaktadır. Özellikle kırsal kesimin ekonomik şartlarının yetersizliği dolayısıyla geçimini sağlayamayan halkın eşkîyalık olaylarında önemli rol oynadığı görülmektedir. Halkın içinden sivrilen bir eşkîya lideri, yerel-merkezi otoriteye başkaldırarak, isteklerini gayrimeşru bir zeminde arama çabasına girmektedir. Bu yolda en büyük destekçisi benzer mağduriyetleri yaşayan, kendisine doğrudan ya da dolaylı yoldan destek veren halk kitesidir.³ Benzer durumlar dünyanın hemen her bölgesinde görülmesine rağmen, bu konudaki temel farklılıkları, toplumsal yapı ve devletin icraatları şekillendirmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin taşrada kurduğu toplumsal yapı ve denetim sayesinde isyanlar, batıya kıyasla daha az görülmüştür.⁴ Bu isyanlar içerisinde de özellikle “Celalî İsyancıları”nı zikretmek gerekir.⁵ XVI. yüzyıl Anadolu tarihi açısından önem arz eden bu isyanlar, farklı isimler altında XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Bahsedilen yüzyılda Osmanlı Devleti, gerek idarî-askerî gerekse sosyo-ekonomik yapıdaki bozulmalar dolayısıyla bir sarsıntı ve buhran dönemine girmiştir. Zira kapıkullarının sayısı önceki döneme göre büyük bir artış göstermiş, eyalet askerlerinin yerini sarıca ve sekbanlar

¹ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(TDVİA)*, İstanbul 1995, XI, 463-466; Mehmet Öz, “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, ed. Doç. Dr. Osman Köse, Samsun 2009, s. 36-37.

² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1989, s. 781; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2003, s. 238, 977, 986.

³ Eşkîyalık ve sosyal eşkîyalık hakkında geniş bilgi için bkz. Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, İstanbul 1997, s. 7-19; Mücteba İlgürel, “Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri”, *TDVİA*, İstanbul 1995, XI, 466-469.

⁴ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çeviri Zeynep Altok), İstanbul 1999, s. 240.

⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyancıları*, Ankara 1975; Barkey, *a.g.e.*; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2000.

doldurmaya başlamıştır. Öte yandan malî yapıda kanunnameler çerçevesinde tahsil edilen vergi miktarlarında değişiklik olmaması, timar sistemini derinden etkilemiş, artan masrafları karşılamak için vergileri artırma ve yeni vergilere yönelme kaçınılmaz hale gelmiştir.⁶ Askerî ve malî yapıdaki bu değişiklikler, timar sisteminin önemini kaybetmesine, iltizam yönteminin yaygınlaşmasına ve avârızın olağan bir vergiye dönüşmesine yol açmıştır.⁷

Bu dönemde idarî yapıda da bazı değişiklikler söz konusu olmuştur. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında taşrada “türedi eşkıyası” ve “türedi paşalar” adıyla yeni bir oluşum ortaya çıkmıştır. “Paşa kapısı halkı” denilen binlerce sarıca ve sekbandan oluşan bölükler, paşa adına halktan tahsil edilen salmalarla geçimlerini sağlamış, çeşitli nedenlerle kapısız kalan bu kişiler, yine halk üzerine musallat olmuşlardır.⁸ Aynı dönemde sarıca ve sekbanlara katılan ve eşkıyalık yapan bazı aşiretler de asayişin bozulmasına sebep olmuştur. II. Viyana Muharasası’nı izleyen savaş yıllarında halk üzerindeki baskı daha da artmıştır. Bu dönemde asker kaçaklarının çoğalması, vergilerin artırılması, kanun dışı salmaların toplanması memlekette eşkıyalığa uygun bir zemin oluşturmuştur.⁹ Ayrıca malî darlığı aşmak ve seferleri finanse etmek amacıyla memleketin zenginleri ve yüksek dereceli memurlarından “imdad-ı seferiyye” adıyla yardım talep edilmesi ve zenginlerin servetlerine el konulması toplumdaki huzursuzluğu daha da artırmıştır.¹⁰ Savaşın getirdiği olağanüstü koşulları dikkate alarak askerî yapıyı düzenlemeye çalışan hükümet, nefir-i âm usulü ile halktan asker topladığı gibi Rumeli’deki yörükleri de *evlâd-ı fâtihan* adıyla yeni bir düzenlemeye tabi tutarak silahlı bir kuvvet haline getirmiştir.¹¹ Hükümet, bir taraftan da eşkıya ile silahlı mücadeleyi sürdürmüş, zaman zaman eşkıya elebaşlarına

⁶ Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6-7, Ankara 1968, s. 212-213.

⁷ Öz, “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık...”, s. 39; A.mlf, “II.Viyana Seferine Kadar XVII.Yüzyıl”, *Türkler*, Ankara 2002, IX, 713.

⁸ Akdağ, *a.g.m.*, s. 214-216, 234-235.

⁹ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 220.

¹⁰ Orhonlu, *Aşiretlerin İşkânı*, s. 2-3; Akdağ, *a.g.m.*, s. 237.

¹¹ Orhonlu, *Aşiretlerin İşkânı*, s. 3-5.

eyalet ve sancak valilikleri vererek karışıklıkları önlemeye çalışmıştır.¹² Bunun yanında eşkıyalığın kaynağı olarak gördüğü sarıca ve sekbanlığı kaldırıp bütün sarıca ve sekbanları bir ocak halinde teşkilatlandırmıştır. Alınan tedbirler çözüm için yeterli olmayınca 1695'te yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Buna göre paşa kapılarında sarıca, sekban ve levend birlikleri halinde bayrak açtırılmayacak, sadece deli ve gönüllü bayrakları açtırılacaktı.¹³ Yapılan düzenlemelere rağmen eşkıyalığı oluşturan şartların ortadan kaldırılamaması hatta seferler süresince daha da ağırlaşması mücadelelerin uzun yıllar sürmesine yol açmıştır.

Bu çalışmada Mühimme defterleri esas alınmak suretiyle bozgun yıllarında Rumeli'deki eşkıyalık faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. Defterlere yansıyan yüzlerce kayıt vasıtasıyla eşkıyanın halk üzerindeki baskısı, eşkıyalık yapan kişi ve gruplar, devletin aldığı tedbirler ayrıntılı bir şekilde takip edilmeye çalışılacaktır.

I) Bozgun Yıllarında Rumeli'deki Eşkıyalık ve Halk Üzerindeki Etkileri

Eşkıyalık yapan kişi ve gruplar devletin resmi kayıtlarında genellikle “şakî”, “kuttau't-tarîk”, “haydut eşkıyası”, “haydut keferesi”, “mela'in”, “haramî”, “haramzâde” şeklinde ifade edilmiştir. Zaman zaman eşkıyanın etnik kimliğine de vurgu yapılarak Arnavut, Kıpti, Tatar, Leh eşkıyası, Macar ve Nemçe katanası gibi tanımlamalara yer verilmiştir. Eşkıyanın halka verdiği zararlarda ön plana çıkan ifade ise; “katl-i nüfus ve nehb ü garet-i emvâl”dir. Bu zararlar seferin getirdiği olağanüstü şartlar hesaba

¹² Eşkıyalık ile mücadelede pragmatik bir yol takip eden devlet, öncelikle mahalli güçlerle isyanı bastırmaya çalışmış, mümkün olmadığı durumda merkezden bir serdar tayin ederek eşkıyayı ortadan kaldırmıştır. Her iki girişimin de başarıya ulaşmadığı durumda eşkıya ile pazarlığa oturmuş, ona mansıp vererek affetme yoluna gitmiştir. Böylece devlet, eşkıyaya karşı hazırlanmak için zaman kazandığı gibi anlaşma yoluyla sorunun daha da büyümesini engellemiştir (Mehmet Ali Ünal, “Devlet İçi İktidar Mücadelesinin Bir unsuru Olarak Eşkıyalık ve Ayrılıkçı Hareketler”, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, s. 29, 32). Barkey de Osmanlı Devleti'nin eşkıyalığı kendi gücünü pekiştirme vasıtası olarak kullandığını, onlarla pazarlık yaparak konumunu sağlamlaştırdığını ve toplum üzerindeki hamiyetini sürdürdüğünü ifade etmektedir (*a.g.e.*, s. 2, 9, 13, 14, 199).

¹³ Orhonlu, *Aşiretlerin İşkânı*, s. 10-11; Akdağ, *a.g.m.*, s. 236, 237.

katıldığına daha da büyük olmuştur. Askeri birliklerin seferde bulunmasını fırsat bilen eşkıya, halk üzerindeki baskısını artırmıştır.¹⁴ Mevsim koşullarına göre kışın çiftlik ve köylerde ikamet eden eşkıya, bahar ve yaz aylarında faaliyetlerine hız vermiştir. Zira bu mevsimlerde ticaret kervanları daha sık gelip gittiği gibi eşkıyanın rahat hareket etmesi, iase ihtiyacını kolay karşılaması ve gizlenmek için uygun ortamlar bulması mümkün olabilmiştir.¹⁵ Eşkıya saklanmak için genellikle dağlık¹⁶ ve ormanlık alanları tercih etmiştir.¹⁷ Hatta kilise ve manastırlar ile düşman sınırında bulunan bazı palanka ve kaleler¹⁸ eşkıyanın üslendiği merkezler haline gelmiştir. Kimi zaman da çiftlik, serbest zeamet, has ve vakıf toprakları eşkıyanın

¹⁴ Arnavud-ı Belgrad kazasında Balıbeyoğlu adlı şaki, 20 eşkıya ile birlikte Temeşvar muhafazasında bulunan Mehmed'in evini basmış ve mallarını yağmalamıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Zeyli Defterleri [MHM Zeyli]*, nr. 11, s. 61/258, Evâhir-i Safer 1108/19-27 Eylül 1696). Benzer durum Premedi kazasına bağlı Berişlan? Köyü'nde de yaşanmıştır. Komşu köyden bazı kişiler eşkıya ile birlikte adı geçen köy sakinlerinden Zeynel'in seferde bulunmasından yararlanarak evini basmış, mallarını yağmalamış ve yakınlarından bazılarını katletmiştir (BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 69/302, Evâsıt-ı Rebiülevvel 1108/8-17 Ekim 1696).

¹⁵ Kemal Daşcıoğlu, "Osmanlı'da Eşkîyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, s. 254.

¹⁶ Rodoscuk tarafındaki Meylandağı, Filibe dağları, Niğbolu sancağındaki Lofça ve Virce dağları, Maden tarafındaki Malanik dağı eşkıyanın üslendiği yerler arasındaydı (BOA, *Mühimme Defterleri [MHM]*, nr. 101, s. 10/24, 85/267; nr. 107, s. 17/47; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 155).

¹⁷ 1691 yılında Filibe çevresindeki koruda gizlenen Türkmen'den Ketişoğlu adlı şaki, yanındaki eşkıya ile birlikte gelip geçen tüccar ve askerleri katletmiş, mallarını yağmalamıştır. Eşkîyalık yapan çobanlar da çaldıkları koyunları koru ve ormanlarda saklamışlardır. Nitekim Cısr-i Mustafa Paşa yakınlarındaki koruda gizlenen çobanlardan çalıntı 5.000'den fazla koyun, 500 kadar öküz ve 50 kadar hergele ele geçirilmiştir (Abdullah İbn İbrahim, *Vakı'ât-ı Rûzmerre*, 11I, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan, nr. 1225, vr. 12a-12b, 14a).

¹⁸ Pesperim kalesinde üslenen eşkıya, 1095/1683-1684 yılında ordu için gönderilen 30 arabalık zahireyi ele geçirmiş, zahireyi götürülenleri de esir etmiştir. Durumun haber alınması üzerine kalenin varoşu ateşe verilerek pek çok esir ve ganimet alınmıştır (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, İstanbul 1928, II, 177). Moravik palankasına ise 500 kadar haydut eşkıyasının toplanması üzerine buranın fethine karar verilmiş, Safer 1108/Ağustos-Eylül 1696'da gerçekleşen fetih sonrasında 300'den fazla eşkıyanın boynu vurulmuştur. Sente varoşu da 1109/1697-1698 yılında alındığı zaman içindeki 200 kadar eşkıyanın kimi esir edilmiş, kimi öldürülmüş ve hatırı sayılır bir ganimet ele geçirilmiştir (a.mlf, *Nusretnâme*, s. 209-211).

gizlenmesine imkân sağlamıştır.¹⁹ Buradan atlı veya yaya olarak silahlı bir şekilde²⁰ çevredeki köylere musallat olan eşkıya, kasaba ve şehirlere de saldırma girişiminde bulunmuştur. Bu saldırılar karşısında büyük bir korku ve paniğe kapılan yerleşik halk hayvan otlatmak, odun kesmek²¹ ve ekip biçmek gibi faaliyetlerde büyük sıkıntı yaşamıştır.²² Yerleşim birimlerini basan eşkıya halkın erzak ve eşyasını yağmalamakla kalmayıp mal ve mülküne de el koymuş, hatta bazı durumlarda yakma yoluna gitmiş, halkın geçim kaynaklarını harap hale getirmiştir.²³ Bunun dışında ev halkını taciz etmiş,²⁴ yaralama ve öldürme olaylarının yanı sıra işkence yoluna da başvurmuştur. Özellikle haydut eşkiasının, yakaladığı Müslümanları parçalamak, karınlarını yarmak, el ve ayaklarını kesmek, asmak, kurşuna dizmek, şişlere dizip ateşte çevirmek ve ağaçlara parlatmak gibi ağır işkence metotlarına başvurduğu görülmektedir.²⁵ Bu şekilde eşkıya, çevre köyler ve çiftlikler üzerinde de korku oluşturmaya çalışmıştır.²⁶

¹⁹ Bistra Tsvetkova, *Haydutstvo v Bılgarskite Zemi Prez 15-18 vek*, [Birgandage in Bulgarian Lands in the 15th and 18th Centuries], Nauka i İzkustvo, Sofia 1971, I, 264-265.

²⁰ Sofya'da yakalanan 9 eşkıyanın sorgulanması sonucunda bunların Tatarpazarı, Karınabad, Baçka, Üsküp, Fethülislam, Babadağı, Kütahya, Diyarbakır ve İzmir'den geldiği anlaşılmış, yanlarındaki kara kılıç, boylu tüfek, tabanca tüfek, hançer, balta, kazma gibi çeşitli silah ve araç-gereçlere el konulmuştur (BOA, Cevdet Zabtiye [C.ZB] , nr. 2272, 27 Rebiülevvel 1104/6 Aralık 1692).

²¹ Vize ve Saray halkının bu konudaki şikâyetleri için bkz. BOA, *MHM*, nr. 100, s. 14/38, Evâhir-i Şaban 1101/30 Mayıs-7 Haziran 1690.

²² Üsküp, Kaçanik ve Priştine çevresindeki dağlarda üslenen eşkıyanın halk üzerindeki baskısı için bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 99/445, Evâil-i Rebiülevvel 1104/10-19 Kasım 1692. Öziçe halkı ise kasaba çevresindeki bahçelere ektikleri mahsulü eşkıya korkusundan biçememiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 98/439).

²³ Meşhur eşkıya liderlerinden Avlonya kazasına bağlı Katya köyünden Katya Ali, 500 eşkıya ile Arnavud Belgradı'na bağlı köy ve çiftlikleri basarak günlerce konaklamış, çiftçilerin hububat, eşya, hayvan ve diğer mallarını yağmalamış, bazı evleri de tahrip etmiştir. Ayrıca halktan, etraftaki çiftlikleri yakma tehdidiyle "cerime" adıyla yüklü miktarda para toplamıştır (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 150/647, Evâhir-i Cemaziyelâhir 1104/27 Şubat-7 Mart 1693). Benzer bir durum Öziçe kazasında da yaşanmıştır. Kazanın etrafında dolaşan bir grup eşkıya halka bir iki defa kağıt gönderip cizye adıyla 1.000 kuruş ve bazı eşyalar talep etmiş, aksi halde kasabayı yakıp yıkma, halkını esir etme tehdidinde bulunmuştur (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 98/439).

²⁴ BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 108/476, Evâil-i Rebiülâhir 1108/28 Ekim-6 Kasım 1696.

²⁵ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 88/391, Evâil-i Safer 1104/12-21 Ekim 1692; Silahdar, *Nusretnâme*, s. 222.

²⁶ Ergiri Kasrı kazasına bağlı iki köyün bu konudaki şikâyeti için bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 170/771, Evâhir-i Cemaziyelâhir 1104/27 Şubat-7 Mart 1693.

Özellikle yol kesmek ve çeşitli amaçlarla yolculuk edenlere saldırmak eşkıyanın sık sık tercih ettiği yöntemlerden biriydi. Derbendler bu noktada son derece kritik yerlerdi. Nitekim Rumeli'de Batıçine tarafında Devebağırđan derbendi,²⁷ İhtiman derbendi (Kapılı ve Kız derbendi),²⁸ İhtiman ile Sofya arasında Kadıasker derbendi,²⁹ Sarı Prut menzili yakınlarında Dragoman derbendi,³⁰ Musa Paşa palankası ile Niş arasında Kızıl-derbend³¹ eşkıyalık olaylarında ön plana çıkan yerlerdi. Bu tarz tehlikeli derbend ve askerî geçit yerlerinin korunmasında öteden beri askerî sınıf mensupları ile ücretli askerlere görev verildiği bilinmektedir.³² Bununla birlikte eşkıyanın gerek görevlilere gerekse derbendci reayasına rağmen derbendlerde pusu kurduğu ve gelip geçenlere zarar verdiği görülmektedir.³³ Hatta bazı eşkıyanın, eşkıyalık faaliyetlerini derbendleri koruma kisvesi altında sürdürdüğü tespit edilmektedir.³⁴ Özellikle ticaret,³⁵ alış veriş, hac³⁶ veya sefer³⁷ dolay-

²⁷ 1691 yılında Belgrad'dan Sofya'ya doğru firar eden başıboş askerler Devebağırđan boğazında haydut eşkıyasının saldırısına uğramış, birçoğu katledilerek malları yağmalanmıştır (*Anonim Osmanlı Tarihi*, (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000, s. 29, 61; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin* (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 405). Yine derbentte 600 kadar eşkıya ile toplanan Macar voyvoda ve Kara Pança adlı eşkıya liderleri, bu yolu kullanan askerlere sık sık saldırmıştır (Silahdar, *Nusretnâme*, s. 330-331).

²⁸ Sık sık eşkıya saldırısına uğrayan bu derbendler için bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 57-58.

²⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 58.

³⁰ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 59.

³¹ 1694 yılında derbendin muhafazası için piyade ağalarından Ömer Ağa, 80 nefer ile görevlendirilmiştir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 60).

³² Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s. 61.

³³ Şumnu kazasına bağlı Çalikkavak Köyü'ndeki derbende birkaç seneden beri 30-40 kadar eşkıya üslenmiştir. 1691 yılı Mayıs ayında buradan geçen 8 zımmî tüccara saldıran eşkıya, 3 kişiyi yaralanmıştır (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 70/216, Evâhir-i Şaşan 1102/20-28 Mayıs 1691).

³⁴ Serge adlı şakî, Eğridere palankası ile Radomir arasında bulunan derbendi muhafaza etmeği taahhüt etmesine rağmen etrafına topladığı 500-600 eşkıya ile gelip geçenleri katletmiş ve eşyalarını yağmalamıştır (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 77/290, Evâhir-i Şevval 1101/28 Temmuz-5 Ağustos 1690). Estoroçka kazasında ortaya çıkan bir grup sekban ise derbendçi reayasına rağmen ferman olmadan hem kazanın hem de kazada bulunan Nevasin derbendinin muhafazasına tayin edildiklerini iddia ederek bölge halkına türlü kötülüklerde bulunmuştur (BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 6/23, Evâsıt-ı Şevval 1107/14-23 Mayıs 1696).

sıyla yolculuk eden kişileri hedef alan eşkıya yol kesmiş, cana ve mala zarar vermiş,³⁸ hatta bu kişilerin evlerini basarak ev halkına türlü kötülüklerde bulunmuştur. Çevre köylerin halkından olan bu şakiler,³⁹ faaliyetlerinde zaman zaman yerli halktan yardım aldıkları gibi⁴⁰ bazı idarecilerin himayesini de elde etmişlerdir.⁴¹ Öyle ki eşkıya olarak bilindiği halde kazadaki birkaç kişinin girişimiyle kendilerini bölükbaşı olarak tayin ettirenler de söz konusu olmuştur. Bölükbaşı sıfatıyla halk üzerindeki baskısını artıran bu kişiler, gelip geçen kişilerden kanuna aykırı olarak vergi tahsil etmiş, halkın mal ve erzakını yağmalamıştır.⁴²

³⁵ 1683 yılı Eylül ayına ait bir kayıttan Dolyan panayırına giden kervanların kalabalık eşkıya birlikleri tarafından basıldığı ve yağmalandığı anlaşılmaktadır (Tsvetkova, *a.g.e.*, I, 254-255).

³⁶ Yenişehir-i Fenar'a bağlı Bababoğazı'nda 300 hacıyı kervanda basan eşkıya, birçok Müslüman'ı yaralamış veya katletmiş, erzak ve eşyalarını da yağmalamıştır (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 134 (3 ayrı hüküm), Evâil-i Receb 1101/10-19 Nisan 1690).

³⁷ Üsküp'e doğru harekete geçen ordunun Eğridere boğazında bir grup eşkıya tarafından yolu kesilmiş ve çatışma sonrasında eşkıya bozguna uğratılmıştır (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 9-10). Yine Sofya halkı, sefer için Belgrad'a zahire nakledip geri döndüğü sırada Hasan Paşa palankası ile Batıçine menzili arasında bir grup eşkıyanın saldırısına uğramış, yanlarındaki 60 çift büyükbaş hayvan gasp edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 68/293, Evâsıt-ı Zilkade 1103/4-13 Ağustos 1692).

³⁸ Çağlayık kazasına bağlı köylerde ticaret yapan zımmî baba-oğul, diğer zımmî köylülerin eşkıya ile birleşmeleri sonucu katledilmiş ve cesetleri bir çuvala konularak yaşadıkları köyün yakınına bırakılmıştır (BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 130/567, Evâsıt-ı Rebiülâhîr 1108/7-16 Kasım 1696). Bir başka örnekte ise gemi ile İstanbul'a giden Seyyid Hüseyin, Köstence iskelesinde bir grup eşkıyanın saldırısına uğrayarak yaralanmış ve malları gasp edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 228/1066, Evâhîr-i Şaban 1104/27 Nisan-5 Mayıs 1693).

³⁹ BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 43/184, Evâil-i Zilhicce 1107/2-11 Temmuz 1696.

⁴⁰ BOA, *MHM*, nr. 101, s. 74/230, Evâil-i Ramazan 1102/29 Mayıs-7 Haziran 1691. Yenişehir sakinlerinden Muhzır Ömer de sürekli eşkıyaya yardımcı olmaktadır (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 110/418). Filibe ayanı Misafir Mehmed ise yakalanıp kendisine teslim edilen Durmuş adlı eşkıya başını salıvermiştir (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 131, Evâhîr-i Cemaziyelâhîr 1101/1-9 Nisan 1690).

⁴¹ Hezargrad kazasında celeplik yapan kişilerin yolunu kesen eşkıya, iki kişiyi katletmiş, birisini ise yaralamıştır. Celeplerin para ve eşyalarını da yağmalayan eşkıyanın bir kısmı yakalanmışsa da diğerlerinin eski Silistre beylerbeyinin yanında olduğu anlaşılmıştır (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 40/124, Evâsıt-ı Receb 1102/10-19 Nisan 1691).

⁴² Zihne nahiyesinde Manlı Arnavud Mustafa adlı eşkıya, bölükbaşı olarak halkın üzerine musallat olmuştur (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 74/230).

Bu dönemde eşkiya vakıf köylerini de tehdit etmiştir. Köyleri basıp mal ve erzakı talan eden eşkiya, köylerde bulabildiği hayvanları gasp etmiş, kadın ve çocukları da toplamıştır. Vakıf reayası artan saldırılar dolayısıyla etrafa dağılmak zorunda kalmıştır.⁴³

Eşkiya, halkın yanında askerî kesime de zarar vermiş, sefere katılan askerlerin ağırlık ve eşyalarını yağmalamıştır.⁴⁴ Benzer durumlar sefer mühimmatı için de söz konusu olmuştur. Eşkiya, kara veya nehir yoluyla sefer bölgesine gönderilen zahire ve mühimmatın naklini engellemeye çalışmıştır.⁴⁵ Hatta sefer masrafları için bölgeye gönderilen ve 400 kişilik bir kuvvet tarafından korunan hazineyi dahi yağmalamıştır. Bu konuda hükümetin yol, köprü ve derbendlerin güvenliğini yeterince sağlayamadığı anlaşılmaktadır.⁴⁶ Nitekim savaş yıllarında, Edirne-Belgrad arasında uzanan yolun her

⁴³ Premedi kazasındaki Koca Mirahor İlyas Bey Evkafı'na bağlı köylerden Sebkon? Köyü'nün uğradığı zararlar için bkz. BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 142/609, Evâsıt-ı Rebiülâhir 1108/7-16 Kasım 1696.

⁴⁴ BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 16/64, Evâsıt-ı Şevval 1107/14-23 Mayıs 1696. Yine 1698 yılının sonlarında ordunun Belgrad'dan Edirne'ye doğru hareketi sırasında geride kalan askerlerin bir kısmı haydutların saldırısına uğramış ve eşyaları yağmalanmıştır (Tsvetkova, *a.g.e.*, I, 286-287).

⁴⁵ Eşkiya, Niş ve Şehirköyü menzilleri için Paşa sancağından gönderilen zahirenin nakline engel olmuş (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 187, Evâil-i Receb 1100/21-30 Nisan 1689), Tuna iskelelerinden Belgrad'a giden zahire ve cephaneye yüklü gemilere de saldırmıştır (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 86/268, Evâhir-i Ramazan 1102/18-27 Haziran 1691). Ayrıca seferde top çekmek üzere Niğbolu sancağından temin edilen 65 çift camusu Tırnova yakınlarında ele geçirmiştir (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 183, 189, Evâil-i Receb 1100/21-30 Nisan 1689).

⁴⁶ Ordu için Edirne'den Belgrad'a gönderilen 100 (veya 120) keselik hazine, Niş ile Aleksince arasında bulunan bir derbende eşkiya tarafından yağmalanmıştır. Aslında eşkiyanın hedefinde hazineyle birlikte yolculuk eden kalabalık bir tüccar grubu vardı. Eşkiyanın baskını sonucu hazineyi koruyan levendlerden 4-5'i ile bazı tacirler hayatını kaybetmiş, çıkan karışıklıkta hazinenin bir kısmı eşkiya, bir kısmı da levendler tarafından talan edilmiştir. Yapılan takibat sonucunda eşkiyadan 300 kadarı yakalanmış, hazineden gasp edilen 50 kese de ele geçirilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 74/327, 328; 75/329, 330, Evâil-i Zilhicce 1103/14-23 Ağustos 1692; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 44; *Defterdar, Zübde-i Vekayiât*, s. 435-436). Bu hazineden pay alanlardan birisi de daha önce Eğridere palankasında martolosbaşı olan Kara Hasan'dır (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 121/555, 158/676). Bu sırada eşkiyanın başbuğu olan Papas adlı şakî de Eflak tarafına geçerek Cerniş Köyü'nde çiftlik kurmuş ve orada yaşamaya başlamıştır (Bekir Gökbunar, *105 Nolu Mühimme Defteri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1996, s. 117). Yine Halep muhassılı tarafın-

iki tarafındaki kaza ve köylerde atlı ve piyade olarak pek çok eşkıya türemiştir. Özellikle Bosna sınırı,⁴⁷ Filibe ve Tatarpazarı haydut yatağı olarak ün salmıştır.⁴⁸

Öte yandan savaş döneminde düşman sınırındaki yerleşim birimlerinde yaşayan halkın can ve mal güvenliğini sağlamak çok daha zor olmuştur. Zira bu yerleşim birimleri hem sınırda bulunmaları hem de bölgedeki askerlerin sefere gitmeleri dolayısıyla eşkıyanın saldırısına açık bir hale gelmiştir. Yerli eşkıya dışında katana eşkıyasının da tehdidine maruz kalan halk etrafa dağılmış, yerlerinde kalanların ise kimi esir düşmüş, kimi katledilmiş, mallarına da el konulmuştur.⁴⁹ Eşkıya, palanka gibi müstahkem yerlere saldırmaktan dahi çekinmemiştir.⁵⁰

Eşkıyanın halk üzerindeki etkileri sadece gasp, yakıp yıkma, katletme ve yaralama olaylarından ibaret değildir. Özellikle Müslüman halkın dini duygularını rencide edecek bazı davranışlar içerisine girdikleri de görülmektedir. Bu duruma bariz bir örnek olarak halkı Müslüman olan Etrepoli kasabası verilebilir. Birkaç zimmînin cami ve mescitler çevresinde meyhaneye açarak içki satmaları sonucu pek çok eşkıya buralarda toplanmaya ve halkı rahatsız etmeye başlamıştır.⁵¹

Bunların dışında yerli halktan, eşkıyanın desteğini alarak kasaba ve köy ahalisi üzerine musallat olan kişilere de rastlanmaktaydı. Hatta bu kişiler, sefer güzergâhını kullanan ehl-i örf ile birlikte hareket edip onları

dan Rikab-ı Hümâyûn'a gönderilen hazine, 1693 yılında Bergos ile Baba-yı atik arasında eşkıyanın eline geçmiş ve her biri ganimetten 60'ar kuruş pay almıştır (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 218/1017, 253/1163, 263/1207).

⁴⁷ Gökbnar, *a.g.t.*, s. 311-313, hüküm nr. 463.

⁴⁸ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 84/325, Evâil-i Zilkade 1101/6-15 Ağustos 1690; BOA, *MHM*, nr. 104, s. 77/345, Evâhir-i Zilhicce 1103/3-11 Eylül 1692; Ayrıca bkz. Mehmet Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2, Elazığ 2006, s. 373-402.

⁴⁹ Lofça halkı katana eşkıyasının korkusundan eşyalarını arabalara yükleyerek başka yerlere kaçmıştır (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 13/37, Evâhir-i Şaban 1101/30 Mayıs-7 Haziran 1690). Bir başka örnekte ise Alacahisar yakınlarındaki bir köy, 200 kadar haydut eşkıyasının yağmasına maruz kalmıştır (Silahdar, *Nusretnâme*, s. 151-152).

⁵⁰ Güğercinlik palankasını basma niyetinde olan eşkıyaya karşı tedbirler artırılmıştır (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 75/331, Evâil-i Zilhicce 1103/14-23 Ağustos 1692).

⁵¹ BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 127/552, Evâsıt-ı Rebiülâhir 1108/7-16 Kasım 1696.

kendi evlerinde konaklatmış, öldürme ve yağma olaylarına karışmıştır. Ayrıca masrafları bahane ederek ferman olmadan halk üzerine tevziat yapmış, karşı gelenleri değnek atmak ve zincire vurmak suretiyle cezalandırmıştır.⁵² Hükümetin vergi tahsili ile ilgili emirlerine de karşı gelen bu kişiler eşkıya ile birleşerek mütesellim veya vergi memurlarına da çeşitli zararlar vermiştir.⁵³ Yine yerli halktan bazı kişilerin eşkıyanın ortadan kaldırılmasını kendi menfaatlerine uygun bir şekilde sokarak bir nevi eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Bu kişiler eşkıya dolayısıyla harcamada bulduklarını iddia ederek halktan zorla para tahsil etmişlerdir.⁵⁴

Eşkıyalık faaliyetlerinde birkaç kişilik gruplarla karşılaştığı gibi⁵⁵ sayıları 100-200⁵⁶ kişi arasında değişen eşkıya birliklerine de rastlanmaktaydı. Hatta çevreye nam salmış bazı eşkıya liderlerinin etrafında 500-700 kişi toplanabilmekteydi.⁵⁷ Bu dönemde Kara Pança, Karaca ve Valova,⁵⁸ Macar

⁵² Bu tür eşkıyalık yapan kişilerden biri Radovişte sakinlerinden Bosnafçı Ali'dir. Ali'nin suçu sabit ise idamla cezalandırılması emredilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 173, Evâil-i Ş 1101/10-19 Mayıs 1690).

⁵³ Nevrekop kazasının 1098/1686-1687 yılı nüzül ve sürsat bedelini toplayan Ahmed Ağa, kazaya bağlı köy ahalisinden bazı kişilerin eşkıya ile birleşerek 14.000 akçeyi gasp ettiklerini ifade etmiştir (BOA, Ali Emiri [AE]-Mehmed IV, nr. 10791). Benzer bir olay 1103/1691-1692 yılında Görice kazasının avarız ve nüzül bedelini tahsil eden Ahmed Ağa'nın başına gelmiştir. Selanik kazası köylerinde sakin bir grup eşkıya, gelip geçen tüccara zarar verdiği gibi tahsildar Ahmed Ağa'nın da konağını basarak miri maldan 2.000 kuruşu gasp etmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 104/466, Evâsıt-ı Rebiülâhır 1104/30 Aralık 1692-7 Ocak 1693). Akçahisar kazasındaki Tiran kasabasında bulunan Şepal köylüleri ise isyan ederek ödemekle yükümlü oldukları vergiyi mütesellime teslim etmemişlerdir. Köylülerin mahkemeye sevki sırasında Tiran kasabasından bazı kişiler 100'den fazla eşkıya ile birleşerek mütesellimin konakladığı hanı basıp adamlarını yaralamış ve eşyalarını yağmalamıştır (BOA, AE-Mehmed IV, 1798, Gurre-i Cemaziyelevvel 1095/16 Nisan 1684).

⁵⁴ Tırnova kazasına bağlı Tuzluk (Tozluk) nahiyesi halkının bu konudaki şikâyeti için bkz. BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 31/131, Evâsıt-ı Şevval 1107/14-23 Mayıs 1696.

⁵⁵ Birkaç haydut eşkıyası Hayrabolu, Malkara ve Tekirdağı çevrelerinde dolaşarak, Edirne'ye zahire götüren halkın yoluna inip mallarını yağmalamış, kendilerini de katletmiştir. Hatta paralı olduğunu düşündükleri kişileri evlerinde basarak yakalayıp götürmüştür (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 143, Evâsıt-ı B 1101/ 20-29 Nisan 1690).

⁵⁶ Defterdar, *Zübde-i Vekayîât*, s. 627; Silahdar, *Nusretnâme* s. 157; BOA, *MHM*, nr. 104, s. 170/771.

⁵⁷ Meşhur eşkıya Katya Ali, 500 nefer eşkıya ile Arnavud beyzadelerinden Osmanpaşazade Ahmed'in Herakiya kazasındaki kışlasını basarak 150 baş kara su sığırını gasp

ve Çolak voyvoda, Jarka, Rayko,⁵⁹ Yanko, Marko ve Serayil⁶⁰ gibi harami başının Rumeli'deki pek çok yerleşim birimine zarar verdiği görülmektedir.

II) Bozgun Yıllarında Eşkîyalık Yapan Kişi ve Gruplar

1) *Yeğen Osman Paşa*: Yeğen Osman, Avusturya savaşları devam ettiği sıralarda seraskerliğe getirilen (1684-1685) Vezir İbrahim Paşa'nın

etmiş, Espolan çiftliğindeki mahsul ve eşyasını da yağmalamıştır (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 87/282, Evâhir-i Cemaziyelevvel 1101/2-11 Mart 1690). Yanya sancağındaki Maçova'da Dolu adlı eşkıya ise 700 kadar haydut eşkıyasıyla gelip geçenlere pek çok zarar vermiştir (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 39/125, Evâhir-i Ramazan 1101/28 Haziran-7 Temmuz 1690).

⁵⁸ Her iki eşkıya başı on senedir 400 kadar haydutla birlikte Filibe ve Gümölcine kazaları ile Despot dağlarında faaliyet halindeydi. 1109/1697-1698 yılı yaz aylarında Edirne Bostancıbaşı Ali Ağa'nın takibi sonucunda eşkıyadan bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da kazığa oturtularak veya idamla cezalandırılmıştır. Yaralı olarak firar eden Karaca, daha sonra dağda ölü olarak bulunmuş, *istimâlet* ile ele geçirilen Valova ise Edirne'de kazığa oturtulmuştur (Silahdar, *Nusretnâme* s. 333).

⁵⁹ 1108/1696-1697 yılında orduyu takiben 50 kadar adamıyla Belgrad'dan hareket eden Tatar İslam Paşa, Hasan Paşa palankası ile Batıçine arasında bulunan Çatalköprü'de Rayko'nun öncülüğündeki 350 haydudun saldırısına uğramış ve esir düşmüştür. Rayko, kendisini serbest bırakma karşılığında 41 kese akçe ve 10 kalpaklık samur istemiş, onu Morova yakınlarındaki bir dağa götürmüştür. İslam Paşa burada ölmüştür. Hükümet Rayko'nun yanında Macar ve Çolak voyvoda, Jarka gibi haydutların da yakalanması için Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa ile palanka neferlerini görevlendirmiş, yapılan takibat sonucunda eşkıyanın kimi esir alınmış, kimi yaralı olarak kaçmış, kimi de Morova nehrinde boğulmuştur. Haydutlar, Sava nehrini geçmek üzere iken yakalanmış ve katledilmiştir. Eşkıyanın yanında bulunan 150 öküz, 40 at ve bargir, 12 yük eşya, tüfek, silah ve erzaka da el konulmuştur (Silahdar, *Nusretnâme* s. 222-224).

⁶⁰ Pazarcık kazasına bağlı Yeniköy'de ortaya çıkan Serayil'in, maiyetindeki 200 kişilik eşkıya ile yolcuları ve bazı köyleri yağmalaması üzerine Filibe ve Pazarcık kazalarına nefir-i âm emirleri gönderilmiş, görevliler tayin edilmiş ancak Serayil'i ele geçirmek mümkün olamamıştır. Niş'e kapanan Serayil, Nemçe, Macar ve hayduttan topladığı dört bin kişi ile Köstendil'e saldırmış, pek çok esir ve ganimet toplamış, etrafı yakıp yıkmıştır. Daha sonra isyana teşvik ettiği Niş keferesiyle Sofya'ya saldırma girişiminde bulunmuştur. Dragoman boğazında yapılan muharebede düşmanın yenilgiye uğramasıyla Serayil de Şehirköyü'ne doğru firar etmiştir (*Silahdar Tarihi*, II, 498, 506, 519, 530). 1108/1696-1697 yılında ise Serayil bu kez yanındaki eşkıyadan 40 kadarını yağma amacıyla Temeşvar'a göndermiştir (Silahdar, *Nusretnâme*, s. 186).

bölükbaşısı idi. Daha sonra seferden firar ederek Anadolu yakasına geçmiş, burada Yadigaroğlu adlı şakî ile birleşerek etrafına pek çok levend toplamıştır. Hükümet, köy ve kasabalar üzerinde büyük bir baskı kuran ve şöreti yayılan Yeğen Osman'ı cezalandırmak yerine kendisine Karahisar sancakbeyliği ile serçeşmelik ihsan ederek levendleriyle beraber sefere katılma emri göndermiştir.⁶¹ Hükümet bu şekilde hem Anadolu'da bozulan asayişin yeniden sağlamış olacak hem de bunları cephede düşmana kırdırmak suretiyle tehdidi ortadan kaldırmış olacaktı. Böylece Yeğen Osman, birkaç bin türedi levendle beraber 1687'de orduya katılmıştır.⁶² Veziriazam Süleyman Paşa'nın seferden firar etmesi üzerine veziriazamlığa tayin edilen Halep Valisi Siyavuş Paşa, Yeğen Osman Paşa'ya Rumeli eyaletini tevcih etmiş, ilkbaharda Avusturya seferine gitmesini emretmiştir. Daha sonra Koca Nişancı İsmail Paşa veziriazam olunca, kendisi sefere gitmeyip Yeğen Osman Paşa'yı serasker olarak tayin etmiş, Rumeli eyaletini de Osman Paşa'nın akrabasından Deli Veli'ye tevcih etmiştir. Böylece iyice nüfuz kazanan Osman Paşa, Anadolu'daki bazı mansıpları maiyetindeki levendlere dağıttığı gibi kethüdası Kara Mustafa'ya da Karaman eyaletini vermiştir.⁶³ Serdarlık gibi önemli bir göreve getirilmesine rağmen bulunduğu bölgeyi haraca bağlayan ve halk üzerindeki baskısını giderek artıran Osman Paşa veziriazamlık talebinde de bulunmaya başlamış, kendisine sancak-ı şerif ile mühr-i hümayûnun gönderilmesini istemiştir. Bu konuda ileri sürdüğü gerekçe ise yanındaki az sayıda kuvvetle Avusturya'ya karşı direnmesinin mümkün olamayacağı idi.⁶⁴ Bu gelişmeler üzerine hükümet Osman Paşa'yı ortadan kaldırmayı düşünmüşse de etrafındaki levendlerin çokluğu dolayısıyla bundan vazgeçmiştir. Osman Paşa, ilk etapta seraskerlikten azledilmiş ve ele geçirilmesi için üzerine nefir-i âm askerinin gönderilmesi hakkında ilgililere emirler yollanmıştır. Ancak seferlerin devam etmesi ve Avusturya'nın Belgrad kalesini istila etme niyeti üzerine Osman Paşa'nın suçu affedilerek kendisine Bosna eyaleti tevcih edilmiştir. Osman

⁶¹ Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 228-229; *Silahdar Tarihi*, II, 266.

⁶² *Silahdar Tarihi*, II, 269'da Yeğen Osman'nın dört bin levend eşkıyasıyla Üsküdar'a geldiği yazmaktadır.

⁶³ Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 229, 233-234, 242, 283, 285-286, *Silahdar Tarihi*, II, 274-286, 289-291, 295, 298-300, 308, 350-351, 355.

⁶⁴ *Silahdar Tarihi*, II, 354-355; Songül Çolak, "Macaristan Serdarlığında Bir Eşkıya: Yeğen Osman Paşa", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, s. 97.

Paşa, kendisi hakkındaki nefir-i âm fermanlarından dolayı Bosna'daki görevine gitmeyerek Belgrad'a hareket etmiş, Belgrad Muhafızı Hazinekar Hasan Paşa'ya gönderilen seraskerlik fermanını ele geçirmiştir. Kendisini serasker olarak ilan eden Osman Paşa'yı, Belgrad ayanı ile yeniçeriler ve çoğu paşalar da desteklemiştir. Hükümet ise, Osman Paşa'nın asker ve düşman üzerindeki "nam ve şöhetinden dolayı" bu emr-i vakiyi kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶⁵

Avusturya'nın Belgrad kalesini muhasara etme girişimine karşı koymayan Osman Paşa, levendlerine şehirdeki mal ve erzakı yağmalatarak Semendre taraflarına firar etmiştir. Düşman, 18 günlük bir muhasaradan sonra Belgrad kalesini ele geçirmiştir.⁶⁶ Bu sıralarda Yeğen Osman Paşa'nın Niş'e kadar çekildiği görülmektedir.⁶⁷ Hükümet Osman Paşa'nın hıyanetine rağmen hem o bölgenin muhafazası için hem de başına topladığı on bin sarıca-sekbanın varlığı dolayısıyla yine kendisine fermanlar göndermek zorunda kalmıştır. Ancak fermanların gereğini yapmakta ağır davranan hatta sahte fermanlar ile Rumeli beylerbeyliğini başkasına tevcih eden Osman Paşa, pek çok kişiyi haksız yere katletmiş, yanındaki levendlerle birlikte Vidin tarafındaki kasaba ve köylere de musallat olmuştur. Mal toplama niyetiyle buraları yakıp yıkan Osman Paşa, kışın yaklaşması üzerine kıtlak bahanesiyle Sofya'ya hareket etmiştir.⁶⁸

Gelişmeleri yakından takip eden hükümet, 31 Aralık 1688 tarihinde sefer dolayısıyla tertip ettiği toplantıda "hain-i din ü devlet" olarak nitelendirdiği Osman Paşa'yı düşmandan önce üzerine gidilmesi gereken bir tehdit olarak görmüştür. Buna göre Osman Paşa ile adamlarından Sivas eyaletini idare eden Gedik Paşa'nın ve diğer türedi eşkiyasının ortadan kaldırılması için Anadolu ve Rumeli'deki görevlilere nefir-i âm fermanları gönde-

⁶⁵ Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 286, 288-289, 294-296; *Silahdar Tarihi*, II, 355-357, 361, 363-365; BOA, *MHM*, nr. 98, s. 132/444, Evâil-i Rebiülâhir 1100/23 Ocak-1 Şubat 1689.

⁶⁶ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 132/444; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 302-304; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 1; *Silahdar Tarihi*, II, 374'te kalenin 29 günlük bir kuşatma sonucunda ele geçirildiği ifade edilmektedir.

⁶⁷ Çolak, a.g.m., s. 101-102; *Silahdar Tarihi*, II, 404.

⁶⁸ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 132/444; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 305; *Silahdar Tarihi*, II, 404; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 3'te onun Sofya'ya gidişinin hükümetin emriyle gerçekleştiği yazmaktadır.

rilmiş,⁶⁹ iskele ve geçitlerin muhafazası⁷⁰ için de gereken tedbirler alınmıştır. Bu arada hükümet, eşkıyalığın kaynağı olarak gördüğü serçeşme⁷¹ ve sarıca-sekbanlığı kaldırıp devlet görevlilerinin kapılarında sadece divanegan,⁷² gönüllüyan,⁷³ farisan⁷⁴ ve azaban⁷⁵ bayraklarının açılmasına izin vermiş, emre aykırı olarak sarıca-sekban bayrağı ile gezenlerin cezalandırılacağını ilan etmiştir.⁷⁶

Yeğen Osman Paşa, kışı geçirmek üzere geldiği Sofya'da bağlar tarafında Yeğenâbâd adıyla bilinen evler ve ahırlar inşa ettirmiş, çevredeki ayan ve halka çeşitli salmalar salmıştır.⁷⁷ Yakalanması için tayin edilen Serasker Recep Paşa, ilk etapta Yeğen Osman Paşa'nın *Küçük Yeğen* adıyla bilinen yeğenini ve 35 nefer adamını Filibe hanlarında basarak başlarını kesmiş ve Sofya'ya hareket etmiştir. Osman Paşa, nefir-i âm askerinin git-tikçe etrafını kuşatması üzerine çıkış yolları aramış, savaşmayı göze alamayarak Deli Veli Paşa, Uzun Mehmed Paşa, Yadigaroglu Mustafa Paşa ve binden fazla eşkıya ile birlikte Niş taraflarına firar etmiştir. Osman Paşa, firardan önce eşya ve parasının bir kısmını Sofya ve Şehirköy'deki bazı

⁶⁹ Yeğen Osman Paşa'nın yakalanması için Macaristan Serdarı Recep Paşa'nın emrinde Rumeli eyaletinin alaybeyleri de bulunuyordu. Askerin ve halkın şevkini artırmak için eşkıyadan ele geçen malların kendilerine verileceği duyurulmuştur (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 100, 132/444, 137/451; *Silahdar Tarihi*, II, 409-411).

⁷⁰ Osman Paşa'nın firar etme ihtimali dikkate alınarak çevredeki derbendlere takviye birlikler sevk edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 135/446, Evâil-i Rebiülâhîr 1100/23 Ocak-1 Şubat 1689).

⁷¹ Sergerde, zabıta memuru yerinde kullanılan serçeşme, alaybeyliği gibi önemli bir görevdi (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, III, 177-178).

⁷² Divanegan (deliler), akıncılar gibi hafif süvari olup sınır ve sınıra yakın yerlerde görevlendirilmiştir (Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 51).

⁷³ Serhad-kulu süvarilerinden olan gönüllüler, sınır şehir ve kasabalarını muhafaza etmekle görevlendirilmiştir (Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 51).

⁷⁴ Serhad-kulu atlı sınıfından olan farisanlar, kale hizmetinde bulunmuştur (Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 51-52).

⁷⁵ Yerli kulu yaya sınıfından olan azablar, sınırdaki kalelerde muhafızlık yaptıkları gibi donanmada da çalışmışlardır (Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 52).

⁷⁶ Defterdar, *Zübde-i Vekayîât*, s. 312-314; *Silahdar Tarihi*, II, 409-413.

⁷⁷ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 3; *Silahdar Tarihi*, II, 412; Abdullah İbn İbrahim, *Vakı'ât-ı Rûzmerre*, II, Revan, nr. 1224, vr. 277a-277b.

adamlarına emanet etmiş olmakla birlikte⁷⁸ yanında yüklü miktarda altın para da⁷⁹ götürmüştür. Osman Paşa Kosova sahrasından sonra Arnavutluk'ta İpek kasabasına geçmiş, kendisini Mahmud Beyzade Hasan Bey ve oğlu Mahmud Bey karşılamıştır. Hükümetin emirleri doğrultusunda eşkıya başının yakalanması için burada büyük bir mücadele söz konusu olmuş, bazı eşkıya bölükbaşları yakalanarak beş katar yükü altın para ele geçirilmiştir. Osman Paşa, 30 eşkıya ile kaçmasına rağmen takip sonucu yakalanarak katledilmiş ve başı Edirne'ye gönderilmiştir.⁸⁰ Hükümet bir taraftan da onun maiyetinde yer alan diğer eşkıyanın tedibi için harekete geçmiştir. Bu kapsamda Yeğen Osman Paşa'nın Konya'ya hakim olan dayısı Kara Hasan Bey ile yeğeni Ahmed Bey 1688 yılında ortadan kaldırılmıştır.⁸¹ Ayrıca İpek kazasında bulunan eşkıyadan başta Osman Paşa'nın kethüdalığını yapmış Karayazıcı ve Abaoglu Seyyid Mehmed ile Kapıcılar Kethüdası Türkmen Ali olmak üzere 15 eşkıyanın katledilmesi için Serdar Recep Paşa ile diğer görevlilere ferman gönderilmiştir.⁸²

2) *Kapıkulları veya Kapıkulu İddiasında Bulunanlar: XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen askerî ve sosyo-ekonomik yapının bir sonucu olarak kapıkulları merkez dışında taşradaki şehirlere dağılmış, askerlik dışında birçok iş koluyla meşgul olmaya başlamışlardır. Bu grup içerisinde yer alan yeniçerilerin askerlik ve diğer işleri yeniçeri serdarı, sipahilerin ise kethüda yeri tarafından takip edilmiştir.*

⁷⁸ Bunlardan biri Şehirköy sakinlerinden Mahmud Ağaoğlu İbrahim olup Osman Paşa'nın yyalığıdır. Bir diğeri Sofya'daki konağında kethüda olan Koçaş Mahmud'dur (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 115/378, Evâil-i Cemaziyelevvel 1100/21 Şubat-2 Mart 1689).

⁷⁹ *Silahdar Tarihi*, II, 423'te Osman Paşa'nın sekiz heybe dolusu altınla kaçtığı ifade edilmektedir.

⁸⁰ Defterdar, *Zübde-i Vekayât*, s. 320-321; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 3; *Silahdar Tarihi*'ne göre (II, 423-425) Macaristan Serdarı Vezir Arap Recep Paşa yanındaki nefir-i âm askerleriyle birlikte Sofya'dan Priştine'ye gelerek asiyi Mahmud Bey'den istemiş, o da asi ile yanındaki eşkıyanın başlarını vurdurmuştur. Ayrıca bkz. Abdullah İbn İbrahim, *Vakı'ât-ı Rûzmerre*, II, nr. 224, vr. 276b.

⁸¹ Çolak, *a.g.m.*, s. 104; *Silahdar Tarihi*, II, 412-418.

⁸² BOA, *MHM*, nr. 98, s. 149/484, Evâil-i Cemaziyelâhir 1100/23 Mart-1 Nisan 1689. Fermana rağmen Karayazıcı ile Yeğen Osman Paşa'nın tevabiinden Kara Cehennem'in suçları Tatar Hanı'nın iltimasıyla affedilerek veziriazam kapısına ağa olarak tayin edilmişlerdir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 7).

Bozgun yıllarında yeniçerilerin bir kısmı sefere memur oldukları halde emre itaat etmemiş, buldukları yerlerde nüfuzlarını da kullanarak işi eşkıyalığa dökmüşlerdir.⁸³ Bahsedilen dönemde halk, Rumeli'nin hemen her yerinde eşkıyalıkta şöret kazanmış yeniçeriler ve yeniçerilik iddiasında bulunanların baskısına maruz kalmıştır. Hatta Anadolu'dan gelerek bu kisve altında Rumeli'de eşkıyalık yapan pek çok kişi bulunmaktadır.⁸⁴ Üstelik taşrada yeniçerilerin zabiti durumundaki yeniçeri serdarları da eşkıyalık faaliyetlerine karışmıştır. Yeniçeriler ve bu iddiada olanlar silahlı bir şekilde yerleşim birimlerinde dolaşarak halkı taciz ettikleri gibi⁸⁵ yaralama ve öldürme olaylarına karışmış,⁸⁶ evleri basarak mal ve erzakı yağmalamış, kadın ve çocuklara türlü kötülüklerde bulunmuşlardır. Ayrıca iskelelerde tüccara ait mahzenleri kırarak içlerindeki malları gasp etmişler⁸⁷ ya da haraç adıyla para toplamışlardır.⁸⁸ Bunların dışında tüccar ve misafir olarak hanelerine gelen kişileri öldürdükleri gibi kadınları da katletmekten çekinmemişlerdir.⁸⁹ Bu kişilerin alenen içki içerek halkın üzerine musallat ol-

⁸³ Yenişehir-i Fenar ve çevresinde sakin yeniçeriler sefere gitmeyerek ocak işlerine karıştıkları gibi halk üzerinde de baskı kurmuşlardır. Emre aykırı hareket eden yeniçerilerin gönderilen çavuş vasıtasıyla yakalanarak kalebent ettirilmeleri hakkında Evâhir-i Şevval 1103/6-14 Temmuz 1692 tarihli hüküm (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 57/240).

⁸⁴ Trabzon eyaletinin çeşitli kazalarından Rumeli'deki Köstence, Hırsova, Karasu, Mankalya, Silistre ve İbrail gibi yerlere gelerek eşkıyalık yapan veya eşkıya ile birlikte hareket eden bu kişilerin cezalandırılmaları hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 30/136, 161/685, 228/1067.

⁸⁵ Varna kazasındaki yeniçerilerin çoğu sefer dolayısıyla Niğbolu kalesinin muhafazasına gittikleri halde bir kısmı emre itaat etmemiş, halk üzerine musallat olmuştur (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 176, Evâil-i Ş 1101/10-19 Mayıs 1690).

⁸⁶ Samakov kazasının köylerinde sakin olup yeniçerilik iddiasında bulunanlar, bazı kişileri haksız yere yaralayıp ölümlerine sebep olmuşlardır (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 117/446, Evâhir-i Rebiülâhir 1102/22-30 Ocak 1691).

⁸⁷ Tırhala kazasında sakin olup yeniçerilik iddiasında bulunan Hızır ve Mustafa'nın faaliyetleri için bkz. BOA, *MHM*, nr. 100, s. 130/499, Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1102/10-19 Şubat 1691; nr. 100, s. 117/446; 104, s. 66/287, 143/626.

⁸⁸ Plevne kazasında yeniçerilik iddiasında olan Selman, Deli Mahmud, Çalık Mustafa, Bilali Ahmed ve Halil adlı şakilerin karıştıkları diğer olaylar hakkında bkz. Gökbunar, *a.g.t.*, s. 350-351, hüküm nr. 516.

⁸⁹ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 24/69, Evâhir-i Muharrem 1100/15-24 Kasım 1688.

ması nefreti daha da artırmıştır.⁹⁰ Bu kişilerin baskısından mahkeme kararlarının uygulanması zorlaşmış hatta bazı yerlerde cemaatle namaz kılma tamamen bitmiş, camiler boş kalmıştır.⁹¹ Yeniçeriler, bu faaliyetlerinde zaman zaman halktan da yardım görmüşlerdir.⁹²

Hükümet, yeniçeri çavuşları arasından tayin ettiği bir mübaşir vasıtasıyla eşkıyalık yapan yeniçerilerin takibatını yaptırmıştır.⁹³ Yeniçeri serdarının yakaladığı ve hapsettiği eşkıya, mübaşir tarafından mahkemeye çıkarılmış, mübaşir mahkeme kararlarını icra etmiştir.⁹⁴ Suçu sabit görülen ve şer'an katli gereken eşkıya, yeniçeri serdarı tarafından katledilmiş, hapsi gerekenler ise kalebent olarak çeşitli kalelere gönderilmiştir. Bu kaleler genellikle yeniçerilerin sakin olduğu yerleşim birimlerindeydi. Bu durum bazı mahzurları da beraberinde getirmiştir. Zira bu sayede yeniçeriler dışarıdaki arkadaşlarıyla bağlantı kurma ve eşkıyalık faaliyetlerine devam etme olanağına kavuşmuştur. Hükümet, sorunu yeniçerileri daha uzak bir kaleye taşıyarak çözmeye çalışmıştır.⁹⁵ Eşkıyalıkta meşhur olmuş yeniçeriler ise mahkeme edilmeden öldürülmüştür.

Yeniçeri serdarı veya bu iddiada bulunanların eşkıyalık yapması, eşkıyaya yardımcı olması halinde ise bu kişiler yakalanıp suçun çeşidine göre katledilmiş veya "ıslah-ı nefis edinceye kadar" kale hapsine gönderilmiştir.⁹⁶

⁹⁰ Filibe kazasına bağlı Karlıoğlu kasabası halkının bu konudaki şikâyeti için bkz. BOA, *MHM*, nr. 101, s. 66/207, Evâhir-i Ş 1102/20-28 Mayıs 1691.

⁹¹ Varna kazasında yeniçerilik iddiasında olanların halk üzerindeki baskısı için bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 103/463, Evâil-i Rebiülâhir 1104/10-19 Aralık 1692.

⁹² Karasu'da Merveşler-i Kebir Köyü'nden bazı yeniçeriler, köy halkı ile anlaşarak aynı köyde sakin Ayıntab sancakbeyinin kardeşini katletmişlerdir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 62/256, Evâil-i Zilkade 1103/15-24 Temmuz 1692).

⁹³ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 14/38, Evâsıt-ı Muharrem 1100/5-14 Kasım 1688.

⁹⁴ Çorlu kasabasında sakin olup yeniçerilik iddiasında bulunan şakî Recep, Mustafa ve Hasan'ın yakalanması üzerine mahkeme edilmeleri hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 98, s. 24/68, Evâhir-i Muharrem 1100/15-24 Kasım 1688.

⁹⁵ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 8/25, 73; BOA, *MHM*, nr. 101, s. 66/207. Kale hapsinde olmalarına rağmen eşkıyalığı sürdürenlerin Prevadi kalesinden Varna kalesine nakilleri için bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 163/695, 220/1031.

⁹⁶ Yenice-i Vardar kazasında yeniçeri serdarı olan Kara Hasan'ın eşkıyaya yardım ettiği için yakalanıp Selanik kalesine gönderilmesi hakkında Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1100/3-12 Mart 1689 tarihli hüküm (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 126). Timurhisar kazasında yeniçerilik ve serdarlık iddiasında olan Ömer'in cezalandırılması hakkında (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 62/255, Evâil-i Zilkade 1103/15-24 Temmuz 1692).

Hükümet, yeniçerilik iddiasında bulunanları yeniçeri kâtibi imzasıyla kazalara gönderilen defterler vasıtasıyla kontrol ettirmiş, defterde isimleri yer almayan kişilerin dirliklerini kesmiş ve cezalandırılmaları için harekete geçmiştir. Defterde isimleri bulunduğu halde sefere gitmeyen yeniçerilerin dirlikle ve ocakla bağlantıları kesilerek reaya sınıfına dahil edilmiş, eşkıyalık yapmayı sürdürenlerin mübaşir aracılığıyla yakalanıp cezalandırılması yoluna gidilmiştir.⁹⁷

Yeniçerilerde olduğu gibi taşradaki kethüda yeri ve sipahilerin de çeşitli eşkıyalık olaylarına karıştıkları görülmektedir. Bazı meşhur eşkıya reislerinin kökeni incelendiği zaman bunların bir dönem kethüda yeri olarak hizmet ettikleri tespit edilmektedir. Bunların dışında kethüda yeri olduğunu iddia eden⁹⁸ ve bundan menfaat sağlamaya çalışan kişiler de söz konusu olmuştur. Savaşların devam ettiği bu dönemde ortamı uygun gören bu kişiler, etrafına topladığı eşkıya ile birlikte ikamet ettikleri yerde veya yol keserek gözüne kestirdikleri kişilerin para, mal ve erzakını yağmalamış, seferde görevli memurları yaralayıp silah araç ve gereçlerine de el koymuşlardır. Hükümet bu kişileri yakaladığı zaman suçun durumuna göre kale hapsi⁹⁹ veya idamla¹⁰⁰ cezalandırmıştır. Kethüda yerinin emri altında bulunan sipahilerden ise zaman zaman meşhur şakîler ortaya çıkmıştır. Sipah adıyla eşkıyalık yapan bu kişiler para ve mal gasp ettiği gibi silahla mahkeme basarak adaletin yerine getirilmesini de engellemişlerdir. Bunların yakalanması ve cezalandırılması işi kadiyla beraber kethüda yerine havale edilmiştir.¹⁰¹

⁹⁷ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 117/446, 130/499; nr. 104, s. 62/255.

⁹⁸ Eski Cuma'da sakin olup kethüda yeri geçinen Serbölük Manav Mustafa'nın Edirne Divanı'na gönderilmesi hakkında (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 108, Evâil-i Cemaziyelevvel 1100/ 21 Şubat-2 Mart 1689).

⁹⁹ Pravişte'de eskiden kethüda yeri olan Tabak Ali'nin 4 arkadaşıyla beraber eşyalık yapması üzerine yakalanarak Kavala'ya gönderilmeli hakkında (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 44, Evâsıt-ı Safer 1100/5-14 Aralık 1688).

¹⁰⁰ Eski Bergos Kethüda yeri Ahmed ile Eski Rusçuk Kethüda yeri Şatır Abdi'nin eşkıyalıkları dolayısıyla katledilmeleri hakkında (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 65; nr. 98, s. 103).

¹⁰¹ İslimye kasabasında sipahi Osman'ın, aynı kasabadan Mustafa'nın değirmenini basarak içindeki eşya ve parayı yağmalaması üzerine katline hükmedilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 216, Evâhîr-i Ş 1100/10-18 Haziran 1689).

3) *Diğer Askeriler*: Taşradaki eşkıyalık faaliyetlerine kapıkulları yanında zeamet ve timar tasarruf eden askeriler ile ücretli askerler de katılmıştır. Taşradaki nüfuzlu şahıslarla birlikte hareket eden dirlikli sınıflar halkın elindeki zahireye el koyarak işlerini temin yoluna gitmişlerdir.¹⁰² Ulufeli ve dirlikli sınıfların izlediği bu yol sarıca, sekban ve levendler tarafından da takip edilmiştir.¹⁰³ Bu askerlere kumanda eden sekbanbaşılar ve bölükbaşılar eşkıyalıkta önemli bir rol oynamıştır. Sekbanbaşılar, buldukları yeri eşkıya vs. tehditlere karşı korumakla mükellef oldukları halde görevlerini yerine getirmedikleri gibi etraflarına topladığı eşkıya ile birlikte yol kesip adam öldürmüş ve yağma yapmışlardır. Eşkıyalıkta meşhur olmuş sekbanbaşılar sadece kendi kazalarını değil çevre kazaları da tehdit etmişlerdir. Sekbanbaşılar geniş bir bölgede ve uzun süre faaliyette bulunmaları kendilerine kefil olan halkın yardımları sayesinde olmuştur. Nitekim hükümetin yakalama emrine rağmen çevreye firar eden bu kişileri halk gizlemiştir. Bu durumda hükümet, yeni bir sekbanbaşı tayin ederek eşkıya olan sekbanbaşuyu kefil olan halktan talep etmiş, mümkün olmadığı durumda ise kefillerini cezalandırma yoluna gitmiştir.¹⁰⁴

Bölükbaşılar ise askeri teşkilatta çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nda ağa bölüklerinin zabitlerine bölükbaşı denildiği gibi vali ve sancakbeylerin maiyetini oluşturan sarıca ve sekbanların zabitleri de bölükbaşı olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁵ Bunlardan Yeniçeri Ocağı'na

¹⁰² Şehirköy kazasındaki halktan bedava yem ve yiyecek talep eden Şehirköylü İbrahim ile timar ve zeamet sahiplerinin cezalandırılması hakkında (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 120/458, Selh-i Rebiülevvel 1102/1 Ocak 1691).

¹⁰³ Sarıca, sekban ve türedi eşkıyasından bazı kişiler, başlarına kalpak giyerek divanegan ve gönüllüyan zümresinden oldukları iddiasıyla halk üzerine musallat olmuşlardır (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 30/96, Evâil-i Receb 1102/31 Mart-9 Nisan 1691).

¹⁰⁴ Tatarpazarı kazasında sekbanbaşı olan Belçov'un eşkıyalık yapmasına, aynı kazaya bağlı ve kendisine kefil olan bazı voynuk köyleri göz yummaktadır. Eşkıyanın yakalanması için ilgililere gönderilen Evâhir-i Zilhicce 1100/6-14 Ekim 1689 tarihli hükümler (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 4/13, 15, 17). Benzer bir hüküm Filibe kazasında sekbanbaşı olan ve eşkıyalık yapan İsrail için de gönderilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 4/14). Menlik kasabasında sekbanbaşılık yapan Arnavud Durak da halka zulümde bulununca görevden alınmış yerine Yahya tayin edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 108/506, Evâsıt-ı Rebiülâhir 1104/20-29 Aralık 1692).

¹⁰⁵ M. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda *Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 78.

bağlı olan bölükbaşılar (ser-bölük) taşrada kethüda yeri, voyvodalık gibi görevlerde bulunmuş, zaman zaman da eşkıyalık olaylarına karışmışlardır. Ser-bölük eşkıyasının yakalanmasında öncelikle ağa, çavuş ve zabitleri görevlendirilmiş, olayın büyümesi durumunda iş seraskere havale edilmiştir. Mesela hükümetin takibatı sonucunda eşkıyalıkta şöhet bulmuş bazı ser-bölük eşkıyanın firar ederek Orta Macar Kralı Tököli İmre'nin yanında gizlenmesi üzerine eşkıyanın yakalanması için Serasker Recep Paşa'ya emir gönderilmiştir.¹⁰⁶ Diğer gruba giren bölükbaşılar ise çeşitli nedenlerle başsız ve kapısız kalan sarıca ve sekbanlarla uğradıkları köy ve kasabalardan bedava yem ve yiyecek toplamışlardır. Bu durum özellikle Girit ve Viyana seferleri sırasında daha belirgin bir hale gelmiştir. Sefer sırasında bahşiş isteyen ve tayinat bedellerinin artırılmasını talep eden bu gruplar istekleri kabul görmeyince işi eşkıyalığa dökmüşlerdir.¹⁰⁷ Hükümet, kuvvet kullanarak eşkıyalık yapan bölükbaşılarını sindirmeye çalışmış, bir kısmı da kendiliğinden silah bırakmıştır.¹⁰⁸ Bununla birlikte bölükbaşılarının eşkıyalığı sekbanlığın kaldırılmasına rağmen devam etmiştir. Mesela 1696 yılında bölükbaşı olan Arnavud Hasan, 50 eşkıya ile birlikte Drama kazasına geleerek halkı, kendisini bölükbaşı tayin etmeleri konusunda zorlamış, razı edemeyince baskıyı artırmış hatta kaza sakinlerinden bazı kişileri dağa kaldırmıştır. Hükümet, bölükbaşının yakalanması için bostancı ustalarından birini tayin etmiştir.¹⁰⁹

Taşradaki asayişin bozulmasında ve eşkıyalık olaylarının artmasında serhad-kulu ile sefere katılan bazı askerlerin de etkisi bulunmaktadır. Sınırdaki kasaba, şehir ve kalelerin muhafazasında görevli serhad-kulundan bazıları, düşman istilasını nedeniyle yerlerinden ayrılmış ve etrafa dağılmış ehl-i zimmet üzerine musallat olarak eşkıyalık yapmışlardır. Genellikle Üsküp, Komanova, Kaçanık, Sofya ve Vidin çevresinde sakin ehl-i zimmetin mallarını yağmalayan, eş ve çocuklarını esir alarak satan bu eşkıyaya

¹⁰⁶ Hayrabolu, Keşan, Yenipazar, Karasu, Zihne ve Siroz gibi yerlerde eşkıyalık yapan ser-bölükler için bkz. BOA, *MHM*, nr. 98, s. 65, 108, 115, 124, 127, 189, 212.

¹⁰⁷ M. Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 78-79.

¹⁰⁸ Eşkıyalık yapan serge ve 18 arkadaşının yakalanması üzerine ona tabi olan Çavdar, Stelko, Akçakara ve Tavil gibi bölükbaşılar silahlarını bırakarak eski yerlerinde yaşamaya devam etmişlerdir (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 67/246, Evâhir-i Muharrem 1102/25 Ekim-3 Kasım 1690).

¹⁰⁹ BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 25/109.

karşı bazı tedbirler alınmıştır. Özellikle Gelibolu iskelesinden Anadolu yakasına esir götürmek isteyenlerin ellerindeki esirler, tayin edilen gözcüler vasıtasıyla sıkı bir denetimden geçirilmiştir. Buna göre Leh, Rus veya “ehl-i harb keferesi”nden olduğu belli olan esirlerin geçişlerine izin verildiği halde bunun dışındaki esirlerin geçişi yasaklanmış ve serbest bırakılması yoluna gidilmiştir.¹¹⁰ Bu uygulama, sadece bahsedilen bölgeler için geçerli olmayıp zimmet kabul eden Macaristan ve Erdel reayası için de söz konusu olmuştur.¹¹¹

Öte yandan sefere katılan bazı askerler yerleşik ahalinin geçim kaynaklarına el koyarak talan etme yoluna gitmiştir. Savaş ortamını fırsat bilecek disiplinsiz davranışlar sergileyen bu askerlerden bazıları sefer görevini terk ederek köy ve kasabalarda eşkıyalık yapmış,¹¹² bir kısmı izinsiz olarak firar etmiş,¹¹³ bir kısmı da sefer güzergâhı dışındaki yollara saparak köy, kasaba ve çayırda günlerce konaklamış, halktan bedava yem ve yiyecek toplamıştır.¹¹⁴ Hatta bazıları sefer yolundaki han ve ambarlarda depolanmış miri zahireyi yağmalamaktan da çekinmemiştir.¹¹⁵ Bazı askerler bununla da

¹¹⁰ Gelibolu'daki ilgili görevliler ile İstanbul Kaimmakamı Vezir Ömer Paşa'ya gönderilen Evâhir-i B 1101/30 Nisan-9 Mayıs 1690 tarihli iki ayrı hüküm (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 163).

¹¹¹ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 58/206.

¹¹² Jan Grzegorzewski, *Z Sidzylatów Rumelijskich Epoki Wyprawy Wiedeńskiej (Engürüs Seferi ve Bec Muhasarası'na Dair Türkiya Sicillâtından Müstahrec Evrâkdr)*, Dersaadet 1327, s. 86-87, 88-89, sicil nr. 7, s. 89-90.

¹¹³ Firar eden askerlerin Alacahisar üzerinden geçmeleri dolayısıyla yolları gözetlemesi için Alacahisar sancağı alaybeyine ferman gönderilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 84/376, Evâsıt-ı Muharrem 1104/22 Eylül-1 Ekim 1692).

¹¹⁴ Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Çatalca üzerinden Kırkkilise veya Silivri üzerinden farklı yollara sapan, buralarda konaklayan askerlerin durumu için bkz. BOA, *MHM*, nr. 107, s. 8/12, Evâsıt-ı Zilkade 1106/23 Haziran-2 Temmuz 1695; Abdullah İbn İbrahim, *Vakı'ât-ı Rûzmerre*, II, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan, nr. 1224, vr. 274a-274b.

¹¹⁵ Veziriazam Siyavuş Paşa'nın sefer dönüşünde yanında bulunan sipah ve sekbanlar, Edirne civarında miri arpa konulan büyük ahırın kapısını kırıp içindeki arpayı yağmalamışlardır (BOA, *MHM*, nr. 940, Gurre-i Cemaziyelâhir 1099/3 Nisan 1688). Bir başka yağma olayı Veziriazam Fazıl Mustafa Paşa'nın Sofya menzinde konakladığı sırada meydana gelmiş, at oğlanları ve kürd askerlerinin Kurşunlu Han'da bulunan mübayaa zahiresini yağmalamasıyla sonuçlanmıştır (BOA, *AE- Süleyman II*, 627, 4 Cemaziyelâhir 1102/5 Mart 1691).

yetinmemiş, çevre köylerden Edirne'ye satmak üzere zahire, kereste ve odun getiren reayanın dönüşte yollarını keserek paralarını gasp etmiştir. Bu yüzden reayanın ürününü satmaktan vazgeçmesi, 1690'lı yıllarda Edirne'de odun sıkıntısına ve fiyatların aşırı derecede yükselmesine sebep olmuştur. Askerler soygun ve yağma ile adeta iftihar etmiş, padişah değişikliklerini de kendi lehlerine kullanarak "...pâdişâh-ı cedîddir. Henüz ahvâl-i âlemden çendan habîr ü âgâh değildir" diyerek eşkıyalığı sürdürmüşlerdir.¹¹⁶

Sefere katılan askerler sadece Osmanlı reayasına değil, Eflak reayasına da zarar vermiştir. Tuna'nın öte yakasına geçen bu askerler Eflak reayasından da bedava yem ve yiyecek almışlardır.¹¹⁷ Bu şekilde kanun dışı davranan ve emirlere riayet etmeyen askerlerin yakalanması için görevliler tayin edilmiş, yakalanan askerler, ilgili zabıt, voyvoda ve mütesellimlere teslim edilmiştir.¹¹⁸

4) *Geri Hizmet Sınıfları*: Voynuk,¹¹⁹ martolos¹²⁰ ve pandor¹²¹ gibi geri hizmet sınıfları doğrudan veya dolaylı olarak eşkıyalık olaylarına karışmıştır. Bu olaylar karşısında hükümetin tavrı halkı korumak ve kanunsuzluğa meydan vermemek şeklindedir. Mesela halkın şikâyet ettiği voynukları kefalet sistemine bağlayıp, kefil olmayan voynukların isimlerinin

¹¹⁶ Abdullah İbn İbrahim, *Vakı'ât-ı Rûzmerre*, II, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan, nr. 1224, vr. 274a-274b.

¹¹⁷ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 37/164.

¹¹⁸ Sefer için Edirne'den Belgrad'a gönderilen yeniçeri serdengeçtileri ile bedergâh olanlar yolda firar ederek çeşitli kazalara dağılmışlardır. Bunların zabitleri aracılığıyla yakalanarak kalelerde hapsedilmeleri konusunda ilgili kazalara gönderilen ferman (Grzegorzewski, *Z Sidzylatów Rumelijskich Epoki Wyprawy Wiedeńskiejs*. s. 131-132, 132-133, sicil nr. 7, s. 129). Ayrıca bkz. Gökbunar, *a.g.t.*, s. 123-124, hüküm nr. 109.

¹¹⁹ Başlangıçta savaşçı sınıf olan voynuklar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren geri hizmetlere alınmış, çayır görevi yanında sefer sırasında atlara bakmak, atları ve arabaları sürmek, ordudaki malzemeyi muhafaza etmek gibi görevleri yerine getirmiştir (Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989).

¹²⁰ Hudut boylarında kale muhafızlığı, derbend, geçit ve madenlerde bekçilik görevlerini ifa eden martolosların başında bir martolos ağası bulunmaktaydı (Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s. 85-96).

¹²¹ Ücretli asker, muhafız anlamına gelen pandorlar, Hristiyan olmakla birlikte başlarına tayin edilen kişiler Müslüman (ya da Hristiyan) olabiliyordu (Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s. 96-97).

deftere kaydedilerek merkeze gönderilmesini ve kalede hapsedilmesini istemiştir.¹²²

Halktan haksız yere para tahsil eden, eşkıyalık yapan, eşkıyaya yardımcı olan¹²³ martolos ve martolosbaşılar ise görevden alınmış, hapis veya idamla cezalandırılmıştır.¹²⁴ Daha önce martolosbaşılık yaptığı halde sefer sırasında isyan edip azılı birer eşkıyaya dönüşen kişilerle de karşılaşmaktadır. Mesela Eğridere palankasında bir dönem martolosbaşı olan Kara Hasan, işi eşkıyalığa dökmüş, emri altında 150 kadar eşkıya toplamıştır.¹²⁵ Sefer için gönderilen hazinenin Niş yolunda yağmalanması olayına da karışan Kara Hasan'a Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın saklanma konusunda yardımcı olduğu bilinmektedir.¹²⁶ Martolosbaşı olmadığı halde Rumeli beylerbeyi tarafından buyuruldu ile bu göreve tayin edildiklerini iddia eden bazı kişiler de bulunmaktaydı. Bu şekilde halkın malını yağmalayan ve ulufe adıyla para tahsil eden martolosbaşılara karşı tedbir almak gerekmiştir.¹²⁷ Pandorlar da mal toplama hırsıyla, eşkıyalıktan vazgeçen ve aman dileyen halk üzerinde baskı kurmuş hatta halktan bazılarını katledip ailelerini esir almıştır. Hükümet bu konuda yine pandorların haksız müdahalesini önlemeye çalışmıştır.¹²⁸

¹²² Filibe ve Tatarpazarı taraflarında dağ içinde sakin olan voynukların eşkıyalığına karşı ilgili kadınlara gönderilen Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1101/22-31 Mart 1690 tarihli hüküm (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 125).

¹²³ Yenişehir-i Fenar'a bağlı Bababoğazi'nden geçen hacı ve yolcular, o çevrede yaşayan zimmî köylüler tarafından katledilmiş ve malları yağmalanmıştır. Üstelik eşkıyalık yapan bu köylülerden biri yakalanmasına rağmen zimmî martolosbaşıları "bizim adamımızdır" diyerek serbest bırakmıştır (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 134).

¹²⁴ Komanova halkının martolosbaşı olan İvaz b. Mehmed'den şikâyeti hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 100, s. 67/244, Evâsıt-ı Muharrem 1102/15-24 Ekim 1690.

¹²⁵ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 121/555, Evâil-i Cemaziyevvel 1104/8-17 Ocak 1693. Bir başka örnek için bkz. BOA, *MHM*, nr. 99, s. 134.

¹²⁶ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 158/676, Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1104/17-26 Şubat 1693.

¹²⁷ Martolos tayini konusunda kaza halkının iradesine saygı gösterilmiş, elinde buyuruldu olduğunu iddia edenlerin hapsedilmesine karar verilmiştir (BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 155/667, Evâhir-i Rebiülâhir 1108/17-25 Kasım 1696).

¹²⁸ Alasonya kazasına bağlı Melyat-ı Büzürk? adlı köy halkının Serfiçe, Karaferye gibi kaza pandorlarından şikâyeti hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 100, s. 97/376, Evâsıt-ı Zilhicce 1101/15-24 Eylül 1690.

5) *Yörükler*: Başlangıçta muharip bir sınıf olarak savaşlara katılan Yörükler daha sonra geri hizmete alınmıştır. Bu durum Yörüklerin 1691 yılında yeni bir düzenlemeye tabi tutulmasına kadar devam etmiştir. Bahsedilen yılda Yörükler “evlâd-ı fâtihân” adı altında teşkilatlandırılmış ve sefere gitmek şartıyla eşkinci olduğu zaman hizmetle mükellef tutulmuştur.¹²⁹ Bununla birlikte Yörüklerin yeni düzenlemeden memnun olmadıkları ve seferlere gitmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Hükümetin sefere katılma emirlerine rağmen çeşitli özür ve bahaneler ileri süren Yörükler, görevden kaçınmışlardır.¹³⁰ Ayrıca tahrir için bölgeye giden memurları engelleyip çevre köyler halkını da kışkırtmak suretiyle bir nevi eşkıyalık yapmışlardır. Bu gibi kanunsuz uygulamaların karşısında olan hükümet, Yörüklerin eskiden olduğu gibi tahrir edilmesini ve memur oldukları bölgelere gönderilmesini emretmiştir.¹³¹

6) *İdari Görevliler*: Beylerbeyi ve sancakbeyi gibi idari görevliler ile bunlara bağlı kapı halkı, reaya üzerinde baskı oluşturduğu gibi çeşitli eşkıyalık olaylarına da karışmıştır. Halkın mal ve erzakını yağmalayan ve haksız yere adam öldüren bu gibi görevliler, muaf reayanın da nefir-i âm ile sefere katılması konusunda ısrarcı olmuşlardır.¹³² Halkın şikâyetlerini hassasiyetle takip eden hükümet, bu olaylara karışan görevlilerin tasarruf ettikleri yerleri ellerinden almış ve onları cezalandırma yoluna gitmiştir. Ancak hükümet, savaşın getirdiği olağanüstü koşullar dolayısıyla idari görevlilerin eşkıyalığını genellikle affedip kapı halkıyla sefere katılmalarını sağlamaya çalışmıştır.¹³³ İdari görevliler ise sefer emrini yerine getirmekte pek de istekli değildir. Hükümet, bu tavır karşısında affedici yaklaşımını

¹²⁹ M.Tayyib Gökbilgin, *Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 2008, s. 256.

¹³⁰ Karagöz, a.g.m., s. 387-389.

¹³¹ Cumapazarı kazasındaki yörükleri tahrir etmek üzere bölgeye giden Hüseyin’e bu konuda verilen talimat (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 30/139, Evâhir-i Ramazan 1103/6-15 Haziran 1692).

¹³² Usturova derbendçileri, kazadaki eşkıya tehdidine rağmen Mora Seraskeri Vezir Halil Paşa tarafından nefir-i âm teklifiyle sefere katılma konusunda baskı altına alınmıştır (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 184, Evâil-i B 1100/21-30 Nisan 1689).

¹³³ Yanya sancağını tasarruf eden Ali, Yanya halkının şikâyetine rağmen affedilmiş, kapı halkıyla beraber Mora seferine memur edilmiştir (BOA, *Bâb-ı Âsafi Divân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi [A.DVN.MHM]*, nr. 946, s. 7, Evâil-i Şevval 1106/15-24 Mayıs 1695).

terk ederek emre itaatsizlik gösterenleri katletmiştir. Sefer sırasında katledilen beylerbeylerinden biri de Özi Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa'dır. Eşkıya olarak bilinmesine rağmen hükümet, başlangıçta onun suçunu görmezden gelerek Belgrad kalesinin yardımına gitmesi için kendisine pek çok kez emir göndermiştir. Buna rağmen emri yerine getirmeyen ve ağır hareket eden beylerbeyi katledilerek cezalandırılmıştır.¹³⁴ Beylerbeyi ve sancakbeylerinin kapı halkından olan bazı kişilerin de eşkıyalık yaptığı görülmektedir. Sefere memur olan paşaların kapı halkından bazıları derbendlerde üslenerek¹³⁵ veya halk üzerinde baskı kurarak eşkıyalık yapmıştır. Bunun bir örneği, Bosna'da karşımıza çıkmaktadır. Bosna Valisi Vezir Hüseyin Paşa'nın kapı halkından olan 12 kişinin ahali üzerindeki baskısı şikâyetlere neden olmuştur. Hükümet, şakileri İstanbul'a getirmek üzere bölgeye bir mübaşir göndermiştir.¹³⁶ Zaman zaman idari görevliler de kendi adamlarının eşkıyalık olaylarına maruz kalmıştır.¹³⁷

Mütesellimler de adamlarıyla birlikte kimi zaman köy ve çiftlikleri basarak eşkıyalık yapmaktan geri durmamışlardır. Halkın ambardaki zahiresini dahi yağmalayan bu kişilerin kale hapsiyle cezalandırılması için bölge sancakbeyleri ve kadıları harekete geçirilmiştir.¹³⁸

7) *Tatar Hanzade ve Askerleri*: Savaş döneminde Rumeli'nin içinde bulunduğu karışıklıktan istifade ederek eşkıyalık yapan gruplar arasında Kırım Han ailesi mensupları ile tatar askerleri de bulunmaktaydı. Şöyle ki Rumeli'de tatar hanzadelerine ikamet amaçlı bazı mahaller tahsis edilmiştir. Mesela Yanbolu kazasına bağlı Rum Çiftliği Köyü'nde Küçük Gazi Giray Sultan sakindir. Ancak hanzade, etrafındaki 10 kişiyle beraber

¹³⁴ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 135/445, Evâil-i Rebiülâhir 1100/23 Ocak-1 Şubat 1689.

¹³⁵ Kapı halkından bazılarının Kapılı derbendinde eşkıyalık yapması hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 62/257, Evâil-i Zilkade 1103/15-24 Temmuz 1692.

¹³⁶ BOA, *MHM*, nr. 102, s. 113/431, Evâsıt-ı Rebiülâhir 1102/12-21 Ocak 1691.

¹³⁷ Köstendil Sancakbeyi Kurd Mehmed'in adamlarından olan Ömer Ağa, sancakbeyinin ulufeleri ödenmiş 30-40 adamıyla birlikte firar etmiş ve giderken bazı eşyasını da beraberinde götürmüştür (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 53/184, Evâsıt-ı Şevval 1101/18-27 Temmuz 1690).

¹³⁸ Avlonya sancağını tasarruf eden Cafer'in mütesellimi Kara Osmanoğlu, 200 adamıyla birlikte aynı sancaktaki Ali'nin çiftliğini basmış, çiftlik reayasına pek çok zarar vermiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 100/448, Evâil-i Rebiülevvel 1104/10-19 Kasım 1692).

bir süredir Yenice-i Kızılağaç ve Hatunili kazalarında yoldan geçenlerin mallarını yağmalamakta hatta bazı yolcuları katletmektedir. Olayın merkeze intikal etmesi üzerine hükümet, Gazi Giray Sultan ve etrafındakilerin yakalanarak cezalandırılması için harekete geçmiştir. Bozcaada'da kalebent edilmesine karar verilen hanzade için Edirne bostancı ustalarından biri tayin edilmiştir.¹³⁹

Eşkîyalık olaylarına karışan tatar askerleriyle ilgili şikâyetler ise, daha çok sefer dönüşünde geçtikleri yerlerdeki meskûn halktan bedava yem ve yiyecek toplamaları, mallarını yağmalayarak evlatlarını esir almalarıyla ilgilidir. Askerler, genellikle zimmîleri esir olarak toplamakta ve satmaktadır.¹⁴⁰ Hükümet, bu konuda zimmîlerin zimmet statüsünü hatırlatarak Tatar askerlerinin elinde bulunan esirlerin serbest bırakılmasını istemiştir. Bu amaçla Tuna ve Karadeniz iskelelerindeki görevlilere emirler göndermiştir.¹⁴¹ Ayrıca Tatar askerlerinin Tuna nehri üzerinde yer alan iskelelerden geçişlerine bazı sınırlandırmalar getirmiş, sadece Tulça iskelesinden geçişlerine izin vererek diğer iskelelere kontrol amaçlı görevliler tayin etmiştir. Tatar askerlerine sadece “harb-i kefereden” aldıkları esirler bırakılmıştır.¹⁴²

8) *Halkın Eşkîyalık Faaliyetlerindeki Rolü*: Halkın eşkîyalık olaylarına yaklaşımı, değişik şekillerde olmuştur. Doğrudan eşkîyalık yapan reaya yanında¹⁴³ eşkıyaya yardım eden, saklayan ve hükümete teslim

¹³⁹ Yenice-i Kızılağaç ve Hatunili kazalarının 3 Şevval 1110/4 Nisan 1699 tarihli ilamı üzerine verilen buyuruldu (BOA, Cevdet Hariciye [C.HR], 4175).

¹⁴⁰ Kadın ve çocuklarının toplanarak satılmasından şikâyet eden Üsküp, Sofya ve Filibe kazalarının reayası İstanbul'a gelerek şikâyette bulunmuştur. Hükümet, bu durumdaki esirlerin serbest bırakılmasını, aksi davrananların cezalandırılacağını ilan etmiştir (*Silahdar Tarihi*, II, 503).

¹⁴¹ 28 B 1102/27 Nisan 1691 tarihli buyuruldu (BOA, C.AS, 18639).

¹⁴² Babadağı Seraskeri Mustafa Paşa ile Kalgay Sultan'a ve diğer görevlilere bu amaçla gönderilen Evâil-i Rebiülâhîr 1106/19-28 Kasım 1694 tarihli hükümler için bkz. Gökbunar, *a.g.t.*, s. 114-116, hüküm nr. 89, 90, 91.

¹⁴³ Valpova, Özice ve Böğürdelen nahiyelerindeki bazı reayanın eşkîyalık yapması üzerine bölgenin muhafazası için Bosna Valisi Vezir Cafer Paşa'ya emir gönderilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 102, Evâil-i Muharrem 1103/24 Eylül-3 Ekim 1691). Keza Pirlepe kazasına bağlı Mориçeва hasında sakin reayanın çoğu eşkıya olduğu gibi dışarıdan gelip buraya yerleşen haydut eşkıyası yüzünden reaya isyan havası içine girmiştir (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 9/31, Evâsıt-ı Muharrem 1100/5-14 Kasım 1688). Diğer örnekler için bkz. BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 100/444, 123/536.

etmeyen reaya da söz konusudur.¹⁴⁴ Hatta vergisini ödemeyip gelen mübaşiri silahla karşılayan ve bir nevi eşkıyalık yapan bazı yerleşim birimleri de görülmektedir.¹⁴⁵ Gayrimüslim reayada ise eşkıyalık yanında halkı tahrik ederek isyana teşvik etme ve düşman ile işbirliği yapma gibi bazı durumlarla karşılaşmaktadır.¹⁴⁶ Bu konuda gayrimüslim din adamlarının da çaba sarf ettiği bilinmektedir. Mesela 1693 yılında Dimetoka'da sakin 5 papaz sürekli olarak haydut eşkıyasıyla yardımlaşma içindeydi. Durumun merkeze bildirilmesi üzerine papazların Bozcaada'ya sürülmesine karar verilmiştir.¹⁴⁷ Bunların dışında mahallin ayan, ağa ve beylerinden olup maiyetindeki silahlı levendlerle birlikte halkın canına ve malına kasteden, kanunsuz olarak para tahsil eden zorbalar da bulunmaktaydı.¹⁴⁸ Bu olumsuz örneklerin yanında eşkıyalıktan vazgeçen ve aman isteyen reayadan da bahsetmek gerekir. Hükümetten aflarını talep eden reaya, yerleşim birimlerinden eşkıya çıkması halinde onu da ilgililere teslim etmeye söz vermiştir.¹⁴⁹

Hükümetin olaylar karşısındaki tavrı, eşkıyalığı ortadan kaldırmak için gereken tedbirleri almaktır. Hatta tedbirlerden bir kısmının eşkıyalığı önlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Mesela reayanın elinde gereğinden fazla silah ve cephane bulunması asayiş açısından bir tehdit olarak

¹⁴⁴ Filibe kazasına bağlı İstanımaka Köyü'nde konaklayan eşkıya Ester Emin'e halkın yardımcı olduğu hatta sakladığı görülmektedir (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 4/16, Evâhir-i Zilhicce 1100/6-14 Ekim 1689). Yine İslimye kazasına bağlı derbend köylerinde yaşayan bazı zimmîler, eşkıyaya her türlü yardımı yapmışlardır (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 189, Evâil-i B 1100/21-30 Nisan 1689). Dimetoka sakinlerinden 11 nefer zimmî ise, eşkıyaya sürekli yardım ediyordu (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 273/1248, Evâhir-i Şevval 1104/25 Haziran-3 Temmuz 1693).

¹⁴⁵ Gümülcine kazasına bağlı Mamel? köyü, eşkıya Mustafa ile birlikte hareket etmekte ve emirlere karşı gelmekteydi (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 166/705, Evâhir-i Cemaziyelâhir 1104/27 Şubat-7 Mart 1693).

¹⁴⁶ Rusçuk kazasına bağlı Çervenova Köyü'nde yaşayan zimmîlerden bazıları isyan ederek reaya üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Asilerin yakalanarak orduya gönderilmeleri hakkında Evâil-i Ş 1100/21-30 Mayıs 1689 tarihli hüküm (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 198). Diğer bir örnek için bkz. BOA, *MHM*, nr. 98, s. 183.

¹⁴⁷ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 277/1263.

¹⁴⁸ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 100/391; nr. 104, s. 139/613; BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 23/99.

¹⁴⁹ Segedin sancağındaki Titel varoşu, Moşerin, Lok ve Gardonofça köyleri reayası haydutluk etmeyecekleri konusunda taahhütte bulunmuştur (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 94/297, Evâil-i Zilkade 1102/27 Temmuz-5 Ağustos 1691).

algılanmış ve silahların toplatılması için görevliler tayin edilmiştir.¹⁵⁰ Olayları kuvvet yoluyla bastırmak genellikle tercih edilen bir yol olmakla birlikte, eşkiyayı himaye eden halkı başka bölgelere nakletmek de bir çözüm yolu olarak görülmüştür.¹⁵¹ Ayrıca hükümet, eşkiyanın saklandığı veya izini kaybettirdiği durumlarda halkı sorumlu tutmuş, eşkiyaya kefil olanların yakalanarak Rikab-ı Hümâyûn'a gönderilmesini emretmiştir.¹⁵²

9) *Diğer Gruplar*: Rumeli'deki eşkiyalık olaylarına Osmanlı reayası olmayan eşkiya da katılmıştır. Özellikle savaş döneminde sınır güvenliğinin yeterince sağlanamaması Nemçe-Macar katanası ile Lehistan, Erdel, Eflak ve Boğdan taraflarından gelen haydut eşkiyası için iyi bir fırsat yaratmıştır. Sınırdaki köy ve kasabalar üzerindeki baskısını artıran yabancı eşkiya, pek çok köyün etrafa dağılmasına sebep olduğu gibi bölge sakinlerini esir alarak veya katlederek mallarını yağmalamış, çevrede büyük bir korku yaratmıştır.¹⁵³ Katana eşkiyasının yerli eşkiya ile birleşerek sınırdan daha iç bölgelere nüfuz etmesi sefer organizasyonunu da etkilemiş, Sofya tarafına zahire naklinde bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine aynı istikamette yolculuk eden kişilerin can ve mal güvenliği kalmamıştır.¹⁵⁴ Leh

¹⁵⁰ Zimmî reyanın elinde silah ve mühimmat bulunması yasak olmasına rağmen Hezargrad'a bağlı Arnavud köyü, Rusçuk'a bağlı Ablanova köyü, Tırnova'ya bağlı Arnavud köyü, Prevadi kazasına bağlı Dizdar, Duna Arnavud ve Dereköy sakinlerinden bazıları ihtiyacın çok üzerinde silah ve mühimmat biriktirmiştir. Bunların toplanarak Cebehane-i Amire'ye gönderilmesi hakkında Evâil-i B 1100/21-30 Nisan 1689 tarihli hüküm (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 183).

¹⁵¹ Güğercinlik karşısında ve Tuna'nın karşı kıyısında bulunan Razmend Köyü'nden bazı kişiler eşkiya ile birlikte hareket ederek asayiş sekteye uğratmıştır. Bu durum karşısında hükümet, köyün Güğercinlik tarafında Pojeje Köyü'ne veya Güğercinlik adasına nakli konusunu değerlendirmiş, kararı Tuna kaptanına bırakmıştır (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 76/341, Evâil-i Zilhicce 1103/14-23 Ağustos 1692).

¹⁵² BOA, *MHM*, nr. 99, s. 4/13, 14, 15, Evâhir-i Zilhicce 1100/6-14 Ekim 1689.

¹⁵³ Lofça'ya bağlı köylerin katana eşkiyasından dolayı uğradığı zararlar hakkında bkz: BOA, *MHM*, nr. 100, s. 13/37, Evâhir-i Ş 1101/30 Mayıs-7 Haziran 1690.

¹⁵⁴ Lofça'ya bağlı Etrepoli kasabası civarındaki dağlarda ve boş manastırlarda gizlenen derendi reyası içine karışan 70-80 kadar Nemçe ve Macar katanası, eşkiyalık faaliyetlerine hız vermiştir. Hükümet reyanın bulunduğu yerden kaldırılıp düz yerlere iskân edilmesini, emre itaat etmeyenlerin kadın ve çocukları dışında katledilmesini karara bağlamıştır (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 88/346, Evâhir-i Zilkade 1101/26 Ağustos-4 Eylül 1690).

eşkıyası ise Niğbolu, Rusçuk, Silistre, Kili ve Özi¹⁵⁵ gibi yerlere musallat olmuş, tehdidin ortadan kaldırılması için sefere memur askerlerin dışındaki eli silah tutan halk seferber edilmiştir.¹⁵⁶ Eflak ve Boğdan'dan gelen 400-500 kişiden oluşan “derbendi haydut keferesi”, Filibe ve Tatarpazarı çevrelerinde sakin reayanın köy ve çiftliklerini basarak can ve mal kaybına sebep olmuştur.¹⁵⁷ Yine 1108/1696-1697 yılında Erdel'e yakın Cidvar palankasından Papas adlı haydut başı, 20 kadar atlı haydut ile birlikte Tuna'dan Vidin taraflarına geçerek bölge halkına türlü zararlar vermiştir.¹⁵⁸

III) Bozgun Yıllarında Eşkıyalık Faaliyetlerine Karşı Hükümetin Aldığı Tedbirler

1) *Ormanların Kırdırılması*: Hükümetin eşkıyalığı ortadan kaldırmak için izlediği yöntemlerden birisi eşkıya yatağı olarak bilinen ormanlık alanların yok edilmesidir. Zira eşkıya saklanmak ve pusu kurmak için genellikle ormanlık yerleri, derbend veya dar geçitleri tercih etmiştir. Bu gibi yerlere üslenen eşkıya gelip geçen yolcu, tüccar ve askeri kesime zarar verdiği gibi seferler sırasında mühimmatı yağmalama girişiminde de bulunmuştur. Bu nedenle geçilecek güzergâhta bulunan ve eşkıyanın saklanmasına elverişli ormanlık alanlar ile dar yerlerin ağaç ve çalılıarı kırdırılmış, bölge temizlenmiş ve geçişe uygun hale getirilmiştir. Bu işle bölgedeki yerel idareciler meşgul olmuştur. Yerel idareciler, kazalarından temin ettiği reayayı kendilerine en yakın yerdeki yolun iki tarafında bulunan ormanlık alanı nöbetleşe olarak kırdırmak üzere istihdam etmiştir. Fakat bu iş reayanın “meccanen” yaptığı bir iş olmayıp karşılığında kendilerine günlük bir ücret ile tayın verilmiştir. Çalışmalar daha ziyade Cısr-i Ergene'ye bağlı Çarikköy yakınlarındaki orman ile Niş-Belgrad yolunun her iki tarafında bulunan ormanlık alanlarda yoğunlaştırılmıştır. Özellikle

¹⁵⁵ 1095/1683-1684 yılında Özi eyaleti Leh eşkıyası tarafından yağmalanmıştır (*Silahdar Tarihi*, II, 127).

¹⁵⁶ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 26/124, 125, Evâsıt-ı Ramazan 1103/27 Mayıs-5 Haziran 1692.

¹⁵⁷ BOA, *MHM*, nr. 99, s. 133, Evâil-i B 1101/10-19 Nisan 1690.

¹⁵⁸ Haydut başının yakalanması için görevlendirilen Vidin Muhafızı Hasan Paşa'nın Umur Yaylağı'ndaki mücadelesi sırasında bir grup haydut yakalanmışsa da Papas ele geçirilememiştir. Haydut başı daha sonra Titel Beyi Mustafa Bey tarafından yakalanarak katledilmiştir (Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 618, 620).

“melce-i eşkıya” olarak nitelendirilen Niş-Belgrad yolundaki çalışmalar, seferler süresince devam etmiştir.¹⁵⁹ Bu kapsamda Niş’ten dört saat uzaklıktaki Çatalköprü, Haydud Köprüsü, Aleksinçe Köprüsü, Segban Çeşmesi; Rajne’den sonraki Şublâğ Deresi, Çatalköprü, Perakin, Morava Köprüsü, Yagodine, Batıçine, Hasan Paşa, Nadir Köprüsü ile Hisarcık’tan sonraki Çeşme bölgesinde yer alan ormanlık alanların kırdırılmasına karar verilmiştir. Çalışmaları organize etmek üzere eyalet askeriyle birlikte Rumeli Beylerbeyi Cafer Paşa ve Cebeci Ocağı’ndan bazı görevliler tayin edilmiştir.¹⁶⁰

2) *Palanka Tamiri veya İnşası*: Hükümetin eşkıyaya karşı aldığı bir diğer tedbir, güvenliğin yeterince sağlanamadığı yerlerde mevcut palankaları tamir veya yeni palanka inşa etmektir. Bu şekilde hem yerli halkı korumak hem de gelip geçenlerin yol güvenliğini sağlamak mümkün olabilecektir. Genellikle halkın talebi üzerine konuyu değerlendirmeye alan hükümet, uygun gördüğü takdirde palankaları tamir ettirdiği gibi yeni palanka da inşa etmiştir. Mesela düşman istilasını sebebiyle halkı etrafa dağılan ve ıssızlaşan bazı kasabaların birer haydut yatağı haline gelmeleri üzerine mevcut palankaların tamiri yoluna gidilmiş, içine bir miktar kuvvet yerleştirilmiştir.¹⁶¹ Palanka inşa edilen yerler arasında bazı derbendler ile Tuna kıyıları ve Bosna yolu dikkati çekmektedir. Bunlardan İhtiman yakınlarında bulunan Kapılı derbend son derece tehlikeli bir geçitti. Sıkıntıların merkeze yansması üzerine hükümet, derbendin şenlendirilmesine karar vermiş ve Tatarpazarcıklı Zaim Akyayla Osman Ağa’yı görevlendirmiştir. Osman Ağa’nın gözetiminde derbend ağzında yer alan Hisarcık Köyü’nde ağaçtan bir palanka ile taştan bir han, mescit ve çeşme; derbendin kapı olan bölümüne yine ağaçtan küçük bir palanka inşa ettirilerek içine muhafız yerleştirilmiştir. Böylece çeşitli sebeplerle etrafa dağılan halkın yeniden yerlerine dönmesi sağlanmıştır.¹⁶²

¹⁵⁹ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 25/81; BOA, AE-Ahmed II, 117; BOA, *MHM*, nr. 104, s. 208/969.

¹⁶⁰ Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 615.

¹⁶¹ Vidin ile Niş arasında bulunan Bane kasabasının palankası tamir edilerek içine 300 nefer konulmuştur (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 61).

¹⁶² Silahdar, *Nusretname*, s. 213-214.

Eşkiya tehdidine maruz kalan yerlerden biri de Tuna nehri kıyılarıydı. Belgrad'a gidip gelen zahire gemilerini ve yolcuları eşkiya saldırısından korumak amacıyla burada iki ayrı yerde palanka inşasına karar verilmiştir. Bunlardan biri nehir kıyısında ve Tahtalı girdabının üst tarafında bulunan Dobra, diğeri Güğercinlik ve İhram arasında yer alan İpek'tir. Her iki palankanın inşası için gerekli insan gücü ve malzemeler Tuna kaptanı tarafından temin edilmiştir. İnşası tamamlanan palankalardan İpek palankasına 450 nefer beşlü, 150 nefer muhafız; Dobra palankasına da 50 nefer beşlü ve 400 nefer muhafız tayin edilmiştir.¹⁶³ Yine aynı amaçla Yenipalanka'nın toprak dolma bir *şaranpo* ile tekrar inşası gündeme gelmiş, bu iş Köstendil Sancakbeyi Serhadli Mehmed Paşa'ya havale edilmiştir.¹⁶⁴

Bosna yolu ise, hem düşman sınırlarına ve Sava nehrine yakınlığı, hem de gayri meskûn yerlerinin çokluğu dolayısıyla tehlide açık bir yerdi. Bu bölgede üç ayrı yerde palanka inşa edildiği görülmektedir. Bunlardan biri yol üzerindeki Valpova kasabasıdır. Hükümet, kasaba halkını ve gelip geçenleri eşkiya saldırısından korumak üzere halkın bu konudaki talebini yerinde bulmuş ve palanka inşasına onay vermiştir. Ayrıca çevrede bulunan köylerin de kasaba içerisine iskân ettirilmesini, kasaba etrafının hendekle çevrilmesini karara bağlamış, muhafazayı sağlamak üzere kasabanın zaim ve timarlı sipahilerini görevlendirmiştir.¹⁶⁵ Palanka inşasına karar verilen bir diğerk yer ise Yenipazar kazasıdır. Bosna ve Hersek bölgesinin giriş kapısı konumunda olan Yenipazar'ın dört bir tarafının gayr-i meskûn oluşu eşkiyanın burada toplanmasını kolaylaştırmıştır. Eşkiyanın çokluğundan kazada yolcu trafiği ve kervan ticareti durma noktasına gelmiştir. Hükümet, kaza halkının kendi imkân ve kaynaklarıyla bir palanka inşa etmesine izin vererek bu konuda yerel idarecileri bilgilendirmiştir.¹⁶⁶ Benzer gerekçeler Hersek sancağında Bihor kazasına bağlı Akova ahalisi için de geçerlidir. Zira Sava nehri kıyısında üslenen haydut eşkiyası nehir ile bu bölge arasında herhangi bir yerleşim biriminin bulunmamasından istifade ederek

¹⁶³ Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 507-508.

¹⁶⁴ İnşaatla çalışmak üzere Hisarcık, Semendre, Kopleç, Pojorofça, İhram, Güğercinlik ve İnik palankasının muhafız ve reayası görevlendirilmiş, palankaya 400 nefer yerli kulu yerleştirilmiştir (Silahdar, *Nusretnâme* s. 343).

¹⁶⁵ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 90/399, Evâsıt-ı Safer 1104/22-31 Ekim 1692.

¹⁶⁶ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 264/1210, Evâil-i Şevval 1104/5-14 Haziran 1693.

saldırılarını artırmıştır. Hükümet, halktan gelen talepler doğrultusunda Bosna yolu üzerinde bulunan İспенçe adlı köyde palanka inşasına onay vermiş, bu amaçla bölgeye bir mübaşir göndermiştir.¹⁶⁷

3) *Geri Hizmet Sınıflarının Görevlendirilmesi*: Taşrada asayişin sağlanmasına yönelik olarak voynuk, martolos ve pandor gibi geri hizmet sınıflarının da devreye girdiği görülmektedir. Bu kuvvetler sadece buldukları yerin değil, ihtiyaç durumunda daha uzak bölgelerin asayişi için de istihdam edilmiştir. Voynuklar sık sık eşkiya baskınına uğrayan derbend ve geçitlerin muhafazasında görevlendirildiği gibi¹⁶⁸ Edirne bostancı ustalarıyla beraber eşkiya takibatında da rol oynamışlardır.¹⁶⁹ Ücretleri halk tarafından karşılanan pandorlar ise, Hristiyan veya Müslüman pandorbaşılarının emri altında eşkiyanın yakalanması için çaba sarf etmişlerdir.¹⁷⁰ Eşkiyalığın yoğun olduğu yer ve zamanlarda gerek çevre palankalardaki kuvvetlere gerekse diğer yerlerdeki pandorbaşılara birbirlerine yardımcı olmaları hususunda emirler gönderilmiştir. Savaş döneminde Paşa, Dukakin, Üsküb ve Ohri sancakları ile İhram ve Resova kazalarında ortaya çıkan eşkiyaya karşı ilgili yerlerin pandorları göreve davet edilmiştir.¹⁷¹

Martoloslar da martolosbaşılarının kumandası altında hareket ederek eşkiyalık olaylarını önlemeye çalışmışlardır. Çeşitli kazalarda bulunan martolosbaşılarının koordinasyonunu sağlamak üzere Dergâh-ı âlî çavuşlarından birisi mübaşir sıfatıyla tayin edildiği gibi¹⁷² sancakbeyi veya martolosbaşı-

¹⁶⁷ Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 544.

¹⁶⁸ Etrepol derbendinin muhafazası için Voynuk beyinin emri altında çeşitli kazaların çeribaşları ve voynukları görevlendirilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 85/328, Evâhir-i Şevval 1101/8-17 Temmuz 1690).

¹⁶⁹ Filibe ve Tatarpazarı çevresinde ortaya çıkan eşkiyanın yakalanmasına memur edilen voynuklar için bkz. BOA, *MHM*, nr. 99, s. 106, 110, Evâil-i Cemaziyelâhir 1101/12-21 Mart 1690.

¹⁷⁰ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 43/144; BOA, *MHM*, nr. 104, s. 249/1156.

¹⁷¹ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 89/397, 93/408, 410.

¹⁷² Tikveş, İştîp, Radovişte, Usturofça ve Petriç kazalarında ortaya çıkan eşkiyaya karşı ilgili kazaların martolosbaşılarını üzerine Tikveş'te sakin Dergâh-ı âlî yeniçeri çavuşlarından Halil Çavuş tayin edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 124, Evâsıt-ı Cemaziyelâhri 1100/3-12 Mart 1689).

lardan birisi diğerlerine başbuğ olmuştur.¹⁷³ Ücret ve diğer giderleri halk tarafından karşılanan martoloslar kefalet yoluyla bu göreve getirilmiştir.¹⁷⁴ Martoloslar genellikle yerli Hıristiyan halktan temin edilmekle birlikte, zaman zaman hükümetin isteği doğrultusunda başka etnik unsurlardan da toplanmıştır. Mesela eşkıyalığın son derece arttığı Köstendil sancağında hükümet, temin edilecek martolosların tamamının Bulgar olması yerine bir kısmının Arnavutlardan oluşmasını istemiştir.¹⁷⁵ Mahalli inzibatın yanında derbendlerin muhafazası da martoloslara havale edilmiştir. Özellikle Sofya yolu üzerinde bulunan Kız derbendi ile Kapılı derbendinin sık sık eşkıya saldırısına uğraması üzerine İhtiman, Samakov ve Pazarcık kazalarının tüfekli martolosları buranın muhafazasında gayret göstermişlerdir.¹⁷⁶ Ayrıca 1690 yılında Filibe halkı, geçitleri gece gündüz beklemek üzere tamamen kendi imkânlarıyla silahlı 300 martolos temin etmiştir.¹⁷⁷

Görevlerini layıkıyla yapan martolos veya martolosbaşının yanı sıra görevin üstesinden gelemeyen, hizmetten kaçan veya eşkıya ile birlikte hareket eden martoloslar da dikkati çekmektedir. Mesela 1693 yılında Yenişehir'de 4 ay süreyle Hasan Baba derbendini koruyan ve eşkıya ile mücadele eden Martolosbaşı Mustafa başarılı olmayınca kendi rızasıyla görevi bırakmıştır. Bu durumda göreve halkın üzerinde uzlaştığı Hüseyin tayin edilmiştir.¹⁷⁸ Görevlerini suistimal eden martolosbaşılar ise, sadece asayişin bozulmasına sebep olmakla kalmayıp aynı zamanda halkın etrafa dağılmasına da zemin hazırlamışlardır. Bu türden bir örnek; Köstendil sancağın-

¹⁷³ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 52/179, Evâhir-i Şevval 1101/28 Temmuz-5 Ağustos 1690. Eğridere martolosbaşısı olan Hasan, Köstendil sancağı ile İznepol ve Samakov kazalarındaki martolosbaşılarının başbuğu idi (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 187, Evâil-i B 1100/21-30 Nisan 1689).

¹⁷⁴ Manastır halkını eşkıyaya karşı korumak üzere martolosbaşı seçilen Mehmed'in emri altında tüfekli 40 martolos olup bunların masrafları halka taksim edilmiştir (Tsvetkova, *a.g.e.*, I, 259-260).

¹⁷⁵ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 189, Evâil-i B 1100/21-30 Nisan 1689; BOA, *MHM*, nr. 104, s. 162/692, Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1104/17-26 Şubat 1693).

¹⁷⁶ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 52/179, Evâhir-i Şevval 1101/28 Temmuz-5 Ağustos 1690; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 58.

¹⁷⁷ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 76/282.

¹⁷⁸ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 190/876.

daki Eğridere derbendinin eşkıyadan muhafazası için tayin edilen Mustafa'nın martolosbaşılığı zamanında karşımıza çıkmaktadır. Gerek derbenden geçen yolcu, tüccar ve hacıları gerekse kaza ahalisini korumak üzere görevlendirilen 64 martolosa martolosbaşı tayin edilen Mustafa görevini yapmadığı gibi, 20 kadar martolosu kendi işinde istihdam etmiş, diğerlerini de başıboş bırakmıştır. Derbendin korumasız kalmasından yararlanan eşkıya ise, faaliyetlerini iyice artırmış, halkın can ve mal güvenliğine büyük zarar vermiştir. Mustafa'nın görevine devam etmesi halinde halkın etrafa dağılacağını ifade eden Eğridere kadısının arzı üzerine görev Eğridere sakinlerinden Hasan'a tevcih edilmiştir.¹⁷⁹ Bir başka örnek; Kamanova martolos bölükbaşısının Kamanova derbendinde eşkıya saldırısına uğrayan halkın yardımına gitmemesiyle ilgilidir. Halk, hükümetten bölükbaşının mahkeme edilmesini ve haklarının ödenmesini talep etmiştir.¹⁸⁰

4) *Tüfekli Asker İstihdam Edilmesi*: Eşkîyalık ile mücadelede tüfek kullanan sekban, levend ve nefir-i âm askeri de önemli bir rol oynamıştır. Dağlık alanlarda veya derbend gibi yerlerde üslenen eşkıyanın giderek saldırılarını artırması karşısında hükümet, mahallinde bazı tedbirler almıştır. Bunlar arasında çevre kazalardaki sekbanların görevlendirilmesi¹⁸¹ ve halkın sekban tutma isteğine izin verilmesi sayılabilir.¹⁸² Bu çerçevede istihdam edilen sekbanların bütün masrafları halk tarafından karşılanmıştır.¹⁸³ Ancak hükümetin tavrı sekban ücretlerinin fakir halk yerine zenginlerden tahsil edilmesi¹⁸⁴ veya halka rızasından ziyade para salınma-

¹⁷⁹ 12 Cemaziyelâhîr 1095/27 Mayıs 1684 tarihli buyuruldu, BOA, AE-Mehmed IV, 1922.

¹⁸⁰ BOA, *MHM Zeyli*, nr. 11, s. 73/323, Evâil-i Rebiülevvel 1108/28 Eylül-7 Ekim 1696.

¹⁸¹ BOA, *MHM*, nr. 99, s. 4/18, 19, Evâhîr-i Zilhicce 1100/6-14 Ekim 1689. Vidin ve çevresindeki eşkıyaya karşı 1698 yılında Tırnova, Selvi, Lofça, Etrepoli, Plevne, Niğbolu, Rahova, Zıştovi, Rusçuk, Hezargrad, Şumnu, Alakilisa ve Eski Cuma'dan toplam 670 nefer süvari sekban toplanmıştır (Tsvetkova, *a.g.e.*, I, 284-285)

¹⁸² Filibe kazasına bağlı 5 nahîye hükümetten, eşkıyanın köylerini basma riskine karşı sekban toplama izni talep etmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 58/242, Evâhîr-i Şevval 1103/6-14 Temmuz 1692).

¹⁸³ BOA, *MHM*, nr. 99, s. 106, Evâil-i Cemaziyelâhîr 1101/12-21 Mart 1690; Manastır halkı, temin ettiği 30 sekbanın masraflarını üstlenmiştir (Tsvetkova, *a.g.e.*, I, 252-253).

¹⁸⁴ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 22/71.

ması¹⁸⁵ şeklinde olmuştur. Aylık olarak belli bir ücret takdir edilen¹⁸⁶ tüfekli sekbanlar, bölükbaşilar¹⁸⁷ veya Edirne bostancı ustalarının maiyetinde piyade veya süvari olarak istihdam edilmiştir. Derbendlerde, köy ve kazaların muhafazasında görevlendirilen sekbanların zaman zaman görevden kaçındıkları ve firar ettikleri de görülmüştür. Hükümet firari sekbanları yakalatarak cezalandırma yoluna gitmiştir.¹⁸⁸

Levendler ise, miri veya ücretli olarak toplanmış olup genellikle piyade olarak istihdam edilmiştir. Bu askerler, nefir-i âm yoluyla halktan derlenen milis kuvvetleri ile beraber Kapılı ve Kız derbendi,¹⁸⁹ Etrepoli ve Niş etrafındaki derbendler,¹⁹⁰ Dragoman boğazı,¹⁹¹ Dragoman boğazı-Niş¹⁹² ve Belgrad yolunun¹⁹³ eşkıyadan korunmasında çaba göstermiştir. Ancak sekbanlarda olduğu gibi levend veya nefir-i âm yoluyla toparlanan askerlerin de görev mahalline geç geldikleri ya da memur oldukları mahalleri

¹⁸⁵ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 17/87, Evâil-i Ramazan 1103/17-26 Mayıs 1692.

¹⁸⁶ Mihrimah Sultan Evkafı köylerinden Avratalanı köyü, aylığı 400 akçe olmak üzere 50 silahlı sekban temin etmiştir (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 51/173, Evâsıt-ı Şevval 1101/18-27 Temmuz 1690).

¹⁸⁷ Vulçitrın kazasının eşkıyadan korunması için memur olan sekbanlar üzerine Hasan Ağa bölükbaşı olarak tayin edilmiştir (BOA, AE-Ahmed II, 287, 28 Rebiülâhir 1106/16 Aralık 1694).

¹⁸⁸ Edirne Bostancıbaşı Recep'in yanına memur edilen 150 sekbandan bazılarının firari hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 77/344, Evâhir-i Zilhicce 1103/3-11 Eylül 1692.

¹⁸⁹ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 96/375, Evâsıt-ı Zilhicce 1101/15-24 Eylül 1690.

¹⁹⁰ BOA, *MHM*, nr. 99, s. 125, Evâhir-i Cemaziyelâhir 1101/1-9 Nisan 1690; nr. 100, s. 14/39, Evâhir-i Şaban 1101/30 Mayıs-7 Haziran 1690.

¹⁹¹ Boğazın korunması için Preznic'ten toplanan 100 tüfekli asker yetersiz kaldığından ilave muhafız toplanması hakkında Sofya Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa'ya gönderilen hüküm (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 80/302, Evâil-i Zilkade 1101/6-15 Ağustos 1690).

¹⁹² Yolun korunması için 300 piyade levend tahrir edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 11/61, Selh-i Şaşan 1103/16 Mayıs 1692).

¹⁹³ Üsküp sancağı mutasarrıfı 500 piyade levend ile Ürgüp, Alacahisar ve Leskofça kazalarında ortaya çıkan eşkıyaya karşı görevlendirilmiştir. Zira bu kazalar Belgrad yolunun güvenliğini tehlikeye düşürecek kadar yakındı (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 92/287, Evâhir-i Şevval 1102/18-26 Temmuz 1691). Yine Belgrad'a zahire nakleden Sofya halkının Hasan Paşa palankası-Batıçine menzili arasında eşkıya saldırısına uğraması üzerine Rumeli beylerbeyinin yanında bulunan askerden 2.000 tüfekli asker ayrılarak olayın takibi ve bölgenin güvenliği için tahsis edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 68/293, Evâsıt-ı Zilkade 1103/4-13 Ağustos 1692).

beklemeyip firar ettikleri görülmüştür.¹⁹⁴ Ayrıca zengin kişilerin taahhüt ettikleri miktar kadar tüfekli asker toplayamadıkları, topladıkları askerlerin de görev yerlerinden firar etmek üzere olduğu tespit edilmektedir.¹⁹⁵ Bunun yanında hükümetin tüfekli asker talebine halktan bazıları pek de sıcak bakmamış hatta eşkıyaya bazı yardımlarda bulunmuştur.¹⁹⁶

Tüfekli asker olarak kale muhafızlarından da yararlanıldığı görülmektedir. İhtiyaç durumuna göre kaledeki askerlerin bir kısmı ayrılarak ilgili yerlere gönderilmiştir. Bosna tarafında bulunan Yenipazar ve Pirepolye kazaları ile İstar-i Eflak çevresinin sık sık eşkıyalık olaylarına sahne olması üzerine Rojay ve Akova kalesindeki tüfekli askerlerin bir kısmı bahsedilen yerlerin korunmasına memur edilmiştir.¹⁹⁷ Yine Şehirköy kalesine tayin edilen 64 nefer muhafız, kale muhafızlığı yanında kasaba ile Dragoman derbendi-Musa Paşa palankası arasında uzanan ana yolları korumakla mükellef tutulmuştur.¹⁹⁸ Bunların dışında, has tasarruf eden beylerden tüfekli asker talep edildiği gibi¹⁹⁹ sancakbeylerinin maiyetinde bulunan piyade ve süvari askerler vasıtasıyla sefer sırasında Niş-Belgrad yolunun güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁴ Etrepoli derbendini korumak üzere Rusçuk, Hezargrad, Selvi, Zıştovi, Plevne, Alakilise, Şumnu ve Eski Cuma gibi yerlerden toplanan askerlerin firarı hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 100, s. 85/332, Selh-i Şevval 1101/5 Ağustos 1690.

¹⁹⁵ Filibe ayanının taahhüt ettiği 300 askerden ancak 100'ü görev mahalline gelmiştir. Hükümet ayandan sözünü yerine getirmesini istemiş aksi halde bizzat göreve katılacağını bildirmiştir (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 96/375).

¹⁹⁶ Köstendil ve Paşa sancaklarında ortaya çıkan eşkıyaya karşı halkın tavrı hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 98, s. 212, Evâsıt-ı Şaban 1100/31 Mayıs-9 Haziran 1689.

¹⁹⁷ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 52/213, 182/832.

¹⁹⁸ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 3/14, Evâhir-i Şaban 1103/8-16 Mayıs 1692.

¹⁹⁹ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 208/969; BOA, *A.DVN-MHM*, nr. 946, s. 9/1, 15/1. Yine 1108/1696-1697 seferinde Morova köprüsü-Hisarçık yolunu eşkıyadan korumak amacıyla 810 nefer piyade ve süvari birlikleriyle Rumeli'nin has beyleri görevlendirilmiştir (Silahdar, *Nusretnâme* s. 276).

²⁰⁰ Köstendil sancakbeyi askerleriyle birlikte Dragoman-Belgrad yolunun muhafazasına memur edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 254/1166. 1109/1697-1698 yılında ise aynı güzergâh için Semendre'nin zaim ve timar sahipleri ile has ağalarına görev verilmiştir (Silahdar, *Nusretnâme*, s. 331).

Eşkîyalık ile mücadelede mahalli kuvvetler olarak il erleri²⁰¹ de kullanılmıştır. Savaşma güç ve yeteneğine sahip olan gençler, il erleri adıyla istihdam edilmiştir. Mesela 1691 yılında Prizrin ve Dukakin sancaklarından toplanan il erleri, İstar-i Eflak ve Çayık havalisinde ortaya çıkan eşkıyaya karşı görevlendirilmiştir.²⁰² Yine 1697 yılında sefer görevi olmayan il erleri Edirne bostancı ustalarının maiyetine verilerek Hasköy, Filibe ve Tatarpazarı çevrelerine musallat olan eşkıyanın yakalanmasına memur edilmiştir.²⁰³

5) *Eşkîyanın Tedibi İçin Tayin Edilen Görevliler*: Hükümetin eşkıyalık ile mücadelesinde taşradaki idarî ve askerî görevliler son derece önemliydi. Seferlerin devamlılığı taşranın güvenliğini zaafa düşürmüş olmakla beraber bu durum, tayin edilen görevliler ve yerel kuvvetlerle aşıl-maya çalışılmıştır. Sefere memur olmayan ayan-ı vilâyet ve il erleri yanında kethüda yerleri, yeniçeri serdarları, palanka ağaları ve dizdarları, martololar bölgelerinin muhafazasında görevlendirilmiştir.²⁰⁴ Bununla birlikte Rumeli'deki asayiş ve emniyetin sağlanmasında bostancı ocağı mensupları aktif bir rol oynamıştır. Bu kapsamda Hassa²⁰⁵ ve Edirne Bostancı Ocağı'na mensup bostancıbaşı ve bostancı ustaları karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Edirne bostancıbaşı, maiyetindeki usta ve bostancılarla birlikte ilgili mahalde bazı teftişlerde bulunmuştur. Bazen talebi durumunda kendisine

²⁰¹ Genellikle suhte eşkıyasının takibinde kullanılan il erlerinin Rumeli'de haydut eşkıyasını yakalamak, sahilleri muhafaza etmek, hububat kaçakçılığını önlemek, savaşlara katılmak, isyanları bastırmak ve kale tamir etmek gibi görevleri bulunuyordu (Müctebe İlgürel, "İl Erleri Hakkında", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, Sayı 12, İstanbul 1998, s. 125-140.

²⁰² BOA, *MHM*, nr. 101, s. 98/321.

²⁰³ BOA, *MHM*, nr. 109, s. 3/10.

²⁰⁴ Belgrad-İhtiman yolunda ortaya çıkan eşkıyaya karşı yol üzerindeki görevlilerin, bostancı ustasına gereken yardımı yapmaları hakkında bkz. Grzegorzewski, *Z Sidzylatów Rumelijskich Epoki Wyprawy Wiedenskiejs*. s. 10-11, sicil nr. 7, s. 16). Başka bir örnekte ise İvrace, Plevne, Lofça ve çevresinin eşkıyadan temizlenmesi için gedikli ağalar tayin edilmiş, bölgenin ayan-ı vilâyet ve il erlerine de asayişin temini konusunda ferman gönderilmiştir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 59).

²⁰⁵ Etrepol, İvrace ve İzladi çevresindeki eşkıyalık olaylarına müdahale etmek üzere Hassa Bostancı Ocağı'ndan iki usta tayin edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 99, s. 158; Evâil-i Receb 1101/10-19 Nisan 1690).

takviye usta ve bostancılar da gönderilmiştir.²⁰⁶ Bostancıbaşılara teftişleri sırasında, ihtiyaca göre levend toplama izni de verilmiştir.²⁰⁷ Ayrıca bostancıbaşılar eşkıya teftişi ve muhafızlık ile bölgeye giden görevlilerle koordineli bir şekilde çalışmak durumundaydılar. Bunu özellikle Niş-Belgrad yolunda görmek mümkündür. Zira bu yol, sefer mühimmatının taşındığı ana güzergâh olup güvenliği büyük bir önem taşımaktaydı.²⁰⁸ Nitekim Edirne-Belgrad yolunun güvenliğinden sorumlu olan bostancıbaşının ihmali sebebiyle ordu için gönderilen hazinenin Niş'te yağmalanması büyük bir tepkiye neden olmuştur. Hükümet, bostancıbaşıya eşkıyanın yakalanması için tehdit dolu bir emir göndermiştir.²⁰⁹ Bostancıbaşının doğrudan görevlendirilmediği durumlarda ise bölgeye mübaşir sıfatıyla bostancı ustaları sevk edilmiştir. Bostancıbaşı tarafından tayin edilen bu ustaların işinin ehli, güvenilir ve dindar olmasına dikkat edilmiştir.²¹⁰ Rumeli'deki asayişin sağlanmasına yönelik olarak taşradaki ilgililerle temasa geçen bu ustaların esas görevi eşkıya teftişidir.²¹¹ Bazen, teftiş talebinin halktan geldiği görülmektedir.²¹² Bunun dışında gittikleri yerlerdeki halkı *potraya çıkarıp* eşkıyanın yakalanması ve cezalandırılmasında büyük bir gayret göstermişlerdir.²¹³ Ayrıca eşkıyalığa meyleden halkın elindeki silahları topladıkları gibi²¹⁴ eşkıyaya türlü şekillerde yardımcı olan ve cezası sabit görülen

²⁰⁶ Edirne Bostancıbaşısı Recep'in yanında olan usta ve bostancılar ihtiyaca cevap veremediği için Edirne'den 8 nefer usta ve 50 nefer bostancı gönderilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 77/342, Evâhir-i Zilhicce 1103/3-11 Eylül 1692).

²⁰⁷ Niş-Belgrad arasını istila eden eşkıyaya karşı Edirne Bostancıbaşısı Recep, ilk etapta 350 nefer levend tahrir etmiştir (BOA, C.AS, 48729, 9 ve 10 Muharrem 1103/2 ve 3 Ekim 1691).

²⁰⁸ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 253/1165, Evâhir-i Ramazan 1104/26 Mayıs-4 Haziran 1693.

²⁰⁹ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 74/328, Evâil-i Zilhicce 1103/14-23 Ağustos 1692.

²¹⁰ BOA, *MHM*, nr. 99, s. 1/3, 6/25; nr. 104, s. 227/1062; nr. 107, s. 10/17, 26/78.

²¹¹ İstanimaka, Filibe, Tatarpazarı, Belgradçık çevresinde ortaya çıkan eşkıyanın yakalanması için tayin edilen ustalar hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 98, s. 73; nr. 99, s. 6/23; BOA, AE-II.Süleyman, 2783; BOA, *A.DVN.MHM*, nr. 946.

²¹² Gümülcine halkının bu yöndeki talebi için bkz. BOA, *MHM*, nr. 99, s. 1/3, Evâil-i Muharrem 1101/15-24 Ekim 1689.

²¹³ Prevadi, Hezargrad, Rusçuk ve Tırnova çevresindeki eşkıyanın tedibi amacıyla potraya çıkan halk için bkz. BOA, *MHM*, nr. 98, s. 185, Evâil-i Receb 1100/21-30 Nisan 1689; BOA, *MHM*, 107, s. 14/31, Evâil-i Zilhicce 1106/13-22 Temmuz 1695.

²¹⁴ Tırnova kazasına bağlı Arnavudköyü'nde yaşayan bazı zimmîlerden toplanan silahlar hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 98, s. 199, Evâil-i Şaban 1100/21-30 Mayıs 1689.

kişilerin mal ve mülklerine el koymuş, idamı gerekenlerin idam edilmesine nezaret etmişlerdir. Görevi sırasında bostancı ustalarına mahallin idarî ve askerî görevlileri, ayan ve eşrafı da yardımcı olmuştur.²¹⁵ Bostancı ustalarına asayiş görevinin yanı sıra iskân meselesi de havale edilmiştir. Şöyle ki, derbend köylerinde yaşayan halkın çeşitli sebeplerle başka yerlere göç etmesi derbendlerin ıssız kalmasına ve eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Hükümet, bu durumdaki derbend köylerinin yeniden şenlendirilmesi için ilgili kadılıklara emirler göndermiş, tayin ettiği bostancı ustaları vasıtasıyla halkın iskânı ve derbendlerin imarı konusunda büyük bir çaba harcamıştır.²¹⁶

Eşkıya teftişinde bostancı ustaları dışında beylerbeyi, sancakbeyi, kale muhafızı ve donanma kaptanı gibi görevliler de önemli bir rol üstlenmiştir. Bu görevliler stratejik açıdan önem taşıyan yol, kıyı,²¹⁷ geçit,²¹⁸ derbend,²¹⁹ palanka,²²⁰ kale ve köprü²²¹ gibi yerlere tayin edilerek eşkıyanın kara veya nehir yolundan geçişine engel oldukları gibi yol güvenliğini de sağlamışlardır. Ayrıca çevredeki halkı konu hakkında bilgilendirerek onların da teyakkuzda bulunmalarını temin etmişlerdir. Özellikle eşkıyanın “darü’l-

²¹⁵ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 189, 190; nr. 99, s. 110; nr. 109, s. 3/10. Ancak zaman zaman bostancıbaşının yardım talebini yerel idareciler “bizim sınırimızda değildir” diyerek reddetmişlerdir (Grzegorzewski, *Z Sidzylatów Rumelijskich Epoki Wyprawy Wiedeńskiej*, s. 15, sicil nr. 7, s. 17).

²¹⁶ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 185, Evâil-i Receb 1100/21-30 Nisan 1689.

²¹⁷ Tuna nehrinde Hisarcık, Semendre, Golubaç, İpek ve Böğürdelen kıyılarının eşkıyadan korunması amacıyla tayin edilen kaptanlara şaykalar tahsis edilmiştir (Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 620).

²¹⁸ Sirem sancakbeyi Böğürdelen muhafazasında iken kara geçitlerinin güvenliğinden sorumlu tutulmuştur (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 74/327, Evâil-i Zilhicce 1103/14-23 Ağustos 1692).

²¹⁹ Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Şahin Paşa, Kapılı ve Kız derbendinin muhafazasına tayin edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 84/325, Evâil-i Zilkade 1101/6-15 Ağustos 1690).

²²⁰ Ayıntab Sancağı Mutasarrıfı Abdülkadir Paşa, Şehirköyü palankasının muhafazasına memur edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 84/326, Evâil-i Zilkade 1101/6-15 Ağustos 1690).

²²¹ Morava köprüsü, tayin edilen muhafızlara rağmen eşkıya tarafından yakılıp yıkılmıştır. 1105/1693-1694 yılında köprünün muhafazasına Sivas Beylerbeyi Mahmud Paşa, eyalet askeriyeli birlikte memur edilmiştir (Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 456-457).

harb"e kaçış noktaları olan Sava,²²² Tuna²²³ gibi nehirler ile Niş-Belgrad yolunun güvenliğine²²⁴ hassasiyet göstermişlerdir. Bunun yanında hükümet, seferlerin devam etmesine rağmen bölgede bulunan serdarları eşkıyanın yakalanması için memur etmiş,²²⁵ halktan gelen talepler doğrultusunda ilgili mahalde sakin birisini başbuğ tayin ederek çevre kazalardaki görevlileri de maiyetine vermiştir.²²⁶

Hükümetin eşkıyalık ile mücadelesinde sadece dahili görevliler değil Eflak voyvodası ile Orta Macar Kralı Tököli İmre de rol oynamıştır. Osmanlı topraklarında çeşitli eşkıyalık olaylarına karışan kişiler, takibattan kurtulmak için Tuna nehri yoluyla Eflak tarafına kaçmışlardır. Bu tür olaylarla voyvodaların öteden beri karşılaştıkları bilinmektedir.²²⁷ Bu durumda voyvoda, kendi toprağına geçen eşkıyayı yakalayıp gasp ettikleri eşyalarla birlikte belirtilen yere göndermek durumundaydı. Nitekim Niş yakınlarında hazineyi yağmalayan eşkıyanın Eflak toprağına geçtiğinin haber alınması üzerine voyvoda ile birlikte Tuna kaptanı ve zabitleri olay-

²²² 1694 yılında Sava kıyılarında dolaşan haydut eşkıyasına karşı Bosna levendlerinin başbuğı olan Fazlı bölükbaşı tayin edilmiştir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 85; Defterdar, *Zübde-i Vekayıât*, s. 496).

²²³ Özi Valisi Vezir Hüseyin Paşa, nehrin güvenliğini sağlamak üzere bölgeye gönderilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 86/268, Evâhir-i Ramazan 1102/18-27 Haziran 1691). Bir başka örnekte ise Tuna kıyısında İnlık adlı yerde üslenen eşkıyanın gerek Belgrad'a giden zahire gemilerine gerekse bu yolu kullanan kişilere zarar vermesi üzerine Tuna Kaptanı Ali Paşa ile birlikte Silistre beylerbeyi ve Tököli İmre görevlendirilmiştir. Bu kişilerin ortak çalışmaları sonucu eşkıyanın bin kadarı öldürülerek pek çok ganimet ele geçirilmiştir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 41; Defterdar, *Zübde-i Vekayıât*, s. 425).

²²⁴ Kavala muhafızı kapı halkı ve 300 serhadlü nefer ile Dragoman Boğazı-Niş yolunun güvenliğine memur edilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 10/56, Evâhir-i Şaban 1103/8-16 Mayıs 1692). Diğer örnekler için bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 217/1012, 255/1172.

²²⁵ Mora Seraskeri Ali Paşa, Yanya sancağında 700 eşkıya ile birlikte yol kesen Dolu adlı şakîyi yakalamak üzere Delvine Sancağı Mutasarrıfı Kaplan Paşa ile birlikte harekete geçmiştir (BOA, *MHM*, nr. 100, s. 39/125, Evâhir-i Ramazan 1101/28 Haziran-7 Temmuz 1690).

²²⁶ BOA, *MHM*, nr. 101, s. 89/279, Evâil-i Şevval 1102/28 Haziran-7 Temmuz 1691.

²²⁷ Geniş bilgi için bkz. Kamil Çolak, "Ruşçuk ve Eflak Sınır Bölgesinde Eşkıyalık ve Asayiş Meselesi (1550-1600)", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (Eskişehir 11-13 Mayıs 2005)*, İstanbul 2005, s. 417-423.

dan haberdar edilmiştir.²²⁸ Semendre ve Demirkapı taraflarının eşkiyadan muhafaza edilme görevi ise Tököli İmre'ye verilmiştir. Zira bahsedilen yerler, Belgrad'a zahire taşıyan gemilerin uğrak noktasında olup tehlikeden uzak tutulması gerekiyordu.²²⁹ Ayrıca haydut eşkiyasının sınırdaki palankalara saldırma ve yağmalama girişiminden Tököli İmre haberdar edilerek kendisinden kuvvet talep edildiği gibi bölgenin muhafazası için de tedbir alması istenmiştir.²³⁰

6) *Af ve Kefalet*: Eşkiyalık yapan kişi veya toplulukların çeşitli sebeplerle hükümet tarafından affedildikleri görülmektedir. Hükümet, dağlarda yaşayan reayayı asayiş açısından bir tehdit olarak algılamış ve onların iskânı için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. İskânı kabul eden reayayı çeşitli vergilerden muaf tutan hükümet, içlerinde eşkiyalık yapmış olanları da bundan vazgeçmeleri koşuluyla raiyyetliğe kabul etmiş ve palankalar çevresine yerleştirmiştir. Bu durumdaki reaya, sadece *edna cizyesi* ile ziraat ettiği topraklardan elde ettikleri mahsulün aşarını ödemekle mükellef tutulmuştur.²³¹ Öte yandan eşkiyalık olaylarına karışmasına rağmen bu durumdan pişmanlık duyarak affını talep eden bazı kişilerle de karşılaşmaktadır. Bu konuda eşkiyanın bazı köyleri aracı olarak kullandığı görülmektedir. Köy halkı, kendisine müracaat eden eşkiyanın iyi niyetine güvenerek onlara kefil olmuş ve suçlarının affı için kadılar vasıtasıyla hükümetten ricada bulunmuştur. Hükümet ise, eşkiyanın “sekban olmamak üzere gelip sairler gibi karyelerinde sakin ve kendi hallerinde olmak şartıyla” suçlarını affetmiştir. Nitekim Filibe dağlarında gezen Durmuş, yanındaki 70 eşkiya ile birlikte kazaya bağlı Yalak nahiyesinden bir gayrimüslim köyüne gelerek eşkiyalıktan vazgeçtiğini ifade etmiş, bunun üzerine köy halkı, kendisine kefil olarak affı için hükümet nezdinde girişimde bulunmuştur.²³²

²²⁸ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 75/329, Evâil-i Zilhicce 1103/14-23 Ağustos 1692.

²²⁹ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 69/302, Evâil-i Zilhicce 1103/14-23 Ağustos 1692.

²³⁰ Güğercinlik palankasının haydut eşkiyasına karşı savunulması için Tököli İmre'ye gönderilen hüküm (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 75/331, Evâil-i Zilhicce 1103/14-23 Ağustos 1692).

²³¹ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 61.

²³² BOA, *MHM*, nr. 101, s. 10/24, Evâhir-i Cemaziyelâhir 1102/22-30 Mart 1691.

Kefalet müessesesi, eşkıyalığın son derece yaygın olduğu bölgelerde asayişin sağlamanın bir yolu olarak da görülmüştür. Buna göre köylüler mahkemeye davet edilerek birbirlerine kefil olmuş, böylece eşkıya olan, eşkıyaya yardım ve yataklık edenler belirlenmeye çalışılmıştır.²³³

7) *Eşkıyaya Verilen Cezalar*: Hükümet, eşkıyalık yapan kişilerle ilgili olarak bölge kadılarından gelen arzları dikkate almakla beraber olayın etraflıca araştırılması noktasında hassas davranmıştır. Bölgedeki idari görevlilerin teftişi sonucunda eşkıyalık söz konusu ise öncelikle kişilere nasihat edilme yoluna gidilmiştir. Ancak bunun etkili olmadığı durumlarda, olay kadı tarafından mahkemeye intikal ettirilmiş ve çözüme kavuşturulmuştur. İdam cezası gerektiren suçlar dışındaki teşhir, dayak atma, para cezası, kürek cezası, kalebentlik ve sürgün gibi cezalar mahallinde uygulanmış, büyük suçları işleyenler ise İstanbul'a gönderilmiştir.²³⁴

Hükümet, eşkıyanın yakalanması konusunda halkın gayret ve şevkini artırmak amacıyla bazı kararlar da almıştır. Bunlardan biri halkın, katlettiği eşkıyanın mallarına sahip olması diğeri de katlettiği eşkıyadan dolayı yerel idarecilerin teftiş ve baskısına maruz kalmayacakları konusunda verilen güvencedir.²³⁵ Eşkıyalıkta şöhret kazanmış kişiler doğrudan katledildikleri gibi²³⁶ bazen de bir süre kale hapsinde tutulduktan sonra öldürülmüştür.²³⁷ Bazen bu öldürme olayı halka açık yerlerde idam edilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir.²³⁸ Katledilen eşkıyanın başları kimi zaman Rikab-ı Hümâyûn'a gönderilmiştir.²³⁹ Eşkıyanın mahkeme edildiği durumlarda ise,

²³³ Tsvetkova, *a.g.e.*, I, 266.

²³⁴ Bilgehan Pamuk, "XVII. Asır Başlarında Erzurum ve Havalisinde Eşkıyalık Hareketleri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, s. 62.

²³⁵ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 63/260, Evâil-i Zilkade 1103/15-24 Temmuz 1692.

²³⁶ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 189, 212.

²³⁷ İvrace kazası sakinlerinden olup eşkıyalıkta şöhret kazanmış Zaimoğlu Ali, Niğbolu sancağı mutasarrıfı tarafından katledilmiştir (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 212, Evâhir-i Şaban 1100/10-18 Haziran 1689). Bir başka örnek için bkz. BOA, *MHM*, nr. 100, s. 67/246, Evâhir-i Muharrem 1102/25 Ekim-3 Kasım 1690.

²³⁸ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 189, Evâil-i B 1100/21-30 Nisan 1689; Silahdar, *Nusretnâme*, s. 148.

²³⁹ Zihne kazasından Serbölük Hacı Ali, Drama sakinlerinden Mehmed ve Siroz sakinlerinden Serbölük Selim'in katledilerek başlarının gönderilmesi hakkında Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1100/3-12 Mart 1689 tarihli hükümler (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 124).

suçun çeşidine göre ya katledilmiş ya da kale hapsi ve kürek cezası gibi çeşitli cezalara çarptırılmıştır.²⁴⁰ Ayrıca eşkıyanın sahip olduğu mal ve mülkler yağmalanmış veya miri için satışa çıkarılmıştır.²⁴¹ İkamet ettiği evleri yakılmakla birlikte ev halkına dokunulmamıştır.²⁴² Bununla birlikte ev halkının eşkıya ile birlikte gezmesi ve yakalanması halinde esir edilmesine karar verilmiştir.²⁴³ Kalebent cezası verilen eşkıya genellikle Vidin,²⁴⁴ Filibe,²⁴⁵ Prevadi,²⁴⁶ Niğbolu,²⁴⁷ Varna,²⁴⁸ Özi,²⁴⁹ Selanik,²⁵⁰ Kavala,²⁵¹ Karaharman²⁵² ve Kerpe²⁵³ gibi kalelere, eşkıyaya yardım edenler ise Bozcaada'ya²⁵⁴ gönderilmiştir. Bunun yanında Tersâne-i Amire'ye gönderilenler de bulunmaktadır. Buraya gönderilen suçlular zindanlara konularak donanma gemilerinde hapsedilmiş veya kürek cezası (6 ay veya 1 sene kürek çekmek)

²⁴⁰ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 58/244, 88/391, 218/1017.

²⁴¹ İlbasan Sancakbeyi Mahmud Bey'i katleden şakilerin malları miri için satılmıştır (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 105/348, Evâsıt-ı Muharrem 1103/4-13 Ekim 1691).

²⁴² BOA, *MHM*, nr. 104, s. 77/343, Evâhir-i Zilhicce 1103/3-11 Eylül 1692.

²⁴³ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 78/349, Evâhir-i Zilhicce 1103/3-11 Eylül 1692.

²⁴⁴ İvrace kasabasındaki yeniçerilerden eşkıyalık yapanların kalede hapsedilmeleri hakkında (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 143/626, Evâhir-i Cemaziyellevvel 1104/28 Ocak-6 Şubat 1693). Vidin kalesinde kalebent olan 5 nefer Sırp eşkıyasının Tersane-i Amire'ye gönderilmesi hakkında bkz. Gökbunar, *a.g.t.*, s. 120, hüküm nr. 100, 101.

²⁴⁵ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 62/257, Evâil-i Zilkade 1103/15-24 Temmuz 1692.

²⁴⁶ BOA, *MHM*, nr. 99, s. 176; nr. 104, s. 163/695, 220/1031.

²⁴⁷ Plevne ve Niğbolu kazasında yeniçerilik iddiasında bulunup eşkıyalık yapanların kalede hapsedilmeleri hakkında bkz. Gökbunar, *a.g.t.* s. 350-351, hüküm nr. 516.

²⁴⁸ Kazada yeniçerilik iddiasında bulunanların kalede hapsedilmesi hakkında (BOA, *MHM*, nr. 104, s. 103/463, Evâil-i Rebiülâhir 1104/10-19 Aralık 1692).

²⁴⁹ BOA, *A.DVN.MHM*, nr. 948, Selh-i Zilhicce 1107/30 Temmuz 1696.

²⁵⁰ BOA, *MHM*, nr. 98, s. 126; BOA, *MHM*, 101, s. 75/233.

²⁵¹ Pravişte kasabası sakinlerinden eşkıya Tabak Ali ve arkadaşlarının Kavala'da mahkemeye çıkarılması, hapsedilmesi lazım gelir ise kalebent edilmesi hakkında (BOA, *MHM*, nr. 98, s. 44, Evâsıt-ı Safer 1100/5-14 Aralık 1688).

²⁵² BOA, *MHM*, nr. 104, s. 161/685, Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1104/17-26 Şubat 1693.

²⁵³ Hurpişte kasabasında eşkıyalık yapan Mehmed'in Kerpe kalesinde hapsedilmesi hakkında bkz. BOA, *MHM*, nr. 104, s. 221/1033, Evâsıt-ı Şaban 1104/17-26 Nisan 1693.

²⁵⁴ BOA, *MHM*, nr. 104, s. 277/1263, Evâhir-i Şevval 1104/25 Haziran-3 Temmuz 1693.

ile cezalandırılmıştır. Bazen cezanın süresine herhangi bir sınırlandırma getirilmeyip sadece “ıslah-ı nefis edinceye değin” kaydı düşülmüştür.²⁵⁵

Bu dönemde sürgün de bir cezalandırma metodu olarak uygulanmıştır. İslam hukuku açısından bakıldığında eşkıyalık ve yol kesme gibi suçlara verilen en alt ceza olarak görülen sürgün cezası, Osmanlı Devleti’nde eşkıyalık yapan, isyan eden toplulukları ıslah ve iskân etmek amacıyla uygulanmıştır. Bazen toplu bazen de bireysel sürgünlerle toplumsal karışıklıkları önlemeye çalışan devlet, sürgün yeri olarak ülkenin pek çok yerini kullanmıştır. Bunlar arasında iklim ve hayat şartlarının elverişsiz olduğu yerler bulunabildiği gibi adalar da uygun birer sürgün yeri olarak görülmüştür.²⁵⁶ Bahsedilen dönemde ise sürgün cezası, daha çok başka bölgelerden gelip eşkıyalık yapan kişilerde²⁵⁷ veya halkın, eşkıyalık olaylarına karışmış kişilerden tedirgin olmaları sonucunda gündeme gelmiştir.²⁵⁸ Nitekim eşkıyaya yardımcı olan Hıristiyan din adamları Bozcaada’ya sürgüne gönderilmiş, eşkıyalık yapan Kırım Han ailesi mensuplarından Küçük Gazi Giray Sultan ise sürülmekle kalmayıp aynı zamanda Bozcaada’da kalebent edilmiştir.²⁵⁹

SONUÇ

Bozgun yıllarında, toplumun her kesiminden insanın -gerek askerî gerek reaya olsun- eşkıyalık olaylarına doğrudan veya dolaylı yoldan karıştığı görülmektedir. Anadolu’da olduğu gibi Rumeli’de de geniş bir coğrafyayı etkileyen bu olaylarda birçok sebep etkili olmuştur. Merkezi otoritenin zayıflaması sonucu taşradaki bazı idareciler daha rahat hareket etmeye ve yasadışı yollara sapmaya başlamıştır. Bunlara mütegalibe ve zorbalar adıyla

²⁵⁵ Bu konudaki örnekler için bkz. BOA, *MHM*, nr. 98, s. 121; nr. 100, s. 70/261; nr. 104, s. 273/1248; Bekir, *a.g.t.*, s. 121, hüküm nr. 102, s. 206, hüküm nr. 300.

²⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Daşcıoğlu, “Osmanlı’da Eşkıyalık Hareketlerini...”, s. 251-263.

²⁵⁷ BOA, *MHM*, nr. 100, s. 140/535, Evâhir-i Cemaziyelâhir 1102/22-30 Mart 1691.

²⁵⁸ Sarıgöl kazasına bağlı Agostos Köyü’ndeki 4 zimmînin eşkıyalık yapması halkı tedirgin ettiğinden hükümet bu kişileri başka bir yere sürmüştür (BOA, *MHM*, nr. 101, s. 75/233, Evâil-i Ramazan 1102/29 Mayıs-7 Haziran 1691).

²⁵⁹ Bu konuda Tatar Hanzade ve Askerlerinin Eşkıyalığı ile Halkın Eşkıyalık Faaliyetlerindeki Rolü başlıklarına bakılabilir.

yeni güçlerin katılması toplum üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Öte yandan savaşları finanse etmek üzere mevcut vergilerin artırılması ve yeni vergi talebi, halkın ekonomik durumunu derinden etkilemiştir. Ayrıca taşrada bulunan idareci ve askerlerin büyük çoğunluğunun seferlere katılması bir otorite boşluğuna neden olmuş, giderek ıssızlaşan ve asayişi bozulan taşrada eşkıyalık büyük bir artış göstermiştir.

Rumeli'deki eşkıyalık olaylarına karışan kişiler, sadece o bölgenin insanı olmayıp “fırsatı ganimete çevirmek isteyen” uzak-yakın coğrafyanın insanlarından da oluşmaktadır. Anadolu kökenli olup Rumeli'de eşkıyalık yapanların yanı sıra yabancı kökenli olanların da yerli halka büyük zarar verdikleri tespit edilmektedir. Üstelik ortak menfaatler çerçevesinde yerli ve yabancı eşkıyanın işbirliği yaptığı görülmektedir. Bu durum hayat mücadelesinde eşkıyanın sınır ve mekân tanımadığını, birbiriyle haberleşen ve ortak plan yapabilen bir topluluk olduğunu da göstermektedir. Bir başka nokta Rumeli'de yaşayan zimmilerin savaş ortamını fırsat bilerek halkı isyana teşvik etmeleri ve eşkıyalık yapmalarıdır. Bu olaylar, savaşın getirdiği olağanüstü zorlukları göğüslemeye çalışan reayanın gündelik hayatını daha da zorlaştırmıştır. Bu dönemde askeri birliklerin cephede bulunmasından istifade eden kalabalık eşkıya birlikleri, Rumeli'deki yerleşim birimlerini basmış, derbent, geçit ve yol boylarında pusu kurarak çeşitli amaçlarla yolculuk edenlere saldırmıştır. Üstelik bu saldırılardan sınır boylarında oturan reaya daha fazla etkilenmiştir. Zira meskûn reaya, yerli eşkıya yanında yabancı eşkıya ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Canı ve malı tehlikede olan reaya, merkezin tedbir almasını beklemeden oturduğu yerleşim birimini bile terk etmekten çekinmemiştir.

Hükümet ise, daha önce meydana gelen isyan ve eşkıyalık olaylarında olduğu gibi bu dönemde de olayların nedeninden ziyade sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Taşraya gönderdiği emirlerde halkı koruyucu bir tavır takınan, örfi ve şer'i idarecileri alması gereken tedbirler konusunda bilgilendiren hükümet, eşkıyalığın bir türlü ortadan kaldırılamamasında genellikle idarecileri suçlamıştır. Merkezin bakış açısına göre idarecilerin olaylara ciddi yetle yaklaşmaması ve ihmalkârlığı, eşkıyalığın yayılmasında önemli bir etken olarak yorumlanmış, kendilerine tehdit dolu emirler gönderilmiştir. Ayrıca hükümet, bu iş için üst düzey görevliler tayin etmiş, yerel kuvvetleri harekete geçirmiş, eşkıyanın saklanmasına elverişli yerlerde gereken ted-

birleri almış, hatta sınırlarda yeni palankalar inşa ettirmiştir. Bu girişimlere rağmen hükümetin eşkıyalık ile mücadelesi klasik yöntemler çerçevesinde olmuştur. Bunlar; kuvvet kullanmak suretiyle eşkıyayı ortadan kaldırmak, yakalamak ve cezalandırmak ya da eşkıya liderine makam ve mevki teklif etmek şeklindedir. Cezalandırma yöntemi ağır basmakla birlikte eşkıyanın kefalete bağlanması, affedilmesi gibi yöntemlere de başvurulmuştur.

Hükümetin olayların kökenine inmeden almış olduğu bu tedbirlerle kısmen asayişî sağladığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte eşkıyalığın ortadan kaldırılması, reayanın sosyo-ekonomik şartlarının düzeltilmesi kadar yerel idarecilerin, askerîlerin, ayan ve eşrafın da kanun ve kuralara uymasına bağlıydı. Oysaki reayanın karşı karşıya kaldığı sorunlar çözülemediği gibi taşradaki güçlerin eşkıyayı himaye etmesi, işbirliğine yönelmesi hatta eşkıyalık yapması sonucu asayişî tesis etmek zorlaşmış, mücadele sırasında pek çok kişi hayatını kaybetmiştir.

“ACTIVITIES OF BANDITRY IN RUMELIA AFTER THE SETBACK
OF THE SECOND SIEGE OF VIENNA”

Abstract

Banditry is a social phenomenon caused by various reasons and seen in every society. This phenomenon has far reaching dangerous effects particularly in wartime. This is true for the Ottoman Empire as well, which was often exposed to the activities of banditry in both Rumelia and Anatolia in the last quarter of the 17th century, when it was engaged on war with European powers. In this activities, aside from common people, administrators, members of the military class (standing army officers, fief-holder cavalry, mercenaries etc.) and social groups employed in supply services were seen to have participated.

Bandits exploiting the chaotic environment and increasing their pressure on people during wartime, threatened and collected arbitrary taxes from places of settlement; plundered their possessions and food supplies and attempted to kill the people living there. Their destructive activities executed by crowded groups ruined the agricultural and commercial activities severely. Some of the people, to avoid their malice, had to migrate to other places. Some of the military forces, in order to assure the safety deep in the country, were kept away from the front line and authorized to assure the safety in the interior. State has also asked support from the people of the region. Ottoman Government, similarly, upon the degeneration of general security, deterioration of security along the itineraries, and incidents even harming the military transportation along the routes of expedition, had to take certain measures. These measures included the reclamation of forestlike regions, the construction of palisaded fortifications or repairing the old ones, and the reinforcement of provincial/local security forces. To the same end, those fighting against the bandits were included within the high bureaucracy and supported by fresh forces of “bostancı” branch of the standing army sent from the capital.

Ottoman Government preferred to use military force in suppressing the banditry and the bandits, upon seizure, were either executed, sent to jail, exiled, or condemned to galleys. But sometimes they could be released on bail or pardoned, as well. There were also instances where the leaders of the bandits, usually under wartime conditions or upon unsuccessful expeditions against the brigandage, were offered high posts and ordered to participate, together with their crowded entourage, the military expeditions of the state. Success for the state came only with the help and efforts of the local governors and the support of the people, in these attempts. Bandits, on the other hand, could always get help from various groups to take protection and support in the countryside. Worsened by the critical wartime conditions, to assure the safety and to eradicate the banditry became much more difficult and the fight between the state and the brigands went on for long years.

Keywords

Rumelia, Banditry, 17th Century, Aftermath of the Defeat, Ottoman

Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı:
AMCAZÂDE HÜSEYİN PAŞA'NIN MUHALLEFATI

*Murat YILDIZ**

ÖZET

Amcazade Hüseyin Paşa, 1697-1702 yılları arasında beş yıl sadrazamlık yapan bir devlet adamıdır. Gerek devlete birçok idareci yetiştirmiş bir aileye mensup olmasından, gerekse sadrazamlık yapmış olmasından kaynaklanan bir serveti vardı. Ölümü üzerine nakit servetinin yarısına yakını kaybolan Paşa'nın geride kalan menkul ve gayrimenkul malları, borcunun ödenmesi için müsadere edilmiştir. Satılan bu varlıklarıyla Paşa'nın borcu ödenmiştir. Resmî kayıtlara göre Paşa'dan evlâdına, vakfına bağladığı bazı gayrimenkullerden başka pek bir şey kalmamıştır. Bu çalışmayla, üst tabakaya mensup bir Osmanlı idarecisinin sahip olduğu menkul ve gayrimenkuller hakkında bilgi vermek suretiyle, Osmanlı toplumunun maddî kültürüne dair fikir edinilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Muhallefat, müsadere, Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa.

Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir döneminde beş yıla yakın sadrazamlık yapan Amcazade Hüseyin Paşa, Osmanlı sadrazamları arasında entelektüel, reformcu, müdebbir, barışçı ve güvenilir biri olarak temayüz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin birkaç devletle aynı anda on altı yıla yakın verdiği mücadelenin en kritik döneminde göreve gelen Hüseyin Paşa kısa zamanda devletin, bu uzun süren yıpratıcı savaştan kurtulup yaralarını sarmasına imkân sağlayan bir antlaşma yapmaya muvaffak olur. Onun gayretleriyle imzalanan Karlofça Antlaşması, her ne kadar önemli miktarda toprak kayıplarına yol açmışsa da, devrin tarihçi ve edebiyatçıları tarafından olumlu karşılanır¹. Tarihçi ve edebiyatçıların, dönemlerindeki

* Dr., Beykoz Anadolu Lisesi (İstanbul) Tarih Öğretmeni, muratyildiz75@gmail.com.

¹ Bakkâlzâde Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 652-672; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000, s. 135-138;

kamuoyunun hissiyatını yansıtan kalemler oldukları düşünüldüğünde, halkın ve devlet erkânının da antlaşma hususunda onlar gibi düşündüğünü varsaymak herhalde yanlış sayılmaz. Bu antlaşmanın getirdiği barış ortamından faydalanan Hüseyin Paşa devlet idaresinde bir takım düzenlemeler yapsa da, düşündüklerinin önemli bir kısmını, başını Feyzullah Efendi'nin çektiği ve II. Mustafa'nın da zımnen desteklediği muhalefet kanadından dolayı gerçekleştiremez. İsteddiği çalışma ortamını bir türlü bulamayan Paşa, 1702'de görevi bırakır.

Devletin en üst makamında beş yıla yakın görev yapan Hüseyin Paşa, bu süre zarfında hiç şüphesiz önemli miktarda gelir elde etmiştir. Son bir yüzyıl esas alındığında² sadaret makamı için hiç de kısa olmayan bu süre boyunca o, devletin bu en yüksek kazançlı makamının gelirlerinden istifade etmiştir. Gerek onun, gerekse diğer bazı devlet erkânının servetinin bir kısmı ya da tamamı hakkında bilgi edinmek çoğunlukla muhalefat kayıtları sayesinde mümkün olabilmektedir. Müsadereye konu olan mal varlığı demek olan muhalefatın, devletin müdahalesi sonrası kayıtlara geçmesinde varislerin başvurusu, küçük yaştaki varislerin haklarının korunması, murisin borçlu ölmesi veya ölen kişinin askerî sınıfına mensup olması gibi sebepler etkili olmuştur³. Bu yüzden konuya, öncelikle

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, haz. Mehmet Topal, Yayınlanmamış Doktora Tezi (YDT), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2004, s. 383-408, 418-419; *Tarih-i Râşid*, İstanbul 1282, II, 448-475; Uğur Demir, *Tarih-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (YYLT), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2006, s. 149; *Divân-ı Nâbi*, İstanbul 1257, s. 48-52; Bayram Rahimguliyev, *Osmanlı Edebiyatında Dönüşümün Şiiri: Sulhiyeler*, YYLT, Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara 2007, s. 2, 25-26, 37, 38, 39, 41; Kenan Mermer, *Mustafa Ma'nevî'nin Hayatı ve Divânı*, YYLT, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2004, s. XIIIn, CIII.

² 1601-1702 dönemi arasında sadarete 68 defa (Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 722-725) atama yapılmıştır. Bu makama gelenlerin sadece üçü, aralarında Amcazade'nin de bulunduğu beş yıl görev yapanlardan daha uzun süre sadrazamlık yapmıştır.

³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 188; Temel Öztürk, "Trabzon Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'nın Muhalefatı (1728-1730)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi (TKİD)*, Sayı 18, İstanbul 2008, s. 11.

muhallefatın kayda geçirilmesinde etkili olan müsadere hakkında özet bilgi vererek başlamak yararlı olacaktır.

Müsadere, Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde, herhangi bir sebepten dolayı hükümdarın gazabına uğrayan devlet adamlarının haps veya idamından sonra, mallarına devlet adına el konulması hususunda uygulana-gelen bir yöntemdir⁴. İslâm dünyasında ilk olarak Abbasiler döneminde uygulanan müsadereye, Gazneliler ve Anadolu Selçuklu devletlerinde de rastlanılmaktadır⁵.

Türk-İslam devletleri arasında müsaderenin en çok uygulandığı devlet hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti'nde ölen her üst düzey görevlinin mallarına el koymak neredeyse olağan bir durumdu. İmparatorluk tarihinde uzun bir süre başvurulmuş müsadereye özellikle hazinenin sıkıntıya düştüğü dönemlerde âdeta hazineye gelir sağlayan bir kaynak gözüyle bakılırdı⁶. Genelde, hukuka dair hususlarda İslamî kural-lara uygun hareket etmeye dikkat eden ve yapılan işleri, devletin kadrolu personeli olan şeyhülislâmın fetvasına dayandırmaya özen gösteren devletin, dinen yasak olan şahıslara âit mallara el koyma işlemini âdet hâline getirmiş olması izaha muhtaç bir husustur.

Çelişki gibi görülen bu hususun devlet tarafından biraz da pragmatik bir usulle çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre devlet, il-

⁴ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi (VD)*, Sayı 2 Ankara 1942, s. 13; M. Cavid Baysun, "Müsâdere", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1979, VIII, 671; Cengiz Tomar, "Müsâdere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 2006, XXXII, 65.

⁵ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere", *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, Sayı 49, İstanbul 1987, s. 96.

⁶ Yavuz CEZAR, "Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Müsâdere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, Sayı 161, Ankara 1977, s. 49-50; Cahit Telci, "Canik Muhassılı Vezir el-Hac Ali Paşa'nın 1779 Tarihli Muhallefat Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (TDİD)*, Sayı 4 (2000), s. 160; Zeynep Aycibin, *XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasî ve Sosyal Durumu*, YYLT, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul 2001, s. 109-110. Müsaderenin bu amaçla III. Selim döneminde daha yaygın bir şekilde uygulandığına dair bkz. Meral Bayrak (Ferlibaş), "Alemdar Mustafa Paşa'nın Muhallefatı", *TKİD*, Sayı 21, İstanbul 2009, s. 67.

miye ve kalemiye sınıfı dışında kalan en alt sınıftan en üst sınıfa kadar olan görevlileri devşirme sistemine göre aldığını, dolayısıyla onların padişahın kapıkulları yani bir nevi köleleri olduğunu kabul ederdi. İslâm hukukuna göre köleler mülke sahip olamayacağına göre onların makamları münasebetiyle kazandıkları bütün malların devlete ait olduğu⁷ kabul edilirdi. Dolayısıyla devlet, onların söz konusu mallardan istifade edemeyecek duruma gelmeleri hâlinde kendisinde bunlara el koyma hakkı görürdü⁸. Bu uygulama her ne kadar Platon'un, fertlerin özel mülkiyete sahip olabileceği, ancak devlet görevlilerinin olmaması gerektiği⁹ hakkındaki görüşünü çağırıştırıyorsa da, ikisinin arasında temel bir fark vardır. Çünkü Platon, idarecilerin iş başındayken mal-mülk edinmemelerini ya da lüzumlu olandan daha fazlasına sahip olmamalarını ideal devleti için lüzumlu görmekteydi. Oysa Osmanlı Devleti'nde işbaşında olan idarecinin meşru sınırlar dâhilinde servet edinmesine bir engel yoktu. Hatta idarecilerin makamlarının gerektirdiği ölçüde ihtişamlı bir hayat sürmelerinin teşvik bile edildiği söylenebilir. Ancak, azledilme ya da ölüm gibi bir sebepten dolayı görevden ayrılma hâlinde kişinin mülküne el konulurdu. Kısacası Platon, idarecinin mülkten uzak kalmasında görevde olmasını/kalmasını esas alırken, Osmanlı tatbikatıysa görevden ayrılmasını esas alırdı.

Osmanlılarda yaygın olan müsaderenin hem olumlu, hem de olumsuz yanları vardı. Müsaderenin olumlu yanları arasında şunları zikredilebiliriz: Öncelikle müsadere, bir taraftan devlete gelir sağlarken, diğer taraftan da zengin ailelerin oluşmasını engellerdi. Böylece devlete karşı güç odaklarının oluşması önlenerek buhran dönemlerinde devlet için tehlikeli olabilecek tehdit unsurları bertaraf edilirdi. Dolayısıyla hiçbir Türk devletinin başaramadığı, asırlar boyu sürecek şekilde, devletin siyasî bütünlüğü ve bekasını sağlamada bu uygulamanın da azımsanmayacak derecede pay sahibi olduğu söylenebilir. Yine müsaderenin, nesilden nesile aktarılan mirasın, varisler için çalışılmadan sahip olunan muazzam bir servete dö-

⁷ İsmail Kıvrım, "Kilis ve A'zaz Voyvodası Daltaban-zade Mehmet Ali Paşa ve Muhallefatı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 24, Ankara 2008, s. 155.

⁸ Furuzan Selçuk, "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar)", *VD*, Sayı 6, Ankara 1965, s. 23; M. Ali Ünal, a.g.m., s. 101.

⁹ Abdullah Mesut Küçükkalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, İstanbul 2010, s. 51-52.

nüşmesi ve onların bunu başkalarına karşı kullanması gibi bir olumsuzluğu¹⁰ engellediği de söylenebilir.

Müsaderenin bu olumlu yönlerinin yanında birçok olumsuz yönü de vardı. Öncelikle müsaderenin, ekonomi, istihdam, kültür, bilim ve sanat gibi alanlarda devlet dışında bir kapı ve hami bırakmamak, bu tür faaliyetleri destekleyen bir burjuva sınıfının oluşumunu engellemek gibi olumsuz neticeler doğurduğu söylenebilir. Çünkü müsaderenin uygulandığı bu sistemde, maddeten kuvvetli ailelerin ve onların nesilden nesile devam eden güçlü bir konak kültürü geleneğinin oluşmasına imkân yoktu. Zaten köklü Türk ailelerinin Fatih'in döneminden itibaren bilinçli bir şekilde uygulanan merkezîyetçi devlet politikası gereği yönetimden uzaklaştırılarak yerlerine devşirmelerin ön plâna çıkarılması ve böylece devleti idare eden kadronun müreffeh hayatının, onların hayatta, hatta bazen sadece görevde kaldığı süreyle sınırlı tutulmasının başka bir sonuç doğurması da beklenemezdi. Bu yeni idareci sınıfın, kendisine arka çıkacak boy ve aşireti olmadığından ellerindeki mal ve mülk kolayca alınırdı. Bunu gören bazı aileler, tek amaçları o olmasa da, sahip oldukları servetin bir kısmını korumak için onu vakfederdi. Çünkü bu yöntemle mal, hem mukadder ve muhakkak olan müsadereye karşı korunur, hem de miras yoluyla servetin parçalanması ve israf edilmesi engellenirdi¹¹. Böylece hayır işlendiği gibi, evlâda da daimî bir geçim kaynağı oluşturulurdu¹².

Her ne kadar müsadereye en çok maruz kalan zümre devşirme kökenliler olmuşsa da, devşirme kökenli olmayan idareciler de bu uygulamadan nasibini almıştır. Zamanla halkla devlet arasında bir konumda olan ayanlara da uygulanan bu sistem kimi zaman halktan arkasında varis bırakmadan ölenlere de uygulanırdı¹³.

¹⁰ Cengiz Toraman, "Bir Kamu Politikası Uygulama Aracı Olarak Tereke Muhasebesi ve Osmanlı Uygulaması", *Mali Çözüm*, Sayı 15, İstanbul 2005, s. 120.

¹¹ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", s. 13, 28; Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, Sayı 9, Ankara 1971, s. 19-20, 32-33; Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, Sayı 15, Ankara 1982, s. 36.

¹² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Klâsik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2006, s. 154.

¹³ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963, s. 152-154.

Osmanlı Devleti'nde rastlanan ilk müsadere işlemi Musa Çelebi zamanında yaşanır. Ama müsaderenin en belirginini II. Mehmed zamanında, devşirme kökenli olmamasına rağmen, Çandarlı Halil Paşa'ya uygulanır. Fatih döneminden itibaren devlet kademelerindeki kul-gulam kökenlilerin çoğalması, müsadere uygulamasının artmasına sebep olur. Öyle ki, bunlardan gerek katledilenlerin, gerekse kendi eceliyle ölenlerin mallarının devlet adına zaptedilmesi olağan bir uygulama hâlini alır¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde, görevlilerin mallarının müdadere edilme gerekçelerinin çoğunu devlete karşı işlenen suçlar teşkil ederdi. Devlet hizmetinde bulunanların ihmal, ihanet, yolsuzluk ve beceriksizliğinden devletin zarara uğraması onların azl, sürgün veya idamına mesnet teşkil ettiği gibi, mallarının müsadere edilmesine de makul bir gerekçe teşkil ederdi. Meselâ, Sakız'ın Venediklilerin eline geçmesi, Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa'nın gayretsizliğine hamledilerek kendisi 13 Kasım 1694 (25 Rebiülevvel 1106)'te azledilip hapsedildiği gibi bütün mallarına da el konulur¹⁵. Yine, isyan edip cülus bahşışı isteyen yeniçeriyi kıskırttığından ve Anadolu'da yaptığı zulümlerden dolayı Veziriazam Ali Paşa'yla Nişancı Vezir Mehmed Paşa da aynı akıbete maruz kalır¹⁶. Yine malı müsadere edilen devlet görevlileri arasında bulunan Darbhane'nin sahib-i ayarının bu vesileyle başına gelenler daha feciydi. Zimmetine para geçirdiği iddiasıyla haksız yere idam edilen bu görevlinin bütün malına da el konulur¹⁷.

Yukarıdaki sebeplerin yanı sıra devlete olan borcunu ödememek de müsadereye gerekçe teşkil ederdi. Meselâ Vezir Hasan Paşa'nın muhatap olduğu muamele bu türdendi. Devlete olan yaklaşık dört yüz kese akça borcunu ödemeye yanaşmayan Paşa'nın borcuna karşılık tüm malına el konulduğu gibi, üzerindeki bütün hasları da kaldırılır¹⁸. Bununla birlikte devlete borcu olanlardan, devletle yaptıkları pazarlıklar sonrası borçlarının bir kısmından kurtulanlara da rastlanırdı. Meselâ 23 Aralık 1715 (26 Zilhicce 1127)'te azledilen İstanbul Kaymakamı Vezir Kürt Mehmed

¹⁴ M. Ali Ünal, a.g.m., s. 97-100.

¹⁵ *Nusretnâme*, s. 8.

¹⁶ *Nusretnâme*, s. 30, 32.

¹⁷ *Zübde-i Vekayiât*, s. 411.

¹⁸ *Zübde-i Vekayiât*, s. 570.

Paşa, bin kese akçalık borcunu verdiği beş yüz kese akçayla kapatarak diğer yarısından kurtulur¹⁹.

Müsadere uygulamasına dair halkın düşüncesi, genellikle devletin yaptığı bu işte haklı olduğu yönündeydi. Çünkü halkın müsadereye maruz konumda bulunanlara bakışı hiç de olumlu değildi. Zira bütün gücü servete dayanan bazı üst düzey yöneticilerle mültezimlerden oluşan, büyük malikânelerin yüksek geliriyle lüks ve israf içerisinde yaşayan, üstelik üretime hiçbir elle tutulur katkısı olmayan, bilakis reayanın ürettiklerinin vergileriyle geçinen bu zümreye halkın bakışının olumlu olması zaten beklenemezdi. Yine bunların kendi aralarındaki tefecilik, fazladan vergi talep etme ve yeni vergiler ihdas etme gibi toplumun nezdinde nefret uyandıran yöntemlerle servet biriktirme yarışının neredeyse tüm olumsuz sonuçlarının sıradan halka yansması da onlara karşı duyulan öfkeyi kabartır ve müsadereyi halkın gözünde meşrulaştırırdı²⁰. Halkın bu tutumu doğal olarak müsadere hususunda devletin elini güçlendirirdi.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına doğru müsadere konusunda yöntem değişikliğine gidilir. Önceleri ölen veya görevden alınan devlet görevlilerinin mallarına hazine adına doğrudan el konulurken, son zamanlarda haksız kazançla zengin olduğu düşünülen kişilerin malları, vakıflaştırmak suretiyle müsadere edilmeye başlanır²¹.

Devlet, müsadere işlemini malını müsadere edeceği kişinin azledilmesinin ya da ölmesinin hemen ardından başlatırdı. İlgili kişinin yakınlarının veya başkalarının herhangi bir şekilde mal kaçırmasını engellemek için azledilen ya da ölenin bütün emlakını mühürler ve buralara görevliler yerleştirirdi. Ardından buralardaki mallar iğneden ipliğe varıncaya kadar ayrıntılı bir şekilde deftere yazılırdı²². Kaydedilen bu mallardan taşınabilir olanlar, çeşitli nakil vasıtalarına yüklenerek hazineye götürülüp teslim

¹⁹ *Nusretname*, s. 842-843. Müsaderenin sebepleri için yine bk. Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, XXII/2, İzmir 2007, s. 147-148.

²⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", s. 48-49.

²¹ Hasan Moğol, "XIX. Asrın İlk Yarısında Antalya'da Vakıf Müessesesi", *TDA*, Sayı 83 (1993), s. 199.

²² Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katıl*, s. 156; C. Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci", s. 146.

edilirdi. Zaptedilip mühürlenene gayrimenkullerse, ikinci bir emre kadar görevlendirilen bekçiler tarafından korunurdu.

Amcazade Hüseyin Paşa'nın Mal Varlığı ve Bunun Müsadere Edilmesi

Osmanlı Devlet teşkilâtının en üst makamı olan sadrazamlık makamında beş yıla yakın bulunan Hüseyin Paşa'nın serveti hakkında en ayrıntılı bilgiyi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 5362 numaralı *Maliyeden Müdevver Defter (MAD)* ve Milli Kütüphane'de bulunan 89 numaralı *Edirne Kadı Sicili (EKS)*'ndeki kayıtlardan elde etmekteyiz. Her iki defterdeki kayıtlar, ölümünden sonra Paşa'nın malını müsadere etmekle görevlendirilen müsadere komisyonunun tuttuğu kayıtlardır. İlk defterde malların tür ve miktarları yazılıyken, ikinci defterdeyse tür ve miktarının yanı sıra kıymetleri de yazılıdır. Paşa'nın İstanbul'daki mallarının müsadere edilip kayda geçirildikten sonra Edirne'ye gönderilmesi istendiğinden dolayı onlar satışa konu olmaz. Dolayısıyla değer tespiti yapılmayan ve satışa konu olmayan bu malların bir kısmının, özellikle hazineye teslim edilen mücevheratın değeri hakkında bilgi sahibi değiliz²³.

EKS'nin 90b-92a varakları arasında yer verilen terekenin, İstanbul'da getirilen eşyalar hariç, tamamı önce bu defterin 46b-48a varakları arasına kaydedilir. Ancak, daha sonra gerek İstanbul'dan getirilip bir kısmı satılan eşya, gerekse satılan bazı emlakın da ilâve edilmesinden dolayı, tereke defterin 90b-92a varaklarına yeniden ve en son şekliyle yazılır. Nitekim burada yer verilen terekenin, 46b-48a varakları arasında yer verilene göre daha fazla olması da bu hususu teyit etmektedir. Amcazade'nin terekesini tam olarak ortaya konulması açısından önemli olan bu durumdan karşılıklı kontrol, daha fazla bilgi edinme ve eksiklikleri giderme hususlarında yararlanırken, her iki liste arasındaki

²³ Bilindiği gibi muhalefatın sadece deftere geçirilip gönderilmesi istendiği durumlarda, el konulan mal ve eşya için herhangi bir bedel yazılmazdı. Şayet müsadere edilen malların satılması istenmişse, o zaman bedelleriyle kayda geçirilirdi (Saim Savaş, "Sivas Valisi Dağıstanî Ali Paşa'nın Muhalefatı: XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Sosyal Hayatına Dair Önemli Bir Belge", *TTK Belgeler*, 15/19, Ankara 1993 s. 252).

cüzî farklılıkları da dipnotta belirttik. Yine bu sicilin 74b, 75a, 75b, 78a, 78b, 82a ve 82b varaklarında da, inceleme konumuz olan muhalefatla ilgili kayıtlar bulunmaktadır²⁴.

Yukarıda bahsedilen her iki defterdeki kayıtlarda yer alan mal ile mülkten müsadere edilenler, Hüseyin Paşa'nın hediye ve vakfettiği mal ve mülkün dışında kalanlardı. Bu iki grubun dışında kalan emlak, arazi, kitap, nakit para, mücevher, kıyafet, mobilya ve hayvan gibi değişik kalemlerden oluşan bu mallardan her ne bulunmuşsa müsadere komisyonu tarafından el konularak kayda geçirilmiştir.

Amcazade Hüseyin Paşa, ölümünden sonra mallarına el konulan üst düzey devlet görevlileri grubuna girmektedir. Azledildiğinde malına yönelik herhangi bir müsadere işlemi uygulanmayan Paşa'nın, ölümü üzerine kendisine âit para, eşya, arazi ve emlak gibi bütün taşınır ve taşınmazlarının tespit, tahrir ve zaptedilme işiyle Mirâhur-i Evvel Yusuf Paşa görevlendirilir. Bu husus defterdar, İstanbul kadısı ve kaymakamına gönderilen birer hükümlerle bildirilir. Bununla da yetinilmeyip gönderilen hükümlerle herhangi bir mal kaçırma veya saklama olayının olmaması için, Paşa'nın İstanbul'daki konak, yalı, saray ve diğer ikametgâhlarında bulunan başta para, eşya, mücevher ve silah olmak üzere "küllî ve cüz'î, kalîl ve kesîr her nesi var ise bir nesnesi zâyî' olmamak üzere gereği gibi" mühürlenip korunması, adı geçen görevlinin görevini rahatlıkla yerine getirebilmesi için kendisine yardımcı olunması da istenir. Görevine başlayan mirâhur-i evvel, öncelikle Paşa'nın mal ve parası hakkında bilgi sahibi olan kethüdası, hazineci, hazine kâtibi, mühürdarı ve diğer hizmetlilerini sorgular. Yaptığı sorgulamada ilk etapta Paşa'ya ait olduğunu tespit ettiği 10.000 akça nakit parayı hazineye teslim etmekle beraber, iki bargiri koçu, on beygir, beş at ve bir koçuya da devlet adına el koyar²⁵.

Amcazade'nin bir taraftan İstanbul dışındaki mal varlığı hakkında bu işlem yapılırken, diğer taraftan başkentteki varlıkları için de bir operasyon

²⁴ Her ne kadar bir çalışmada (Tahir Sevinç, *1703 Edirne Vakası*, YYLT, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2004, s. 41), Amcazade'nin müsadere edilen mallarına dair başka arşiv kaynağına (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], *Maliyeden Müdevver Defter [MAD]*, nr. 7618, s. 12) atıfta bulunulmuşsa da, 23 Nisan 1704 (18 Zilhicce 1115) tarihli bu belge müsadere işlemiyle değil, Paşa'ya ait bir hastan kalan bakiyenin tahsiliyle ilgilidir.

²⁵ *BOA, MAD*, nr. 5362, s. 264, 22 Eylül 1702 (29 Rebiyülahir 1114).

yapılır. Paşa'nın emlakine el konulması hakkında 30 Eylül 1702 (8 Cemaziyülevvel 1114)'de Asitane kaymakamı ve bostancibaşıya gönderilen hüküm üzerine Anadoluhisarı'ndaki yalı, Molla Gürani'deki konak, Eyüp'deki saray, Haseki'deki evle Silivri yakınındaki Fethi köyünde bulunan çiftlik zaptedilerek içine bostancılar konulur. Yalı, konak, ev, saray ve çiftlikteki döşeme, eşya, hizmetliler, cariyeler, hayvanlar, koyunlar ve diğer büyük küçük her şey yazılarak, defteri Baş Muhasebe'ye teslim edilir. Edirne Bostancibaşısı'na gönderilen diğer bir hükümle de Veziriazam'ın Birgos yakınında bulunan Oklağı Köyü'ndeki çiftliği için de aynı muamelenin yapılması istenilir. El konulan çiftliklerden Fethi Köyü'nde olanı daha sonra Padişah'ın silâhtarı Ali Ağa'ya, Oklağı Köyü'nde olanıysa Padişah'ın çukadarı Hüseyin Ağa'ya birer mülknameyle ihsan edilir²⁶.

Amcazade'nin mallarına el konulmasından sonra, malların değer tespiti ve alacak-verecek hesaplamalarına geçilir. Gönderilen bir fermanla borçlu ölen Paşa'nın el konulan mallarından elde edilecek gelirden önce alacaklıların borçlarının ödenmesi, bu tür ödemeler yapılmadıkça mirasçularına herhangi bir şeyin bırakılmamasına özen gösterilmesi istenir. Bu iş için kurulan komisyon, Paşa'nın zapt edilen menkul malları için değer tespiti yapar ve bu malların 36 kese 42,5 kuruş²⁷ yaptığını beyan eder. Diğer taraftan "hüccet-i şer'iyeye" ile Paşa'dan alacaklı olduğunu ispatlayan yirmi üç kişinin alacağı meblağsa, 84 kese 484 kuruş olduğu ifade edilir²⁸.

²⁶ BOA, *MAD*, nr. 5362, s. 264; BOA, D.BŞM, nr. 1408/58, 6 Kasım 1702 (15 Cemaziyülahir 1114).

²⁷ *EKS*'deki verilere göre Hüseyin Paşa'nın mücevherler dışındaki satılan menkullerinden 3.941.265 akça (*EKS*, nr. 89, vr. 47b-48a, 91b-92a) elde edilmiştir. Bir kese 50.000 akça (*Tarih-i Râşid*, İstanbul 1282, V, 313; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1948, s. 354n; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, II, 247-248; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 337) olduğuna göre bu meblağ yaklaşık olarak 79 kese yapmaktaydı.

²⁸ *EKS*'deki kayıtlara göre Hüseyin Paşa'nın İki eşinin dışındaki yirmi üç alacaklıının toplam alacağı olan 6.684.000 akça (*EKS*, nr. 89, vr. 47b-48a, 91b-92a) yaklaşık olarak 134 kese yapmaktaydı. Kese bazında *MAD* belgesindeki verilere göre menkul malın borca oranı yaklaşık olarak % 43 iken, *EKS*'deki verilere dayanarak bizim yaptığımız hesaplamaya göre yaklaşık olarak % 59'dur. Tüm hesaplamalarda biz, 1 kese = 50.000 akça ölçütünü esas aldık. *EKS*'deki hesaplamalarda dikkat çeken bir diğer husus da, esedî kuruşun bilinenin aksine 1 kuruş = 120 akça paritesine (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2000, s. 175) göre değil, 1 esedî kuruş = 160 akça paritesine göre hesaplanmış olmasıdır.

Bundan başka Paşa'nın devletin ileri gelenlerine on beş kese kadar daha borcu vardı. Devletin üst düzey görevlilerinin birbirlerine, hele de bir sadrazama verdikleri borçları senetle ve şahitle vermediklerinden dolayı, iddia edilen alacak için herhangi bir belge ortaya konulamazsa da, alacaklıların beyanı gerçek kabul edilir. Böylece, ölen Paşa'nın borcu yüz keseyi bulur. Alacaklıların durumunun görüşülmesi ve borcun ödenmesi işlemlerine bakması için de Osman Ağa bin Hıdır²⁹ vasi ve kayyım olarak atanır.

Amcazade'nin ölümünden sonra ortaya çıkan 79 keselik mal bir sadrazamın terekesinden çıkması muhtemel miktardan çok daha azdı. Çünkü onunla aynı görevi yapanlardan, 10 Temmuz 1561 (26 Şevval 968)'de ölen ve on dört buçuk yıl kadar sadarete kalmış olan Rüstem Paşa'nın serveti 11.300.000 akça³⁰; 10 Kasım 1689 (27 Muharrem 1101)'da görevinden alınan³¹ Sadrazam Tekfurdağlı Mustafa Paşa'nın para ve eşyasından elde edilen serveti 700 kese³², 1692 (1103)'de azledilen Veziriazam Ali Paşa'nın el konulan malı 1.500 kese³³, 1694 (1105)'te azledilen Veziriazam Bozuklu Mustafa Paşa'nın sadece nakit malvarlığı 217 keseydi³⁴. Amcazade ile sadece aynı görevi yapmış olanlar değil, darbhane eminleri, yeniçeri ağaları, İstanbul kaymakamları ve beylerbeyleri gibi ondan daha düşük makamda olanlardan bazılarının bile arkalarında bıraktıkları tereke Paşa'nınkinden daha fazlaydı. Meselâ darbhanede sahib-i ayar olan Mustafa Ağa'nın 1692 (1103)'de el konulan malı 100 kese nakit, 208 kese zimmet ve bir miktar cevahirden oluşuyordu³⁵. Zenta mağlubiyetinde hiçbir varlık gösteremediğinden dolayı malına el konulan Yeniçeri Ağası Vezir Baltazade Mahmud Paşa'nın serveti 500 kese nakit para³⁶, 10 Kasım 1689 (27 Muharrem 1101)'da serveti müsadere edilen İstanbul Kaymakamı Çelebi Mehmed

²⁹ EKS, nr. 89, vr. 90b.

³⁰ *Târih-i Peçevî*, İstanbul 1282, I, 23; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere", s. 104; İ. Aydın Yüksel, "Rüstem Paşa'nın Vakıfları ve İstanbul'daki Vakıf Eserleri", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2003, s. 225.

³¹ *Târih-i Râşid*, II, 157.

³² *Târih-i Râşid*, II, 101.

³³ *Târih-i Râşid*, II, 186.

³⁴ *Târih-i Râşid*, II, 248.

³⁵ *Zübde-i Vekayât*, s. 411; *Târih-i Râşid*, II, 175.

³⁶ *Nusretname*, s. 333. *Târih-i Râşid*'e göre bu meblağ 375 keseydi (*Târih-i Râşid*, II, 423-424).

Paşa'nın mal varlığı 400 kese³⁷ ve 19 Mayıs 1711 (1 Rebiülahir 1123)'de malına el konulan Maraş Beylerbeyi Rişvan oğlu Halil Paşa'nın terekесinden çıkan nakit parasıysa 500 keseydi³⁸.

Yukarıdaki örneklerde de anlaşılacağı üzere, beş yıl sadrazamlık yapan Hüseyin Paşa'nın daha fazla malı ve özellikle de nakit parası olmaydı. Her ne kadar kurmuş olduğu vakfına nakit varlığını bağışlamış olabileceği ihtimali akla geliyorsa da, onun vakfına nakit para bağışlamadığını biliyoruz³⁹. O hâlde var olduğu kuvvetle muhtemel bu paralara ne oldu?

Amcazade Hüseyin Paşa'nın Kayıp Paraları

Aslında Hüseyin Paşa'nın sağlığında tutturduğu muhasebe defterindeki bir kayıt, bu sorunun cevabı hususunda yorum yapmamıza imkân sağlamaktadır. Bu kayıttan öğrendiğimize göre Amcazade'nin ölümünden çok kısa bir süre önce, hastalığı sırasında eniştesi Başmuhasebeci Ali Efendi'ye teslim ettiği nakit parası esasında borçlarını karşılayacak miktardaydı. Ancak Paşa'nın istifasının hemen ardından vuku bulan ölümü üzerine, bu paranın önemli bir miktarı ortadan kaybolur. Amcazade'nin tutturduğu muhasebe defterindeki kayıtlara göre kendisine 100 kese akça teslim edildiği anlaşılan Ali Efendi'den Paşa'nın ölümünden sonra bu meblağ bir türlü tahsil edilemez. Çünkü o, hastalığı sırasında Amcazade'nin bahsedilen paranın 45 kesesini alıp harcadığını öne sürerek, paranın tamamını değil ama kendisinde bakiye kalan 55 kese akçayı teslim edebileceğini söyler. Ancak, söylediklerinin inandırıcı olmadığı kanaatine varılınca kendisinin hapsedilmesi için ferman çıkarılır. Kalan parayı teslim almaya gelen çavuşlar evde parayı sayarken kendisi abdest almak bahanesiyle odadan çıkar. Kapıda çavuşların beklediğini gören Ali Efendi, bir pencereyi sökerek oradan dışarı atlar. Ancak ayağını incittiğinden dolayı fazla uzaklaşamayan Ali Efendi, saklandığı külhanda bulunup ya-

³⁷ *Târih-i Râşid*, II, 101.

³⁸ *Nusretnâme*, s. 747-748.

³⁹ Hüseyin Paşa Vakfı'nın gelir kaynakları için bk. Murat Yıldız, "Vakfiyelerine Göre Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa Evkafı", *VD*, Sayı 35, Ankara 2011, s. 86-87, 99-100.

kalanır ve bakiyenin kendisinden tahsili için yeni bir ferman daha gönderilir.

Kayıp paralar hususunda bir taraftan bu gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan da Paşa'nın eski hazinedarı olan Mehmed Ağa'nın İstanbul'da geliriyle orantılı olmayan alışverişlerde bulunduğu duyulur. Ağa'nın pahalı kıyafetler giydiği, gelirini çok aşan alışverişler yaptığı, Hoca Paşa yakınındaki eski defterdar Fındık Mehmed Paşa'nın konağını satın aldığı ve yeni bir köşk yaptırdığı Padişah'a ihbar edilir. Bunun üzerine onun İstanbul ve Edirne'deki emlak ve eşyasının müsaderesi için ferman yazılır. Fakat Ağa'nın el konulan malı beklendiği miktarda çıkmayınca, sorgu için kendisi zindana konulur. Evi dışındaki diğer eşyasının iade edilmesi ve devlete dört yüz kese akça teslim etmesi kaydıyla kendisi zindandan çıkarılarak, Başbakıkkulu'nda hapsedilir. Ancak vaad ettiği 400 kese akçayı, korkusundan vaad ettiğini, bunu ödemeye gücünün yetmediğini söylemesi üzerine kendisi tekrar zindana konulur. Daltaban Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde üç aya yakın zindanda kalan Mehmed Ağa, Rami Mehmed Paşa'nın veziriazam olmasından sonra hapisten çıkarılır⁴⁰. Böylece Amcazade'nin kayıp paraları bir türlü bulunamaz.

Kayıp paralar hususunda zanlılardan Ali Efendi'nin söyledikleri pek de inandırıcı görünmemektedir. Şayet iddia ettiği gibi gerçekten Hüseyin Paşa kendisinden bahsettiği meblağı almış olsaydı, onun başmuhasebecisi olması sebebiyle elbette bunu ispatlayacak kayıtlar göstermesi gerekirdi. Zira onun aslî görevi Amcazade'nin bütün gelir ve gider kalemlerininin muhasebesini en ince ayrıntısına varıncaya kadar tutmaktı. Bahsedilen meblağ kayda alınmayacak kadar küçük meblağ olmadığından dolayı onunla ilgili hiçbir kaydın tutulmamış olması şüphe uyandırmaktadır. Dahası Amcazade'nin bu parayı almış olduğunu varsaysak bile bunun ya bir satın alma, ya borç ödeme, ya da borç verme gibi işlemlerden bir veya bir kaçına konu olması gerekirdi. Bunun da bir şekilde ya resmî kayıtlara (meselâ kadı sicilleri gibi) veya şahsî muhasebe defterine işlenmesi gerekirdi. Ancak bu kayıtların varlığına dair herhangi bir işaretin olmadığı, Ali Efendi'nin kendisini sorgulayanlara bu hususla ilgili ikna edecek bir delil sunamamasından anlaşılmaktadır. Dahası yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kendisi, tuttuğu bu defterden bile bu parayı Amca-

⁴⁰ *Zübde-i Vekayîât*, s. 738; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 173-174; *Târîh-i Râşid*, II, 544-545.

zade'ye verdiğine dair basit bir kayıt bile gösterememiştir. Her ne kadar kayıp paraları zimmetlerine geçirdiklerini itiraf etmemişlerse de, bu hususta Amcazade'nin başmuhasebecisiyle hazinedarını zanlı durumundan kurtaracak herhangi bir karine de mevcut değildir. Ancak bu kadar yüksek bir meblağın, etkili konumdaki bazı devlet adamlarına pay verilmeden sadece ikisi tarafından iç edildiğini düşünmek de yanıltıcı olabilir.

Nakit paralar hususunda dikkat çeken bir diğer husus da, Ali Efendi'nin teslim ettiği 55 kese kadar nakit paranın borç ödemelerinde gündeme hiç gelmemiş olmasıdır. Zira *EKS*'deki kayıtlarda açıkça görüldüğü üzere Paşa'nın borcu, mücevherler dışındaki diğer bütün menkul mallarıyla bir kısım gayrimenkullerin satışından elde edilen paralarla ödenmiştir. Borç ödemesi esnasında hiç bahsedilmeyen ve hesaplamalara katılmayan bu para da, muhtemelen mücevherler gibi hazineye irad olarak yazılmıştır.

Amcazade'nin bahsedilen nakit varlığının yarısına yakınının yukarıda anlatıldığı üzere bir türlü ortaya çıkarılamamasından ve diğer yarısının da hazineye aktarılmasından dolayı, borç ödenmesinde sıkıntı yaşanır. 7.042.850 akçayı bulan borcun ödenmesi için büyük bir kaynağın bulunması gerekmektedir. Alacaklıların şikâyete başlaması ve bütün mal varlığının ortaya çıkarılmasını talep etmesi üzerine Paşa'ya ait malın müsadere ve satış süreci başlar. Bunun üzerine ilk olarak, ileride ayrıntılı listesini verdiğimiz mücevherat dışındaki kitap, giyecek, silah, koşum takımı, mutfak eşyası, mobilya, saat, döşeme, tespih gibi menkul malların satışı gerçekleştirilir. Ancak elde edilen 3.941.265 akçalık gelirin mevcut 7.042.850 akçalık borca yetmemesi üzerine komisyon Hüseyin Paşa'nın hukuki olarak satışa sunulabilecek gayrimenkulleri araştırmaya başlar.

Devletin en üst makamı olan sadrazamlığa yükselmiş her devlet adamı gibi geliri yüksek olan Amcazade de kazancının önemli bir kısmıyla gayrimenkul satın aldığından dolayı kendisinin birçok gayrimenkulü bulunmaktaydı. Bunlar saray, yalı, konak, ev, arsa, arazi, dükkân, han, hamam, fırın ve değirmen gibi çok sayıda emlakten oluşmaktaydı. Ancak bunların önemli bir kısmı Hüseyin Paşa tarafından ya vakfedilmiş, ya da hediye edilmişti. Meselâ o, İstanbul Eyüp'teki saray, Molla Gürani'deki konak ve Anadoluhisarı'ndaki yalıtı içinde evlâdı

oturması şartıyla vakfetmişti⁴¹. Yine Edirne'deki mülkleri arasında yer alan Buçuktepe Sarayı, Buçuktepe Kasrı ve Tunca Nehri kıyısındaki konağınıysa, görevi bırakmasıyla birlikte padişah II. Mustafa'ya hediye etmişti. Her ne kadar onun ölümünün hemen ardından, yukarıda bahsedilen İstanbul'daki gayrimenkulleri müsadere edilmişse de, onların hukuki durumlarının öğrenilmesi üzerine Paşa'nın evlâdına tekrar iade edilmiştir. Dolayısıyla Molla Gürani'deki konak, Eyüp'teki saray ve Anadoluhisarı'ndaki yalının Amcazade'nin varislerine iadesi Hammer'ın belirttiği gibi Sadrazam Rami Paşa'nın gayretleri⁴² sonucu değil, onların vakıf malı olmasının bir sonucuydu. Nitekim Paşa'nın vakfiyesinde yer almasından dolayı yalı, konak ve sarayın varislere iade edilip, vakfiyede geçmeyen ve fakat Paşa'nın şifahen evlâdına bağışladığı Birgos, Silivri ve Babaeski'deki çiftliklerinin⁴³ iade edilmemiş olması da, mülklerin Sadrazam'ın nüfuzuyla değil, hukuki durumlarından dolayı varislere bırakıldığını göstermektedir. Çünkü iade edilen emlak, iade edilmeyenlere göre çok kıymetli olduğundan, birinci gruptakilerin varislere kalmasını sağlayan Sadrazam'ın, elbette ikinci gruptakilerin de iadesini sağlaması beklenirdi.

Hukuki durumundan dolayı bu mülklerin müsadere edilemeyeceği anlaşılınca, Hüseyin Paşa'nın müsadere edilebilecek başka mülklerinin olup olmadığı araştırılmaya başlanır. Komisyonun yaptığı araştırma sonrası Paşa'nın Edirne'de on iki kesimhane ve birkaç dükkândan oluşan bir "salhâne kârhânesi" olduğu ortaya çıkar. Bu salhane eskiden Edirne'de şehrin içindeydi. Özellikle yazın artan sıcaklardan dolayı bu salhaneden yayılan kötü koku halkı rahatsız ederdi. Halkın şikâyeti üzerine kapatılan bu salhanenin yerine Hüseyin Paşa şehrin dışında Kirişhane denilen yerde Nisan 1702 (Zilkade 1113)'de yeni bir salhane inşa eder. Paşa Tunca Nehri kenarında, Süleymaniye Camisi civarında ve Ebru Adası denilen yerin karşısına inşa ettiği bu yeni salhanede yapılan kesimlerden elde edilen geliriye vakfına bağlar⁴⁴.

⁴¹ Amcazade Hüseyin Paşa Vakfiyesi (AHPV), Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), nr. 502, s. 13-17, 28-32.

⁴² Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Vecdi Bürün, İstanbul 1990, VII, 71.

⁴³ BOA, MAD, nr. 5362, s. 264.

⁴⁴ *Zübde-i Vekayât*, s. 726; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 164.

Hüseyin Paşa tarafından vakfedildiği söylenen bu işletmeye ait mahkeme tarafından tescillenmiş bir vakfiye bulunamayınca, buranın müsadere edilip edilemeyeceği konusunda tereddütler yaşanır. Konu hakkında fıkha müracaat edildiğinde Hanefi mezhebinde bu hususta iki farklı hükmün olduğu görülür. Mezhep imamlarından İmam Yusuf'a göre, vakfiyesi olmasa dahi şifahen ve fiilen vakfedilmiş bir akarın vakıf sayılması sahihken, İmam Muhammed'e göre bu uygulama sahih değildir. Bu ikilem karşısında komisyon, "ibâdullaha evfak tarafı ihtiyâr" eder ve İmam Muhammed'in içtihadını esas alarak, söz konusu yerin vakfiyetini iptal edip, orayı açık artırma ile satmaya karar verir.

Satışa çıkarılan salhaneki bu dükkânların taliplilerinden birisi, İstanbul'da Atik Ali Paşa Mahallesi'nde ikamet eden alacaklılardan Mehmed Ağa bin Abdurrahman'dı. O, mahkemece tescil edilen 5.600 kuruşluk alacağının tahsili için vekili Mustafa Ağa bin Abdullah'ı Edirne'ye gönderir. Yapılan açık artırma sonrası Ağa'nın vekili iki salhane dükkânını satın alır. Her biri 560'ar kuruştan olmak üzere toplam 1.120 kuruşa satın alınan dükkânların bedelleri Paşa'nın Mehmed Ağa'ya olan borcundan düşülür⁴⁵.

Mehmed Ağa, alacağına karşılık Paşa'nın sadece bu mülkünü değil, İstanbul'daki bir mülkünü daha vekili vasıtasıyla satın alır. Satın alınan bu mülk Taş oda ve arsası olarak ifade edilen mülk olup İstanbul Mimar Ayas Mahallesi'ndeydi. Paşa'nın kurduğu darülhadisın bitişiğinde olan bu mülkün bir tarafında Abdüsselam Vakfı'na ait odalar, bir tarafında Sepetçileri Hanı ile darülhadis, bir tarafında darülhadisın müderrislerine ait lojman ve bir tarafındaysa yol vardı. Bir arsa olan bu mülkün içinde bir taş oda, büyük bir havuz, meyveli ve meyvesiz ağaçlarla bir masura su bulunurdu. Hassa münadilerden Yusuf Bey'in Edirne çarşısında müzayedeye çıkardığı bu mülk, vekilinin verdiği ve en yüksek meblağ olan 3.000 kuruşa Mehmed Ağa'ya satılır. Böylece Mehmed Ağa bu mülkü 5.600 kuruşluk alacağının 3.000 kuruşuna karşılık satın almış olur. Bedeli, Hüseyin Paşa'nın Mehmed Ağa'ya olan borcundan düşülmek suretiyle karşılanan bu mülkün satış işlemi 5 Haziran 1703 (20 Muharrem 1115)'te mahkeme tarafından onaylanır⁴⁶.

⁴⁵ EKS, nr. 89, vr. 74b.

⁴⁶ EKS, nr. 89, vr. 74b.

Amcazade'nin mülklerine talip olan bir diğer kişiye onun en çok borçlandığı ve Edirne'de faaliyet gösteren bir çukacı yahudi esnafıydı⁴⁷. Abraham isimli bu yahudinin Amcazade'den alacağı, toplam borcunun yaklaşık olarak % 45'ine denk olan 19.570 (3.131.520 akça) kuruştur. Bu alacağının bir kısmına karşılık o, Hüseyin Paşa'nın bir kısım menkul ve gayrimenkullerini satın alır.

Yahudi esnafın satın aldığı mülklerin en pahalısı Hüseyin Paşa'nın Eyüp Kazasının Küçük Çekmece Nahiyesine bağlı Baba Nakkaş Hıdır köyündeki çiftliği idi. Bu çiftliğin içinde ve dışında birçok binayla birlikte ahır, anbar ve genişçe bir avlusu vardı. Paşa'nın ölümünden sonra çiftliğin sadece binaları değil, mobilya, silah, hayvan ve hizmetlilerden oluşan çok sayıda eşya ve insanla, yani içindeki her şeyiyle müsadere edilmişti. Müsadere edilen eşya otuz biri kadife ve on ikisi penbe olmak üzere kırk üç yastık, altı kırmızı çuka mak'at, bir Cezayir ihramı, bohçasıyla birlikte beş kırmızı makrama, büyüklü küçüklü beş kalıçe, beş Selanik yan keçesi, iki kapı perdesi, bir ocak perdesi, üç aba kapı perdesi, dördü küçük ve on altısı büyük minder, altı tabanca, bir sahan, yedi lenger⁴⁸, iki bakraç, birer legen ve ibrik, bir tas, beş sahan kapağı, iki ocak demiri, iki maşa, bir şamdan, bir mangal, bir kantar, bir sini, on çağ demiri?, sekiz kazma, dört halı, dört araba, on dört pencere ... , üç asma kilit, bir malak, on yedi karasığır öküzü, sekiz karasığırı ineği, iki yoz ineği, bir tosun, altı dana, iki camus öküzü, altı kısraç, bir tay, iki bargir, 280 koyun, 125 kile buğday, 130 kile arpa, 50 kile alef, 2.000 kantar saman ve 150 araba ottan oluşurken, el konulan hizmetlilerse iki gulam ve dört cariye den oluşmaktaydı. Hâssa münadilerden Yusuf Bey vasıtasıyla çarşıda yapılan müzayedede içindeki her şeyiyle birlikte bu çiftlik 4.000 kuruşa bahsedilen alacaklı Abraham tarafından satın alınır. Alınan bu eşya ve insanın bedeli olan 4.000 kuruş, Paşa'nın ona olan borcundan düşülmek suretiyle karşılır. Bu satış işlemi 7 Haziran 1703 (22 Muharrem 1115)'te, Edirne'de kurulan mahkeme tarafından onaylanarak resmîyete kavuşturulur⁴⁹.

⁴⁷ EKS, nr. 89, vr. 47b-48a, 91b-92a.

⁴⁸ Lenger: Büyük bakır sahan (S. Savaş, a.g.m., s. 287).

⁴⁹ EKS, nr. 89, vr. 75a.

Borcun ve alacaklı sayısının fazla olmasından dolayı, çukacı yahudi Paşa'nın diğer mülklerini de satın alarak hiç olmazsa borcunu öyle tahsil etmeyi hedefler. Bu meyanda aynı gün, mahkemede ona satılan Paşa'nın bir diğer mülkünün de devir işlemleri yapılır. Bu mülk, salhanenin yukarı kısmında yer alan iki salhane dükkânı olup bunlardan birisi, bir yahudi tarafından işletilmekteydi. Bu iki dükkân yapılan müzayedede sonrası Abraham tarafından 1.520 kuruşa satın alınır. Bu meblağ da Paşa'nın Yahudi'ye olan borcundan düşülmek suretiyle karşılanır⁵⁰. Yahudi'nin aldığı bu mülkler, alacağı olan 19.570 kuruşluk meblağın ancak 5.520 kuruşluk kısmını karşılıyordu ki, bu da ancak borcun %28'ine denk geliyordu. Alacağını tahsil etme hususunda, Paşa'nın müzayedeye satılan emlak ve eşyasını satın almayı kârlı değil ve fakat en emin yol olarak gören Yahudi, bir ay sonra, 7 Temmuz 1703 (22 Safer 1115) tarihinde Amcazade'ye ait bir başka mülkü daha satın alır. Bahsedilen salhanenin içinde bulunan bir kebab dükkânı olan bu mülk adı geçen kişi tarafından 200 kuruşa satın alınır. Bu mülkün bedeli de diğerleri gibi 19.570 kuruşluk borçtan düşülür⁵¹.

Amcazade'nin Kirişhane civarındaki salhane dükkânlarının taliplileri sadece Mehmed Ağa'yla Çukacı Abraham değildi. Müzayedeye çıkarılan bu dükkânları alacağına karşılık satın almayı düşünenlerden birisi de, diğer bir alacaklı olan Edirne sakinlerinden Şahbâz Ağa bin Abdullah'tı. Onun, mahkemece tescillenmiş alacağı 3.279 kuruştı. O, bu borcun hiç olmazsa bir kısmını karşılamak için bahsedilen on iki salhane dükkânlarından aşağı tarafta dördüncü ve beşinci sırada yer alan ve Mehmed Ağa'nın tasarrufundaki salhaneye bitişik olan iki dükkânı satın almayı hedefler. Bu yüzden müzayedeye çıkarılan bu iki dükkâna en yüksek teklifi vermek suretiyle onları satın alır. Şahbaz Ağa'nın 1.520 kuruşa satın aldığı bu iki dükkânın bedeli, Paşa'nın Ağa'ya olan borcundan düşülür. Bu satış ve devir işlemi mahkeme tarafından 10 Haziran 1703 (25 Muharrem 1115) tarihinde onaylanır⁵².

Dükkânların yukarı kısmında dördüncü sırada yer alan dükkânsa bir başka alacaklı tarafından satın alınır. Edirne sakinlerinden olan bakkal

⁵⁰ EKS, nr. 89, vr. 75b.

⁵¹ EKS, nr. 89, vr. 75b.

⁵² EKS, nr. 89, vr. 78a.

Esfer? Benapon veled-i Dimitri adlı bir zimmî olan taliplinin, Hüseyin Paşa'dan alacağıın miktarıysa, 2.164 kuruştı. Memizade adındaki bir kiracının işlettiği bu dükkân, yapılan müzayedede sonrası 760 kuruşa adı geçen kişi tarafından satın alınır. Paşa'nın bu miktardaki borcuyla takas edilen dükkânla ilgili resmî işlemler 8 Temmuz 1703 (23 Muharrem 1115) tarihinde mahkeme tarafından onaylanır⁵³.

Salhane dükkânlarına sadece alacaklılar değil, Paşa'dan alacağı olmayanlar da talip olur. Hüseyin Paşa ile alacak-verecek ilişkisi olmayanların da dükkânlara rağbet etmesi, buradaki dükkânların iyi gelir getirdiğine yorulabilir. Nitekim devrin Rumeli kadıaskerliği gibi ilmiye sınıfının zirve makamlarından birisi olan bu makamda bulunan ve Feyzullah Efendi'nin ekibinde yer alan ed-Seyyid Mehmed Dede Efendi de, Paşa'nın bahsedilen mülklerinin bir kısmını satın alır. Ancak, diğer taliplilere göre onun daha fazla mülk almış olması dikkat çekicidir. Onun burada 2.000 esedî kuruşa aldığı mülkler salhâneler, ahır, acemi oğlan odaları ve bakkal gibi birçok mülkten müteşekkildi. Bunlardan üç tane olan salhanelerden birisi salhanenin aşağı tarafında yer alırdı. Kasapbaşı Mehmed Ağa'nın kiracısı olduğu bu büyük salhane altı fevkanî oda, bir ahır ve burada çalışan acemi oğlanlar odalarından oluşmaktaydı. Diğer salhane dükkânı, salhanenin aşağısında olup, sekizinci sıradaydı. Kasap Kara Mustafa Beşe'nin kiracısı olduğu bu salhane de dört fevkanî odadan müteşekkil büyük bir salhaneydi. Diğer salhaneyse bunlardan daha küçüktü. Bakkal dükkânıysa salhanelerin hudutları içinde ve salhaneler kapısının doğusunda yer almaktaydı⁵⁴.

8 Temmuz 1703 (23 Safer 1115) tarihinde mahkemece onaylanan bu satış işlemine konu olan mülklerin benzerlerine göre oldukça ucuza gittiği görülmektedir. Zira yukarıda satılan beş salhanenin tanesinin 760'ar kuruşa satıldığı göz önünde bulundurulduğunda, on odadan müteşekkil üç salhaneyle, bir ahır ve bir bakkaldan oluşan bu mülklerin değerinde satıldığını söylemek oldukça güçtür. Muhtemelen, Rumeli Kadıaskeri'nin bu mülklere talip olduğunun öğrenilmesi üzerine, mevcut taliplilerin satın almak için müzayedeye girmemesinden dolayı bu mülkler değerlerinin çok altında satılır. Devrin tarihçilerinin Feyzullah Efendi ve ekibinin

⁵³ EKS, nr. 89, vr. 78b.

⁵⁴ EKS, nr. 89, vr. 82a.

çeşitli yöntemlerle istediklerini her seferinde nasıl kolayca elde ettiklerini anlattıklarına⁵⁵ bakıldığında, bu mülklerin ekibin etkili bir üyesi tarafından ucuza kapatılmış olmasının hiç de sürpriz olmadığı anlaşılmaktadır.

Mehmed Dede Efendi, yukarıda sayılan mülkler dışında Paşa'nın buradaki bazı mülklerini daha satın alır. Yukarıdaki satıştan iki gün sonra gerçekleşen bu işlemle Rumeli Kadıaskeri, salhanelerin aşağı tarafta altıncı ve yedinci sırasında yer alan, Şahbâz Ağa denilen kişinin salhanesine bitişik olan ve dört bâb fevkanî odası bulunan iki salhane dükkânını da 1.200 kuruşa satın alır⁵⁶.

Amcazade'nin müsadere edilerek satılan en değerli emlakı hiç şüphesiz İstanbul Mercan çarşısındaki fırınıydı. Kime satıldığını henüz tespit edemediğimiz ama 808.000 akçaya⁵⁷ (5.050 esedi kuruş) satıldığını bildiğimiz bu fırının değeri, satılan mevcut gayrimenkullerin gelirinin ¼'üne denkti.

Araştırmalarına devam eden komisyon, Paşa'ya ait bazı mülkleri daha tespit eder. Buna göre Edirne'ye bağlı Kara Kasım Köyü'ndeki değirmen yeri, Niğbolu Kasabası'ndaki dört gözden müteşekkil değirmen⁵⁸, İstanbul Mercan'daki kırk dükkân, İstanbul'a bağlı Küçük Nakkaş köyündeki çiftlik binaları ve çok sayıda hayvana, satılması için el koyar. Bunların satılması sonrası elde edilecek meblağın bahse konu olan borca yine yetmeyeceğini ileri süre komisyon, Paşa'ya ait Silivri Nahiyesi'ne bağlı Fethi ve Oklağlı köylerindeki çiftliklere de el konulup satılmasını teklif eder. Fakat daha önce devletçe el konularak silâhtar ve çukadara ihsan olunan bu mülkler ve içindeki hayvanların satılıp, bedellerinin Paşa'nın yetimlerine verilmesi gerektiğine dair Rumeli Kadısının ilamı üzerine adı geçen mülkler hususunda tereddüt yaşanır. Alacaklıların borcunun eda edilemediği bir ortamda varislere mal bırakmanın doğru bir uygulama olamayacağı düşünüldüğünden, bu ilam, şayet Paşa'nın diğer mal ve emlakı borcuna yetiyorsa söz konusu mülkler ve içindekiler mirasçılara bırakılabilir şeklinde değiştirilir. Bunun için gerek Fethi'deki, gerekse Oklağı'daki

⁵⁵ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 223-224; *Nusretnâme*, s. 577-578; *Târih-i Na'imâ*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, IV, 1860-1862, 1876-1877

⁵⁶ *EKS*, nr. 89, vr. 82b-83a.

⁵⁷ *EKS*, nr. 89, vr. 46b, vr. 91b.

⁵⁸ Bu değirmenler Amcazade'nin değil, babasının kurmuş olduğu vakfa aitti.

çiftlikler, tüm hesapların yapılp durumun anlaşılacağı ana kadar, deftere yazılıp varisleri adına zapt edilmesi hükme bağlanır⁵⁹.

Muhallefattan Elde Edilen Gelirin Harcanması

Amcazade Hüseyin Paşa'nın borcunu ödemek için mevcut menkul ve gayrimenkul tüm mallarını müsadere edip, borçlulara alacaklarını vermekle görevlendirilen Osman Ağa bin Hıdır, yaptığı iş ve işlemlerin defterini mahkemeye sunar. Buna göre Amcazade'nin emlâkinin satışından 3.363.200, Edirne ve civarındaki ikametgâhlarında elde edilip satılan eşyasından 3.092.845 ve İstanbul'daki ikametgâhlardan toplanıp Edirne'ye götürülüp satılan eşyasından da 848.420 akça olmak üzere toplam 7.304.465 akçalık gelir elde edilmiştir⁶⁰. Elde edilen bu gelirin harcandığı yerleri masraflar ve borçlar olarak iki ana başlık hâlinde incelemek mümkündür:

1. Masraflar: Emlak ve eşyanın zaptından satışına ve paranın ilgili yerlere ulaştırılmasına kadar toplam 314.000 akçalık masraf yapılır. Bu masrafın 70.800 akçası eşyanın dellaliye ücreti, 54.800 akçası emlakın dellaliye ücreti, 4.200 akçası eşyanın depo (mahzen) ücreti, 79.400 akçası defter harcı, 17.600 akçası yazı ve hesap işçiliği (kâtiplere), 4.200 akçası hammaliye ve araba ücreti ve 83.000 akçasıysa taşıma ve diğer masraflar için ödenir⁶¹.

*2. Borçlar*⁶²: Eşya ve emlâkın müsadere ve satış işleminden ve elde edilen meblağdan yapılan masrafın düşülmesinden sonra sıra alacaklılara borç ödemesi yapmaya gelir. Ancak, elde edilen meblağ alacaklıların borcundan bir miktar az olduğundan herkese borcu tamamıyla ödenmez. Miras hukuku gereği⁶³ mevcut para alacaklılar arasında alacakları nispetinde adil bir şekilde dağıtılmaya çalışır.

⁵⁹ BOA, MAD, nr. 5362, s. 259.

⁶⁰ EKS, nr. 89, vr. 47b, 91b.

⁶¹ EKS, nr. 89, vr. 91b.

⁶² EKS, nr. 89, vr. 47b-48a, 91b-92a.

⁶³ Ömer Lütfü Barkan, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, III/5-6, Ankara 1966, s. 19; Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait 17. Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995, s. 77.

Hüseyin Paşa'nın yirmi beş kişiden oluşan alacaklılar listesi, çeşitli din, millet, meslek, cinsiyete mensup kişilerden oluşmaktaydı. Alacaklıların altısı gayrimüslim, altısı ağa ve üçüye beşe unvanını taşıyanlardan meydana gelirdi. Alacaklılar arasındaki iki kişi, diğerlerine göre Paşa'ya oldukça yakındı. Bunlar zevceleri Afife ve Halime hanımlardı⁶⁴. Amcazade'nin ölümünden yaklaşık üç ay sonra, 9 Ocak 1703 (20 Şaban 1114) tarihinde Paşa'nın her iki eşi de mahkemeye başvurur. Gerekçeleri, Amcazade Hüseyin Paşa kendileriyle evlenirken, 500'er şerifi altını mihr-i mü'eccel olarak vereceğini şahitler huzurunda söylemiş olmasıydı. Onlar bu iddialarını vekilleri olan Hasan Çelebi bin Abdullah vasıtasıyla mahkemede dile getirirler. Amcazade'nin muhallelfatını devlet adına tespit edip satmak ve elde edilen gelire Paşa'nın borcunu ödemek hususunda devlet tarafından vasi ve kayyım olarak atanan Osman bin Hıdır, davacıların dile getirdiği bu iddia için delil ister. Onlar da, Amcazade'nin tabilerinden harem kethüdası Hacı Lütfullah Ağa bin el-Hac Piri ve Mehmed Ağa bin Abdullah'ın bu duruma şahit olduklarını beyan ederler. Neticede adı geçen kişilerin mahkeme huzurunda, Amcazade'nin böyle bir beyanda bulunduğunu ifade etmeleri üzerine, mahkeme her iki kadına 500'er şerifi altın ödenmesine karar verir⁶⁵.

Amcazade gibi, Osmanlı toplumunda ölen Müslüman erkeklerin çoğunun eşlerine mehr-i mü'eccel borcu vardı. Meselâ Edirne'de 1655-1669 tarihleri arasında vefat eden 160 evli erkeğin 133'ünün mehr-i müeccel borcu vardı⁶⁶. Zira bu mehir, boşanma veya ölüm hâlinde, kız tarafına verilmesi şartıyla nikâhta kararlaştırılan bir bedeldi. Dolayısıyla boşanmaların az olduğu Osmanlı toplumunda bu mehir, genellikle erkeğin ölümden dolayı biten evliliklerde dul kalan kadınlara veriliirdi.

⁶⁴ Amcazade'nin bir de kendisinden üç yıl önce, 1699 (1111)'da vefat eden ve kabri Doğancılar'daki Şehit Süleyman Paşa Camii'nde olan Emine Hanım (Şehit Süleyman Paşa Camii haziresindeki mezar taşı) isminde bir eşi daha vardı.

⁶⁵ EKS, nr. 89, vr. 40a.

⁶⁶ Selma Kuşu, *Şerîye Sicillerine Göre H.1065–1079/ M.1655–1669 Tarihleri Arasında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, YYLT, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim DalıYakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009, s. 15, 31, 69.

Görülen davanın karar metninde Afife Hanım için bazen “Afife bint-i Abdullah”, bazen “Afife bint-i Abdülmennân”; Halime Hanım içinse “Halime Hâtûn ibnet-i Abdullah bin Abdülmennân” ve “Halîme Hâtûn ibnet-i Abdullah” gibi ifadelerin kullanılmış olması, onların cariyeye kökenli olduğuna karine teşkil eder. Yine, onların mahkemeye beyan ettikleri ikametgâhlarına bakıldığında her ikisinin de hâlâ Amcazade’nin İstanbul Molla Gürânî Mahallesi’ndeki konağında oturdukları anlaşılmaktadır⁶⁷.

Amcazade’nin yirmi beş kişiye toplam borcu 7.042.850 akçaydı. Yukarıda elde edilen meblağdan 314.000 akçalık masraf düşüldükten sonra geriye kalan 6.990.465 akçanın 6.986.388 akçalık kısmı ödenir. Bu da ilgili şahısların alacaklarının neredeyse % 99,2’sini tahsil edebildikleri anlamına gelmekteydi. Paşa’nın borçlu olduğu kişilerle, onlara olan borç miktarı ve yapılan ödeme şöyleydi⁶⁸: Yahudi Abraham: 3.132.200-3.106.477, Kethüda Mehmed Ağa: 896.000-888.832, Şahbaz Ağa: 524.640-520.442, Süleyman Ağa: 400.000-396.800, Bakkal zimmî Benapon: 346.530⁶⁹-343.757, Arpa Emîni Osman Ağa: 218.480⁷⁰-216.688, Mehmed Ağa: 211.840-210.145, Mehmed Efendi: 200.000-198.400, Afife Hatun: 180.000-178.560, Halime Hatun 180.000-178.560, el-Hac Ahmed: 137.600-136.499, Saraç Hasan Çelebi: 128.640-127.610, Odun Emîni Hasan Ağa: 80.000-79.360, Pazarî Ahmed: 60.640-60.145, el-Hac Ömer: 60.320-59.837, ashâb-ı pazar⁷¹: 80.000-79.360, zimmî Dimo: 66.680-66.146, zimmî Yani: 33.280-33.013, Abdülbaki: 28.800-28.569, zimmî Kirkor: 22.360⁷²-22.181, Mustafa Beşe: 19.840-19.681, zimmî Simo: 14.880-14.760, Sarrac Hüseyin Çelebi: 10.320-10.171, Kollabî (Kollabcı) Mehmed Beşe: 8.400-8.332 ve Şaban Beşe: 2.080⁷³-2.063 akça.

⁶⁷ EKS, nr. 89, vr. 40a.

⁶⁸ İlk rakam borcu (deyn), ikinci rakamsa yapılan ödemeyi (*hissetü'l-guremâ*) göstermektedir.

⁶⁹ 346.320 olmalı.

⁷⁰ 212.800 olmalı.

⁷¹ Ashâb-ı bağât da olabilir.

⁷² 22.240 olmalı.

⁷³ Bir esedî kuruş 160 akça olduğuna göre bu meblağ 2.240 akça olmalıdır.

Amcazade'nin El Konulan Menkul Malları

Devrin tarihçilerinden Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın, Hüseyin Paşa'nın zaptedilen eşyasının cüz'î olduğunu⁷⁴ söylemesine bakılırsa, Paşa'nın terekesinden bir sadrazamın terekesinden beklenenden daha az mal çıktığı anlaşılmaktadır. Onun başkentteki saray, konak, yalı, çiftlik ve evlerinde tespit edilen eşyaları Edirne'ye yirmi dört arabayla taşınır. İstanbul'dan Edirne'ye nakledilen bu eşyanın taşıma ücreti olarak araba başına onar kuruştan toplam iki yüz kırk kuruş verilir. Bu ücret, muhalfeatı tespitten sorumlu mirâhur tarafından Paşa'nın terekesinden karşılanır⁷⁵.

Amcazade'nin terekesinden çıkan şahsına ait eşyalar genellikle günlük kullanımla ilgili olan eşya ile birkaç yüzükten oluşan takılardır. Buna karşılık, terekedeki yükte hafif pahada ağır mücevheratın neredeyse tamamı Paşa'nın hareminden çıkar. Paşa'nın, Mirâhur-i Evvel Yusuf Ağa, Defterdar-ı Şikk-ı Evvel Mehmed Efendi ve Muhasebe-i Evvel Veli Efendi tarafından sayımı yapılp deftere geçirilen malları 18 Ekim 1702 (26 Cemaziyelevvel 1114)'de hazineye teslim edilir. Mücevherler dışındaki menkul malların satışıysa Edirne'de yapılır. *EKS*'deki kayıtlardan bu malların bir kısmının tek başına, bir kısmının ise grup hâlinde satıldığı anlaşılmaktadır. Türlerine göre tasnif ettiğimiz eşyayı, ait olduğu başlığın altında kıymetine göre büyükten küçüğe doğru sıraladık. Kitaplar haricindeki diğer bütün eşyanın sıralamasında esas aldığımız kriter eşyanın fiyatı olduğu için, *EKS*'de geçtiği şekliyle (tek ya da grup hâlinde) yer verdik. Paşa'nın mücevher, kitap, mutfak eşyası, mefruşat, giyecek, saat, at koşum takımı, yatak takımı, aydınlatma malzemesi, döşeme, mobilya, yazı edevatı, tespih vb. meydana gelen eşyası türlerine göre sınıflandırıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

1. **Kitaplar**⁷⁶: Bir kütüphane kuran ve oraya çok sayıda kitap bağışlayan⁷⁷ Amcazade Hüseyin Paşa'nın terekesinde de birçok kitap çıkar.

⁷⁴ *Zübde-i Vekayîât*, s. 736.

⁷⁵ BOA, *Baş Muhasebe Defterleri (D.BŞM)*, nr. 1407/19, 8 Ekim 1702 (16 Cemaziyelevvel 1114).

⁷⁶ BOA, *MAD*, nr. 5362, s. 265; *EKS*, nr. 89, vr. 47b, 90b.

⁷⁷ *AHPV, VGMA*, nr. 502, s. 10-12/25-27; *Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar*, nr. 2272, vr. 1b-4a.

Hüseyin Paşa'nın, bir kısmı 5362 numaralı *MAD*, önemli bir kısmıysa 89 numaralı *EKS*'de yer alan bu kitapları günlük okumaları için yanında tuttuğu anlaşılmaktadır. *MAD*'da yer alanların adı ve adedi yazılıyken, *EKS*'de kayıtlı olanlarınsa adı ve adediyle birlikte değeri de yazılıdır. Hüseyin Paşa'nın kitaplarına dair bu kayıtlar, hem entelektüel⁷⁸ bir sadrazamın ne tür kitaplara ilgi duyduğunu öğrenmemize, hem de 1702 yılının kitap fiyatlarına dair bilgi edinmemize katkı sağlamaktadır. Farklı ilgi alanlarına sahip aydın bir devlet adamı olan Hüseyin Paşa'nın başta Kur'an ve hadis gibi dinî kitaplar olmak üzere, tarih, edebiyat, tıp, coğrafya, siyaset, ahlâk ve tasavvufu ilgili kitaplar okuduğu anlaşılmaktadır.

Bu kitaplardan 5362 numaralı *MAD*'da kayıtlı olanlar şunlardı: Biri Süleyman Efendi, diğeriye Osman Efendi hattıyla yazılmış olan iki cilt Mushaf-ı Şerif, bir cilt küçük Mushaf-ı Şerif, Şeyh hattıyla yazılmış olan bir cilt En'âm-ı Şerif, bir cilt Târîh-i ...⁷⁹, iki cilt Şerh-i Mesnevi, bir ciltü'l-Fenârî, bir cilt Tefsîr-i Kâşkî?, beş cilt Târîh-i Mîr-hând?, bir cilt Târîh-i Peçevî ve bir cilt Kitâbü's-Şeri'ât'tı⁸⁰.

Paşa'nın, *EKS*'de kayıtlı olan terekesinde çıkan kitapların hem sayısı fazla, hem de herbirisinin ne kadarlık bir bedele sahip olduğu yazılıdır. 1702 yılında kitapların maddî değeri hakkında önemli bilgiler veren bu kayıtlara göre kıymetiyle birlikte Paşa'nın kitapları şunlardı⁸¹: Acâ'ibü'l-Mahlûkât, 1: 16.000; Ahlâk-ı Alâyî, 1: 3.200; Ahlâk-ı Alâyî, 1: 3.600; Ahlâk-ı Müftî-zâde, 1: 4.850; Ahlâk-i Alâyî ve Tenvîr-ü'l-Ebsâr?, 1: 5.100; Câmi'u't-Tirmizi: 4.050; Dîvân-ı Arabî, 1: 3.500⁸²; Dîvân-ı Hâfız, 1: 5.300; Dîvân-ı Sâ'ib, 1: 2.200; Dürrü'l-Menâkıb, 1: 1.200; Enisü'l-Mülûk, 1: 1.350; Enmûzec-i Tıbb, 1: 1.600; Envâr Siccili, 1: 900; Ferâyiz Şerhi, 1: 400; Ferec Ba'de's-Şidde, 1: 2.500; Fethü'l-Müte'âl, 1: 1.150; Fezâ'il-i Cihâd, 1: 2.000; Fezâ'ilü'l-Cihâd, 1: 4.050; Fezleke (nâkis) , 1: 1.400; Gü-

⁷⁸ Osmânzâde Ahmed Tâ'ib, *Hadîkatü'l-Vüzerâ*, İstanbul 1271, s. 126; Behçetî Seyyid İbrahim Efendi, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, haz. Mehmet Fatih Gökçek, YYLT, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yenicâğ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2006, s. s. 298, 303-304.

⁷⁹ قَدَكَلِه / قَدَكِيه

⁸⁰ BOA, *MAD*, nr. 5362, s. 265.

⁸¹ Listeyi alfabetik sıraya göre ve isim-adet-fiyat şeklinde verdik.

⁸² Vr. 46'daki imlâsına göre bu kitap, *Dîvân-ı Örfî* ya da *Dîvân-ı Azmî* olarak da okunabilir.

listân-ı Serverî?: 650 akça; Hadîs, 1: 1.400; Hamse-i Nizâmî, 1: 8.400; Hısn-i Hasîn, 1: 400; Hidâye, 1: 2.500; İmâdü'l-İslâm: 900 akça; Kâdı İyâz, 1: 4.400; Kâmilü't-Ta'bir, 1: 1.700; Kasîde-i Bürde, 1: 600; Maksad-ı Us, 1: 2.000; Mecmû'a, 2: 400; Mecmû'a-i Gazel, 4: 200; Mecmu'atü'l-Eşkâl, 1: 200; Menâkıb-ı Mevlânâ, 1: 1.500; Menâkıbü'l-Evliyâ, 1: 1.200; Menâr, 1: 1.600; Mesnevî-i Şerîf, 1: 5.300; Minhâcü'l-Adâle, 1: 900; Mir'ât-ı Kâ'inât (nâkıs), 1: 4.000; Mu'ide-i Aristales?, 1: 2.700; Murakka'?, 1: 5.450⁸³; Mushaf-ı Şerîf ve sim alem: 9.100; Mushaf-ı Şerîf, 1: 1.050; Mushaf-ı Şerîf, 1: 2.000; Mushaf-ı Şerîf, 1: 3.200; Mülemmehe?, 1: 300; Mültekâ (nâkıs), 1: 300; Nasîhatü'l-Mülûk, 1: 1.600; Nasîhatü's-Selâtin, 1: 850; Nûru'l-Hüdâ, 1: 3.600; Ravzâ-ı Nigârîstân, 1: 2.900; Ravzatü'l-Ebrâr, 1: 900; Ravzatü'l-Hayât, 1: 5.500⁸⁴; Rübâ'iler, 11: 600 akça; Seyr-i Veysî?, 1: 3.450; Şâhnâme-i Musavver: 24.000; Şakâyik-i Hakâyik, 1: 3.200; Şifâ-ı Kâdızâde⁸⁵, 1: 6.000; Târîh-i Azîz Efendi, 1: 4.050; Târîh-i Bağdad, 1: 800; Târîh-i Beyt-i Şerîf ve Mekke, 1: 700; Târîh-i Hâce, 1: 3.050; Târîh-i Hezârfen: 5.150⁸⁶; Târîh-i Süleymanî, 1: 5.000; Tasavvuf Kitabı: 800; Tedbirü'l-Mülûk, 1: 3.700; Tercüme-i Lârî, 1: 5.050; Tercüme-i Nizâmî, 1: 2.500; Tevârîh-i Hullegân, 1: 4.000; Tezkeretü's-Şu'arâ, 1: 4050⁸⁷; Tezkîretü'l-Evliyâ: 500; Türkî Hikâye Mecmu'a: 240; Türkî Hikâye: 250; Türkî Tasavvuf : 300; Vekâyi'-i Zülfikâr Efendi, 1: 750 ve Zafernâme, 1: 2.250 akça⁸⁸⁸⁹.

2. Giyecekler⁹⁰: Hüseyin Paşa'nın terekesinden çıkan kürk, koftan, yağmurluk, kapaniçe, kuşak, ihram, başlık, şalvar, don, çintiyân, fefrace, çorap gibi giysiler, zengin bir kıyafet koleksiyonu oluşturacak çeşitlilikteydi. Koleksiyonun en pahalı parçaları doğal olarak kürklerden. Paşa'nın terekesinde çıkan kıyafetleri şöyle sınıflandırabiliriz:

⁸³ Vr. 90b'de bu kitabın bedeli 4.050 akça olarak beyan edilmiştir.

⁸⁴ Bu kitaptan vr. 90b'de, *Ravzatü'l-İhyâ* olarak bahsedilmiştir.

⁸⁵ Vr. 46b'de bu eser *Şifâ-ı Kâdı İyâs* şeklinde yazılmıştır.

⁸⁶ Vr. 90b'de bu kitabın değeri 4.150 akça olarak belirtilmiştir.

⁸⁷ Vr. 46b'de, bu kitabın değeri 450 akça olarak beyan edilmiştir.

⁸⁸ *EKS*, nr. 89, vr. 46b, 90b, 91a, 91b.

⁸⁹ Milli Kütüphane, *EKS*, nr. 89, vr. 46b, 90b. Bu kitapların bir kısmının listesi için yine bkz. Güleser Oğuz, "Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa", *Millî Folklor*, Sayı 88, Ankara 2010, s. 93.

⁹⁰ BOA, *MAD*, nr. 5362, s. 265; *EKS*, vr. 46b-48a, 90b-92a.

Kaftan ve Kürk: Bir keremsûd kaplı samur bâce kürk: 56.100, bir vaşak kürk: 35.200⁹¹, sekiz kantûre kaftan: 32.000, bir⁹² Yemenî kakum kürk: 10.700, bir kapaniçe⁹³: 6.000, bir sof kürk: 4.500, bir nimten kürk-i sincab: 1.500 akça ve değerleri belirtilmemiş üç samur erkân kürk, bir Serhadî samur kürk, bir siyah kunduz kürk ve dört kakma kürk.

Yağmurluk: On iki sim düğmesi olan bir çuka yağmurluk: 11.500, bir yağmurluk: 6.200 ve on iki sim düğmesi olan bir kırmızı çuka yağmurluk: 4.800 akça.

Kuşak: On mukaddem kuşak: 11.710, dokuz beyaz Lahor şâl kuşağı⁹⁴: 3.200, bir sim ön kuşak: 3.100, bir kullanılmış (müsta‘mel) şal kuşak: 2.800, 1⁹⁵ kanturi kuşak: 1.500 ve bir bakır⁹⁶ çavuş kuşağı: 110⁹⁷ akça. Bunların dışında değeri belirtilmemiş göbeği birer zümrüt elmasla murassa bir altın kuşak, bir zümrütlü murassa gecelik altın kuşak, bir sade altın kuşak ve bir sim şâtır kuşağı daha vardı.

*Don, şalvar, çakşır*⁹⁸: Dört çuka donluk: 12.250, iki sof donluk: 7.600, bir kunduz donluk: 7.100, bir zer-beft⁹⁹ acem donluk: 6.200, dört kadife şalvar: 6.200, bir Keşmirî şal donluk: 4.000, üç donla sekiz gömlek: 3.400, bir çuka donluk: 3.200, bir sarı çuka donluk: 3.150, birer parça dülbend ve çakşır: 3.100, bir çuka¹⁰⁰ çakşır: 2.000, bir parça bogasi kahve sof çakşır: 1.700 ve bir çakşır: 850 akça.

Başlık: On fes: 2.080 ve beş fes: 1.250 akça.

⁹¹ Vr. 47a’da bu meblağ 35.100 olarak yazılmıştır.

⁹² Vr. 47a’da kürk sayısı iki olarak geçmektedir.

⁹³ Kapaniçe: Padişah ve sadrazam gibi üst düzey devlet idarecilerinin giydiği mükellef kürk (Mehmed Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügat*, s. 520).

⁹⁴ Vr. 47b’de kuşak yerine donluk yazılmıştır.

⁹⁵ Vr. 46b’de kuşak sayısının yedi olduğu ifade edilmektedir.

⁹⁶ Bakır kuşak için yine bk. Zeynel Özlü, *Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, YDT, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2002, s. 202, 205.

⁹⁷ Bu meblağ vr. 47a’da 115 akça olarak geçmektedir.

⁹⁸ Çakşır: Erkeklerin iç donu üzerine giydikleri pantolona benzer giysi (S. Savaş, a.g.m., s. 285).

⁹⁹ Zer-beft: Altın tellerle dokunmuş kumaş, yani sırmalı kumaş, üstüfe (Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 713).

¹⁰⁰ Yünden yapılan kumaş (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, I, 384).

*Bogasi*¹⁰¹: Bir bogasi parçası: 2.950 ve bir beyaz bogasi: 2.050 akça.

*Çintiyân*¹⁰² ve *Ferace*: Bir sof ferace: 3.150, bir sof ferace: 2.750, bir sof ferace: 2.320 ve bir köhne çintiyân: 300 akça.

Diğer elbise ve kumaşlar: 64 zira elvan kadife: 25.600, sekiz Kantüre dîbâ¹⁰³: 11.600, bir telli Hatâyî¹⁰⁴ parça: 7.500, iki dîbâ parçası: 6.500, bir beyaz enlü? nimten¹⁰⁵: 4.050, iki parça alaca: 3.700, iki diba entari: 2.950, bir alaca: 2.800, bir came parçası: 2.250, bir Hatayî parça: 2.200, elvân boyama: 2.000 ve bir çift çorap: 850 akça.

3. Silah ve Av Malzemeleri¹⁰⁶: Paşa'nın silahları çeşitli tür ve ebattaki hançer, tirkeş, kılıç, tabanca, dürbün ve tüfekten oluşurdu. Bunlardan İstanbul'daki ikametgâhlarında elde edilenler bir adet kabzası elmasla murassa altın hançer, bir adet kabzasıyla burnu elmasla murassa hançer, bir adet altın zincirli ve altın kakma tirkeş, bir adet balık dişi kabzalı altın kılıç, bir adet demirli zernişân kılıç, sekiz adet sim gaddare¹⁰⁷, iki adet sim çukadar gaddaresi, iki adet dürbün, yüz yirmi iki adet Hacı Mustafa ve Usta Veli işleri ve Cezâyirî cevherdâr? tabancalı ve maşalı tüfektir.

EKS'de kayıtlı olan silah ve benzeri eşyayla onların kıymetleriye şöyleydi¹⁰⁸: Bir tüfek: 48.000, bir altın İstanbul kılıcı: 44.100, bir sim kılıç: 8.000, dört tabancalı tüfek: 7.000, dört palaska: 4.350, bir tüfek: 4.000, bir inci destvan¹⁰⁹: 3.200, bir palaska: 3.000, bir büyük tüfek: 2.000, yine bir büyük tüfek: 2.100, bir palaska: 1.800, bir tüfek: 1.600, bir tablbaz¹¹⁰:

¹⁰¹ Bogasi: Astar, astarlık, bez, ince Amerikan bezi (Şemseddin Sâmî, *Kamûs-i Türki*, İstanbul 1317, s. 310).

¹⁰² Çintiyân: Kadınların giydiği paçaları büzgülü şalvar (Pakalın, I, 375).

¹⁰³ Dîbâ: Renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş, canfes kumaş (Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1970, s. 217).

¹⁰⁴ Hatayî: Çin işi (James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1890, s. 855) ya da Orta Asya menşeli bir ipekli kumaş çeşidi (S. Savaş, a.g.m., s. 286).

¹⁰⁵ Nimten: Mintan (*Kamûs-i Türki*, s. 1479).

¹⁰⁶ BOA, *MAD*, nr. 5362, s. 265; *EKS*, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁰⁷ Gaddere: Ağır ve iki tarafı keskin bir tür kılıç (Mehmet İnbaşı, "Elmas Mehmed Paşa'nın Telhiscisi Abdullah Ağa'nın Muhallefatı", *Doç. Dr. Günay Çağlar Armağanı*, Erzurum 2004, s. 74).

¹⁰⁸ *EKS*, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁰⁹ Destvan: 1. Savaşta giyilen demir eldiven. 2. Bilezik (Develioğlu, s. 213).

¹¹⁰ Tablbaz: Av esnasında avcı kuşları çağırmak için kullanılan küçük davul (S. Savaş, a.g.m., s. 289).

1.200, bir tüfek: 1.200, on sekiz ok: 1.200, bir boylu? tüfek: 910, bir¹¹¹ destvan: 900, bir tüfek: 700, bir tüfek: 700, bir tüfek: 650, bir tüfek: 640, bir tüfek: 600, iki namlu: 600, üç tuğ: 600, bir tüfek: 600, bir tüfek: 610, bir tüfek: 610, iki tüfek: 490, bir tüfek: 400, bir tüfek: 400, iki tüfek: 400, bir kullanılmış (müsta‘mel) keman: 200 ve bir zırh gömlek: 200 akça.

*Dürbün*¹¹²: Bir dürbün: 12.000 ve bir kaval dürbünü: 650 akça¹¹³.

4. At Koşum Takımları¹¹⁴: Hüseyin Paşa'nın raht, eyer, rişme, topuz, kusgun, yular, rikap ve kesmeden oluşan at koşum takımları şunlardı: Dört sim çapkun raht¹¹⁵: 47.000, iki kadife eğer: 12.800, iki kısarak rahtı: 11.000, bir raht: 8.100, bir sim çapkun raht: 8.000, bir sim Midilli rahtı: 7.500, havluyla birlikte bir rişme¹¹⁶: 7.000, bir sim Midilli topuzu¹¹⁷: 3.600, iki Midilli eğer: 3.200 akça, bir dünya nîm-şahte¹¹⁸: 3.050, bir yapık¹¹⁹: 1.600 ve bir kusgun¹²⁰: 100 akça. Bunların dışında değeri belirtilmemiş olan beş çift sim rikap, beş gümüş rişme, beş sim yular, sekiz gümüş eyer, iki sim kareli¹²¹ eyer ve altı sim tor? daha vardı.

*Kesme*¹²²: Bir kırmızı çuka kesme: 26.100, bir sırmalı kunduz kesme: 16.100, bir sırmalı çuka kesme: 13.300, bir sırmalı kesme: 12.000, bir Mi-

¹¹¹ Vr. 47a'da bu sayı üç olarak geçmektedir.

¹¹² *EKS*, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹¹³ Tereke kayıtlarında sık rastlanmayan dürbünün çifte dürbün, üçüzlü dürbün, dereceli dürbün dürbünlü baston ve rasat dürbünü gibi çeşitleri malı müsadere edilen bir diğer devlet adamı olan Hüseyin Avni Paşa'nın (Musa Çadırcı, "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", *TTK Belgeler*, 1986, XI/15 (1986), s. 151, 153, 155) terekesinden çıkarken, üç tane dürbün de Dağıstanî Ali Paşa'nın terekesinden (S. Savaş, a.g.m., s. 255, 260, 261) çıkar.

¹¹⁴ *BOA, MAD*, nr. 5362, s. 265; *EKS*, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹¹⁵ Çapkun: Koşum takımı (at ile) (S. Savaş, a.g.m., s. 285).

¹¹⁶ Rişme: Zincir gem (M. Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügat*, s. 354).

¹¹⁷ Topuz: Eğerin ön kısmındaki yuvarlak çıkıntı, silah (S. Savaş, a.g.m., s. 289).

¹¹⁸ Vr. 47b'de bu ibare, "Yeni Dünya Şahte" diye geçmektedir.

¹¹⁹ Vr. 47b'de "یاییق", vr. 91a'daysa "یایوق" imlâsıyla yazılan bu kelime, *Kamus-i Türkî*'de "Atı yağmurdan muhafaza için örttükləri büyücek belleme [atın belini örtmek üzere eğerin altına konulan fanila]" olarak geçmektedir (s. 1522, 302).

¹²⁰ Kusgun: Atın kuyruğu altından geçirilen eyere bağlı kayış (*Kamûs-i Türkî*, s. 1100).

¹²¹ قره لی

¹²² Kesme: Eskiden, savaşlarda ata giydirilen bir çeşit zırh (*Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s. 135) olup, buna gaşiye de denirdi (Pakalın, II, 250; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 337-338).

dilli çuka kesmesi: 10.000, bir beyaz çuka kesme: 8.000, bir sırmalı kesme: 7.500, bir Şam kesmesi: 6.100¹²³, bir Şam kesmesi: 5.050 akça ve değerleri beyan edilmemiş yedi sırma ağızlı toka kesme ve beş Şamî kesme.

5. **Mutfak Eşyası**¹²⁴: Mutfak eşyası¹²⁵: Amcazade'nin İstanbul, Edirne ve diğer yerlerdeki saray, konak, yalı ve çiftliklerinden toplanan mutfak eşyası büyük bir yekûn teşkil ederdi. Kaşık, kâse, tabak, çanak, fincan, sahan, tas, ibrik, gügüm, sini, tepsi, maşraba, kavanoz, tava, kepçe, kevgir, leğen ve benzeri eşyalardan oluşan mutfak malzemelerinin adet ve fiyatı şöyleydi:

Kâse, tabak, çanak: Dörder yekmerdî¹²⁶ kâse ve tabak: 16.000, iki yekmerdî kâse ve bir tabak: 15.300, bir fağfûrî¹²⁷ kâse: 14.000, büyüklü küçüklü on beş mertâbânî¹²⁸: 12.000, birer yekmerdî kâse ve tabak: 10.200, bir¹²⁹ şişe kâse: 7.000, dört fağfûrî kâse: 6.000, beş fağfûrî tabak: 3.700, bir mücevher yekmerdî kâse: 3.400, iki fağfûrî mâ'î kâse: 3.200, bir nakışlı fağfûrî tabak: 3.200, bir şişe tabak ve kâse: 2.600, altı tabak: 2.150, bir şeşhâne kâse: 2.000, bir Yemenî tabak ve kâse: 2.000, beş yekmerdî kâse ve tabak: 2.000; 29 kapak, sahan, kâse ve tas: 2.000; bir yekmerdî kâse ve üç tabak: 1.800, bir ayâğ¹³⁰ badye¹³¹: 1.350, bir alaca tabak ve kâse-i fağfûrî: 1.200¹³², bir¹³³ şişe tabak: 1.000, bir¹³⁴ kelle şeker tabağı: 1.000, üçer yekmerdî kâse ve tabak: 800, bir şişe kâse: 800, bir lâdin kâse: 510, altı

¹²³ Vr. 47a'da bu miktar 610 akça olarak belirtilmiştir.

¹²⁴ BOA, *MAD*, nr. 5362, s. 265; *EKS*, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹²⁵ *EKS*, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹²⁶ Niteliği hakkında net bir bilgiye sahip değilsek de, "tek kişilik" anlamına gelen bu kelimeyle, bir kişinin kullanabileceği büyüklükteki kâse ve tabakların kastedildiği söylenebilir (Robert Dankoff, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, çev. Semih Tezcan, İstanbul 2004, s. 280).

¹²⁷ Fağfûî: Eskiden Çin'de porselenden yapılan kapkacak (Develioğlu, s. 297).

¹²⁸ Mertâbânî: Mavimtrak-yeşil renginde olan çanak (Redhouse, s. 1802).

¹²⁹ Vr. 47a'da, kâse sayısı üç olduğu yazılıdır.

¹³⁰ Ayâğ: Ayaklı kadeh, piyale (*Kamûs-i Türki*, s. 233).

¹³¹ Badye: Geniş ve sığ kase, çanak (Redhouse, s. 318). Ağzı yayvan topraktan bütük kap ki gerdel yerine kullanılır (*Kamûs-i Türki*, s. 260).

¹³² Vr. 47a'da bu meblağ 1.100 akçadır.

¹³³ Vr. 47a'da bu tabakların beş adet olduğu kayıtlıdır.

¹³⁴ Vr. 47a'da bu tabakların beş adet olduğu kayıtlıdır.

telâtin¹³⁵ kâse tabağı¹³⁶ : 200, bir ceviz kâse: 110, iki kırık (meksur) kâse: 210, bir kırık tabak: 210 ve üç kırık kâse tabak: 100 akça. Bunların dışında değeri belirtilmemiş olan yedi kâşî, bir murassa maksûrî tabaklı kâşî, bir Ayetelkürsî yazılı beyâz tabaklı kâşî, dört sarı makurî kâşî, biri murassa ve ikisi sade tabak daha vardı

Fincan: On sekiz sim fincan zarfı¹³⁷ : 6.900, on üç fincan¹³⁸ : 2.500, bir Yemenî fincan: 2.000, üç şişe fincân: 700, bir direkli sarı fincan: 400, bir şeşhâne fincân: 300, bir fincan tabağı: 200¹³⁹, bir direkli fincân ve kâse: 50 akça ve kıymetleri belirtilmemiş on iki paşa fincanı.

Taslar: Yedi beg¹⁴⁰ tası: 7.600, iki yıldızlı hoşaf (hoş-âb) tası: 2.400 ve bir hoşaf tası: 1.960 akça.

Maşraba ve matara: Bir kırık sim maşraba: 2.400, bir sim maşraba: 1.510 akça ve kıymeti yazılmamış eşya arasında yer alan bir sim maşraba, bir sim matara ve bir murassa altın matara billur.

Sahan: Yirmi iki yıldızlı sahan ve tabak: 34.000, otuz sahan: 7.950, bir sahan: 1.250, dört küçük sahan: 450 ve üç sahan kapağıyla bir legen: 430 akça.

İbrik, inbik ve güğüm: Birer inbik ve güğüm: 3.200, birer inbik ve güğüm: 3.050, bir güğüm: 1.400, birer fincan tabağı ve kahve ibriği: 860, birer kahve ibriği ve tâs: 1.005, iki kahve ibriği: 980, bir kahve ibriği: 420 ve bir kahve ibriğiyle iki tepsi: 300 akça.

Sini ve tepsi: İki sini: 8.150, bir sini: 8.000, iki sini: 7.150, bir büyük yıldızlı sini: 5.600, bir tepsiyle iki sini: 3.750, beş¹⁴¹ tepsi: 2.530, bir tepsiyle üç kevgir: 1.550, beş tepsi: 1.350 akça ve değeri belirtilmemiş olan iki gümüş kahve tepsisi ve iki büyük sim sini.

¹³⁵ Parlak dana ve öküz derisi denen telatinden hurç, seccade ve sofrâ altı yapılırdı (Pakalın, III, 448).

¹³⁶ Vr. 47a'da "kapağı" denilmiştir.

¹³⁷ Zarf: Eski kulpsuz fincanların içine konduğu ayaklı madenî eşya (Zeynel Özlü, *Kassam defterlerine göre XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Gaziantep*, s. 472; S. Savaş, a.g.m., s. 290).

¹³⁸ Vr. 47a'da fincan sayısı 2, değeriye 500 akça olarak belirtilmiştir.

¹³⁹ Vr. 47a'da, fincanın değeri 300 akça olarak yazılmıştır.

¹⁴⁰ Vr. 47a'da "Beg Tası" olarak geçen bu ibare, vr. 90b'de "Bâbeg Tası" olarak geçmektedir.

¹⁴¹ Vr. 47b'de on beş adet olarak geçmektedir.

Leğen ve ibrik: İki yıldızlı leğen ve ibrik: 5.000, iki legen ve ibrik: 2.400, bir yıldızlı legen ve ibrik: 2.300, bir legen ve ibrik: 1.600, ikişer karrade (kurade) leğen ve tepsi: 1.150 ve bir yıldızlı ibrik: 700 akça. Bunların dışında üç sim kahve ibriği, üç sim ibrikli leğen, bir büyük sim askılı kahve ibriği ve bir mînâkârî yıldızlı bakır leğen ibrik daha vardı.

Tencere, tava ve kapak: On beş kapaklı tencere: 24.600, dört kapaklı tencere: 8.800¹⁴², on tencere kapağı: 4.050, bir büyük tencere: 3.000; yirmi kapak, tencere ve sahan: 2.400; birer kulplu tâbe¹⁴³ ve fırın kapağı: 1.600, on kapak: 1.200, iki kapakla bir tencere: 1.000 ve bir şişe kapak: 210 akça.

Kevgir, kepçe ve kaşık: Birer kevgir ve maşraba: 1.050¹⁴⁴, on iki kevgir ve kepçe: 860, dokuz kevgirle iki tas: 550¹⁴⁵, bir anber kaşığı: 400 ve iki Yemenî kaşık: 300 akça. Hüseyin Paşa'nın birçok ikametgâhında sadece iki kaşığın çıkmış olması ilginç olup, bu durum elle yemek yeme alışkanlığının hâlâ yaygın olduğuna yorulabileceği gibi, mevcut kaşıkların Paşa'nın eşlerine ait olduğundan müsadere edilmemiş olabileceğine de yorulabilir.

Temizlik malzemesi: Bir abdest leğeni: 3.000 ve iki yıldızlı berber taşı: 1.050 akça.

Buhurdan ve güllabdân: İki sim buhurdân: 8.300, bir kırık sim buhurdan: 3.200, bir fağfurî buhurdan: 2.000 akça ve değeri yazılmamış olan iki gümüş gülâbdan ve bir sim buhurdan.

Diğer mutfak malzemesi: On sekiz nuhas kavanoz: 4.500¹⁴⁶, bir kebab âlâtı: 3.100, iki nuhâs fânûs: 650 akça ve kıymeti yazılmamış olan iki büyük sim-i semkırân ve iki sim askı.

6. *Aydınlattırma Malzemeleri*¹⁴⁷: Bir sim şamdan: 9.000, iki sim şamdan: 8.800, bir fener: 2.400, bir yıldızlı fener: 1.600, bir câm fânûs: 1.000, bir fener: 1.600, bir bakır şamdan: 710 akça ve değeri belirtilmemiş olan beş yıldızlı fener.

¹⁴² Vr. 91a'da bu eşya "Def'a tencere, bir kapaklı, 12: 8.800 akça" şeklinde yazılmıştır.

¹⁴³ Tâbe: Tava (Redhouse, s. 471).

¹⁴⁴ Vr. 91a'da bu rakam 750 akça olarak ifade edilmiştir.

¹⁴⁵ Vr. 47b'de bu meblağ 560 akçadır.

¹⁴⁶ Vr. 47b'de bu meblağ 2.450 akçadır.

¹⁴⁷ EKS, vr. 46b-48a, 90b-92a.

7. Çadır, Örtü ve Mefruşat¹⁴⁸: Çadır: Büyük çadır olarak tanımlanan iki sâyebândan¹⁴⁹ birisi 120.000, diğeriye 42.000 akça değerindeydi. Yine bu başlık altında yer verdiğimiz ve belgede net çıkmadığı için ancak “harîr ... ve saçak?” olarak okunabilen eşya 102.000 ve bir “mükemmel oba dîbâ ve revnak” ise 32.000 akça satılır.

Bohça: Bir kahve makraması boğça: 8.800, iki bohça: 5.000, bir mantarî bohça: 3.110, iki sırmalı makrama bohça: 2.600, bir dîbâ bohça: 1.005 ve yine bir dîbâ bohça: 1.000 akça.

Perde: Bir yün Mardin perdesi: 6.000, iki ocak perdesi: 2.400, altı kapı perdesi: 1.550, altı aba kapı perdesi: 1.460, bir kapı perdesi: 1.300, bir çuka kapı perdesi: 1.000, bir kapı perdesi: 900, bir çuka kapı perdesi: 900, iki kapı perdesi: 650, bir kapı perdesi: 600, iki aba kapı perdesi: 600, iki köhne çuka perde: 500, bir kapı perdesi: 500, bir ocak perdesi: 450, bir kapı perdesi: 400 akça ve kıymeti yazılmamış bir Sakızî büyük perde.

Sofra örtüsü ve bezi: Bir Şam dirgi¹⁵⁰: 6.400, bir Şam dirgisi: 2.300, bir Şam dirgisi: 1.650, bir sofra bezi: 1.200, bir köhne sofra bezi: 200 ve birer köhne sofra beziyle peşgir: 200 akça.

*Havlu ve makrama*¹⁵¹: Üç şerit¹⁵² makrama: 4.800, bir Mardin peşgiri: 3.000 ve bir kalem-kârî peşgir: 700 akça.

Örtü: Bir Derviş gedâ işi örtü: 16.000, altı harîr¹⁵³ ihrâm¹⁵⁴: 12.000, dört ihram: 11.900, üç Cezayir ihramı: 8.950, iki Cezayir ihramı 8.500, dört köhne yedek örtüsü: 4.350, bir harîr¹⁵⁵ ihram: 4.000, iki Cezayir ihramı: 3.100, bir Cezayir ihramı: 3.050¹⁵⁶, bir Gedâyî işi örtü: 3.000, bir beyaz Sakız ihramı: 2.100, bir beyaz ihram: 1.900, bir Medine-i Münev-

¹⁴⁸ BOA, MAD, nr. 5362, s. 265; EKS, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁴⁹ Büyük çadır (Pakalın, III, 132).

¹⁵⁰ Dirgi: Sofra (*Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s. 69).

¹⁵¹ Makrama. Kenarı işlemeli baş örtüsü, işlemeli destmal, havlu, peşgir (Pakalın, II, 393-394).

¹⁵² Şirit (şerit): İpekten, pamuktan ve yünden ince, dar ve uzun dokuma (M. Bahaüddin, *Yeni Türkçe Lügat*, s. 413).

¹⁵³ Vr. 91a'da “Cezâ'ir ihrâm” diye geçiyor.

¹⁵⁴ Bahsedilen bu ihram, Hac'ta giyilen kıyafet olmayıp, yere veya minderin üzerine yayılan, çarşaf ve yorgan gibi kullanılan yün yaygıdır (*Kamûs-i Türkî*, s. 77).

¹⁵⁵ Vr. 90b'de bu örtüden “Cezâ'ir ihrâm” olarak bahsedilmiştir.

¹⁵⁶ Bu meblağ vr. 47a'da 3.550 akça olarak beyan edilmiştir.

vere örtüsü: 1.500, bir dülbend örtüsü: 1.500, bir Sakız ihramı: 1.500, bir köhne Cezayir ihramı: 800, dört köhne pûşî¹⁵⁷: 430 akça ve değeri belirtilmemiş on harâr ihramı.

*Mak'at*¹⁵⁸: Üç Derviş gedâ işi (kârî) mak'at: 35.150¹⁵⁹, on bir çuka mak'at: 26.300, üç Banyaluka mak'at: 12.150, dört süzenî mak'at: 12.000, dört çuka mak'at: 11.200, iki süzenî mak'at: 11.000, dört çuka mak'at: 10.000, üç süzenî mak'at: 9.200, iki çuka mak'at: 8.200, iki çuka mak'at: 8.100, beş köhne süzenî¹⁶⁰ mak'at: 7.400, iki çuka mak'at: 7.100, iki çuka mak'at: 7.000, iki köhne mak'at: 7.000, dört mak'at: 7.000, iki çuka mak'at: 6.800, dört mak'at: 6.050, on dört pamuk (penbe) mak'at: 6.000, dört mak'at: 6.000, dört mak'at: 6.000, dört mak'at: 6.000, altı mak'at: 6.000, dört çuka mak'at: 5.600, dört mak'at: 5.300, bir köhne çuka mak'at: 5.100, iki çuka mak'at: 5.100, iki çuka mak'at: 5.000, bir süzenî mak'at: 4.000, iki çuka mak'at: 4.000, iki yüz yastıkla birlikte dört çuka köhne mak'at: 3.500, altı sedir mak'at: 3.050, dört çuka mak'at: 2.600, üç köhne Hind mak'at: 3.100, iki köhne mak'at: 3.000, ihramıyla birlikte bir mak'at: 2.450 akça ve değeri belirtilmemiş üç süzenî mak'at.

Yastık: Terekede çıkan yastıkların neredeyse tamamına yakını Bursa yastığıydı. Terekedeki yastıkların adet ve fiyatları şöyleydi: On bir derviş gedâ işi yastık: 34.000, yirmi bir Bursa yastığı: 29.200¹⁶¹, on sekiz Bursa yastığı: 16.200, on yastık: 15.000, yirmi altı Bursa yastığı: 14.000, on bir yastık: 12.200, on sekiz Bursa yastığı: 11.300, sekiz Bursa yastığı: 8.000, on Banyaluka yastık yüzü: 7.200, on Bursa yastığı: 7.000, on yastık: 6.100, yine on yastık: 6.100, on iki Bursa yastığı: 6.050, on Bursa yastığı: 6.000, on iki Bursa yastığı: 6.000, on iki yastık: 6.000, on iki Bursa yastığı: 5.600, on Bursa yastığı: 5.000, on Bursa yastığı: 5.000, on Bursa yastığı: 5.250, on iki Bursa yastığı: 5.200, on iki Bursa yastığı: 5.150, on iki Bursa yastığı: 5.100, on Bursa yastığı: 5.050, beş Bursa yastığı: 5.010, on Bursa yastığı:

¹⁵⁷ Pûşî: Kavuk veya külah etrafına değil de, doğrudan çıplak başa sarılan örtü (Z. Özlü, *a.g.e.*, s. 313).

¹⁵⁸ Mak'ad: Her ne kadar Arapça'da oturulacak yer anlamına gelse de, Osmanlılar'da oturulacak yere serilen kumaş, örtü veya halıya denirdi. Bunlar genellikle şal, yün, kadife ve dokumadan mamül olup ön kenarları saçaklıydı (Pakalın, II, 393).

¹⁵⁹ Vr. 47b'de bu meblağ 35.100'dür.

¹⁶⁰ Bir tür ince nakış (*Kamûs-i Türki*, s. 747).

¹⁶¹ Vr. 47a'da bu meblağ 29.600 akçadır.

5.000, on iki Bursa yastığı: 5.000, on iki Bursa yastığı: 4.900, on Bursa yastığı: 4.400, dokuz Bursa yastığı: 4.400, yedi Bursa yastığı: 4.000, beş Bursa yastığı: 3.500, üç dîbâ yastık: 3.200, yedi Bursa yastığı: 3.000, üç Bursa yastığı: 3.000, bir beyaz kadife yastık: 2.800, altı yastık: 2.450, beş Bursa yastığı: 2.050, sekiz Bursa: 2.000, dört yastık: 2.000, iki Bursa yastığı: 1.400, altı dîbâ yastık: 1.100, beş köhne Bursa yastığı: 1.050, bir Bursa yastığı: 800, bir süs yastık¹⁶² 450 akça ve kıymeti yazılmamış olan on bir müstamel Bursa yastığı.

*Balin*¹⁶³: İki balin: 2.500, iki balin: 2.200 ve bir balin 1.550 akça.

Seccade: Bir mihrablı büyük (kebîr) seccade: 27.000, bir çuka seccade: 17.000, bir Sakız seccadesi: 14.300, yine bir çuka seccadesi: 10.050, bir ibrişim seccade: 6.500, bir telâtin seccade: 6.000, bir çuka seccade: 5.500 akça ve değeri belirtilmemiş bir sof seccade.

8. *Döşemeler*¹⁶⁴: Hüseyin Paşa'nın ikametgâhlarına serdiği döşemeler kilim, kalıçe, keçe, döşeme, şilte gibi yaygılardan oluşmaktaydı. On bir kilim, dört kalıçe, yirmi dört keçe, üç döşeme, dört şilte ve altı parça deriden oluşan bu eşya grubunun en kıymetli ürünleri kilim ve halılardı.

Kilimler: Bir Bağdadî kilim: 30.000, iki Bağdadî orta kilimi: 28.100, bir kırmızı Bağdadî kilim: 27.500, bir Bağdadî kilim: 18.000, bir Bağdadî: 10.100, iki Bağdadî yan kilimi: 7.300, iki Bağdadî yan kilimi: 6.100 ve bir Bağdadî kilim: 5.500 akça.

Kalıçe: İki ibrişim orta kalıçe: 90.000 ve yine iki ibrişim orta kalıçe: 80.000 akça.

Keçe: Beş Cezayir ihramıyla yan keçesi: 45.000, üç Cezayir yan ihramıyla keçesi: 35.000, iki Acem orta keçesi: 31.100¹⁶⁵, iki orta Acem keçesi: 30.000, iki Acem keçesi: 30.000, üç köhne Acem keçesi: 18.200, bir Selanîk keçesi: 10.600, bir orta keçesi: 10.000, üç köhne orta keçesi: 8.000, bir Selanik keçesi: 7.000 ve bir Selanik keçesi: 6.000 akça.

Döşeme: Bir çuka otağ döşemesi: 40.000, bir çuka döşeme: 7.000 akça değeri beyan edilmemiş bir süzenî Edirne döşeme.

¹⁶² Vr. 91a'da bu eşya "Süs mak'ad" olarak geçmektedir.

¹⁶³ Balin: Yastık. İskemle yerine kullanılan yuvarlak yastık (*Kamûs-i Türki*, s. 276).

¹⁶⁴ EKS, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁶⁵ Vr. 47b'de bu meblağ 32.100 akçadır

Şilte: Üç şilte¹⁶⁶: 5.100 ve bir şilte 500 akça.

Deri-gön: Bir göderi¹⁶⁷ parçası: 1.200, dört kaplan post: 1.140, bir parça göderi: 200 ve bir meşin parçası: 170 akça.

9. *Mücevher ve Takılar*: El konulan eşyalar arasında, yükte hafif kıymette pahalı eşyalar önemli bir yekûn teşkil ederdi. Yukarıda da belirtildiği gibi, Paşa'nın şahsına ait bu tür kıymetli takılar az olup, hepsi üç elmas yüzük, bir büyük sarı yakut yüzük, bir kırmızı yakut yüzük, bir sade yüzük ve bir büyük incili yüzüktü. Buna karşılık Amcazade Hüseyin Paşa'nın haremde kullanılan mücevher ve murassa eşyalarla uzun bir liste teşkil ederdi. Değişik tür, ebad, sayı ve kıymetteki bu mücevherat da, muhallefat tespit görevlilerinden Mirâhûr-i evvel Yusuf Ağa tarafından deftere yazılıp, Enderun-i Hümayun Hazinesi'ne teslim edilir¹⁶⁸. Bu eşyanın değerine her iki defterde de yer verilmemiş olması, onların satılmadığını ve devlet hazinesine gelir olarak kaydedildiğini göstermektedir. Paşa'nın terekesinde çıkan bu kıymetli eşyaları türlerine göre şöyle sınıflandırabiliriz:

Bilezik: Bir adet kırmızı-yeşil gülgülü¹⁶⁹ müte'ekkirî¹⁷⁰ on iki küçük ve yirmi dört hurda elmasla murassa bilezik, bir adet kırmızı-beyaz-siyah müte'ekkirî on dört vusta ve kırk iki hurda elmasla murassa bilezik.

Sorguç: Kırmızı-beyaz-yeşil müte'ekkirî orta, küçük ve hurda elli yedi elmasla murassa bir adet sorguç, üç küçük ve hurda elmas süslenmiş zenne sorguç, üç adet dokuzar küçük elmasla süslenmiş zenne çelengi¹⁷¹ ve bir adet yedi küçük elmasla süslenmiş zenne çelengi.

Kuşak ve kemer: Bir adet kırmızı-beyaz-yeşil müte'ekkirî orta-küçük-hurda yüz yirmi üç elmasla murassa üç pâre çengel kuşak (bir küçük elması eksiktir), bir adet kırmızı-beyaz-siyah müte'ekkirî küçük ve hurda yüz yirmi iki elmasla murassa üç pâreli çengel kuşak (bir elması eksiktir),

¹⁶⁶ Yün döşek veya ot minder üzerine serilen ve içi pamukla doldurulmuş hafif ve yumuşak döşeme (*Kamûs-i Türkî*, s.784).

¹⁶⁷ Göderi: Terbiye edilmiş ve yumuşak deri. Geyik derisinden meşin (M. Bahaddin, s. 604).

¹⁶⁸ BOA, MAD, nr. 5362, s. 266, 22 Eylül 1702 (29 Rebiülâhîr 1114).

¹⁶⁹ کلکولی

¹⁷⁰ متاکاری : müte'ekkirî (Redhouse, s. 1678).

¹⁷¹ Çelenk: Mücevherle donatılmış sorguç (*Kamûs-i Türkî*, s. 515).

kırmızı-beyaz-yeşil-siyâh müte'ekkirî orta-küçük-hurda doksan altı elmasla murassa resm-i süme çengel kuşak, iki adet kırmızı-beyaz-siyah müte'ekkirî küçük-hurda elmasla murassa resm-i süme sağır vusta çengel kuşak, iki adet yakut hurda elmasla murassa zenne kuşağı (biri üç, biri iki yakalıdır), üç adet inci ve câ-be-câ zümrütlü zenne kuşağı.

Künye: Bir adet taşhanelerinde birer sağır hurda elmas bulunan elmas künye, bir adet taşhanelerinde birer sağır ve hurda elmas bulunan elmas künye, bir adet ednaca incili askılı büyük zümrüt künye, bir adet hâneleri üçer hurda elmasla gerdiye zümrüt künye, bir adet vasat zümrüt künye, bir adet hânelerinde birer sağır elmasla üçer hurda elmasın bulunduğu zümrüt künye, bir adet kaşiyeleri? hurda birer sağır elmasla ikişer allı? zümrütle işlenmiş künye, hâneleri hurda elmasla ednâca inci askılı sekiz la'l künye, bir adet hâneleri hurda elmasla işlemeli künye ve bir adet hâneleri hurda elmasla işlemeli künye.

Edirne kadı sicilindeyse Paşa'ya ait sadece bir kıymetli ziynet eşyasına rastlamaktayız. O da 8.000 akça kıymetindeki yüzüktü¹⁷². Yine kıymetleri belirtilmemiş iki büyük sim ve 450 dirhemi de Paşa'nın değerli eşyaları arasında sayabiliriz.

10. Ecza-kozmetik ürünleri¹⁷³: Amelî anber: 2.400, bir miktar lâdin¹⁷⁴ 1.110 ve bir bâd-zehr¹⁷⁵ parçası: 1.600 akça.

11. Saatler¹⁷⁶: Bir büyük (kebîr) saat: 80.000, bir büyük saat 48.000, üç akrep saat: 32.600¹⁷⁷, bir büyük çalar saat: 32.200, iki Macar (Engürüs) akrep saat: 25.200, bir büyük çalar saat: 21.000 ve bir asma saat: 16.000 akça.

12. Uyku takımları: Üç cibinlik¹⁷⁸: 38.200, bir Mardin cibinliği: 24.000, bir sineklik¹⁷⁹: 3.600, iki diz yorganı: 3.200, bir pamuk döşek: 1.200 ve bir döşek yüzü: 300 akça.

¹⁷² EKS, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁷³ EKS, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁷⁴ Girit'te yetişen bir çalıdan elde edilen zamk olup, saç boyamada kullanılır (M. Bahaeddin, *a.g.e.*, s. 621).

¹⁷⁵ Panzehir (Redhouse, s. 317).

¹⁷⁶ EKS, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁷⁷ Vr. 47b'de bu meblağ 37.100 akçadır.

¹⁷⁸ Cibinlik: Sivri sinek ve benzeri rahatsız edici haşerattan korunmak için yatağın üstüne açılan tül den örtü (*Kamûs-i Türkî*, s. 470).

13. Mobilya: Yastık kılıfı ve minderle birlikte bir endam aynası: 221.180, bir küçük Hind sandığı: 10.000, bir Hind çekmecesi: 6.000, bir Hind işi iskemle: 4.000, bir sedefkârî iskemle: 2.100 akça ve değeri belirtilmemiş iki büyük endam aynası.

14. Yazı takımları¹⁸⁰: Bir sim divit 6.000 ve bir şişe divit: 5.600 akça.

15. Tespihler¹⁸¹: On üç incili bir kalembeg¹⁸² tespih (sübha): 28.000, üç mercan tespih: 15.400, bir mercan tespih: 6.000 ve bir nâke¹⁸³ dişli tespih: 1.600 akça.

16. Cariye¹⁸⁴: Şehnaz adlı cariye: 300 esedî kuruş (48.000 akça).

17. Diğer eşyalar: Bu başlıklar altında yer verdiğimiz eşyalar belgelerde net çıkmadığı için okuyamadığımız eşyalar olup bunlar, yaldızlı bakır seped[siper?]: 7.000, on beş sebr: 3.400, sim sablı ...: 2.000, bir sim حیثت 1: 1.050, bir mercan pençe?: 410 akça ve değeri belirtilmemiş iki kakma tahta ve beş çift süzenî ... idi.

Sonuç

Amcazade Hüseyin Paşa, Osmanlı Devleti'nin kritik bir döneminde sadrazam olmuş ve 1697-1702 yılları arasında görev yapmıştır. İleri görüşlü bir devlet adamı olan Paşa, imzalamayı başardığı bir antlaşmayla (Karlofça) on altı yıldır süren ve daha ne kadar süreceği belli olmayan savaşta devletin daha ağır bir bedel yaşamasını engellemiştir. Amcası ve amca çocukları gibi şartlarını padişaha kabul ettirerek göreve gelen Hüseyin Paşa, bu şartların gerektirdiği çalışma ortamını bulamayınca görevinin beşinci yılında sadareten çekilmiştir.

Hüseyin Paşa'nın beş yıl gibi hiç de kısa sayılmayacak bir süre boyunca büyük malî imkânları olan sadaret makamının gelirlerinden yararlanmıştı. Makamın büyük haslarının yanı sıra, ganimetten ayrılan pay,

¹⁷⁹ Cibinlik (S. Savaş, a.g.m., s. 289).

¹⁸⁰ EKS, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁸¹ EKS, vr. 46b-48a, 90b-92a.

¹⁸² Hint okyanusunda bulunan bir ada ve bu adada yetişen taneleri kokulu bir ağaç (T. Öztürk, a.g.m., s. 47).

¹⁸³ Nâka: Dişi deve (*Kamûs-i Türkî*, s. 1450).

¹⁸⁴ EKS, vr. 91a.

padişah tarafından bağışlanan mülkler, çeşitli yerli ve yabancı devlet adamlarının sunduğu para, eşya, at ve esir gibi hediyeler sayesinde onun büyük bir servet biriktirdiğini söylemek mümkündür. O, bu servetinin bir kısmını kurmuş olduğu vakfına gayrimenkul akar olarak yatırırken; bir kısmıyla da kendisinin ve ailesinin kullanımına mahsus emlak, arazi, eşya vb. satın almıştır. Görevdeyken servetinin önemli bir miktarını oluşturan gayrimenkullerden Eyüp'teki saray, Anadoluhisari'ndeki yalı ve Molla Gürani'deki konağını vakıflaştırmak suretiyle evladına tahsis eden Hüseyin Paşa, görevden ayrılır ayrılmaz da Edirne'deki saray, konak, kasır ve çeşitli değerli eşyalarını padişah II. Mustafa'ya hediye etmiştir. Görevi bıraktığında mal varlığına dokunulmayan Hüseyin Paşa'nın ölümünden sonra malları, benzer konumdakilerin mallarıyla aynı akıbeti paylaşır. Bütün malları müsadere edilen Paşa'nın evladına tahsis ettiği mülklerin hukuki durumunun öğrenilmesi üzerine çocuklarına iade edilir.

Hüseyin Paşa'nın muhallefatıyla ilgili işlemlerde dikkat çekici bazı hususlar söz konusudur. Bunlardan birincisi nakit varlığının yarıya yakınının onun ölümüyle birlikte kaybolmuş olmasıdır. İkincisiyse devletin ele koyduğu nakit paranın diğer yarısının Paşa'nın, aynı zamanda müsadere için haklı bir gerekçe olarak takdim edilen borcunun ödemesinde hesaba katılmamış olmasıdır. 55 keseyi bulan bu meblağ, terekede çıkan yükte hafif ve fakat bahada ağır mücevherat gibi hazineye irad olarak kaydedilmiştir.

Hüseyin Paşa'nın mevcut borcunu belki de kapatacak miktarda olan nakit para ve mücevherlerinin doğrudan hazineye gelir yazılıp alacaklılara verilmemesi, devletin müsadereyi pragmatik bir şekilde uyguladığını göstermektedir. Alacakların hakkı ödenmedikçe varislere bir kuruluş bile bırakılmamasını sıkıca tenbih ederek, görünüşte fertlerin hakkını koruma konusunda hassas davrandığı mesajını veren devletin, kendisine borcu olmayan Paşa'nın malının en sağlam kısmına el koyup, alacaklılara vermemesi tavrı ancak pragmatizmle açıklanabilir. Devletin bu tasarrufu sonrası hakkını tam ve çabuk almanın yolu olan nakitten pay alma yolu kapanınca, terekenin tasfiyesinde öncelik hakkına sahip olan alacaklıların önünde iki seçenek kalır. Ya Paşa'dan kalanları yüksek fiyata almak, ya da uzun bir süre onların başkasına satılmasını ve elde edilen gelirin kendilerine taksim edilmesini beklemek. Nitekim birinci seçeneği tercih eden alacaklılara aynı mıntıkada bulunan dükkânlar, Paşa'dan alacağı olmayan

etkili konumdaki devlet idarecilerine satılan fiyattan daha yüksek bir fiyata satılmıştır.

Hüseyin Paşa'nın aralarında iki eşinin de bulunduğu yirmi beş kişiye olan toplam borcu 7.042.850 akçaydı. Bu borcun yaklaşık % 99.2'siyle terekenin tasfiyesi için yapılan 314.000 akçalık masraf, onun mücevherler dışındaki tüm menkul mallarıyla bazı emlakinin satışından elde edilen 7.304.465 akçalık gelire karşılır. Bu gelirin 3.363.200 akçası gayrimenkul, 3.941.245 akçasıysa menkul mallardan sağlanmıştır.

Hüseyin Paşa'nın terekesinden çıkan eşya, her ne kadar devrin tarihçileri tarafından bir sadrazamın terekesinden çıkabilecek eşyadan daha az bulunmuşsa da, devrin maddî kültürünü yansıtacak çeşitlilikteydi. Konuyla ilgili kayıtlar dönemin kültür hayatının koruyucu ve taşıyıcı unsurları olan kitaplarla mutfak, mefruşat, dekorasyon, giyecek, aydınlatma, silah gibi eşyalarının fiyatları hakkında bilgi edinmemizi sağladığı gibi, Osmanlı toplumunun üst tabakasına mensup bir kişinin günlük hayatına dair kesitler de sunmaktadır. Özellikle terekeden çıkan ve önemli bir yekûn teşkil eden kitaplar dikkat çekicidir. Hüseyin Paşa'nın hem bir kütüphane kurmuş olması, hem de ikametgâhlarında çeşitli konulara ait çok sayıda kitap bulundurmuş olması, onun okumaya meraklı entelektüel bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Bu da devrin tarihçilerinin kendisini ilme düşkün, ilmi ve alimi seven bir devlet adamı olarak nitelermelerinin tesadüfi olmadığını ortaya koymaktadır.

“THE WEALTH OF A OTTOMAN GRAND VIZIER THE MUKHALLEFAT OF
AMJAZADE HUSEYIN PASHA”

Abstract

Amjazade Huseyin Pasha is a statesman who had been a grand vizier for 5 years between the years 1697 and 1702. He had a wealth both thanks to the fact that he was a member of a family who raised lots of administrators for the government and that he had been a grand vizier. After his death, what was left of the movable and immovable possessions of the Pasha, nearly the half of whose wealth in cash was lost, had been confiscated. The debt of the Pasha had been paid with the wealth that was sold. According to the official records, not much has been left other than the immovables which he put on his children and the foundation. With this work, it is aimed to have an idea about the material culture of the Ottoman society by giving information about the movable and immovable properties which an Ottoman administrator, a member of cream a society, had

Keywords

Mukhallelfat (the list of the dead's belongings), Grand Vizier Amjazade Hüseyin Pasha, confiscation.

OSMANLI DEVLETİ'NİN RUSYA'DA ELÇİLİK AÇMASI (1856) VE ELÇİ YUSUF RIZA BEY'İN FAALİYETLERİ

Mustafa AYDIN*

ÖZET

Bu makale ile, Osmanlı Devleti'nin Rusya'da daimi elçilik açması ele alınmış ve konu Osmanlı Arşiv belgelerine dayanılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Burada dikkat çeken husus Osmanlı Devleti'nin bu ülkede daimi elçilik açmayı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar (1856) geciktirmesidir. Aslında Osmanlı Devleti'nin Rusya'da elçilik açma teşebbüsü Avrupa'da daimi elçilikler açmaya başladığı yıllarda (1793 vd.) düşünülmüş, fakat bu gerçekleştirilememiştir. Daha sonra burada elçilik açılmasına Çar II. Aleksandr'ın taç giyme töreni vesile teşkil etmiştir. Bu törene Osmanlı Devleti'ni temsilen "Geçici Fevkalade Sefir" unvanıyla Mehmed Paşa başkanlığında bir heyet gönderilmiştir. Ayrıca Mehmed Paşa'ya Moskova'daki merasimde Devleti'nin şanına uygun bir şekilde gitmesi gerektiği hatırlatılmış ve Petersburg'da da daimi elçilik açılması için de gerekli hazırlıkları yapması istenmiştir. Odesa üzerinden Moskova'ya ulaşan Osmanlı heyeti Fransız heyetinininkiyle eşdeğer bir araba ve donanım ile törene katılmıştır. Taç giyme töreninin sonuna doğru Rus Dış İşleri Bakanı Gorçakov Mehmed Paşa'dan Petersburg'da daimi elçilik açılacağını iştmiş ve bu gelişmeden çok memnun olmuştur. Ardından Çar II. Aleksandr Osmanlı Devleti'nin Petersburg'da daimi elçilik açacağını öğrenmiş ve Osmanlı heyetine veda etmeyerek Petersburg'da görüşmeyi temenni ettiğini bildirmiştir. Daha sonra Petersburg'da tutulan hanede bir sefarethane için gerekli olan her şeyin teminine çalışılmıştır. Verilen görevi başarıyla tamamlayan Mehmed Paşa'nın yerine Maslahatgüzar olarak Server Efendi kalmıştır, fakat bir süre sonra Server Efendi'nin İstanbul'a dönmesi üzerine, daha önce Atina elçiliği yapmış olan Yusuf Rıza Bey Petersburg'a Orta Elçi olarak atanmıştır. İstanbul'dan Viyana'ya oradan da Petersburg'a geçen Yusuf Rıza Bey, daha sonra Çar ile görüşmüş ve Çar görüşme esnasında hem memnuniyetini hem de bir sitemini dile getirmiştir. Yusuf Rıza Bey ise yaptığı konuşma ile Çar'ın memnuniyetini kazanmıştır. Petersburg'da kaldığı dönemde çeşitli konularla ilgili İstanbul'a bilgi aktaran Yusuf Rıza Bey'in görevi, Osmanlı Devleti'nin Petersburg'un da aralarında bulunduğu bazı elçiliklerde tasarrufa gitmesi üzerine 1858 yılında sona ermiş ve Petersburg elçiliği de Maslahatgüzarlığa dönüştürülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Rusya, Çar II. Aleksandr, Mehmed Paşa, Yusuf Rıza Bey, Moskova, Petersburg, Paris, Haydar Efendi.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi.

Bir devletin diğer devletlerle ilgili ekonomik, siyasi, askeri, sosyal, kültürel ve diğer konular hakkında bilgi topladığı en önemli kuruluşlarından biri elçiliklerdir. Osmanlı Devleti nezdinde XV. yüzyıldan itibaren pek çok devlet daimi elçilikler açmış, fakat buna mukabil Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerde daimi elçilikler açması bir hayli gecikmeli olmuş ve ilk daimi elçiliği Yusuf Ağâh Efendi¹ ile 1793'te Londra'da, ardından 1797'de Seyyid Ali Efendi ile Paris'de, Ali Aziz Efendi ile Berlin'de ve İbrahim Afif Efendi ile Viyana'da açmıştır.² Fakat dönemin büyük devletlerinden olan Rusya'da daimi elçilik açılmamıştır. Aslında İngiltere'nin hemen ardından Rusya'ya da bir daimi elçi gönderilmesi düşünülmüş, hatta gönderilecek isim olan Seyyid Naili Efendi ile ilgili olarak Reis Efendi ile müzakere dahi edilmiştir. Ancak bu sırada Rusya'nın harb hazırlıklarına³ girişmesi Osmanlı Devleti'ni bu teşebbüsten vazgeçirmiş, buna mukabil olarak da Rusya ile ilişkileri iyi olmayan ve Osmanlı Devleti'nin 1787-1792 Osmanlı Rus-Avusturya Harbi esnasında bir ara müttefiki olan İsveç ve Prusya'ya elçi gönderilmesi düşünülmüş, hatta o sıralarda Rusya'dan uzaklaşıp İsveç'e yakınlaşmaya çalıştığı işitilen Danimarka'ya da bir ikamet elçisi tayini gündeme gelmiştir.³ Fakat gönderilmesi tasarlanan bu daimi elçilerden sadece Prusya'ya elçi gönderilebilmiştir.

¹ Konu ile ilgili bk. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman-Turkish Embassy in Europe: the Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, İstanbul 2002.

² Elçilikler ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri(1793-1821)*, Ankara 1988; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seafirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1992; Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, Ankara 1994; Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ankara 1991; Kemal Beydilli, "Sefâretnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 2009, XXXVI, 288-294; Mehmet İpşirli, "Elçi", *TDVİA*, İstanbul 1995, XI, 3-15.

* Rusya'nın bu harb hazırlıkları İran'ın Kafkaslar'da etkin olma faaliyetleriyle ilgili olsa gerektir.

³ Bu konu ile ilgili bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn (HH), nr. 12969; Yasemin Saner-Gönen, "III. Selim Döneminde Rusya'da İkamet Elçiliği Açma Niyeti", *Tarih ve Toplum*, XIX/111 (Mart 1993), s. 135-136.

Çar II. Aleksandr'ın Taç Giyme Merasimine Gönderilen Heyet ve Çalışmaları

Rusya'da daimi bir elçilik açma düşüncesi yaklaşık 60 yıl sonra Kırım Harbi'ni müteakiben gerçekleşmiştir. Böyle bir gelişmeye, Kırım Harbi esnasında 2 Mart 1855'te ölen Çar I. Nikola'nın ardından Rus tahtına çıkan Çar II. Aleksandr'ın tahta çıkış töreninin savaş sonrası yapılması ve sile teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti "Tetevvüc merasimine" heyet göndermenin ötesinde burada daimi bir elçilik açılması için aynı heyette bulunanlardan gerekli hazırlıkları yapmalarını istemiştir. Rusya'daki taç giyme törenine Osmanlı Devleti'ni temsil edecek heyetin başkanlığına "Geçici Fevkalade Sefir" unvanıyla Meclis-i âlî Tanzimat Reisi⁴ Kıbrıslı Mehmed Paşa* getirilmiştir. Taç merasimi yaklaştığından hemen yola çıkması istenen Mehmed Paşa, aynı zamanda iki devlet ilişkilerinin yenilenmesine, söz açılacak olursa Tuna Boğazı'ndaki adaların ve Yılan Adası'nın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi için müzakereye memur edilmiştir.⁵ Ayrıca Mehmed Paşa'ya diğer devlet heyetlerinin de merasimde hazır bulunacak olmalarından dolayı Osmanlı Devleti'nin şanına uygun bir halde gitmesi

⁴ BOA, İrade Hariciye (İ. HR), 136/7002-1, 18 Zilhicce 1272/20 Ağustos 1856.

* Mehmed Paşa, Kıbrıslı Hüseyin Efendi'nin oğlu olup, 1813'de Kıbrıs'ta doğmuştur. Hazine-i Hümayun Kethudası olan amcası Mehmed Emin Efendi'nin yardımıyla Enderun'a girdi. 1828'de Hassa 4. Alayının 2. Taburuna yüzbaşı oldu. Namık Paşa ile Londra'ya oradan Paris'e geçti ve Fransızca öğrendi. İstanbul'a döndükten sonra askeri hizmetlerine devam eden Paşa bir ara yarım kalan tahsilini tamamlamak için tekrar Paris'e gitti ve dönüşünü müteakip idari görevlere atandı. 1848'de Londra elçiliğinde görevlendirildi. İstanbul'a dönünce 1850'de Halep Valisi ve daha sonra askeri görevlerini müteakip 1853'te Edirne Valisi oldu ve Sinop baskını sonrası 1854'de Kaptan-ı deryalığa getirildi. 4 ay sonra bu görevden azledildi. 30 Mayıs -23 Kasım 1854 tarihleri arasında Sadrazamlık yaptı. Müteakiben Tanzimat Reisliğine tayin oldu. Ardından 1859 ve 1860 yıllarında ikinci ve üçüncü defa Sadrazamlık makamına getirildi. Daha sonra Edirne valiliği ve Meclis-i âlî üyeliğinde bulundu. 1871'de vefat etti (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, İstanbul yy, s. 300-301; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, V, 80, 82-83; *Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar*, İstanbul 1982, I, 83-100).

⁵ Ali Fuad Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, haz. B. S. Baykal, Ankara 1987, I, 166. Bu arada Mehmed Paşa'dan, gerek İmparator gerekse bakanlar ile görüşmelerde "ziyadesiyle dilneavazlık ve hatırnazlık muamelesi icra" etmesi istenmiştir (İnal, *a.g.e.*, I, 87).

gerektiği hatırlatılmış ve kendisinden Petersburg’da daimi bir elçilik açılması için gerekli hazırlıkları yapması istenmiştir. Maiyetinde gidecek heyetkilerin önde gelen asker ve memurlardan oluşması öngörüldüğünden; bu konuda Serasker ve Hariciye nazırı ile yazışılması neticesinde; Meclis-i Vâlâ azasından Besim Bey* Müşteşarlığa, Mektubi Hariciye Nezaret-i memurlarından Kenan Bey ikinci Sırkâtipliğe, Meclis-i Vâlâ Mazbata odası memurlarından Sâmih Efendi ile Tercüme Odası memurlarından Hacı Rıfat Bey’in maiyet kâtipliğine, Viyana sefâreti Fransızca Sırkâtiplerinden Sadık Efendi’nin Fransızca katipliğine ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane muallimlerinden Doktor Yancir Bey’in sefâret tabibliğine atanması uygun görülmüş, askeri kesimden de Mîrlivâ Ali Paşa, Miralay Tevfik Bey, Binbaşı Mehmed Efendi ve Şevket Bey’in heyette yer alması kararlaştırılmıştır. Gönderilecek olan bu kişilerden Sefir Mehmed Paşa’ya 1.000 kese harcırah ve aylık olarak da 20.000 Frank yani tahminen 100.000 kuruş verilmiştir. Heyetteki diğer personele de rütbe ve makamlarına göre harcırah ve maaşlar tahsis edilmiştir. Ayrıca “Tetevvüc resmi” alayına katılacak heyetin diğer devletlerden aşağı kalmaması için mükellef bir arabaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu tür bir arabanın İstanbul’da veya Rusya’da temini mümkün olmadığından Fransa Devleti’nin kendi sefaretine sağlamış olduğu araba, hatta hizmetlilerin bir benzerinin Osmanlı Devleti heyetinde de yer alması öngörülmüş ve bunların temini için de Paris sefaretine bildirilmiştir. Bu hazırlıkların yanında Mehmed Paşa’ya ziyafet ve balo gibi harcamalar için 1.000 kese de ihtiyat poliçesi verilmiştir. Bu arada Osmanlı Devleti’nin Petersburg’da daimi bir sefirliğinin bulunması “ehemm-i umur” olarak görülmüş ve kimlerin görev alacağı da belirlenmiştir. Bununla ilgili olarak Mehmed Paşa’nın görevi bitip dönünce maiyetindeki memurlardan Paris sefâreti Baş Sırkatibi Server Efendi’nin evvela sefaret-i muvakkata baş sırkitabetine atanıp, ardından sefirin o taraftan ayrılmasını müteakip maslahatgüzarlık hizmetiyle Petersburg’da bırakılması, hatta kendisinin şu anda işgal ettiği ikinci rütbeden birinci rütbenin ikinci sınıfına, keza Doktor Panciri’nin de üçüncü rütbeye atanması uygun görülmüştür. Diğer subay ve memurlardan uygun olanların Server Efendi ile birlikte orada kalması kararlaştırılmıştır.⁶

* Besim Bey, Mehmed Paşa’nın kayınbiraderidir (İnal, *a.g.e.*, I, 87).

⁶ BOA, İ.HR, 133/6876-2, 15 Zilhicce 1272/17 Ağustos 1856. Heyette yer alan diğer kişilerin harcırah ve maaşları için bkz. Ek 1.

Tetevvüc resmi için hazırlıklar devam ederken Paris elçiliğine Mehmed Paşa için araba satın alınması talimatı verilmesini müteakip, o sırada -büyük ihtimalle Mısır valisinin onayı alındıktan sonra- Mısır valisi için hazırlanmakta olan araba satın alınmış ve üzerindeki arma çıkarıldığı gibi bazı başka değişikliklere de gidilmiştir. Burada özellikle dikkat çeken husus Fransız heyetinin törende kullanacak olduğu arabanın altı hayvan koşulabilen türden olması ve Osmanlı heyetinin de aynı tarz arabayla merasime katılmak istemesidir. Bu sebepten arabada gerekli değişiklikler yapılarak benzer hale getirildikten sonra bunu kullanacak bir arabacı temininde Fransa İmparatoru III. Napoléon'un mirahuru olan general Filori ile görüşülmüş ve en lüzümlü görülen 6 asker Fransız sarayından geçici olarak tahsisi edilmiş ve diğerleriyle birlikte toplam 9 kişinin elbiseleri de “mükemmel” bir şekil de yaptırılmıştır. Bu gibi hazırlıklar tamamlandıktan sonra arabanın Moskova'ya ulaştırılması konusu gündeme gelmiş ve Rusya'nın Paris elçisi Baron Beradanov'dan Rus Dış İşleri Bakanına hitaben bir mektup dahi alınarak ulaşım işinde gerekli kolaylığın sağlanması amaçlanmıştır. Ardından arabayı ve uşakları Osmanlı Devleti'nin Paris elçiliğinde görevli Emil Şuden Moskova'ya götürmekle görevlendirilmiştir.⁷

Paris'ten “Taç Merasimi” için temin edilecek araba, uşak ve diğer gerekli malzemeler için yoğun bir mesai harcanırken Mehmed Paşa ve maiyetindekiler Odesa üzerinden Moskova'ya ulaşmışlardır.⁸ Burada bir yandan geçici bir konak tutulurken,⁹ diğer yandan Mösyö Mark vasıtasıyla Petersburg'da hane kiralama arayışına girilmiş ve sefarethane için gerekli olan sofrta takımı, yatak ve mutfak takımı gibi lüzumlu şeyler tedarik edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Moskova ve daha sonra Petersburg'da günlük olarak kullanılmak üzere Arjan Pilaki takımı, çatal, bıçak, buna uygun billur ve porselen takımı satın alınmıştır. Ancak Moskova'da günlük veya büyük ziyafetler için ihtiyaç duyulan gümüş sofrta takımının kiralanması veya satın alınması mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Mehmed Paşa Viyana ve Paris sefarethanelerinde “mükellef ve müzeyyen” sofrta takımları bulunduğunu ve “her yerde fazla âlâ ve işâası elzem olan böyle bir yerde husûsen sefâret-i seniyyenin yeniden teşkîli zımnında buranın

⁷ BOA, İ.HR, 136/7002-1, 18 Zilhicce 1272/20 Ağustos 1856.

⁸ BOA, İ.HR, 138/7145-14.

⁹ BOA, İ.HR, 137/7081-11, 12 Muharrem 1273/12 Eylül 1856.

emsâli sefâretlerden aşağı kalması layık olmayacağı” beyanıyla burasının da aynen donatılmasını istemiştir. Bunun için de böyle bir takımın Petersburg’ta hemen tedarîkinin imkan dahilinde olmadığı ve böyle şeylerin âlâsının Paris’te bulunduğunu hatırlatarak söz konusu takımı 5-10 günde temin etmenin mümkün olduğunu, hatta Paris sefaretindeki böyle bir sofranın gönderilmesini veya hazır bir takımın bulunup satın alınmasını Paris sefaretinden talep etmiştir.¹⁰

Bu arada İstanbul’dan ayrılırken Mehmed Paşa’ya Petersburg’da teşkili gerekli görülen sefârethanenin bazı olağanüstü masraflarını karşılamak için 21.000 ruble para verilmiştir. Verilen bu para Moskova’da geçici olarak tutulan konağın kirasına, Paris’ten gelen alay arabasına ve diğer alınan iki arabadan başka 3 baş hayvan, sofranın, mutfak ve yatak takımları gibi gerekli görülen şeylere dahi yetmemiş, hatta Petersburg’daki sefâretin mefruşatı için bir şey almadan bitmiştir. Bu nahoş gelişmeye diğer devlet elçilerinin Moskova ve Petersburg’da balo ve akşam ziyafeti (Dine) verecek olmaları ve Osmanlı Devleti’nin onlardan aşağı kalmaması ve “yar ü agyâra” Devlet-i Aliye’nin şan ve şevketini göstermesi amacıyla benzeri faaliyetleri yapması gerektiğinden paraya ihtiyaç duyulmuştur.¹¹ Daha önce büyük ziyafetlerde kullanılmak amacıyla Paris sefâretinden istenen sofranın temini henüz bulunamamış, onun yerine Paris sefaretinde bulunan sofranın buradaki çalışan Mösyö Minas vasıtasıyla 22 Eylül 1856’da Moskova’ya gönderilmiştir. Baloya veya dine veremeyecek olduğu için bir hayli endişelendiği görülen Mehmed Paşa, sofranın gelmesine müteakiben Sefâret-i seniyye’de de birkaç gün içinde Rusya memurlarına ve diğer devlet elçilerine dine verilmesinin düşünüldüğünü belirtmiştir.¹²

¹⁰ BOA, İ.HR, 137/7081-7, 12 Muharrem 1273/12 Eylül 1856.

¹¹ BOA, İ.HR, 137/7081-11. Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya gönderdiği heyetin daimi elçiliğinin açılması esnasında ve daha sonraki dönemlerde para yönünden sıkıntıya düşüldüğünde, Mösyö Zarifi’nin Odesa’da bulunan kardeşinin aracılık etmesiyle Moskova’da Mösyö Mark’tan ve Petersburg’da da Mösyö Stankliç’ten alınan poliçeler keşide edilmiştir (BOA, İ.HR, 138/7145-2-5, 7, 13; 142/7484-1).

¹² BOA, İ.HR, 137/7081-4, 23 Muharrem 1273/23 Eylül 1856. Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov’la olan görüşmeyi içeren arızayı süratle Bâbü’lî’ye sunmak ve hem de ailesini görmek için Mösyö Minas Moskova’dan Odesa yoluyla önce İstanbul’a oradan da Paris’e gidecektir. Kendisine Paris’ten verilen 9.000 Frankın 5.000 Frankını Moskova’ya giderken sarfetmiş, artan 4.000 Frankın 2.000’i İstanbul’a gidiş, 2.000’i de oradan Paris’e gidiş için yol masrafı olacağı ifade edilmiştir (BOA, İ.HR, 137/7081-8, 23 Muharrem 1273/23 Eylül 1856).

Osmanlı heyeti bir yanda bu tür eksiklerini gidermeye çalışırken diğ er yanda Moskova'da Çar II. Aleksandr ile görüşmek amacıyla saraya gitmiş ve ardından Taç giyme merasimi münasebetiyle Rusya hükümeti tarafından verilen balo ve ziyafetlere de davet edilmiştir. Ancak Moskova'da kalındığı süre zarfında Paris'ten merasim için getirilen büyük arabadan başka günlük kullanılmak üzere önce iki, fakat onlar da yeterli gelmeyince birkaç araba daha satın alınmak zorunda kalınmıştır.¹³

Petersburg'da Sefarethane Kiralanması

Daha önce belirtildiği gibi Mösyö Mark vasıtasıyla Petersburg'da daimi elçilik olacak bir hane tutulması için sipariş verilmişti. Bunun üzerine orada bir hane bulununca sefaret-i seniyye Baş Sırkatibi Server Efendi görmek amacıyla Petersburg'a gönderilmiştir. Söz konusu evden "pek dar olması" ve sefarethane işleri için uygun olmayacağı düşünülerek vazgeçilmiştir. Hemen akabinde Odesa valisi olan Genaral Stragonov'un Petersburg'daki evinin müstemilatıyla kiralık olduğu işitilince bu ev tutulduğu zaman Osmanlı Devleti sefarethanesinin diğ er devletlerden aşağı kalmayacağı kararına varılmış ve ev ile ilgili olarak Moskova'da bulunan oğ lu ile görüşülmüştür. Ev için senelik kira bedeli olarak 15.000 ruble istenmekte olup, bir seneliğine tutulduğ unda 3.000 rublelik indirim yapılarak 12.000'e daha fazla yıl için kiralandığında 5.000 ruble kadar indirim yapılarak 10.000 rubleye kiralana bileceği öğrenilmiştir. Bu arada vaktin başka ev aramaya müsait olmaması ve bu fiyatlardan daha düşük düzeyde benzer nitelikte ev bulunulamayacağı da göz önünde bulundurularak söz konusu ev tutulmuştur. Ayrıca Petersburg'un Moskova ile kıyaslandığında çok pahalı bir şehir olması da ayrı bir sıkıntı konusu oluşturmuştur. Bu konu ile ilgili olarak bir kişinin Petersburg'da ancak 4-5 rubleye doyabileceğine vurgu yapılması dikkat çekerken, ellerindeki ihtiyat poliçelerinin tükendiği ve sefaret-i seniyyenin maddi olarak çok sıkışık bir durumda olduğu da İstanbul'a bildirilmiştir.¹⁴

¹³ BOA, İ.HR, 138/7145-13, 11 Safer 1273/11 Ekim 1856. Seremoni bitene kadar bunlar için toplam ödenen ücret 5.112 rubledir.

¹⁴ BOA, İ.HR, 137/7081-6, 23 Muharrem 1273/23 Eylül 1856; 137/7081-12, 28 Muharrem 1273/28 Eylül 1856.

Taç giyme töreni ile yapılan kutlamalar 29 Eylül 1856'da Moskova'daki askeri mektebin önünde "bazı ziyâ-ı nârî" ile son bulmuştur. Bu törene katılan ülkelerden, İngiltere, Avusturya, Sardunya ve Belçika temsilcilerinin orada Çar ile vedalaşıp ülkelerine dönecek olmaları sebebiyle Rus Dış İşleri Bakanı Prens Aleksandr Mihayloviç Gorçakov Mehmed Paşa'ya "Petersburg'a (mı) gidileceği veya burada (mı) veda edileceği"ni sorması üzerine, Mehmed Paşa, "Devlet-i aliyye Devlet-i İmparatoriye ile münâsâbat-ı dostî ve hem-civârisinin doğrudan doğruya cereyanı arzusunda olmağla bu maksada mebni Devlet-i İmparatoriye nezdinde sefâret-i dâimî te'sis buyurduğu ve memûriyetim icâbınca Petersburg'a gidip ve biraz dahi orada oturub ikamet-i dâimî için taraf-ı Devlet-i aliyyeden tâyin buyurulacak sefir gelinceye kadar azâ-yı sefâretten münâsıb biri maslahatgüzâr bırakılarak avdet olunacağı ve hatta Odesa Gubernörü Ceneral Stragonof'un Petersburg'daki hânesi tutulmuş idiğü ve burada vedâ' olunmayacağı" cevabını vermiştir. Prens Gorçakov, elçilik açılmasınının tebliğinden ve tutulan evin kendi ikametgâhına yakın olmasından dolayı son derece memnun olmuştur. Mülakat esnasında söz sınırların tanzimine gelmiş ve Fransa'nın Rusya'nın görüşüne yakın olduğunu, ancak ekseriyeti sağlayamadıklarından bahisle, eğer Osmanlı Devleti de kendilerini desteklerse ekseriyeti sağlayacaklarını ve bundan minnettar olacaklarını, dolayısıyla kendilerinin de Osmanlı Devleti'ne mukabil olarak diğer işlerde kolaylık göstereceklerini ifade etmiştir. Konuşma bu minval üzere devam ederken İmpator cemiyetgâha gelmiş ve törenin başlamasını müteakip diğer ülkelerin sefirleri Çar'a veda etmeye başlamışlardır. Çar'ın, "Sizinle de burada veda edecek miyiz?" diye sorması üzerine Mehmed Paşa, "zat-ı şevket-simât-ı hazret-i Padişâhînin Devlet-i imparatoriyye ile olan revâbita-ı dostî ve safvet-şîârîsinin te'kîd ve te'bîdi arzusunda olarak bunun nişânesi olmak üzere devlet-i İmparatoriyye nezdinde sefâret-i dâimî te'sis buyurdıkları ve bu cihetle hasbe'l-memûriye Petersburg'a dahi gidileceği" cevabını vermiş ve Çar da "Petersburg'da dahi görüşürüz" demiştir. Bu gelişme elçilikle işlerin daha kolay halledilmesini sağlamıştır.¹⁵ Bu arada Tetevvüc anısına bütün sefirlere altın madalya verilmiş ve Osmanlı sefaret üyelerine de gümüşten mamul madalyalar gönderilmiştir.¹⁶

¹⁵ BOA, İ.HR, 137/7083-1, 3 Safer 1273/3 Ekim 1856.

¹⁶ BOA, İ.HR, 138/7145-1, 18 Safer 1273/18 Ekim 1856.

Tetevvüc'ün tamamlanması ve Çar'ın da bir iki gün içinde Petersburg'a dönecek olması, dolayısıyla Mehmed Paşa'nın da geçici sefaretî sona ermiştir. Bu arada Mehmed Paşa 5 Ekim Pazartesi günü daimî elçilik ile ilgili eksikleri tamamlamak üzere Moskova'dan Şimendifer ile Petersburg'a hareket etmiş ve ertesi Pazar günü Petersburg'a varmıştır. Burada Server Efendi vasıtasıyla kiralanan eve gitmiş ve evin döşemesinin mevcut olduğu dolayısıyla bazı eksik şeylerin de kısa sürede tamamlanacağı belirterek 15-20 gün sonra kışın şiddetlenmesinden önce Petersburg'dan ayrılmak için izin istemiştir.¹⁷

Mehmed Paşa aynı zamanda Server Efendi'nin maslahatgüzar olarak kalacağından bahisle, sefaret-i daiminin yeni teşkili esnasında "ibtidai" şekilde kalmasının uygun olmayacağını ve ikinci Serkatip Kenan Bey ve ateşelerden Rifat Efendi'nin de Server Efendi ile birlikte kalmasını önermiştir.¹⁸

Bu arada Moskova'da elçileri bulunan pek çok devlet balo ve suvareler* vermiş, ancak Osmanlı heyeti, Moskova'da tutulmuş olan evin geniş olması ve Fransa sefiri Kont Mozi'nin yaptırdığı gibi gerekli düzenlemeleri yaptırmaya zamanın yetmemesinden dolayı bu tür etkinlikler gerçekleştirilememiş, buna mukabil iki tane dine vermiş ve verilen bu dineler Moskova'da verilenler içinde en müstesnalarından sayılmıştır.¹⁹

Bu tür faaliyetlerin ardından dönüş hazırlıklarına başlayan Mehmed Paşa daimî elçiliğe alınan eşya ve diğer gereçler yanında sefarethenede

¹⁷ BOA, İ.HR, 138/7145-12, 11 Safer 1273/11 Ekim 1856. Paşa izin isterken Fevkalade Sefir olarak gelenlerden yalnız Fransız sefir Kont Morni'nin kaldığı, onun da kış başlamadan önce Petersburg'da kısa bir süre kalarak ülkesine döneceğini belirtmiştir; Bir başka belgede Rebiülevvel'in birinde (30 Ekim) Petersburg'dan hareket etmek için izin istenmektedir (BOA, İ.HR, 137/7083-2, 3 Safer 1273/3 Ekim 1856).

¹⁸ BOA, İ.HR, 138/7145-12, 11 Safer 1273/11 Ekim 1856. Mehmed Paşa ülkesine dönmeye önce Petersburg'un çok pahalı olması ve Avrupa'nın her yerinden ziyade "ihtişam ve tekalifât" gösterilmekte olan bir devlet nezdindeki sefaret çalışanlarına sıkıntı çektilmemesi için 250 Ruble maslahatgüzarlık, Kenan Bey'e 800 Frank karşılığı 200 Ruble, Rifat Efendiye de 600 Frank karşılığı 150 Ruble maaş verilmesini teklif etmiştir. Server Efendi'nin Petersburg'da kalmasıyla ilgili ayrıca bkz. *Takvim-i Vekayi*, Sayı 549, 17 Cemaziyelahir 1273/12 Şubat 1857, s. 4.

* Suvare (Fr. Soirée): Akşam yemeğinden sonra yapılan eğlenceli toplantı.

¹⁹ BOA, İ.HR, 138/145-4, 11 Safer 1273/11 Ekim 1856. Bu dinelerin masrafı 1.616 ruble tutmuştur.

demirbaş olarak kalacak olan şeylerin miktar ve müfredatını içeren ve sefâret uşakları için yaptırılan elbisenin Fransızca defterini de Maslahatgüzar olarak kalacak Server Efendi'ye teslim etmiştir.²⁰

Server Efendi maslahatgüzar olarak atandıktan sonra İstanbul'a gönderdiği yazılarından birinde, Çar'ın bir oğlunun olması dolayısıyla vaftiz töreninin Çar'ın sarayında yapıldığını, burada bulunan sefirlerin törene davet edildiklerini ve ardından katılanlara bir dine verildiğini, ancak Osmanlı temsilcisinin bu törene daha öncekiler gibi dini farklılık dolayısıyla davet edilmediğini yazmıştır. Bu arada Server Efendi aynı yazısında politik gelişmeler ile ilgili olarak da, Rus Çarı'nın Avrupa'nın bazı yerlerine ziyarete gitme niyetinde olduğunu, ancak Çariçe'nin hamileliğinin buna engel teşkil ettiğinin rivayet edildiğini, doğumdan sonra Çar'ın bu seyahatinin artık aleniyet kazandığını ve 11 Haziran günü seyahate başlayacağını, kendine de Dışişleri Bakanı Prens Kont Gorçakov, İçişleri makamında olan Kont Elderberg'le sarayda nüfuzlu olan Kontun oğlunun refakat edeceğini belirtir. Ayrıca aynı belgede Fransız sefirin Rusya ile aralarındaki ticaret anlaşmasını yeniden tanzime çalıştığını ve anlaşma üzerinde fikir birliğine varılmış olsa bile her iki tarafın da henüz metni resmi olarak tasdik etmediklerini, bunun sebebinin de anlaşamadığını belirttikten sonra, elçilerden bazılarının “zann ve tahminine göre” söz konusu anlaşmayla Fransız tüccarların en fazla müsaadeye mazhar olacaklarını ve bu sebepten İngiltere Devleti'nin de Rusya ile olan ticaretini yeni anlaşmaya göre düzenlemek istediğini ve bunun için de teşebbüste bulunduğunu yazmıştır.²¹ Ancak ilginç olan Osmanlı Maslahatgüzarı Server Efendi'nin Fransa ve İngiltere devletlerinin yapmaya çalıştıkları bu anlaşmaları kendi devletine tavsiye etmiş olmamasıdır.

Ayrıca Pertersburg'da bulunan Avusturya sefiri Esterhazi geçici olarak Viyana'ya gitmeden önce Osmanlı sefarethanesine gelerek Server Efendi ile görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Avusturya sefiri, Çara veda için gittiğinde yapılan görüşmede Rus Çarı ve ardından aynı şekilde veda etmeye gittiği Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov'un da kendisini “zâtca ve maslahatca” çok iyi karşıladığını ifade etmiştir. Server Efendi bu bilgileri

²⁰ BOA, İ.HR, 1387/145-2, 21 Safer 1273/21 Ekim 1856.

²¹ BOA, İ.HR, 145/7634-1, 13 Şevval 1273/6 Haziran 1857. İmparatorun oğlu olmasıyla ilgili ayrıca bkz. BOA, İ.HR, 145/7634, 22 Zilkade 1273/14 Temmuz 1857.

hükümet merkezine geçerken yaptığı yorumunda; iki devlet arasındaki düşmanlığın kaybolmakta olduğunu ve yerini tam olarak dostluk almaya da dostluğun güçlenmeye başladığını ve düşmanlığın kaybolmaya yüz tuttuğu sefirin ifadelerinden anlaşıldığını, hatta Rusya bakanlarının ve memurlarının şimdiye kadar Avusturya Devleti'nin gerek harb esnasında gerekse ondan sonra meydana gelen hareketlerinden şikayet ederken bu durumun bir süredir değiştiğine dikkat çekmiştir.²²

Yusuf Rıza Paşa'nın Petersburg Elçiliği

Bu arada Server Efendi'nin Halil Paşa'nın kızıyla evlenecek olması dolayısıyla İstanbul'a dönmek zorunda kalması üzerine onun yerine daimi bir elçi atanması kararlaştırılmıştır. Bunun için de daha önce Atina sefiri olan, Çerkesistan meselesinden dolayı Seraskerlikte teftiş komisyonu üyesi bulunan Rıza Bey Efendi'nin sefaret işlerini bilen birisi olarak Petersburg'a atanması kararlaştırılmış, hatta Rusya Devleti'nin bu atamadan memnun kalacağı haberinin alınmasıyla Rıza Bey'e Orta Elçi unvanı verildiği gibi rütbesi de ulâ sınıf-ı sanisinden sınıf-ı ulâ'ya terfi ettirilerek Petersburg'a gönderilmesi uygun görülmüştür.²³

²² BOA, İ.HR, 145/7611-1, 27 Ramazan 1273/21 Mayıs 1857.

* Rusların Kafkasya'yı işgal etmek için başlattıkları saldırılarının sebep olduğu yoğun Çerkes göçü. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 1997.

* Rıza Paşa (1826-1895), "Sefir-i sagir" unvanıyla tanınan Rıza Bey, 1826'da Hacı Destan beyin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1840'da Mektûbî Sadaret-i âli Odası'nda mülâzım olarak işe başlayan Rıza Bey daha sonra Tercüme odasına geçmiş 1848'de Londra sefâreti Başkatipliğine, ardından 1852'de Tahrirât-ı ecnebiye Kalemi Müdürlüğüne, 1854'de Paris Sefâret müsteşarlığına ve bu esnada Viyana'da toplanan konferansa memur edilmiş, 1855-1856'da Atina, 1857'de Petersburg Sefâretine, 1861'de Meclis-i Valâ azalığına ve ardından Telgraf Nezaretine tayin edilmiştir. 1864'de Kastamonu mutasarrıfu olmuştur. 1866'da İran sefiri ve müteakiben 1871'de Temyiz-i Hukuk Meclisi azalığına getirilmiştir. Daha sonra 1879'da Şehremini, ardından 1880'de Muhacirin Komisyonu başkanlığına atanmıştır. Ayrıca Rıza Bey Arapça, Farsça ve Fransızca'yı konuşup yazabilecek derecede bilmektedir. (Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri (1855-1928)*, haz. A. N. Galitekin, İstanbul 2007, s. 226-232; Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul 1999, s. 126).

²³ BOA, İ.HR, 141/7394/, 23 Receb 1273/19 Mart 1857; *Takvim-i Vekayi*, Sayı 552, 5 Ramazan 1273/29 Nisan 1857, s. 1.

Yusuf Rıza Bey Efendi'nin Petersburg'a elçi atanmasını müteakip, uygun mevsiminin gelmiş olması dolayısıyla gönderilmesinin gerektiği ancak, Petersburg'un uzaklığı ve Rusya'daki pahalılık göz önünde bulundurulurken az harcırah ile gitmesinin uygun olmayacağı hatırlatılarak kendisine 250.000 kuruş harcırah ve 2.500 Ruble Maslahatgüzarlık maaşı alan Server Efendi'nin maaşının Sefir için az olması dolayısıyla bu maaşa 1.500 Ruble ilave edilerek 4.000 Rubleye çıkarılması istenmiştir. Ayrıca Meclis-i vâlâ Mazbata memurlarından Arif Efendi'nin Başsırkatipliğe ve Tercüme Odası memurlarından Mustafa Şevket Bey'in İkinci Sırkatipliğe ve Evanjolino'nun sefaret kaçıları hizmetine tayin edilmesi ve benzerleri gibi Osmanlı Devleti'nin de askeri ateşe bulundurmasının uygun olduğu ve Yüzbaşı Kadri Bey ile Mülazım Behcet Bey'in bu göreve atanmaları kararlaştırılmıştır.²⁴

Bu arada maiyetindeki memurlarla 16 Temmuz Çarşamba günü İstanbul'dan hareket eden²⁵ Rıza Bey 27 Temmuz Cumartesi günü Viyana'ya ulaşmıştır. Burada Avusturya Dış İşleri Bakanı Boul kendisini yemeğe davet etmiş ve birkaç gün daha kaldıktan sonra Varşova'ya hareket etmiştir.²⁶

Rıza Bey ve maiyetindekiler Viyana'dan hareket ettikten sonra Rusya'nın Avusturya'nın sınırında yer alan Çako'ya (?) varmışlardır. Burada kendilerini mihmandar olarak görevlendirilmiş olan biri karşılaşmış-

²⁴ BOA, İ.HR, 143/7548, 15 Şevval 1273/8 Haziran 1857. Rıza Bey maiyetine tayin edilen memurlardan Arif Efendi'ye 200 Ruble maaş ve 40.000 kuruş harcırah, İkinci Sırkatibi Mustafa Şevket Bey ile Evanjolino'ya 150'er Ruble maaş ve 15.000'er bin harcırah, keza askeri ateşe olarak görevlendirilen Yüzbaşı Kadri Bey'e 125 maaş ve 7.000 kuruş harcırah ve Mülazım Behcet Bey'e de 100 Ruble Maaş ve 5.000 kuruş harcırah verilmesi uygun görülmüştür. Bu hususla ilgili bk. aynı belge.

²⁵ *Ceride-i Havadis*, Sayı 803, 17 Zilkade 1273/9 Temmuz 1857, s. 1.

²⁶ BOA, İ.HR, 146/7711-3, 24 Zilkade 1273/16 Temmuz 1857. Rıza Bey aslında Petersburg'a yakınlığı sebebiyle İştatin (Flemenk) yoluyla buraya gidecektir, ancak Rus İmparatoru'nun o sıralarda Berlin'de bulunması ve Rus memurlarının kendisinin Viyana'ya ulaşıp ulaşmadığını ısrarla sormaları, hatta onun için bazı hazırlıklarda bulunmaları Rıza Bey'in de "Çar'ın yanından geçip gitmenin çirkince bir şey olacağı" düşüncesiyle yolunu değiştirme ihtiyacı duymuştur (BOA, İ.HR, 146/7711-1, 14 Zilkade 1273/6 Temmuz 1857. Bu arada *Ceride-i Havadis*'te Rıza Bey'in Viyana'dan sonra Berlin'e geçtiği haberi yer almaktadır (Sayı 849, 6 Muharrem 1274/27 Ağustos 1857, s.1).

tır. Ardından Çar'a ait olmak üzere hazırlanmış olan şimendüfere bağlı bir arabaya binilmiş ve ertesi gün Varşova'ya ulaşılmıştır. Osmanlı heyetini Varşova'da bulunan bütün memurlar karşılamış ve heyet gelmezden önce “şehrin en baş” oteli hazırlanarak buraya yerleşmeleri sağlanmıştır. Bir müddet sonra Lehistan valisi Prens Gorçakov Osmanlı heyetine teşrifatçı makamında bulunan Sofyanos'u göndererek hal hatır sordurmuş ve “Hoş-âmedi” icra olunmuştur. Müteakiben Rıza Bey de maiyetindeki memurlarla Prensi ziyarete gitmiş ve kendilerine pek çok ikram ve saygı gösterilmiştir. Daha sonra da akşam tiyatrodaki locasına davet edilmişler ve müteakiben de Gorçakov Rıza Bey'in bulunduğu otele gelerek kendisini ziyaret etmiştir. Bir sonraki akşam da yemeğe davet etmiştir. Yemek esnasındaki sohbette genelde iyi niyet ve dostluk düşüncelerinden bahsedilmiştir. Gorçakov Osmanlı heyetine ihtiram olarak heyetin bulunduğu otelin kapısına özel asker dikmiştir. Ayrıca şehrin görülecek yerlerini gezmek için Prens, harb yaverlerinden Kolonel (Yüzbaşı) Rinçik'i tayin etmiştir. Bundan başka Çar'a ait iki araba Osmanlı heyetine tahsis ettirilerek sabahtan akşama kadar otelin kapısında bekletilmiş ve onlarla şehirde bazı fabrika ve diğer yerler gezilmiştir. Vaşova'da iki gece kalan Osmanlı elçilik heyeti Pazartesi günü Varşova'dan ayrılmıştır. Bu arada Gorçakov'un tenbihatı üzerine uğranılan yerlerde kendilerini buralardaki generaller karşılamış, yemek yenmiş ve gece de Çar'a ait saraylarda kalınmıştır. Nihayet Varşova'dan ayrıldıktan 5 gün sonra Cuma akşamı Petersburg'a varılmıştır.²⁷

Petersburg'a varışından sonra 31 Ağustos 1857 (10 Muharrem 1274)'de Çar tarafından kabul edilen Rıza Bey Padişah'ın namesini takdimini müteakip nutkunun ardından İmparator, “Sizi bu kadar beklediğime teessüf ederim lakin ce fâide ki şu vukuâtтан dolâyı mecburen bu hareketde bulundum” sözleriyle gönül aldıktan sonra, “Allah bilir ki benim niyetim zât-ı hazret-i şâhâne ve Devlet-i Aliyyesi hakkında pek halisdir ve dâimâ devletlerimizin tezyîd-i münâsebât-ı safvetkerânelerini arzu ederim. Cennet mekan Sultan Mahmud merhumun zamanlarında olduğu

²⁷ BOA, İ.HR, 146/7711-1, 14 Zilkade 1273/ 5 Ağustos 1857. *Ceride-i Havadis*'te yer alan bilgiye göre Yusuf Rıza Bey ve maiyeti 3 Ağustos 1857'de Petersburg'a ulaşmıştır (Sayı 850, 11 Muharrem 1274/1 Eylül 1857, s. 1).

gibi şimdi dahi dostluğumuzun devamını isterim ve biz evvelden beri Devlet-i Aliyye'nin hakikî hayırhâhlığında bulunduğumuza babamın Mısırlı vak'asında olan dostluğundan büyük delil olamaz. Lakin Devlet-i Aliyye'nin şu vukuât-ı maziyede olan hareketi bir nev' taht-ı vesâyetde bulunduğundan nâşi değil midir?" diye söylemesi üzerine son cümlenin diplomasi açısından "tabir-i garibe" ve "Osmanlı Devleti'nin geleceğine dokunmak garazından kaynaklanan mücerred bir vakıa" olarak yorumlayan Rıza Bey bu hususu daha sonra Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov ile yüz yüze görüşmek amacıyla cevapsız bırakıp, ilişkilerin arttırılması ile ilgili karşı mukabelesinde, "taraf-ı çakerânemden zat-ı şevket-simât-ı hazret-i şehinşâhî efendimizin dahi bu bâbda olan niyât-ı haseneleri cenâb-ı imparatorîlerinin beyân buyurdıkları nutk dâiresinde ve vükelâ-ı fihâm hazerâtı dahi dâimâ Saltanat-ı Seniyye ile devlet-i fahîmelerinin tezyîd-i münâsebât-ı safvetkârânesi istihsâl eylemek efkâr-ı hakikiyesinde bulunup zikrimizin dahi nezd-i haşmet-vefd-i imparatorîlerine gönderilmekliğin mahzâ selm u muvâlat-ı devleteyni te'kîd ü tezyîd içindir" şeklinde cevap verince Çar bu cevaptan memnun kalmıştır. Bunun üzerine Rıza Bey maiyetindeki sefâret heyetini takdim etmiştir.²⁸ Bu mülakatın ardından Petrov Sarayı'nda verilen baloda Çar'ın ailesiyle de mülakat etme düşüncesinde olan Rıza Bey göz rahatsızlığı dolayısıyla bu baloya katılamamıştır. Ancak daha sonra İstanbul'da bulunduğu esnada Padişah'ı da ziyaret etmiş olan Çar'ın kardeşi Konstantin ile politik konuları içermeyen bir mülakat gerçekleştirmiştir.²⁹

Bu arada Rıza Bey İstanbul'dan ayrılırken kendisine Rusya Dış İşleri Bakanı Prens Gorçakov ve Hariciye Müsteşarı Mösyö Tolstoy'a verilmek üzere iki nişan teslim edilmiştir. Ancak daha sonra Tolstoy'a ait olan nişanın İstanbul'dan çekilen iki telgrafla verilmemesi istenmiştir. Bu gelişme ile ilgili hükümetten bilgi isteyen Rıza Bey kendisine mesele hakkında cevap verilmemesi üzerine; Tolstoy'un devleti nezdinde "pek nâfizü'l-kelim menâsıb-ı kesîre ashâbından mu'teber bir zât" olduğunu hatırlatarak taltif edilmesinin uygun olacağını bildirmiştir.³⁰ Ardından

²⁸ BOA, İ.HR, 147/7766-1, 12 Muharrem 1274/2 Eylül 1857.

²⁹ BOA, İ.HR, 151/7966, 5 Rebiülâhîr 1274/23 Kasım 1857.

³⁰ BOA, İ.HR, 146/7711-2, 14 Zilkade 1273/5 Ağustos 1857.

mesele arza sunulurken konuya açıklık getirilme ihtiyacı duyularak; Tolstoy'a diğer devletler tarafından verilen nişanın birinci rütbeden, ancak Osmanlı Devleti'nin gönderdiği nişanın sehven ikinci rütbeden olması sebebiyle birinci rütbe ile değiştirilerek gönderilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir.³¹ Ayrıca Rıza Bey Rusya'ya elçi olarak giderken Reşid ve Ali Galip Paşaların Rus Dış İşleri Bakanı Prens Gorçakov'a mektup gönderdiklerini Gorçakov'un 1 Eylül 1857 tarihli gönderdiği cevabî mektubunun tercümesinden anlaşılmaktadır. Gorçakov mektubunda; yeni sefirin kendisine tavsiye edilmesine ve kendine gönderilen nişana teşekkürünün halife hazretlerine bildirilmesini arz ettikten sonra, sefirin gelişinde işlerinin yoğunluğunun kendisiyle resmi temas kurmaya mani olduğuna teessüf etmesini müteakip, bu noksanlığı gidermeye çalıştığını, bu ikili ilişkiden iki devlet arasında dostluğun ne derece önemli olduğunu anladığını belirterek, bu anlayışla ihtilaf ortadan kaldırıldıktan sonra Padişah ile metbu olduğu İmparator arasında "bir ittifak ve ittihadın" meydana gelmesinde Devlet-i Aliyye ne zaman gayret (*âsâr-ı hayırhah*) gösterirse Rusya'nın da bunu karşılıksız bırakmayacağını zikir etmiştir.³²

Diğer taraftan Elçilikte iki ziyafet vermek isteyen Rıza Bey bu konuda İstanbul'dan izin istemiştir. Konu ile ilgili yazısında önce Mehmed Paşa'nın verdiği yemeğe de açıklık getirme ihtiyacı duyan Rıza Bey; Mehmed Paşa'nın verdiği iki yemeğin 1.616 Rubleye mal olduğunu sefaret kaydından öğrendiğini, yemeğe davet edilenin yarısından fazlasının özür (*itizar*) beyan ederek katılmadığını ve katılanların sayısının 20-25 kişiden ibaret olduğunu zikrettikten sonra Petersburg'da şu anda diğer sefirlerin verdiği ziyafetlere Rusların vekil ve memur olarak 44, diğer sefirlerin maiyetleriyle beraber 38 kişi olarak davet edildiklerini, bunların toplam olarak 82 kişi olduğunu ve hepsinin de davet edilmeleri gerektiğini belirterek, yaptığı ziyafet analizinde de adam başı 30'ar ve uşak ve bazı eşyalar içinde 200 Ruble ilave ettiğinde 2.660 Ruble masraf çıktığını İstanbul'a bildirmiştir.³³ Gelen yazı arza sunulurken 2.660 Rublenin çok fazla

³¹ BOA, İ.HR, 146/7711-5, 10 Muharrem 1274/31 Ağustos 1857.

³² BOA, İ.HR, 148/7773-1.

³³ BOA, İ.HR, 152/8061-1, 16 Cemaziyelevvel 1274/2 Ocak 1858.

bulunarak bunun yerine 1.500 Ruble için irade istenmiş olup, bu hususta net bir cevap verilmemiştir.³⁴

Rıza Bey'in Petersburg elçiliği yaptığı dönemde Rusya'nın siyasi ilişkilerine dair yazılarından birinde; Rusya Devleti'nin Rus halkının "öteden beri buldukları esir hallerini hafifleterek mehma-emken serbestce çalışmalarını sağlamayı harb sırasında görülen olumsuzluklardan dolayı iç ve askeri alanda bir takım ıslahatlar yapmayı amaçladığını" belirttiikten sonra dışişlerinde ise Fransa Devleti ile "gayet hoş geçinmeye" odaklanmış olmakla birlikte, bu devleti İngiliz ittifakından ayırmaya yönelik çalıştığını daha önce yazdığını hatırlatmasının ardından, bu kere Fransa İmparatoru Louis Napoleon'a süikast düzenlemekle itham olunan kişilerin tutuklanması ve İngiltere'de olan katil mültecilerle ilgili İngiliz Parlemontosu'nun yeni kanun çıkarmasının büyük ihtimal olmasının Rusya'nın bu iki devletin arasının açılması beklentisini boşa çıkaracağını, hatta Parlamentonun bu konu ile ilgili teklifi kabul etmesi ve iki devletin Çin sahilinde Kanton şehrini birlikte işgal etmelerinin iki devlet arasındaki dostluğun yeniden tekidini gösterdiğini belirtmiştir.³⁵

Rıza Bey bir başka siyasi yazısında, ilk önce Bavyera elçisinin, kendisine Osmanlı Devleti'nin Paris Andlaşması'na göre Viyana'da oluşturulan Tuna Komisyonu'nun aldığı karara göre Tuna nehrinin ticareti kolaylaştırma ve seyrüsefer eden gemilerin serbestçe gidip gelmelerini temin ile ilgili yapılan andlaşmanın devamı niteliğinde olan ve Paris'te toplanacak konferansları onaylayıp anaylamayacağını sorduğunu ardından Fransa maslahatgüzarı Marki de Solozar'ın ise, Avusturya ve Fransa devletleri arasında konu ile ilgili yapılan yazışmalara dikkat çektiğini, hatta bu konuda Fransız elçiliğinden Mösyö Tovil'in Paris kabinesine çektiği bir telgrafta Osmanlı Devleti'nin Tuna meselesini bu yeni konferansa ve kararına havele edeceğini bildirdiğini ve bu durum hakkında bilgisi olup olmadığını sorduğunu, ancak kendisinin bu konuda bilgisi olmadığını ifade eder. Daha sonra Rıza Bey Avusturya elçisi Kont Esterhazi ile yaptığı bir görüşme sırasında Elçi kendi başbakanı Boul'un resmi yazısını Rıza Bey'e göstererek böyle bir şeyin olmadığını ve Paris kabinesine giden bilgilerin

³⁴ BOA, İ.HR, 152/8061-2, 26 Cemaziyelâhir 1274/11 Şubat 1858.

³⁵ BOA, İ.HR, 153/8118-1, Selh Cemaziyelâhir 1274/14 Şubat 1858.

yanlılığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda konu ile ilgili Rus memurların da konunun “telifi” gibi sözler söylemesi üzerine Rıza Bey konuya açıklık getirmek amacıyla İstanbul’dan talimat istemiş ve gelen talimat uyarınca Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorçakov’a talimatın içeriği aktarıldığı gibi aslı da gösterilmiştir. Nihayetinde Prens, andlaşmanın Tuna ile ilgili bendlerinde imzası bulunan İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, ve Sardunya devletlerini ikna edememiş olsa da Osmanlı Elçisi Rıza Bey’le olan bir görüşmesinde bu hususta konferansların toplanmasına değin Osmanlı Devletine yeni bir şey demeyeceklerini, ancak konferanslarda müzakerelere girildiğinde iyi bir sonuç alınacağına olan temennisini dile getirmiştir.³⁶

Bu gelişmeleri müteakip Rıza Bey Baş Sırkatibi Arif Efendi’yi bazı yazılarla Dersaadet’e göndermiştir. Gidiş-dönüş harcırahı olarak da 4.000 (108.000 kuruş) Ruble vermiştir. Ancak sözkonusu meblağ benzer harcırahlarla kıyaslandığında birkaç misli fazla olduğundan gelişin ödenmesine, diğer yarısının ise red edilmesine, hatta Arif Efendi’nin tekrar Petersburg’a geri dönmesine gerek olmadığına ve yerine Sırkatibi atanıncaya kadar maaşına el konmasına karar verilmiştir.³⁷

Daha sonra Osmanlı Devleti büyük bir ihtimalle Eylül 1858’de Berlin ile Petersburg elçiliklerinin tasarruf etme düşüncesiyle maslahatgüzarlığa dönüştürülmesi kararını almıştır. Hatta Petersburg Sefareti’nin maslahatgüzarlığa dönüştürülmesi ile ilgili olarak “bir hayli tassarufât hasıl olacağı” zikredilerek Rıza Bey’in yerine Paris maslahatgüzarı bulunan Haydar Efendi’nin atanması uygun görülmüştür.³⁸

Rıza Bey 6 Kasım 1858’de Rusya Çarına veda ederek Petersburg’dan ayrılmış³⁹ ve 1859 Ocak sonu veya Şubat başında İstanbul’a dönmüştür.⁴⁰

³⁶ BOA, İ.HR, 153/8118-2, Selh Cemaziyelâhir 1274/14 Şubat 1858.

³⁷ BOA, İ.HR, 154/8155, 20 Şaban 1274/5 Nisan 1858.

³⁸ BOA, İ.HR, 158/8440, 9 Muharrem 1275/19 Ağustos 1858. Petersburg Elçisi Rıza Bey ve Berlin Elçisi İhsan Bey’e birer aylık dönüş harcırahı verilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca kendi maaşlarının yarısının da (Haydar Bey’e 2.000 Ruble ve Yanko Bey’e 1.150 Taler) maslahatgüzarlara verilmesi öngörülmüştü.

³⁹ *Ceride-i Havadis*, Sayı 915, 17 Cemaziyevvel 1275/23 Aralık 1858, s. 1, st.1.

⁴⁰ *Ceride-i Havadis*, Sayı 922, 5 Receb 1275/8 Şubat 1859, s. 1, st. 2.

Petersburg'dan dönerken Padişah'a bir çekmeceyi hediye olarak getiren Rıza Bey'e⁴¹ Padişah da 30.000 kuruş değerinde bir kutu ihsan etmiştir.⁴² Bu arada Petersburg'dan dönen Rıza Bey'e Rusya sefiri Labanov Çar'ın gönderdiği birinci dereceden "Saint Stanislas" nişanını vermiştir.⁴³

Sonuç olarak Rusya'da elçilik açılması epey bir gecikme ile gerçekleşmiştir. Ancak Rus Çarının Osmanlı heyetini kabulü esnasındaki ifade ve davranışları ve gösterdiği alicenaplık her iki ülkenin ilişkileri için önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Elçiliğin Kırım Harbi'nin hemen akabinde açılması ve taç giyme töreniyle birleşmesi güzel bir tesadüf gibi görünmektedir. Bu anlamda Osmanlı Devleti büyük devletler nezdinde eksik olan son elçiliğini de açmış ve ilgili ülkeyle ticari, askeri, siyasi ve diğer ilgili alanlarda bilgileri birinci elden derleme ve meselelere de olduğu kadarıyla doğrudan müdahale etme şansını yakalamıştır.

⁴¹ BOA, İ.HR, 180/9987, 19 Cemaziyelevvel 1277/3 Aralık 1860; 180/9997, 25 Cemaziyelevvel 1277/9 Aralık 1860.

⁴² BOA, İ.HR, 181/10031, 14 Cemaziyelâhir 1277/28 Aralık 1860.

⁴³ BOA, İ.HR, 175/9563-1, 20 Mart 1860 tarihli Rusya Sefiri Labanov'un yazısının tercümesi; BOA, İ.HR, 175/9563-2, 8 Ramazan 1276/30 Mart 1860.

Ek
Fevkalade Sefaret-i Muvakkata ile Rusya'ya Giden
Heyetin Harcırah ve Maaşları

<i>Görevlinin ismi</i>	<i>Harcırah</i>	<i>Maaş</i>
Sefir Paşa	1.000 kese	20.000 kuruş
Meclis-i Vâlâ üyesi	50.000 kuruş	2.000 frank
Mirliva	25.000 kuruş	1.000 frank
Birinci sırkâtibi Paris sefareti baş sırkâtibi Server Bey	40.000 kuruş	1.600 frank
İkinci sırkâtibi Kenan Bey	15.000 kuruş	800 frank
Miralay Kâni Paşa'nın kardeşi Osman Bey	15.000 kuruş	800 frank
Miralay Tevfik Bey	15.000 kuruş	800 frank
Binbaşı Sadık Mehmed Efendi	10.000 kuruş	400 frank
Fransızca Sırkâtibi Sadık Efendi	25.000 kuruş	1.200 frank
Ataşe Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası memuru SâmiH Efendi	10.000 kuruş	600 frank
Ataşe Tercüme Odası memurlarından Hacı Rıfat Efendi	10.000 kuruş	600 frank
Ataşe Binbaşı Şevket Bey	10.000 kuruş	600 frank
Hekim Doktor Panciri	10.000 kuruş	600 frank ⁴⁴

⁴⁴ BOA, İ.HR, 133/6876 -1.

“ESTABLISHING AN OTTOMAN EMBASSY OFFICE IN RUSSIA (1856)
AND ACTIVITES OF AMBASSADOR YUSUF RIZA BEY”

Abstract

This article focuses on the establishment of a permanent embassy in Russia by the Ottoman Empire, based on information revealed by the Ottoman archival documents. It is significant that the Ottoman Empire waited until the second half of the nineteenth century (1856) to open a permanent embassy in Russia. In fact, the Ottoman Empire had thought about opening an embassy in Russia in the period when permanent embassies were established in Europe; however, this had not been actualized. Later, the coronation of Alexander II became an opportunity to start this process. A committee led by Mehmed Pasha as the “temporary envoy extraordinary” was appointed to attend the ceremony. Moreover, Mehmed Pasha had been reminded to attend the ceremony in a manner that suits the majesty of the Ottoman Empire and also asked to initiate the necessary preparations to open the embassy in Petersburg. The committee traveled to Moscow via Odesa and attended the ceremony in a coach and with equipment that were equal to those of the French committee. Towards the end of the coronation ceremony, the Russian Foreign Affairs Minister Gorchakov heard from Mehmed Pasha the news of the imminent establishment of an embassy in Petersburg and was very pleased. Later, when Tsar Alexander II heard about the Ottoman Embassy to be opened in Petersburg, he did not bid farewell to the Ottoman committee. Instead, he declared that he wished to meet them in Petersburg. In a while, everything that was necessary for an embassy was provided for a rented house in Petersburg. Mehmed Pasha, who had accomplished his mission, was replaced by Server Bey as the diplomatic agent. But, upon his return to Istanbul, Yusuf Rıza Bey, who had previously been the ambassador to Athens, was appointed to Petersburg as envoy extraordinary. Yusuf Rıza Bey traveled from Istanbul to first Vienna and then to Petersburg and met the Tsar, who expressed both his happiness and reproach. Yusuf Rıza Bey, on the other hand, pleased the Tsar by the talk that he made. The appointment of Yusuf Rıza Bey, who conveyed information to the Ottoman Empire on various issues during his time in Petersburg, came to an end when the Ottoman Empire decided to retrench various embassies including the one in Petersburg in 1858. The embassy then was transformed into a diplomatic agency.

Keywords

The Ottoman Empire, Russia, Alexander II, Mehmed Pasha, Yusuf Rıza Bey, Moscow, Petersburg, Haydar Efendi.

NECÂTÎ BEG DİVANI'NDA BİR DÜZELTME VE
TERCEMÂN ~ TERCÜMÂN ÜZERİNE

Hakan TAŞ*

ÖZET

XV. yüzyıl Osmanlı şiirinin en önemli şairlerinden birisi olan Necâtî Beg [ö. 1509]'in, divanı Prof. Dr. Ali Nihad TARLAN [1898-1978] hoca tarafından yayımlanmıştır. Bilahare şair Necâtî üzerine tezler ve kitaplar hazırlanmış, makaleler yazılmış, bildiriler sunulmuştur. On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı adlı yüksek lisans tezimi hazırlarken, çalışmanın bir parçası olarak Divân'ı okumuş, vezinden doğan aksaklıkları ve okunamamış kimi yerleri yazmalara da müracaat ederek tashih etmişim. Tercemân ~ tercümânın, bir sözü başka bir sözle beyan ve tefsir eden kimse; mecaz yoluyla bir başkasının emel ve maksatlarını bildirmekle mükellef olan yerinde kullanılır bir tabir; çevirmen, açıklayan, izah eden; ayak tercümânı, ayaklu tercümân: hizmetçi, uşak; güzel, ince, zarif, saf; mecazî anlamda hediye, iyi duyguların tercümanı olarak sunulan armağan; kurban gibi anlamları vardır. Tercemânın, sözlük anlamı üzerinden gelişen fakat tercümân olarak telaffuz edilen başka bir değişkesi daha vardır: Alevilerde ve Bektaşîlerde herhangi bir günlük iş yapılırken okunan Arapça, Farsça, Türkçe manzum veya mensur dualara ve yine bu türden özür dileme dualarına verilen ad. Çok az da olsa öbür bazı tarikatlara ait tercümanlar da vardır. Bu makale, Necatî Beg Divanı'nda, Divan'ın bir nüshasında tîr-cân, öbür bütün nüshalarında tercemân olarak geçen sözcüğün tîr-cân okunması üzerine kaleme alınmıştır. Çalışmada, beyitteki tîr-cân yerine tercemânın tercih edilmesi gerektiği belirtilip tercemân ~ tercümân üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Necatî Beg Divanı, tîr-cân, tercümân, günlük dua, Bektaşîlik.

XV. yüzyıl Osmanlı şiirinin en önemli şairlerinden birisi olan Necâtî Beg [ö. 1509]'in, divanı Prof. Dr. Ali Nihad TARLAN [1898-1978] hoca tarafından yayımlanmıştır.¹ Bilahare şair Necâtî üzerine tezler ve kitaplar hazırlanmış, makaleler yazılmış, bildiriler sunulmuştur.²

* Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü/Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakanibrahim@hotmail.com

¹ NECÂTÎ: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan, *Necatî Beg Dîvânı*, İstanbul 1963, [II]+XXVIII+557 s. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3066; NECÂTÎ: *Dîvân*: [Hazır-

On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı adlı yüksek lisans tezimi hazırlarken, çalışmanın bir parçası olarak *Necâtî Beg Dîvânı*'nı okumuş, vezinden doğan aksaklıkları ve okunamamış kimi yerleri yazmalara da müracaat ederek tashih etmişim.³ *Dîvân*'da anlayamadığım kimi beyitlere, soru işareti koyup, kafama takılanları, o günkü bilgi seviyemle ilişkilendirerek bir ara bakarım düşüncesiyle saklamıştım. O günlerde anlayamadığım beyitlerden birisi *Dîvân*'ın 39. sayfasında geçen şu beyitti:

Yoluñda çünkü miyân-bestedür 'aceb olmaz
Éderse cân u dil-i haşmı tîr-cân hancer (Necâtî: *Dîvân*: K. 7/32)

TARLAN hoca beyitle ilgili dipnotta şöyle bir açıklama yapmıştır: “tîr-cân: bütün nushalarda bunun yerine tercemân kelimesi yazılmıştır ki her vech ile yanlış ve ma'nasızdır. Yalnız Ü.7 nushasında tîre-cân yazılıdır. Birinci mısra'da miyân kelimesi geçtiğine nazaran tîre-cân değil tîr-cân olması icab eder. Çünkü tîr'in bir ma'nası da kıl'dır.”⁴

Yalnızca bir yazmada *tîre-cân*⁵ olarak geçen sözcük, kasidenin bulunduğu bütün yazmalarda *tercemân* olarak geçmektedir. Kimi yazmalarda ise

layan:] Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Necati Bey Divanı*, İstanbul 21997, [II]+XXVIII+557 s. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2342 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 592 Türk Edebiyatı Dizisi: 25.

² Bunlardan bir kısmı: Dr. Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, VI+[II]+296 s. Milli Eğitim Basımevi; *Necati Bey Divanı (Seçmeler)*, Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu, [İstanbul 1973], 269 s. Tercüman 1001 Temel Eser: 13; Ahmet Atilla Şentürk, *Necati Beg'in Sultan Beyazıt Methiyesi ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar*, İstanbul 1995, XVI+166 s. Enderun Kitabevi: 45; Üzeyir Aslan, Muîdî'nin Necâtî'ye Nazireleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2009, 4/2, 29-78; Orhan Şaik Gökyay, “Necati Bey Divanı”, *Türk Dili*, 1973 (Ağustos), y. 22. c. XXVIII, sy. 263, s. 289-295; Hatice İçel, “Necati Bey Divanı'ndaki Deyimler”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Niğde 2004 (Bahar), XV, 175-230; Muhsin Macit, “Garip Şair: Necati”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, İstanbul 2010 (Aralık), XXIV, 22-35; Dr. Ahmet Yenikale, “Necati Bey'in “Kâğıt” Redifli Gazeli Üzerinde Bir İnceleme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2003 (Nisan), 143, 193-199; *Ölümünün 500. Yılında Necati Bey'e Armağan*, Hazırlayanlar: Prof. Dr. İ[brahim] Çetin Derdiyok-Yrd. Doç. Dr. Muna Yüceol Özezen, Ankara 2011, 231 s. Türk Dil Kurumu Yayınları: 1029/1; *Ölümünün 500. Yılında Şâir Necati Anısına*, Kocaeli 2009, 769 s. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu 15-17 Nisan 2009, Kocaeli Belediyesi Kültür Yayınları No: 16.

³ Hakan Taş, *On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı*, İstanbul 2000, X+146 s. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

⁴ Ali Nihad Tarlan, *Necati Beg Dîvânı*, s. 39.

⁵ *Dîvân-ı Necâtî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı 2854.

32. beyitle 34. beyitin ikinci mısraları yer değiştirmekle birlikte *tercemânın* bulunduğu mısra da küçük değişiklikler olmuştur.⁶

Yalnızca bir yazmada geçen, “yoldan çıkmış, dürüst olmayan, kötü huylu; tîre-revan, gönlü dar, sıkıntılı” anlamındaki *tîre-cân* sözcüğüne eldeki Farsça sözlüklerden sadece Dihhudâ [ö. 1955]’nın *Luğat-nâme*’sinde tesadüf edebildim.⁷ *Tîr-cân* ise görebildiğim kadarıyla hiçbir yerde yok. *Dîvân*’ın öbür bütün yazmalarında, Ü.7 hariç,⁸ *tercemân* olarak geçmesi, metin tesisi hususunda belirleyici bir etken olmamasına karşın,⁹ *tercemân* sözcüğünün beyite daha uygun olduğu kanaatindeyim.

Tercemânın anlamlarına geçmeden önce, sözcüğün kökeni ile ilgili, Prof. Dr. Semih TEZCAN’ın görüşlerini buraya aktarmak istiyorum: “Timurtaş bu sözcüğün Arapça asıllı olduğunu ve Türkçeleşmiş olan tercüme’den -ân eki ile türediğini söylüyor. Bu görüş doğru değildir. Arapça -ân ile biten bir sözcük (*nisyân* “unutma”, *gufrân* “bağışlama” gibi) bir eylemlilik, ya da (*buldân* “kentler”, *fursân* “atlılar” gibi) bir çoğul olabilirdi. *Tercümân* bunlara uymuyor. *Tercümân* ve *tercüme* sözcüklerinin Arapça içerisinde yabancılıkları Arap sözlükçülerinin de dikkatini çekmiş, kimi kaynaklarda bunların Arapçalaşmış sözcükler olabileceği belirtilmiş, t’nin kök

⁶ *Yolunda çünkü miyân-bestedür ‘aceb olmaz*
Çekinse düşmene karşı zamân zamân hancer

‘Adüya teşne olup bir karşı dilin çıkarur
Éderse cân u dili haşma tercemân hancer

(*Dîvân-ı Necâtî*, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı 3881, 26^a; *Mecmû’â-i Kaşâ’id-i Türkiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı 3418, 128^a).

⁷ DIHHUDÂ, *Luğat-nâme*, c. V, 7204^a.

⁸ *Dîvân-ı Necâtî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı 2854.

⁹ Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar* adlı kitabında, yayımlanmış üç *Fuzulî Dîvânı*’nda da:

Gönlüme şalmış haţuñ zevkin felek kan yutdururp
Ŧıfl tek kim oğudurlar zecr ile Kur’ân aña

biçimindeki beyitin ilk mısrasının, tek varyant olan Kербela nüshasının tercih edilmesi gerektiğini güçlü kanıtlarla ispat eder, ona göre beyit şöyle olmalıdır:

Şaldı haţuñ zevkini dil cânâ kanlar yutdururp

Ŧıfl tek kim oğudurlar zecr ile Kur’ân aña (Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü 2001, XXVIII+366+[VI] s. Yayınlayanlar: Şinasi Tekin – Gönül Alpay-Tekin. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 50 Türkçe Kaynaklar XLIII, 17-18.)

seslerinden olup olmadığı da tartışılmıştır (Lane, *An Arabic-English Lexicon*, Edinburg, 1863, s. 302^b) de bu noktalarda bilgi verilmektedir). Eski Önasya dilleri çözümlenince *tercüman* sözcüğünün Samî dillerinden Asurcada *targamannu(m)*, Ugaritçede *târgumânu* olarak bulunduğu, bunun İndo-Cermen dillerinden Hititçedeki *tarkummai-*, *tarkummiya-* ‘bildirmek, bildirimde bulunmak, çevirmek’ eylemiyle ilgili olduğu, ancak bu eylemin de öz Hititçe olmayıp Hitit öncesi yerli Anadolu dilinden Hititçeye geçtiği belirlenmiştir (bkz. F. Sommer, *Hethiter und Hethitisch*, Stuttgart, 1947, s. 89, E[*min*] Bilgiç, *Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri*, Ankara, 1953, s. 52, W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch, Lieferung 14*, Wiesbaden, 1977, s. 1329). Sözcük, Akadçadan Aramcaya geçerek *targmânâ*, *turgmânâ*, Arapçada da *tarcumân*, *turcumân*, *tarcamân* olmuş, buradan Türkçeye ve Farsçaya girmiştir, ama Arapça asıllı değildir. Arapçanın Mısır lehçesinden Batı dillerine de giren bu sözcük XII. yüzyılda Orta Yüksek Almancada *tragemunt* biçiminde Almancaleştirilmiş, İtalyancada ise Turco “Türk” ile karıştırılarak *turcimanno* biçimine girmiştir. Yeni Yüksek Almancanın başlangıç döneminde *drutzelmann*, *trutschelmann* biçimlerinde daha çok bir tarih terimi olarak “eskiden Ortadoğu’da, özellikle Osmanlı devletinde görev almış yabancı dil bilen dışişleri memuru” anlamında kullanılmaktadır.”¹⁰

Tercemân ~ *tercüman*ın sözlük anlamına gelince, bir sözü başka bir sözle beyan ve tefsir eden kimse¹¹; mecaz yoluyla bir başkasının emel ve maksatlarını bildirmekle mükellef olan yerinde kullanılır bir tabir¹²; çevirmen¹³, açıklayan, izah eden; *ayağ* *tercüman*, *ayağ* *tercüman*: hizmetçi, uşak¹⁴; gü-

¹⁰ Semih Tezcan, “Dil Devriminin Özüne ve Uygulamasına Yöneltilen Eleştirilere Yanıt”, *Atatürk’ün Yolunda Türk Dil Devrimi Toplu Çalışım 17-18 Ocak 1981 Bildiriler Toplu Görüşmeler*, Ankara 1981, s. 134-149. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 143.

¹¹ AL-FİRÜZÂBÂDÎ, *al-Ukÿânûsu ’l-Basî’ fî Tarcamati ’l-Ķâmûsi ’l-Muĥÿ*, III, 406.

¹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, 870; II, 784; III, 670. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2505 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 646 Sözlük Dizisi: 2, III, 458^b.

¹³ MENINSKI, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*, IV, 1114; Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul 2002, 543 s. Adam Yayınları, 442^b-443^a.

¹⁴ REDHOUSE, *A Turkish And English Lexicon*, 530^a.

zel, ince, zarif, saf; mecazî anlamda hediye, iyi duyguların tercümanı olarak sunulan armağan¹⁵; kurban¹⁶ gibi anlamları vardır.

Tercemânın, sözlük anlamı üzerinden gelişen fakat *tercümân*¹⁷ olarak telaffuz edilen başka bir deyişkesi daha vardır: Alevilerde ve Bektaşilerde herhangi bir günlük iş yapılırken okunan Arapça, Farsça, Türkçe manzum veya mensur dualara ve yine bu türden özür dileme dualarına verilen ad. Çok az da olsa öbür bazı tarikatlara ait tercümanlar da vardır. Manzum tercümanların kimilerinin ilk söyleyeni biliniyor; fakat çoğunun kimler tarafından düzüldüğü bilinmemektedir. Ancak ilk söyleyeni belli olmayanlara tarikat kurucuları tarafından zaman içinde eklemeler yapıldığını ve okunmasının da yine zaman içinde gelenek hâline geldiğini belirtmek gerekir. Bu tercümanlar, sofrâ, çerağ ve kimi muayyen işler işlenirken okunan, çoğu manzum olan dua ve uyaklı sözlerdir. Alevî-Bektaşî kültüründe muharrem ayı matem günlerinde dua kabilinden okunan bu tercümanlar, kimi kaynaklarda *münâca'at* veya *selâm-nâme* olarak da adlandırılmışlardır. Bu tarzda yazılmış manzumelerin bestelenip tekkelerde okunanları da vardır. Bu manzumelerin methiye ve münacaat türü şiirlerden olduğu anlaşılıyor.

Tercüman, bilhassa Bektaşî ve Mevlevilerde görülür. Tercümanla gülbangın farkı vardır: Tercüman, günlük işlerde okunur, okunması için bir topluluğun bulunması şart değildir. Gülbang ise tam bir dua mahiyetinde-

¹⁵ STEINGASS, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, 293^a.

¹⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, İstanbul 21992, 408 s. İnkılâp Kitabevi, 393^a; Orhan Şaik Gökyay, "Kızıl Elma", *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif (Seçme Makaleler 2)*, İstanbul 1997, 71-153. İletişim Yayınları, s. 145.

¹⁷ *Tercümânla ilgili bilgiler şu çalışmalardan derlenmiştir: Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005, I, A-G, LXX+VII+1125, II, H-N, 1127-2372, III, O-Z, 2373-3549 s. Kubbealtı Neşriyatı, III, 3163^b-3164^a; Prof. Dr. Metin Akkuş, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*, Erzurum 2007, 335 s. Fenomen Yayınları Türk Edebiyatı Dizisi – 1, s. 144; Orhan Şaik Gökyay: "Kızıl Elma", *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif*, s. 143-147; Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, 393^a; Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meftumlar*, İstanbul 21943, s. 65; *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, Derleyen ve Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1977, XVI+415 s. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, s. 333-335; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Adab ve Erkâmı*, İstanbul 1963, 190 s. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, s. 130; Yahyâ b. Sâlih el-İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, Hazırlayanlar: M. Serhan Tayşi-Mustafa Aşkar, İstanbul 2006, 234 s. Sufi Kitap, Kitap Yayın No: 17 Tekke Kültürü Dizisi: 1, 107, 134-135, 171-172; *Yeni Tarîka Sözlüğü*: 207^a.

dir ve toplulukta, şeyh, dede ve baba tarafından okunur. *gül-bāng çekmek*, *tercümān okumak* tabirleri de aradaki bu farkı gösterir. Gülbang çekilirken Bektaşî ve Alevilerde muhip ve dervişler niyaz vaziyetine gelirler, yani derviş ayaktaysa ayağını mühürler, ellerini de niyaz vaziyetinde olduğu şekilde tutar; oturanlarsa sağ ellerinin parmak uçlarını sol ellerinin parmak uçlarının üstüne koymak şartıyla ellerini yere koyup başlarını ellerinin üstüne secde vaziyetinde korlar ve gülbangın sonuna dek yüksek sesle *Allāh Allāh* derler; sonunda hep birden *hū* deyip niyazdan kalkarlar. Mevlevilerde ise gülbang çekilirken sükût edilip dinlenir; sonunda hep birden yüksek sesle *hū* denir.

Tercümanların muhtelif işlerde okunduğunu zikretmiştik, bunlar umumiyetle, tıraş tercümanı, tıraş olduktan sonra okunan tercüman, çerağlar uyandırılırken okunan tercüman, kanun çerağını uyarma tercümanı, öbür çerağları uyandırırken okunan tercüman, mürşidin huzurunda, yahut bir türbeye girilince okunacak tercüman, hâsılı yatağa girilince, uyanıp kalkınca, yüz yıkarken, taç tekbirlenirken, tarikat çeyizleri tekbir edilirken, yeni ay görülünce okunan tercümanlar olarak hülasa edilebilir.

Mürşidin huzurunda yahut türbeye girilince okunacak tercümana bir örnek:

Cemālündür senün nūr-ı ilāhī
Yüzündür 'ālemün mihr ile māhī

Ayağün başdığı ey maẓhar-ı Haḡ
Bu kemter başumuñ tāc u külāhī

Selām olsun saña dünyā vü 'uḡbā
*Ki sensin dīn ü dünyā pādīşāhī*¹⁸

Ayrıca her tarikat kıyafetinin bir tercümanı vardır: Hırkanın tercümanı, kemer tercümanı, kanberiyeye tercümanı, kemer-beste tercümanı, tiğ-bend tercümanı...

Kemer tercümanı: 'Alī bin Ebū Ṭālib [598-661] ashabına kemer kuşattığında, "Başarı için Allah'ın adıyla başlarım. Tahkik hususunda hamd Allah'a mahsustur. Âdem peygamberi yeryüzünde halife kılmak üzere yaratana hamdolsun" duasını okumuştur. İlk çengelde şunlar okunur: "Şüphesiz, iman edip salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en ha-

¹⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 334.

yırlısıdırılar”¹⁹ *Allāhu ekber Allāhu ekber lā ilāhe illallāhu v’Allāhu ekber Allāhu ekber ve lillāhi’l-ḥamd*; ikinci çengelde: *Allāhu ekber Allāhu ekber lā ilāhe illallāhu v’Allāhu ekber Allāhu ekber ve lillāhi’l-ḥamd*; üçüncü çengelde: *Allāhu ekber Allāhu ekber lā ilāhe illallāhu v’Allāhu ekber Allāhu ekber ve lillāhi’l-ḥamd*; dördüncü çengelde: “Yemin olsun Allah, peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarını kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi.²⁰ ‘Aliyyⁱⁿ veliyyullah denir ve cümle pirlere Fatıha okunur. Kemerin kaç tane olduğu sorulur ise kemer birdir, ancak bağlanması üçtür.²¹

Orhan Şaik GÖKYAY, Elma’nın Anadolu alevilerindeki önemini anlattığı “Kızıl Elma” adlı yazısında, tercümanın “kurban” anlamında kullanıldığı ile ilgili şu bilgileri verir: *Menākıbü’l-esrār* ve *Behcetü’l-aḥrār*’da “Tanrı selamını ululamak için Hazret-i Muhammed’in Cebrail’e ayağa kalktığı, Cebrail’in de bu ululamayı kendine sanıp gururlandığı, bunun üzerine bir dahaki sefer gelişinde Peygamberin ayağa kalkmadığı, Cebrail’in suçunu anlayıp dâra durduğu²², Ali’nin Cebrail’e tarik çaldığı²³, Cebrail’in tercüman, yani kurban olarak cennetten helva ve bir elma getirdiği anlatılır ve Ḥayātî’nin şu sözü alınır:

Cebre’îl çün tercemân çekdi o şâh-ı aḳdeme
*Cebre’îl andan getürdi ānda sîb-i aḥmeri*²⁴

Yukarıdaki bilgilerden hareketle yeniden Necâtî’nin beyitine bakıldığında, bence beyit şöyle kurulmalıydı:

¹⁹ Beyyine 98/7.

²⁰ Fetih 48/27.

²¹ Yahyâ b. Sâlih el-İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, s. 134-135.

²² ‘Dâr’ Alevî ve Bektaşilerde, âyin-i cem yapılan odanın ortasına denir. ‘Dâr’da salık, tarikata kabul edilir. Bir suç işleyen de yine odaya gidip sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üstüne kor ve sağ el üstte olmak üzere ellerini çaprazvari göğsüne koyarak kusurunu söyler. Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, 148^a.

²³ Hazret-i Ali, Hazret-i peygamberin kendisine, “Ben, öldükten sonra kimseye kılıç çekmeyesin” diye vasiyeti üzerine, Zülfekar’ı Neced Denizi’ne atarak onun yerine kullandığı ve kılıç kadar keskin olduğu rivayet edilen ağaç parçasını kılıç gibi çalmak demektir. Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, 180^a.

²⁴ Orhan Şaik Gökyay, “Kızıl Elma”, *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif (Seçme Makaleler 2)*, s. 144-145.

*Yoluñda çünkü miyân-bestedür ‘aceb olmaz
Éderse cân u dil-i haşmı tercemân hancer* (Necâtî: *Dīvân*: K. 7/32)

“Hançer senin yolunda emrine amade olduğu için düşmanın canını ve gönlünü hediye/kurban ederse buna şaşılmaz”

Burada hediye/kurban etme işi aynı zamanda hançerin bahşetmesi için bir vesile olarak görülmektedir. Klasik şiir geleneğine göre şairler, sözcükleri seçerlerken âdeta bir kuyumcu titizliği gösterirler ve sözcüklerin diğer anlamları, beyitte değişik anlam çağrışımlarına zemin teşkil edecek bir mahiyet arz eder. Buradaki *miyân-beste* sözcüğü, kemer kuşanılırken okunan tercümanı akla getirmektedir; zira *miyân-beste* “bel bağlamak, her şey hazır olmak” anlamına gelmekle birlikte, bele bağlanan bir kuşaktır ve tercümanı vardır. Şair doğrudan bunu kastetmese bile iham yoluyla hatırlatmaktadır. Nitekim Vuşûlî’nin bir beyitinde, *miyân-beste* “beli kuşaklı” anlamına da gelebilecek bir biçimde kullanılmaktadır:

*Baş açuk bir miyân-beste kuluñ olmak diler şāhum
Muraşsa’ tāt-ıla étmez Vuşûlî zer kemerden haş* (Vuşûlî: *Dīvân*: G. 92/5)²⁵

“A şahım! Vusuli, pervasız, her işe amade/beli kuşaklı bir kulun olmak ister; süslemeli taç ile altın kemerden hazzetmez”

Şâfî’nin beyitinde *tercemân*, “bülbülün hediyesi” olarak çevrilebilir. Bu durumda bülbülün tercümanı onun bahşetmesi olmalıdır.

*Geldügince gül gibi bezm-i cihân-efrūzuña
Bes degül-mi nağme-i ter tercemāni bülbülüñ* (Şâfî: *Dīvân*: 40^b)²⁶

“Gül gibi âlemi yakan meclisine geldikçe bülbülün tercümanı olarak taze nağme yeterli değil midir?”

İbni Kemâl [1469-1534]’in muhtemelen Necâtî’ye nazire olarak kaleme aldığı hançer redifli kasidesinde de *tercemân* sözcüğü geçmektedir, ancak burada *tercemân* “izah eden, açıklayan” anlamındadır.

*Hıtab-ı kahruñi fehmi étmez-idi kalb-i ‘adū
Ger olmasaydı ara yérde tercemân hancer* (İbni Kemâl: *Dīvân*: K. 2/19)²⁷

²⁵ VUŞÛLÎ: *Dīvân*: Hazırlayan: Hakan Taş, *Vuşûlî [ö. 1000/1592] Dīvân* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin], Konya 2008, 366 s. Gençlik Kitabevi Yayınları, s. 136.

²⁶ *Dīvân-ı Şâfî*: İsmail Erünsal nüshası.

²⁷ İBN-İ KEMÂL: *Dīvân*: Haz. Mustafa Demirel, İstanbul 1996, 233 s. Fakülteler Matbaası.

“Hañçer ara yerde tercüman olmasaydı; düşmanın kalbi senin kahır hitabını anlamazdı”

Necâtî'nin başka bir beyitinde *tercemân ét-*; *ğonca-pinhân*, *tercemân-der-miyân* paralelliğinde “açılmak/dile gelmek” anlamında kullanılmıştır.

Ğoncaveş dervîş olanlar tercemân étmek gerek

Hırkada pinhân olanı der-miyân étmek gerek (Necâtî: *Dīvân*: G. 317/1)

“Gonca gibi derviş olanların açılması/dile gelmesi gerek; hırkada gizli olanı ortaya dökmek gerek”

Zâtî [ö. 1546]'nin beyitinde ise “tercüman, çevirmen” anlamı uygun görünüyor. Zira padişahların nedimi yahut sazendesi olan bülbül birçok dilde, zarif biçimde terennüm ediyor.

Olupdur şâh-ı gül önünde bülbül tercemân söyler

Zarafet anda hatm olmuş beğâyet çok zebân söyler (Zâtî: *Dīvân*: G. 365/1)²⁸

“Bülbül, gül padişahı önünde tercüman olmuş söyler; zarafet onda son bulmuş, epeyce çok dilde söyler”

Münîrî [ö. 1512?]'nin beyitinde ise insanların sevgiliye yahut padişaha hizmet etmek için günübürlük kapısına gelmeleri ve bunun için de tek aracının sabah vakti olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla şair sabah olmasını bu hizmet eyleminin gerçekleşmesinde aracı olarak gösteriyor. Burada da *tercemân* “sabahın hediyesi” yani “güneş” anlamında kullanıyor. Ayrıca güneş doğarken her tarafı bir kızıllık kapladığı için “hediye bir kurban” anlamıyla düşünülebilir.

Şahş-ı zamâne hıdmetüñe günde érmege

Oldısa vâşıta n'ola bes tercemân-ı şubh (Münîrî: *Dīvân*: K. 20/57)²⁹

“Sabah tercümanı, zamane insanının günübürlük sana hizmet etmeye gelmesi için kâfi bir aracı olduysa bunda şaşılacak ne var?”

²⁸ ZÂTÎ: *Dīvân*: [Hazırlayan:] Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Zatî Dîvanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, İstanbul 1968, 1. c. XXXII+496 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.

²⁹ Ersen Ersoy, *II. Beyazıt Devri Şairlerinden Münîrî, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkütli Metin)*, İstanbul 2010, XI+511 s. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi.

S o n u ç

Çalışmada *tercemān* ~ *tercümān*ın klasik şiirdeki kullanımları üzerinde durulmuş, sözcüğün günümüz anlamlarından ziyade sözlüklerde kalmış anlamlarının şiire yansımaları gösterilmeye çalışılmıştır. Kanaatimce *tercemān* ~ *tercümān*ın klasik Türk şiirindeki kullanımları sözlükseldir. Bu bağlamda sözcüğün *Steingass*'ta geçen "mecazî (iyi hislerin bir yorumu/göstergesi olarak) hediye, armağan" anlamını önemsiyorum. Bu kimi zaman güneş, kimi zaman herhangi bir şeyin kurban edilmesi veya birisine hizmet adına, bütün iyi hislerin bir göstergesi olarak sunulan armağan biçiminde zuhur edebiliyor. *Tercümān*ın, Alevi-Bektaşî geleneğindeki uzantısı ise sözcüğün lügat anlamı üzerinden kazanmış olduğu kültürel bir anlamdır. Netice itibarıyla orada da armağana dönüşen bütün iyi niyetlerin göstergesi dualar söz konusudur. Elbette yeni metinler ortaya çıktıkça ya da mevcut olup da ulaşılamamış metinler bu gözle yeniden okundukça *tercemān* ~ *tercümān*la ilgili yeni verilere ulaşmak mümkün olabilecektir.

"A CORRECTION IN DIVAN OF NECATİ BEG [D. 1509] AND ABOUT TARCAMAN~TARCUMAN WORD"

Abstract

Necati Beg [d. 1509] is one of the very important Ottoman poets and his divan was published by Professor Dr. Ali Nihad Tarlan [1898-1978]. Later it was written theses, books and articles and presented scientific announcement about the divan. When I was preparing my master thesis which was named The metre usage in divan poets of 16th century, read Necati's divan and repaired some problems through looked at some manuscripts of it. Tarcaman~tarcuman means a person who explains a speech with another speech and is responsible to inform about one person's intentions. Also it amounts translator, giving the reasons, act of explaining, and maidservant, nice, elegant, graceful, smart man and spiritually gift, present, something given freely as good emotions and sacrificy. Additionally it is a term in Alavi and Baktashi society means daily prayer of written in verse and prose in Arabic, Persian and Turkish and prayer of excuse. This is rare in other dervish orders. This article is about "tarcaman" one word of Necati Beg's divan, before it was written "tira-can" in the text with edition critic by Tarlan. In my opinion this word should be tarcaman / tarcuman, not tira-can because of some reasons. One of them in only one of divan's manuscripts the word is "tira-can", but in others is "tarcaman". Also tarcaman is more convenient as meaning.

Keywords

Necati Beg, tira-can, tarcaman / tarcuman, daily prayer, Baktashi order, Alavi society.

16. ASIRDA YAŞAMIŞ BİR ŞAIRİN SERGÜZEŞTİ: HİNDÎ MAHMÛD VE ESERLERİ

Hakan YEKBAŞ*

ÖZET

Bugün yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde henüz adı ve eserleri bilinmeyen yüzlerle ifade edilebilecek sayıda şairin bulunduğu bir gerçektir. Bu şairlerin her birinin kültür ve edebiyatımız açısından zengin malzemeler içeren eserler yazmış olduğu da muhakkaktır. Bunlardan biri de XVI. asırda yaşamış ve iki önemli eser te'lif etmiş olan Hindî Mahmûd isimli şairdir.

Tezkirelerde ve biyografi kitaplarında adına pek rastlanmayan Hindî Mahmûd, eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla ilginç bir şahsiyettir. Şair hakkındaki önemli bilgilere tespit etmiş olduğumuz iki eserinden hareketle ulaşmaktayız. Bu eserlerden biri İngiltere Milli Kütüphanesinde bulunan *Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ*, diğeri ise Edirne Selimiye Kütüphanesinde bulunan *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd* isimli eserdir.

Şaire ait her iki eser de ilginç özellikler arz etmektedir. Özellikle şairin İnebahtı Deniz Savaşı ve savaşın ardından esaret yıllarını anlattığı sergüzeştname, gerek muhteva gerekse şekil özellikleri bakımından dikkat çekicidir. Şair, bu eserinde Roma ve Messina hapisanelerinde geçirdiği dört yılı tahkiyevî bir tarzda nazmetmiştir. Ayrıca eserinde, o dönemin Hristiyan dünyasına ait gözlemleri de yer almaktadır. Özellikle Roma'daki günlük yaşam, San Pietro ayını ve o dönemin Hristiyan ruhbanları hakkındaki gözlem ve tespitleri ilginç bir özellik arz etmektedir. 42 varaklık sergüzeştname, farklı nazım şekilleri ve türlerini içermesi bakımından da benzerlerinden ayrılmaktadır. Şairin bir diğer eseri olan *Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ* ise manzum olarak 1585 yılında istinsah edilmiştir. 280 varaktan müteşekkil bu eser, türünün önemli örneklerindedir. Eserin muhtevası, başta ayet ve hadisler olmak üzere İslam tarihinin önemli kaynaklarına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hindî Mahmûd, kısas-ı enbiyâ, sergüzeşt, sergüzeştname.

Giriş

XVI. asırda klazizmini kurmuş olan divan şiiri, bu asırda en zengin ve verimli dönemini yaşamıştır. Bu dönemde her meslekten ve sınıftan birçok şair yetişmiş, yine bu şairler tarafından tercüme, te'lif birçok eser vücuda getirilmiştir. Bu şairlerden bazıları –Fuzûlî, Bâkî, Bağdatlı Rûhî,

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sivas. hyekbas@gmail.com

Zâtî, Nev'î, Taşlıcalı Yahya gibi- zirve isimler arasına yerleşirken bazıları ise aslında her biri birbirinden değerli eserler te'lif etmiş meçhul şahsiyetler olarak kütüphanelerde keşfedilmeyi beklemektedir. İşte bu şahsiyetlerden biri de tespitlerimize göre şimdiye kadar edebiyat tarihimizin önemli kaynaklarında adı bile geçmeyen Hindî mahlasını kullanan Mahmûd isimli bir şairdir.

Hindî Mahmûd, eserlerinden öğrendiğimiz kadarıyla XVI. asırda yaşamış ve özellikle II. Selim döneminde eser vermiş bir şairdir. Tespitlerimize göre şair hakkında Osmanlı dönemine ait biyografi kitaplarında ve tezkirelerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden Hindî Mahmûd ile ilgili bilgilere yine kendi eserlerinden ulaşabilmekteyiz. Muhtemelen şairimiz, ilerleyen dönemlerde kendisinden pek bahsedilmeyeceğini düşünmüş olmalı ki elimizdeki iki eserinde hayatıyla ilgili önemli bilgilere yer vermiştir.

Bunlardan özellikle İngiltere Milli Kütüphanesinde Or. 12173 numarayla kayıtlı bulunan "*Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ*" isimli eser, şairin kendisiyle ilgili bilgilere yer vermesi bakımından önemlidir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde tanıtacağımız bu eserde şair; adı, mahlası, doğum tarihi ve yeri hakkında bilgiler vermektedir.

Hindî Mahmûd'un kendisiyle ilgili bilgilere yer verdiği manzume, eserin son bölümünde 279b-280a varakları arasında "*Beyân-ı Vatan-ı Hindî Mahmûd el-Fakîr*" başlığı altında yer alan bir mesnevidir. Şair, mesnevideki beyanına göre Karahisarlıdır. Anne ve babası da aynı şehirdendir. Hindî, manzumede açık bir şekilde "*Ķarahişâr-ı şâhib mevlidüm yâr*"¹ demek suretiyle bugünkü adıyla Afyonkarahisarlı olduğunu ifade etmektedir. Bilindiği gibi Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Anadolu'da *Karahisar* olarak adlandırılan birçok belde mevcuttur. Karahisar'ın (Afyonkarahisar) Anadolu'daki diğer karahisarlardan ayrılması için ünlü Selçuklu veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin aynı zamanda vezir anlamına gelen "*Sâhib*" ünvanı, bu sancağa verilmiştir.² Afyonkarahisar, bu ismin dışında Fahreddin Ali'nin torunu Şemseddin Mehmed'in oğlu

¹ Hindî Mahmûd, *Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ*, The British Library Turkish Manuscripts, Or. 12173, v. 279b.

² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, s. 565.

Muzafferredin Devle'nin adına istinaden “*Karahisâr-ı Devle*” ismiyle de anılmıştır.³ Karahisar; özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde kurulan medreseleri, ilim adamları, sanatkâr, şair ve yazarlarıyla önemli bir kültür ve sanat merkezidir. Şehrin ilim ve kültür alanında bu kadar öne çıkmasında hiç kuşkusuz Konya'dan sonra Mevleviliğin ikinci büyük merkezi olması da etkili olmuştur.

Manzumede şairle ilgili olarak edindiğimiz bir diğer bilgi ise adının “*Mahmûd*” olduğudur. Hindî, bunun ardından aynı zamanda kadı olan Karesi-zâdenin akrabası olduğunu söyleyerek övünmektedir. Şairin Karesî-zâde'den kimi kastettiğini isim vermediği için tespit edemedik. Bu konuda özellikle İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın “*Karesi Meşâhiri*”⁴ eserinde herhangi bir bilgiye de rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Manzumeden, Hindî'nin Karesi-zâde'den eğitim aldığını ve birçok ilmi öğrendiğini anlamaktayız.⁵

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ'sında doğum tarihini kesin olarak bildirmemiştir. Fakat şair, bu eserin 21a-22b varakları arasında yer alan sebab-i te'lif bölümünde, Kısas-ı Enbiyâ'yı altmış sekiz yaşında iken te'lif ettiğini söylemektedir.

Yitişdi çünkü altmış sekize yaş
Ecel yaşduğına konulmadın baş⁶

Yine bu eserin sonunda yer alan ve eserin yazıldığı tarihi belirten aşağıdaki beyit, şairin bize doğum tarihini dolaylı olarak vermektedir:

Doğuz yüz dahı seksen idi târih
Bu târihde yazar nazmını râsih⁷

Yukarıdaki bilgilere göre eserin yazıldığı hicrî 980 yılı bize 1572 tarihini vermektedir ki şair, aşağıda daha da ayrıntılı bir şekilde bahsedilece-

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 150.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, (hızl: Mehmet Sarı, Ahmet Kahraman), Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yay., Balıkesir 1999.

⁵ Hindî Mahmûd, *Kütâbu Kısas-ı Enbiyâ*, v. 279b.

⁶ Hindî Mahmûd, *Kütâbu Kısas-ı Enbiyâ*, v. 22a.

⁷ Hindî Mahmûd, *Kütâbu Kısas-ı Enbiyâ*, v. 280b.

ğimiz gibi bu yıllarda Roma'da esaret altındadır. Buna göre eserin yazıldığı tarihte 68 yaşında olan şairin 1504 yılında doğduğunu söyleyebiliriz.

Şair, manzumenin devam eden beyitlerinde Karesi-zâde'den ayrıldıktan sonra dönemin padişahı II. Selim'in hizmetine girdiğini söylemektedir. Bu bölümde ilginç bir bilgiye daha rastlamaktayız. Buna göre şairin mahlasını II. Selim bizzat kendi koymuştur:

Kıla rûhını şâd ol pâdişâhuñ
Ki kıllarına luftı çok İlah'ın

Benim maḥlaşımâ Hindî buyurdu
Ma'ârif ehline serdâr kıldı⁸

Yine şaire ait başka bir eserde hayatıyla ilgili önemli bilgilere rastlamaktayız. Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesinde 2162 numarada kayıtlı bulunan “*Sergüzeşt-nâme-i Hindî Mahmûd*” isimli yazma, eserin adından da anlaşılacağı gibi şairin sergüzeşti yani hayatının bir bölümünde başından geçenleri anlatması bakımından önemlidir. Şekil ve muhteva bakımından ilginç bir eser olan sergüzeşt-nâmeden, şairin, Kıbrıs ve İnebahtı Savaşları'na katıldığını anlamaktayız. Şair, bu eserinde Kıbrıs'ın Fethi ve İnebahtı Deniz Savaşı hakkındaki gözlemlerini anlattığı gibi İnebahtı'da Osmanlı donanmasının yenilgiye uğraması ve bunun sonucunda esir alınıp Messina ve Roma'ya götürülmesinden de bahseder. Zaten sergüzeşt-nâmenin önemli bir bölümü şairin İtalya'da geçirdiği esaret yıllarında başından geçenlerle ilgilidir.

Şekil ve muhteva özelliklerinden ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz sergüzeşt-nâmede, şairin biyografisine dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Bunların başında şairin şehzadeliklerinden itibaren Sultan II. Selim'e yakın olduğu bilgisi gelmektedir. Hindî, eserinde II. Selim henüz Konya sancaktarı iken yanında bulunduğunu ve on yıl kadar divan kâtipliğini yaptığını söylemektedir. İlk sancağa çıktığında 1542/1544 yılları arasında Konya valiliği yapan Şehzâde Selim, bir süreliğine Manisa sancağına atandıktan sonra tekrar Konya'ya gönderilmiş ve 1558-1562

⁸ Hindî Mahmûd, *Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ*, v. 279b.

yılları arasında burada görev yapmıştır.⁹ Hindî Mahmûd, bu süre zarfında padişahın yanından ayrılmadığını ve divan kâtipliği yaptığını ifade etmektedir:

Ezelde pâdişâh şehzâde iken
Çıkup Konya'ya 'âlem oldu ħandân

Bu bende şer'-i aĥkâm kâtibiydüm
O dem dîvâna kâtib kıldı a'yân

Temâm on yıla irdi daĥı bir sâl
Kitâbet eyledüm aĥkâm-ı dîvân¹⁰

Şairin diğeri bir eseri olan Kıyas-ı Enbiyâ'da da aynı bilgilere rastlamaktayız. Bu eserde şair, Şehzâde Selim'in kendisini divan kâtiibi olarak atadığını ve on bir yıl süreyle bu görevi yerine getirdiğini söylemektedir:

Çıkup Konya'ya şehzâde Selîm Hân
Ĥaĥîr'i itdiler kâtib-i dîvân

Olup on bir yıl ol ĥıdmetde kâ'im
Ri'âyâ ber-murâd giderdi dâ'im¹¹

Şair, bu görevinin ardından müteferrika olarak atandığını söylemektedir. Bilindiği gibi müteferrika, hükümdarlarla vezirlerin ve diğeri hizmet sahiplerinin maiyyetinde hademe nev'inden olan bir kısım hizmetli hakkında kullanılan bir tabirdir. Önemli devlet erkânının işlerini yürütmekle görevli olan bu kişiler, özenle seçilen güvenilir insanlardır. Özellikle padişah müteferrikaları en itibarlı ve şerefli hizmetlerden olduğu için buraya seçme, asil ve mutemet kimseler alınmıştır. Padişahın yanından ayrılmayan müteferrikalar, hükümdar dışarı çıktığında ve Cuma namazına gittiği zaman önünde giderlerdi.¹²

⁹ Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 171.

¹⁰ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştinâme-i Hindî Mahmûd*, Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, A. Badi Nu: 2162, v. 8a.

¹¹ Hindî Mahmûd, *Kitâbu Kıyas-ı Enbiyâ*, v. 21a.

¹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: II, MEB Yay., İstanbul 2004, s. 637-638.

Hindî de anlaşıldığı kadarıyla II. Selim'in şehzadeligi döneminde müteferrikalığını yapmıştır. Bunu her iki eserinde özellikle belirtmektedir:

Müteferrika oldum ba'd-ezân ben
Benüm eş'arumı okurdu 'irfân¹³

Müteferrika kıldı beni sultân
Görüldi ilçilige şâh-ı şarķân¹⁴

Şair, bu eserinde tıpkı *Kıyas-ı Enbiyâ*'sında olduğu gibi mahlasının Sultan II. Selim tarafından bizzat konulduğunu ifade etmektedir. Yine aşağıdaki beyitlerden şairin daha önce Hamdî mahlasını taşıdığını fakat Şehzâde Selim tarafından mahlasının Hindî olarak değiştirildiğini öğrenmekteyiz:

Dimişdi maħlaşın Ĥamdî bu Maħmûd
Buyurdu Hindî olsun zıll-ı Yezdân¹⁵

Hindî, bu mahlasın daha önce hiç kimse tarafından kullanılmadığını da ifade etmektedir:

Taşavvur iderüm ben ehl-i nazmı
Ki maħlaşda kimün vardur bu 'unvân¹⁶

Şairin her iki eserinde de mahlasının II. Selim tarafından konulduğunu söylemesi dikkat çekici bir konudur. Çünkü divan şiiri geleneğinde şairler, çoğunlukla kendi iradesi ile seçtiği bir mahlası kullanmaktadır. Bazen de şairin üzerinde etkisi olan, onun sevip saydığı ve yine şiirle ilgili olan birinin *mahlasnâme* yazmak suretiyle ona mahlas verdiğini görmekteyiz. Bunların dışında örneklerine az da olsa rastlanılan bir diğer mahlas verme yöntemi ise şairin, bir devlet büyüğünün isteği üzerine mahlas alması veya mahlasını değiştirmesidir. Örneğin; Dâ'i'nin mahlasını Kanûnî Sultan Süleyman, Dahlî'nin mahlasını Yavuz Sultan Selim'in

¹³ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*, v. 8a.

¹⁴ Hindî Mahmûd, *Kitâbu Kıyas-ı Enbiyâ*, v. 21a.

¹⁵ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*, v. 8a.

¹⁶ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*, v. 8a.

veziri Zeynel Paşa vermiştir.¹⁷ Yukarıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla şairimizin daha önce *Hamdî* mahlasını kullandığını, II. Selim'in emriyle *Hindî* mahlasını seçtiğini görmekteyiz. Şair, padişahın mahlasını neden değiştirdiği konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Muhtemelen mahlas değişikliğinin sebebi, *Hamdî* mahlasının çok yaygın olarak kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. II. Selim'in şaire, kaynaklarda daha önce rastlamadığımız bir mahlası vermesi bu düşüncemizi destekler niteliktedir.

Bu noktada Şehzâde Selim'in Konya valiliği görevinde olduğu dönemde çevresindeki şairlere baktığımızda *Hamdî* veya *Hindî* mahlaslı bir şairden söz edilmediğini görmekteyiz. Haluk İpekten, Konya sancağında iken çevresinde kalabalık bir şiir muhiti meydana getirmiş olan Şehzâde'nin, *Celâl Bey*, *Durak Çelebi*, *Terzî-zâde Ulvî*, *Kara Fazlı*, *Hubbî Hatun*, *Derviş Çelebi*, *Visâlî*, *Gelibolulu Âlî*, *Derûnî*, *Fedâyî*, *Hâtemî*, *Vusûlî* ve *Râhimî* gibi şairleri himâye ettiğini ifade etmektedir.¹⁸ Bu kişiler arasında şairimizin adı geçmemektedir. Ayrıca *Hamdî* mahlası çok kullanılan bir mahlas olmasına rağmen II. Selim döneminde Afyonkarahisarlı olan böyle bir şairden de bahsedilmemektedir. Kaldı ki aynı dönemde ünlü tezkire yazarı Gelibolulu Âlî'nin de Konya'da bulunduğu düşünüldüğünde *Hindî*'den *Künhü'l-Ahbâr*'da hiç bahsetmemiş olması da dikkat çekicidir. Zaten şair, sergüzeştnameinde de muhtemelen tezkireleri ve biyografi kitaplarını kastederek isminin bir yerde geçmediğini, divanının bulunmadığını da söylemektedir. Şair buna sebep olarak da uzun süre Messina ve Roma zindanlarında esir olarak kalmasını göstermektedir ki şairin esaret hikâyesinden ileride bahsedeceğiz:

Luğatda vü kitâbda nesnemiz yok
Varağ-nîst ü kaçan bulına dîvân

Esîr ü miñnet ü derd ü belâda
Nehâr [u] leyl mesken idi zindân¹⁹

¹⁷ Ali Yıldırım, *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 68-70.

¹⁸ Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, s. 171.

¹⁹ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*, v. 7b-8a.

Sergüzeştñâmeden şairin bir süre elçilik görevi ile Arap ve Acem illerine gittiğini de anlamaktayız. Hindî, bu vesileyle kırk yedi gün boyunca *şâh-ı şark*'a misafir olduğunu ifade etmektedir ki bu ifadeden İran şahına elçi olarak gönderildiği anlaşılmaktadır.

Mübârek oldı baña nâm-ı Hindî
‘Arab ile ‘Acem olındı seyrân

Varup elçilik ile şâh-ı şarka
Temâm kırk yedi gün olındı mihmân²⁰

Bu konuda Kısas-ı Enbiyâ'da da benzer bilgiler bulunmaktadır:

Müteferrika kıldı beni sultân
Görüldi ilçilige şâh-ı şarkân

O Taḥmasb şeh idi ol zamânda
Edâ-yı hıdmet kıldı emânda^{21 22}

Hindî, bu görevinin ardından Yemen'e gittiğini ve bu esnada üç defa hac görevini de yerine getirdiğini belirtir. Şair, üç yıl burada kaldıktan sonra 14 yıl boyunca her yıl Haremeyn'e hac kfilesiyle gönderilen mahmil-i şeriflere hizmet ettiğini de özellikle söylemektedir. Şair, hac farzasıyla ilgili beyitlere her iki eserinde de yer vermiştir:

Yemen mülkin dahı itdüm temâşâ
Ve üç kez geydüm ihrâm cisme ‘uryân

Şafâ ile ki hacda eyledüm sa'y
O Merve haqqı üzre nûrına cân

Şeref ile müşerref oldum üç sâl
Du'â-yı hayrın alup gördüm ihsân

Mışır Şâm [u] Yemen maḥmillerine
Baña hizmet müyesser itdi Yezdân

²⁰ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştñâme-i Hindî Mahmûd*, v. 8a-8b.

²¹ Hindî Mahmûd, *Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ*, v. 21a-21b.

²² Her iki mısradada da vezin bozuk.

Geçürdüm sâl-ı on dört dağı bunda
 Kapucu başı kıldı şâh-ı devrân²³

Dağı üç def'a hacc oldu müyesser
 Görüpdür bu sa'âdeti dağı ser

Yemen iline huccâc ile vardum
 O yirlerde nice çerâğ uyardum²⁴

Şair, Kıyas-ı Enbiyâ'sında bu görevlerin ardından Şehzâde Selim'le birlikte Kütahya'ya geldiğini ve burada kapıcıbaşı olarak görevlendirildiğini ifade etmektedir. Bu arada Şehzâde Selim'in 1558-1566 yılları arasında Kütahya'da valilik görevinde bulunduğunu belirtmeliyiz. Hindî, bu görevinin üçüncü ayında iken yani 974 Rebiü'l-evvelî'nde (Eylül 1566) Şehzâde Selim'in tahta geçtiğini ve kendisine de Âmid ve Maraş tımarlarının ihsan edildiğini söylemektedir:

Kütahiyya'ya geldük şehriyârla
 Müşerref eyledi ol gül-'izârla

Kapucu başı kıldı bendesini
 O gün ezdimdi sükker kellesini

Üçüncü ayda oldu şehriyârî
 Musahhar kıldı Yezdân her diyârî

Açup Âmid'de vü Mar'aşda defter
 Çerâğum oldu 'âlemde hezâr er²⁵

Hindî Mahmûd, sergüzeştname-sinde de aynı bilgileri vermektedir. Şair, Sultan II. Selim'in tahta geçmesinden kırk gün sonra İstanbul'a dönmüş ve Âmid (Diyarbakır) tımarı kendisine verilmiştir. Bu vazifeden iki yıl sonra da müteferrika olarak görevlendirilmiştir. Metinden şairin

²³ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*, v. 8b.

²⁴ Hindî Mahmûd, *Kitâbu Kıyas-ı Enbiyâ*, v. 21b.

²⁵ Hindî Mahmûd, *Kitâbu Kıyas-ı Enbiyâ*, v. 21b.

müteferrika olarak görevlendirildiği yılın Kıbrıs'ın fethine denk geldiği anlaşılmaktadır ki bu da bize 1570 yılını vermektedir:

Teveccüh eylediler devlet ile
Rikâbında bile hizmetde ihvân

Beliğrad'a varınca oldu hizmet
Orada hizmete geldiler erkân

Cülûsdan şoñra kırık gün hıdmet itdük
Ki olduk a'yân-ı şâh-ı devrân²⁶

İcâzet oldu döndük lâle ile
Sitanbul yolını dutduk şitâbân

Dönüp geldükde hünkâr Filibe'ye
Münâşib hâll-i 'arz olunmuş ol ân

Baña tîmâr defterdârlığını
Kara Âmid'de itmiş ol gün ihsân

İki yıl geçdi anda mâcerâmız
Oradan Zü'l-ğadirde²⁷ içdüm ayran

Müteferrika oldum vahdet itdüm
Bu hâllü olmağ imiş emr-i Rabbân

Alındı Kıbrıs'ın ol dem hişârı
Kim itdi âferîn İrân u Tûrân

Müverrihler ki târih söylediler
Bu Hindî didi bu târih ol ân

...

Hindî erkâm idüben didi bir eksük târih²⁸

²⁶ Bu mısradaki vezin bozuk.

²⁷ Sonradan Dülkadir olarak telaffuz edilen bu kelime, Malatya, Maraş ve Harput civarını kapsayan bölgenin adıdır. Ahmet Rifat, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, Cilt: 3-4, Keygar Neşriyat, Ankara 2004, s. 276.

²⁸ Bu mısradaki vezin bozuk.

Sāye-i Yezdān'a müjde aldı 'asker Kıbrıs'ı

978/1570²⁹

Hindî'nin bu görevinin ardından divan defterdârlığına atandığını görmekteyiz:

Hudāvend-i cihān maḳbūl gördi
 Ḳulı-çün maṣṣıbı ḥall itdi sulṭān

Ki ser-defterde defter-dār Ḥasan'dur
 O ma'zūl ola pīr açalar erkān

İrişe silsileyle intihāya
 Ola tā Hindî defter-dār-ı dīvān

Geçürdi ni'met-i şadra Ḥalîl'i
 Bu bābda Hindî maḥzūn oldı lerzān

Baṅa bu luṭfi itmek ile ḥünkār
 Şanasın kim benüm oldı bu devrān

Hudā dā'im anuñ göñlini yapsun
 Olur ma'mūr anuñ luṭfiyla vīrān³⁰

Hindî, yeni atandığı bu görevde uzun süre kalamaz. Çünkü padişahın emriyle donanma ve ordu hazırlanmış, Ege'deki adaların özellikle Girit adasının fethi için sefere çıkılmasına karar verilmiştir:

Fütühāt bāb çün kim oldı meftūḥ
 Adalar fetḥine rāy itdi ol ḥān

Donanma ḥāzır ola gire 'asker
 Girīd adasına girişe gürgān³¹

Şair, bu emre bütün müteferrikaların dâhil olduğunu, zaten bu görevde bulunanların asla padişahın yanından ayrılmadığını da söylemektedir:

²⁹ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*, v. 8b-9a

³⁰ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*, v. 9a-9b.

³¹ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*, v. 9b.

Müteferrika-ı dergâh-ı ‘âlî
Bile gitmegi ma‘kûl gördi erkân

Egerçi olmamışdur bu ezelde
Yanından ayıra oları sulţân

...

Müteferrika olan defterîler
Bile gidüp temâsâ ide ‘ummân

Osmanlı donanmasının başında Ali Paşa bulunmaktadır:

‘Alî Paşa durur ol ehl-i kerem
Merdligiyle dutup durur meydân

Şaire göre Girit adası üzerine yapılan bu sefer, önceleri amacına ulaşmış gibi görünse de kasım ayının gelişiyle birlikte Osmanlı ordusunun aleyhine sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Asker, yorgun ve hastadır. Bundan istifade eden Don Juan komutasındaki Hristiyan donanması, İnebahtı’da Osmanlı donanmasının büyük bir bölümünü yok eder. Ali Paşa şehit edilir ve birçok asker esir düşer:

Rûz-ı kâsım dahı gelüp irdi
Gitdi ‘asker dağıldı bî-pâyân

Ḥastelikden zebûn oldu ‘asker³²
Ḥasret ile nicesi virdi cân

Oturup İnebahtı’da ‘asker
Gözedürler ne lu‘b ider devrân

İstimâ‘ olındı ki ‘asker ile³³
Geldi donanma-i Ḥıristiyân

Çünki taḥkîke irdi bu aḥbâr
Ḥüsn-i tedbîre geldiler a‘yân

Söyledi cümlesine kapudân
Ol ‘Alî’dür sîret-i kaplan³⁴

³² Bu mısradaki vezin bozuk.

³³ Bu mısradaki vezin bozuk.

³⁴ Bu mısradaki vezin bozuk.

Didi serdârdur ol Efrencün
Nesl-i şâhî vü ismi Ƨon-civân³⁵

...

Esir olduđ Ƨutulduđ emr-i Hađla
Hıristiyân kimi de ider efgân

Kimi baba kimi kardeş oğul dir
Kimi başum elüm diyüp ađar Ƨan³⁶

Hindî Mahmûd, sergüzeştnâmesinin geriye kalan bölümlerinde esaret hatıralarından, Ƨektiđi sıkıntılardan ve gözlemlerinden bahsetmektedir ki bu bölümlerden eserle ilgili incelememizde bahsedeceğimizi özellikle belirtmek istiyoruz.

Şairin sergüzeştnâmesinde Roma'da ne kadar süre ile esir kaldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat diğer bir eseri olan Kısas-ı Enbiyâ'sında şair, burada dört yıl esaret altında kaldığını ve devrin hükümdarı III. Murad (sal. 1574-1595) tarafından fidyesi ödenerek serbest bırakıldığını söylemektedir. Şair, bu yüzden olsa gerek Kısas-ı Enbiyâ adlı eserini de hükümdara hediye etmiştir:

Ƨızıl elmada³⁷ papanın elinde
Olup dört yıl o küffârîñ ilinde
...
Hediye didüm adına anuñ ben
Eritdüm ol kitâb-çün cân ile ter

Bi-ğamdillâh getürdüm pâdişâha
Anuñ luğı ile bitmişdi yâra

Bizi küffâr elinden aldı ol yâr
Virüp küffâr bedel luđ ehl-i ħünkâr³⁸

³⁵ Bu isim muhtemelen İnebahtı'daki Haçlı donanmasının İspanyol asıllı komutanı Don Juan'ın Osmanlı Türkçesindeki söyleniş şeklidir.

³⁶ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştnâme-i Hindî Mahmûd*, v. 10b.

³⁷ Kızıl elmadan kastedilen İtalya'dır.

³⁸ Hindî Mahmûd, *Kiûbu Kısas-ı Enbiyâ*, v. 21b-22a.

Şairin Roma esaretinden kurtulduktan sonra ne yaptığı veya hangi görevlerde bulunduğu dair elimizdeki kaynaklarda ve şairin eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzdendir ki ölüm tarihine dair bir kayıt da yoktur. Fakat yukarıda zikredilen bilgilere dayanarak şairin ölüm tarihiyle ilgili olarak tahminde bulunabiliriz.

Buna göre şairin, Kısas-ı Enbiyâ adlı eseri 980/1572 yılında tamamladığını ve eseri tamamlandığında 68 yaşında olduğunu da ifade etmiştik. 1570 yılında esir düşen Hindî, yine Kısas-ı Enbiyâ'sında dört yıl kadar esir kaldığını söylemektedir ki bu ifadeden 982/1574 yılında serbest kaldığını öğrenmekteyiz. Yani şair, özgür kaldığında artık 70 yaşındadır. Ayrıca eserin istinsah tarihi de bizlere, bazı ipuçları vermektedir. Buna göre Kısas-ı Enbiyâ'nın sonunda 993/1585 yılı yazılıdır. Şair, bu tarihte muhtemelen hayattadır. Çünkü yine bu eserin başında yer alan sebeb-i te'lif bölümünde geçen bir beyitte şair:

Dağı nâzımına vü kâtibine
Şevâblar hâşıl eyle sâmi'ine³⁹

ifadelerini kullanmaktadır. Şairin 1585 yılında hayatta olduğunu farz edersek bu dönemde 81 yaşında olması gerekmektedir. Tüm bu bilgilerden hareketle şairin ölüm tarihini kesin olarak bilmesek de 16. asrın son çeyreğinde vefat ettiğini söylemek mümkündür.

Hindî Mahmûd'un Eserleri

1. Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ

Arapça kıssa ve nebî kelimelerinin çoğul şekillerinden oluşan kısas-ı enbiyâ (kasasü'l-enbiyâ) “*peygamberlerin kıssaları, tarihleri, hikâyeleri*” demektir. Bu anlamda ahbâr-ı enbiyâ tabiri de kullanılmaktadır.⁴⁰

Bilindiği üzere Kur'ân'da üçü ihtilafli olmak üzere yirmi sekiz peygamberin hayat hikâyeleri, tebliğ faaliyetleri ders ve ibret verme amacıyla nakledilmiştir. Kur'ân'da peygamberlerin yanı sıra bazı şahsiyetlerin de

³⁹ Hindî Mahmûd, *Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ*, v. 22b.

⁴⁰ M. Süreyya Şahin, “Kısas-ı Enbiyâ”, *TDV*, Cilt: 25, Ankara 2002, s. 495.

kıssaları geçmektedir. Peygamber kıssaları, edebî bir gayeden çok Kur'ân'ın asıl hedefi olan “*vahiy ve peygamberliğin ispatı, dinlerin esasta birliği, tevhidî ispat, müjdeleme, uyarma, hayır, şer, sabır, sızlanma, şükür, nankörlük ve ahlâkî hedefler*”⁴¹ gerçekleştirme amacını gütmektedir. Bu kıssaların bir kısmı müstakil olarak (*Yûsuf u Züleyhâ, Süleymannâme, Halîlnâme, Hızırnâme, İskendernâme, Ashâb-ı Kehf gibi*) şair ve yazarlarca işlenmiştir. Kısas-ı Enbiyâ türündeki kitaplarda ise umumiyetle yaratılıştan başlayarak Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar olan peygamberlerin kıssaları, hayatları, mücadeleleri anlatılmaktadır. Bu tür kitaplar, Kur'ân'da adı geçen bütün peygamberleri ve önemli şahısları kapsadığı gibi bazen belirli bir peygamberden başlayıp belirli bir olayla son bulabilir. Örneğin; Mehmed b. Yûsuf b. Mustafa el-Çerkezî'nin 1082/1671'de yazmış olduğu Kısas-ı Enbiyâ'sı Yuşa peygamberden başlayarak Fil Vak'asına kadarki peygamber kıssalarını kapsamaktadır.

Kısas-ı enbiyâlarda tefsir, İslam tarihi, tarih kitapları ve hadislerin de kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca tefsir ve tarih kitaplarındaki İsrailiyyat, kısas-ı enbiyâları etkileyen bir diğer önemli unsurdur.

Kâtip Çelebi, kısas-ı enbiyâ alanında eser veren bilginlerden bahsederken bu konunun ilk olarak Vehb b. Münebbih (öl. 110/728) tarafından ele alındığını söylemektedir. Kâtip Çelebi ayrıca Ali b. Hamza el-Kisâî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Muhammed b. Abdülmelik el-Müsebbihî gibi müelliflerin Arapça; Muhammed b. Hasan ed-Dandurmî ve İbrahim b. Halef en-Nîsâbûrî'nin Farsça kısas-ı enbiyâlarından bahsetmektedir.⁴² Bu türdeki en meşhur eser ise Sa'lebî'nin *Kitâbu 'Arâisi'l-Mecâsil fi Kasası'l-Enbiyâ* isimli eseridir. Sa'lebî'nin eseri, diğer dillere en çok çevrilen ve birçok yazması dünya kütüphanelerinde bulunan aynı zamanda Türk edebiyatında da çok ilgi görmüş kısas-ı enbiyâ olarak nitelendirilebilir.⁴³ İslamî edebiyatlarda yazılan kısas-ı enbiyâların birçoğu, yukarıda zikredilen eserlerin ya tercümesi ya da kısaltılmış şeklidir.

⁴¹ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir* (çev. Süleyman Ateş), Hilal Yay. Ankara 1969, s. 219-235.

⁴² Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zünûn*, Cilt: II, MEB Yay., İstanbul 1971, s. 1328.

⁴³ Emine Yılmaz, Nurettin Demir, “Sa'lebî'nin Kitâbu 'Arâisi'l-mecâlis fi Kısâsi'l-enbiyâ'sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri”, *Journal of Turkish Studies, Cem Dilçin Armağanı*, Cilt: 33/II, (hızl: Zehra Toska), 2009, s.358.

Türk edebiyatında kısas-ı enbiyâ türünün ilk örneklerine XIV. yüzyılda rastlamaktayız. Bunlar arasında bazılarının müellifi bilinmemektedir. Örneğin, XIV. yüzyılda Aydınoglu Mehmet Bey (öl. 1334) adına tercüme edilmiş olan kısas-ı enbiyânın müellifi tespit edilememiştir. XV. yüzyılda yaşamış Osmanlı bilginlerinden olan Ebu'l-Fazl Mûsâ bin Hacı Hüseyin el-İznîkî'nin kaleme almış olduğu kısasü'l-enbiyâ tercümesi ile Mehemed b. Yûsuf b. Mustafa el-Çerkezî'nin kısas-ı enbiyâsı ise bu türe ait Türk edebiyatında müellifi bilinen en eski eserlerdir.⁴⁴

Hindî Mahmûd da XVI. asırda kısas-ı enbiyâ geleneğine uygun bir şekilde eser vermiş bir şairdir. Şairin eseri, İngiltere Milli Kütüphanesinde Or. 12173 numarayla kayıtlı bulunmaktadır. Kısas-ı Enbiyâ, toplam 280 varaktır. Eserin istinsah yılı 993/1585'tir. Müstensihi ise muhtemelen Mehemed adında biridir. Eserde yer alan mensur ve manzum bölümlerin tamamı harekeli olarak yazılmıştır. Kısas-ı Enbiyâ'nın başında fihrist bölümü bulunmaktadır. İlk varaktaki serlevha tezhiplidir ve "Fihrist-i Kütâbu Kısas-ı Enbiyâ 'Aleyhi's-selâm" başlığı yer almaktadır. Hindî, fihristin ardından esere başlamıştır.

Baş: Diyelüm besmeyleyle hâmdü-lillâh
Ola tâ dilde şâbit lafzatu'llâh

Sonu: Oğuyup hâtm idenler bu kitâbı
Bula her hârfine yüz biñ şevâbı

Kısas-ı Enbiyâ, İslâmî Türk edebiyatındaki geleneğe uygun olarak besmeyleyle başlar. Ardından şair, mensur bir münâcâtla eserine devam eder. Hindî, bu bölümde eseri neden yazdığından kısaca bahseder:

"Peyğamberân-ı mürselîn 'aleyhimü's-selâm hikâyâtı Kur'ân-ı 'azîmde mestûr olan fehvâ-yı şerîf üzre neşr ile beyân iden fuzâlâ tahrîrinden bu bende-i kalîlü'l-bizâ'a Hindî Mahmûd dü-cihânda mahmûd olmak ümîdine tazarru' ile nazma getirüp esâmî-i şerîflerin âsâr-ı kudretlerinden fihrist-vâr beyâna ikdâm olunmuşdur. Tâ ki muhtaşar-ı müfîd ile 'âmil olan ihvân ehl-i 'irfân bu hâlde istifâde idüp bu hakîr hayr ile yâd olunup şevâb-ı dü-cihâmî hâşıl ideler ve

⁴⁴ Emine Yılmaz, Nurettin Demir, *agm*, s. 359-365.

noğşânını âsâr-ı lutfları ile taşhîh iden ‘irfân şevâb u ecr hâşıl ideler. İnşa’allâhu te’âlâ.”

Bu münâcâtın ardından şair, “*Kaşîde-i Tevhîd-i zü’l-Celâl Lâ İlâhe İllâ Hü*” başlıklı kasideyi nazmetmiştir. Klasik tevhidnâme geleneğine uygun bir şekilde yazılan bu kasidenin ardından yine aynı türden bir manzume gelmektedir. Tevhidnâmelerin ardından Kıyas-ı Enbiyâ’da yer alan başlıklar ve muhteviyâtın mensur olarak anlatıldığı metinler bulunmaktadır. Örneğin Hz. Âdem kıssası ile ilgili mensur bölümde şunlar yazmaktadır:

“Kıssa-ı Âdem Nebî ‘aleyhi’s-selâm

Hilkat-ı Âdem ü Havvâ ‘aleyhimâ’s-selâm ve i’zâz u ikrâm-ı Hudâ ve hil’at u seyr-i cennet ve hud’a-i şeytân ‘aleyhi’l-la’ne ve kıssa-ı tâvus u yılan ve kıssa-ı Hâbîl ü Kâbîl ve kıssa-ı Hârût u Mârût”

Hindî, mensur olarak yaptığı açıklamaların der-kenarına bahsi geçen manzumenin hangi varakta yer aldığını da yazmıştır. Eserde yer alan mensur bölüm, 15 varaktan müteşekkildir. Mensur olarak kaleme alınan açıklamaların ardından “*Na’t-ı Resûl-ı zü’l-Celâl Maḥbûb-ı Hakdur ber-kemâl*” başlıklı na’t, iki beyit ve devrin hükümdarı III. Murad’a yazılmış bir manzume gelmektedir. Şair burada, eseri III. Murad’a atfen yazdığını söylemektedir:

Bu hâl üzere du’âda Hindî şâha

Hediyyesi bu durur pâdişâha

(Fihrist, 19a)

Fihrist bölümünden sonra Kıyas-ı Enbiyâ’nın manzum kısımları ile devam edilmiştir. Kıyas-ı Enbiyâ, mesnevî nazım şekliyle aruzun *Mefâ’lün/Mefâ’ilün/Fe’ülün* vezniyle yazılmıştır. Besmeleden bahseden 7 beyitlik mesnevî tarzında yazılmış manzumenin ardından dönemin padişahına yazılmış bir medhiye gelmektedir. Medhiyeyi “*Bâ’îş-i Nazm-ı Kıssa-ı Enbiyâ ‘Aleyhi’s-selâm*” başlıklı manzume takip etmektedir. Şair, burada eseri neden ve nasıl yazdığından bahseder. Buna göre Hindî, kitabının sekiz bin beyitten meydana geldiğini ve maksadının nasihat olduğunu belirtmektedir:

Sekiz biñ beyt ile yazdım kitâbum

Naşîhat idi yârâna ḥitâbum

21b

Sebeb-i te'lif bölümünden şairin eseri yazdığına 68 yaşında olduğunu öğrenmekteyiz:

Yitişdi çünkü altmış sekize yaş
Ecel yaşduğuna konulmadın baş 22a

Hindî; kıssaların aslında mensur olarak yazıldığını, kendisinin ise peygamber kıssalarını manzum olarak te'lif ettiğini söylemektedir:

Egerçi neşr ile olmuşdı kışşa
Faķire nazm üzre ire hişşe 22a

Sebeb-i te'lifden sonra Kısas-ı Enbiyâ, aşağıdaki ana başlıklarla devam etmektedir. Başlıkların yanında kıssaların varak numarası da verilmiştir:

Beyân-ı Levh ü Kalem (3b), Beyân-ı Halku'l-mâ' (3b), Beyân-ı Halku'l-arş (4a), Beyân-ı Kürsî (5a), Beyân-ı Buhûr-ı Heft (6a), Beyân-ı Zemîn-i Heft (6b), Beyân-ı Vehb ibni Münebbih Rağıya'llâhu 'Anh (7b), Beyân-ı Semâvât ve'l-Melâ'ike ve's-Şems ve'l-Kamer (8b), Şıfat-ı İsrâfîl 'Aleyhi's-selâm (9b), Vaşf-ı Melekü'l-mevt (9b), Beyân-ı Bâb-ı Cennet (11a), Vaşf-ı Cehennem (11b), Vaşf-ı Âdem Nebî 'Aleyhi's-selâm (14b), Şıfat-ı Hilķat-ı Havvâ Ana 'Aleyhi's-selâm (19a), Beyân-ı Tāvus (21b), Beyânü'l-Hayye (22a), Kışşa-ı Hârût u Mârût (27a), Beyân-ı Şuhuf (36b), Kışşa-ı İdrîs Nebî 'Aleyhi's-selâm (37b), Kışşa-ı Nüh 'Aleyhi's-selâm (39a), Kıssa-ı Hâm (48b), Kıssa-ı Ya'feş (49a), Kışşa-ı Sâm bin Nüh 'Aleyhi's-selâm (49a), Kışşa-ı Hüd 'Aleyhi's-selâm (49b), Kışşa-ı Şâlih Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (53b), Beyân-ı 'Alâmet-i Âzer (Hz. İbrâhim Kıssası) (68a), Kışşa-ı Lût Nebî 'Aleyhi's-selâm (95a), Kışşa-ı Ya'ķub Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (97b), Kışşa-ı Yūsuf Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (98a), Kışşa-ı Hazret-i Mūsâ 'Aleyhi's-selâm (103a), Kışşa-ı Yūsa' Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (200b), Kışşa-ı Şu'ayb Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (202a), Kışşa-ı Yūnus Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (203a), Kışşa-ı Eyyüb Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (206b), Kışşa-ı Hazret-i Dāvud Nebî 'Aleyhi's-selâm (210b), Kışşa-ı Süleymân Nebî 'Aleyhi's-selâm (220b), Kışşa-ı Zekerıyyâ Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (233b), Kışşa-ı Yahyâ Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (234b), Kışşa-ı İskender-i Zü'l-ķarneyn 'Aleyhi's-selâm (239a), Kışşa-ı Hazret-i Loķmân 'Aleyhi's-selâm (245b), Kışşa-ı Hazret-i Hıır ü İlyâs 'Aleyhi's-selâm (247b), Kışşa-ı Aşhâbu'l-Kehf (250a), Kışşa-ı Üzeyir Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (252b), Kışşa-ı Dânyâl Peyğamber 'Aleyhi's-selâm (253b), Kışşa-ı 'İsî

Peygamber vü Meryem Ana ‘Aleyhimā’s-selām (255a), Kışsa-ı Resül-ı Ekrem Şalla’llāhu ‘Aleyhi ve-sellem Muḥammed Muṣṭafā Aḥmed u Maḥmūd Resül-ı Müctebā Maḥbūb-ı Ma’būd (263b), Medḥ-i Pādişāh-ı Zıllu’llāh (278b), Beyān-ı Vatan-ı Hindī Maḥmūd el-fakīr (279b), Münacāt-ı Hindī el-fakīr (280a), Beyān-ı Tārīḥ-i Kitāb (280b).

Hindî Mahmûd, yukarıdaki ana başlıklar arasında yer yer konuyla ilgili ayet ve hadislere de yer vererek aktardığı kıssaları doğrudan Kur’ân-ı Kerim’e ve hadîs-i şeriflere bağlamaktadır. Şair, ayrıca bu başlıklar altında peygamberlerle ilgili olarak farklı bir hikâyeye geçtiğinde yeniden başlık yazarak o peygambere ait hangi kıssayı anlatacağını da belirtmektedir. Örneğin şair; Hz. Âdem kıssasından bahsederken alt başlıklarda yaratılışla ilgili ayetlere ve hadislere yer verdiği gibi Hz. Âdem’e isimlerin öğretilmesinden, Allah’a münacâtından, Hz. Havva ile evlenmesinden, cennetten kovulmasından, Ka’be’yi inşa etmesinden ve vefatından bahsederken ayrı başlıklar açmıştır.

Oldukça hacimli olan bu eserin kaynaklarına baktığımızda büyük ölçüde Kur’ân’dan mülhem olarak yazıldığı görülmektedir. Eserdeki birçok kıssa, ara başlıklar yoluyla konuyla ilgili ayetlere gönderme yapılmak suretiyle nazmedilmiştir. Yine metinden anlaşıldığı kadarıyla ikinci önemli kaynak hadîs-i şeriflerdir. Metinde kıssalarla ilgili hadislere de değinilmiştir.

Hindî, bu kaynakların dışında Vehb bin Münebbih, Ka’bu’l-Ahbâr ve Abdullah bin Abbas gibi İslam âlimlerinden de rivayetlere de yer vermiştir. Şairin bu âlimlerden alıntı yapması en azından daha önce kıssa-ı enbiyâ alanında yazılmış eserleri okuduğunu da göstermektedir.

Kıssa-ı Enbiyâ’yı ilginç kılan özelliklerden biri de şairin hayatı hakkında önemli bilgileri, eserinin sonunda manzum bir şekilde ifade etmiş olmasıdır. Bu manzume sayesinde şairin hayatıyla ilgili önemli bilgilere ulaştığımızı yukarıdaki incelememizde belirtmiştik.

Eserin sonunda kitabın yazıldığı tarih, bir manzumeyle bildirilmiştir. “*Beyān-ı Tārīḥ-i Kitāb*” başlıklı manzumede şair, eseri 980/1572 yılında altı ay içinde sekiz bin beyit olarak te’lif ettiğini ifade etmektedir:

Ṭoḡuz yüz daḥı seksān idi tārīḥ
Bu tārīḥde yazar nazmını rāsīḥ

Muḥarrem guresidür ibtidâsı
Evâḥir-i cümâzî'n intihâsı

Bu şeş-mâh içre sekiz biñdir ebyât
Güneşden ḳapdı Hindî bil ki zerrât 280b

Şair, eserin tamamlandığı tarihte Roma zindanlarında esaret altındadır. Hindî, bu manzumede eserin isminden de bahsetmektedir:

Şular kim ibtidâdan intihâya
Nazar ḳıla ḳaşas-ı enbiyâya 280b

Manzumenin altında ise 993/1585 yılı yazılıdır. Bu rakam, eserin istinsah tarihidir. Ayrıca son beytin her iki yanında *Mehemmed* ismi yazılıdır. Muhtemelen bu isim, müstensihe aittir.

2. Sergüzeşt-nâme-i Hindî Mahmûd

Hindî Mahmûd'un bir diğer eseri olan sergüzeşt-nâme, muhteva ve biçim özellikleri bakımından örneklerinden farklı bir eserdir.⁴⁵ Edirne Seli-miye Kütüphanesi Ahmet Badi Kitaplığı 2162 numarada kayıtlı bulunan sergüzeşt-nâme, 42 varaktan müteşekkildir. Şairin İnebahtı yenilgisi sonrası esir düşmesi ardından Roma ve Messina'da geçirdiği esaret yıllarını anlattığı eser, sondan eksiktir. Bu yüzdendir ki istinsah tarihi ve müstensihî hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Sergüzeşt-nâmede farklı nazım şekilleri ve aruz kalıpları kullanılmıştır.

Baş: Bismi'llâhi'l-melikü'l-müste'ân
Fetḫ ider bâbı bu miftâḫ-ı cihân

Sonu: Bendeñ olduğumuza 'izzetdür
Bulduğumuz burada bu 'unvân

⁴⁵ Divan edebiyatındaki manzum sergüzeşt-nâmeler hakkında Haluk Gökalp "*Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*" başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır. Hindî'nin sergüzeşt-nâmesi, adı geçen doktora tezinde bulunmamaktadır. Bu bakımdan sergüzeşt-nâme, ilk defa bizim tarafımızdan tanıtılmaktadır.

Edebiyatımızda az rastlanan bir tür olan sergüzeşt-nâme, Farsça “ser” ve “güzeşten” fiilinden oluşan birleşik bir kelimedir. Bu kelime lügatlarda “macera, serüven,⁴⁶ başa gelen, baştan geçen vak’a,⁴⁷ bir adamın başına gelip geçen ahvâl ve vuku’ât, hikâye, terceme-i hâl, mâcerâ⁴⁸” gibi anlamlara sahiptir. Edebî bir terim olarak ise “şairlerin başlarından geçen hâdiseleri ve bu hâdiselerden kaynaklanan duygu ve düşüncelerini-doğrudan ya da kurmaca unsurlarla zenginleştirerek- kendi dillerinden anlattıkları eserler”⁴⁹ şeklinde tanımlanabilir.

İncelememize konu olan sergüzeşt-nâme, tamamen gerçeklere dayalı bir vak’ayı anlatmaktadır. Bilindiği gibi sergüzeşt-nâmelerin bir kısmı şairlerin yaşamından esinlenmekle birlikte büyük ölçüde kurmaca unsurlar içermektedir. Bu yüzden gerçek yaşamla olan bağlantıları sadece eserin çerçevesini oluşturan hikâye ile sınırlı olan kurmaca sergüzeşt-nâmeler; mekân, zaman ve kişiler bakımından kısmen ya da tamamen hayal ürünü olabilmektedir.⁵⁰ Buna karşın sergüzeşt-nâmelerin bir kısmı ise şairlerin başından geçen hatıra türünde gerçek hikâyelere dayanmaktadır. Bazen şairin hayatının tamamını konu edinen bu tür eserler bazen de müellifin hayatının bir dönemini ya da bir olayı konu edinmektedir. İşte Hindî Mahmûd’un sergüzeşt-nâmesi, şairin, İnebahtı Deniz Savaşı sonrası Roma ve Messina şehirlerinde dört yıl esir olarak kaldığı sürede başından geçenleri tahkiyevî tarzda anlattığı gerçek olaylara dayanan bir eserdir. Eser, şairin zindan hayatını konu etmesi bakımından özellikle Fars edebiyatında yaygın bir tür olan şekvâiyye veya habsiyye türleriyle de örtüşmektedir.

“Ağırlığı ve dayanılmazlığından dolayı gizlenmesi mümkün olmayan, mutlaka bir şekilde ortaya çıkan ağır sıkıntı, üzüntü ve sırları ortaya atma” veya “bir haberi açığa çıkarma” anlamlarına gelen “bess” ile “şikâyet etme”, “inleme”, “feryad etme” anlamlarını ifade eden “şekvâ” kelimelerinden oluşan “bessu’ş-şekvâ” ya da diğer bir adıyla “zindânnâme” diye bilinen bu tür

⁴⁶ Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yay., İstanbul 2008, s. 816.

⁴⁷ Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâci*, Çağrı Yay., İstanbul 1995, s. 473.

⁴⁸ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yay., İstanbul 2004, s. 718.

⁴⁹ Haluk Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 2.

⁵⁰ Haluk Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, s. 3.

şiiirler şairin, çeşitli nedenlerle düştüğü hapishane köşelerinde kaleme almış olduğu dizelerden oluşmaktadır. *Bessu'ş-şekvâ*, Yakub Peygamber'in oğlu Yusuf'un başına gelen sıkıntılardan dolayı dile getirdiği ve “*İnnemâ eşkû bessî ve huznî ilallâh...*”⁵¹ ayetinde belirtilen şikayetini bildiren kelimelerden iktibas edilerek oluşturulmuş bir kavramdır. Bu tür şiiirler “*şekvâiyye*” yani şikayet şiiirleri olarak da adlandırılmaktadır. Bir edebî tür olan habsiyyeler ya da diğer adıyla zindânnâmeler, manzum ya da mensur olarak şairler/yazarlar tarafından hapiste ya da hapisten çıktıktan sonra kaleme alınan, söz konusu şahsiyetlerin hapiste yaşadıkları dönemleri yansıtan o günlerdeki hatıralarını dile getiren eserlerdir. Mes'ûd-ı Sa'd-i Selmân (öl. 515/1121), Nizâmî-i Arûzî (öl. 560/1164), Felekî-i Şîrvânî (öl. 549-51/1155-57), Hâkânî-i Şîrvânî (öl. 595/1199) gibi şairler, Fars edebiyatında habsiyye türünün önde gelen isimleridir.⁵²

Divan şiiirinde habsiyye veya zindannâme adıyla anılan bir tür bulunmamasına rağmen, sergüzeşt-nâmeler arasında sürgün ve esaret hayatını konu edinen eserlerde mevcuttur. Baf Kadısı Macuncuzâde Mustafa'nın *Sergüzeşt-i Esîrî-i Malta*, Şirvanlı Sevâdî'nin *Hâlnâme-i Sevâdî* gibi sergüzeşt-nâmelerde, esaret hayatının konu olarak işlendiğini görmekteyiz. Ayrıca Ahmet Paşa'nın *Kerem Kasidesi* ve Keçecizâde İzzet Molla'nın *Mihnet-Keşân*'ı doğrudan esareti konu edinmese de sürgün hadisesi sonucu yazıldıkları için bir anlamda habsiyye veya şekvâiyye türünde sayılabilirler.

Bu bilgilere dayanarak Hindî'nin yaklaşık olarak dört yıl süren zindan hayatını konu edinen eserini, aynı zamanda habsiyye türünde yazılmış bir sergüzeşt-nâme olarak düşünebiliriz.

Hindî, eserine “*Sergüzeşt-nâme-i Hindî Mahmûd*” adını koymuştur. Kırmızı mürekkeple yazılan bu başlığın üstünde “*Hüve'l-Fettâh*” ibaresi bulunmaktadır. Malum olduğu üzere eskiden mektup, arzuhâl, tezkere vb. kâğıtların üstünde *Hû* isminin bulunması bir gelenektir. Bir anlamda mektubun besmelesi sayılan *hüve* lafzına Allah'ın isimlerinden biri bitiştirilerek yazılırdı. Bundan maksat, muhataptan beklenenin yerine gelmesine yardımcı olmasıdır. Bu yüzden Allah'ın isimlerinden biri

⁵¹ “*Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah'a arz ederim...*” Yûsuf Sûresi, 12/86.

⁵² Nimet Yıldırım, “Fars Edebiyatında Habsiyye ve Şekvâiyye (1)”, *Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 2003, s. 20-22.

yazılırken, mektubun amacına uygun olmasına dikkat edilirdi. Mesela karşı taraftan bir ihsan veya hediye bekleyenler, *hüve'l-Kerîm* veya *hüve'l-Muhsin*; yardım isteyenler, *hüve'l-Mu'in*; hasta olup şifa bekleyenler *hüve's-Şâfi* gibi ibareler yazardı. Sefere çıkanlar veya gazada olanlar ise tıpkı şairimizin yaptığı gibi *hüve'l-Fettâh* lafzını yazarlardı.

Hindî'nin eserinde, Kıbrıs ve İnebahtı Seferleri'nin yanı sıra zindan hayatından bahsetmesi, bu lafzın kullanılmasını daha da anlamlı kılmaktadır. Ayrıca eserde geçen aşağıdaki beyit, *hüve'l-Fettâh* ifadesinin bu amaçla kullanıldığını göstermektedir:

Ḥazâ'in-i ma'ârif feth olunur
Hüve'l-fettâh ismi ola 'unvân 7b

Sergüzeştname, münâcât tarzında bir kasideyle başlamaktadır. Münâcâtın ardından “*Beyt*” başlığı altında bir manzume gelir ki şair, eserinde hemen hemen her manzumeden sonra bir beyitle, anlattığı konuyu bir anlamda özetleme yoluna gitmektedir. Bu yöntem, şairin bir üslup özelliği olarak nitelendirilebilir.

Münâcâttan sonra Hz. Peygamber, dört halife, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve sahâbe hakkında yazılmış manzumeler gelmektedir. Osmanlı padişahlarının övüldüğü bir kasidenin ardından II. Selim'in tahta çıkışına atfen yazılmış bir cülûsiyye ve tarih manzumesi bulunmaktadır.

Hindî, daha sonra Kıbrıs'ın fethiyle ilgili tarih ve kaside yazmıştır. Bunlardan sonra ise eserin sebab-i te'lif bölümü gelmektedir. Kaside nazım şekliyle söylenen “*Vasf-ı Bâ'îs-i Nazm*” başlıklı bölümde şair:

Beyân ola cihânda ser-güzeştim
Bu hâlden hişşe ala nice insân 7b

demek suretiyle eserini, başından geçenleri anlatmak ve bu suretle insanların ders almasını sağlamak amacıyla yazdığını söylemektedir. Ayrıca sebab-i te'lif bölümünün ardından gelen manzumede şair, muhtemelen tezkireleri kastederek hiçbir yerde adının geçmediğini çünkü uzun süre zindanlarda kaldığını ifade etmektedir. Bu eseri de zindan hayatının sıkıntıları ve belaları içinde duygularını ifade etmek için yazdığını da belirtmektedir:

Lûgatda vü kitâbda nesnemiz yok
Varaḫ-nîst ü kaçan bulına dîvân

Esîr ü miḫnet ü derd ü belâda
Nehâr [u] leyl mesken idi zindân

Ḳoca dilde ne bulındıysa mevcûd
Ḥaḫîrâne zuhûra geldi el'ân 7b-8a

Sebeb-i te'liften sonra dönemin padişahı II. Selim hakkında yazılmış bir övgü manzumesi gelmektedir. Aynı zamanda şairin hayatıyla ilgili önemli bilgilerin yer aldığı bu manzumeden daha önce bahsetmiştik. Hindî, bu kasidede uzun yıllar Şehzâde Selim'e müteferrikalık yaptığını, mahlasının onun tarafından değiştirildiğini, elçilik vazifesi ile İran'a gittiğini, bu arada hac farızasını yerine getirdiğini ve Kıbrıs seferine katıldığını anlatmaktadır.

Şair, Kıbrıs seferine katılması sebebiyle Osmanlı donanmasının özelliklerini anlattığı bir kasideyle esere devam eder. Hindî, bu manzuzemede sefere kendisiyle birlikte bütün müteferrikaların katıldığını, Ali Paşa komutasındaki ordunun Girit adasındaki kaleleri aldığını ifade eder. Fakat bu sefer esnasında ordunun yıprandığını, hastalıklardan dolayı birçok kişinin öldüğünü de belirtir. Bu arada Don Juan komutasındaki Hristiyan donanmasının da İnebahtı civarında olduğu şeklinde duyular alınmaktadır:

Rûz-ı ḫâsım daḫı gelüp irdi
Gitdi 'asker dağıldı bî-pâyân
Ḥastelikden zebûn oldu 'asker⁵³
Ḥasret ile nicesi virdi cân
Oturup İnebahtı'da 'asker
Gözedürler ne lu'b ider devrân
İstimâ' olındı ki 'asker ile⁵⁴
Geldi donanma-i Hıristiyân

⁵³ Bu mısradaki vezin bozuk.

⁵⁴ Bu mısradaki vezin bozuk.

Çünki taḥkîke irdi bu aḥbâr
Ḥüsn-i tedbîre geldiler a'yân

Söyledi cümlesine ḳapudân
Ol 'Alî'dür sîret-i ḳaplan⁵⁵

Didi serdârıdur ol Efrencün
Nesl-i şâhî vü ismi Ṭon-cîvân 10b

Bu manzumenin ardından gelen “*Vaşf-ı Âlât-ı Harb*” başlıklı kaside, ilginç muhtevasıyla dikkat çekmektedir. 6 beyitlik manzumede İnebahtı Savaşı'nda kullanılan savaş aletlerinden bahsedilmiştir. Buna göre İnebahtı'da; ok, yay, mızrak, kılıç, tüfek, top gibi harp silahları kullanılmıştır.

Sergüzeştname, İnebahtı Savaşı'nın anlatıldığı 26 beyitlik bir kasideyle devam etmektedir. Hindî; savaşın çok şiddetli geçtiğini öyle ki yer ve göğün bu yüzden titrediğini, atılan okların çokluğundan kalkanların kirpiye döndüğünü, mermilerin sinelerde yaralar açtığını, bazı levendlerin denize düşüp boğulduğunu, savaşın sonunda Ali Paşa'nın şehit olduğunu ve kendisiyle beraber birçok kişinin esir düştüğünü anlattıktan sonra bu yenilgiye bir tarih düşer:

Esîr olduk tutulduk emr-i Ḥaḳla
Ḥıristiyân kimi de ider efgân

...

On toḳuzı cemâziye'l-evvel
Rûz-ı yek-şenbe idi ḳapudân

Dîn yolında fedâ-yı cân itdi
Rûḫı için du'â oḳı yârân

Sene idi toḳuz yüz ü yetmiş
Zamm-ı toḳuz eyle bilür 'irfân 11b/12a

979/1571

⁵⁵ Bu mısradaki vezin bozuk.

Şairin asıl hikâyesi bu manzumeden sonra başlar. Hindî, esir düşmüştür. Esirlerin kıyafetleri zorla çıkartılmış, ayaklarına da zincir vurulmuştur. Bu kadar cefa yetmiyormuş gibi ayrıca Hristiyan askerleri devamlı olarak esirleri dövmektedir. Bu zulüm tam kırk gün boyunca devam etmiştir:

Şoydılar her gemi de maḥbûsı
Atdılar cümle-i olar ‘uryân

Urdılar pâyımuza zencîri
İşimüz oldu zâr ile efgân

Kimi deper kimi gelüp urur
Kimi efşân iderdi fâhişân

Erba’în güne dek bu hicrânı
Çekdi ol ‘asker ile ol mîrân

12a/12b

Fakat Messina’da ilginç bir olay gerçekleşir. Don Juan, umulmadık bir şekilde Müslüman esirlere kıyafet ve yemek verilmesini emreder. Ayrıca hastaların da tedavi edilmesini ister:

Ḳalbine luṭfuñ eyledüñ ilhâm
Emr idüp ḳullarına Don-civân

Ol esîrim olan müselmânı
Ṭon u gömlek virüñ cuḳa ḳaftân

Ġayrı yirde belâ çekilmişdi
Messina⁵⁶ da oldu bu iḥsân⁵⁷

...
Ḥastalara tavuḳ ḳızıl üzüm
Bile tuffâḥ u finduḳ u rümmân

Ḥasta tavuḳ yiyüp şaḡı baḳup
Nef’î olmadı anlara çendân

⁵⁶ İnebahtı sonrası Haçlı Donanmasının demirlediği İtalyada bir liman. Manzumeden Müslüman esirlerin buraya getirildiği anlaşılıyor.

⁵⁷ Bu mısradaki vezin bozuk.

Va'desi yitmek ile fevt oldu
Mesken oldu olara dâr-ı cinân

Hastalara virüp tabîb şerbet
Mîl belâsın çekerdi mecrûhân 12b/13a

Şair, bu manzumeden sonra Messina zindanlarında esir kaldığı sürede yaşadıklarını anlatır. Zindanda iken bazı esir arkadaşlarının onlara katıldığını söyler. Bu arada Messina'da gördüklerini tasvir eder. Daha önce Arap ve Acem illerini gezdiğini söyleyen şair, Firengistan halkının pis ve hilekâr olduğundan, sokaklarında fahişelerin gezdiğinden ve zillet içinde yaşayan birçok insan gördüğünden bahseder (Sergüzeştname, 14a/14b).

Hindî, zindan hayatını anlatırken kutsal gecelerden ve bayramlardan da bahsetmeyi unutmaz. Örneğin sergüzeştname ilk olarak Berat Gecesi'ni konu alan bir kaside yer almaktadır. Şair, eserin geriye kalan bölümlerinde yer yer Kadir Gecesi, Ramazan, Kurban Bayramı vb. kutsal geceler ve bayramlar için de benzer manzumeler söylemiştir.

Sergüzeştname anlatılan ilginç olaylardan biri de Anadolu'dan esirlere gönderilen mektuplarla ilgilidir. Zindandaki Müslüman esirleri şaşır-tan bu durum aynı zamanda onları oldukça duygulandırır. Bunun üzerine şair, bir elifnâme yazar. Bilindiği gibi elifnâme, mısra veya beyitlerin ilk harfleri alt alta getirildiğinde elif harfinden yâ'ya ya da yâ'dan elif'e alfabetik bir biçimde sıralanan, (bazen p ve ç harflerinin de bulunduğu) çoklukla aruzun *Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün* kalıbıyla veya 11'li hece ölçüsüyle nazmedilen gazel, kaside, muhammes gibi farklı nazım şekilleriyle yazılabilen daha çok dinî ve didaktik konulu olmakla birlikte her türde örnekleri görülen şiirlerdir.⁵⁸ Türk edebiyatında Âşık Paşa (öl. 1333), Nihânî (öl. 1519), Gazâlî (öl. 1535), Mihrî Hâtun (öl. 1566), Muhibbî (öl. 1566), Bosnalı Tâlib (öl. 1675), Bursalı Feyzî (öl. 1771), Ahmed Sûzî (öl. 1830) gibi birçok şairin elifnâmesi bulunmaktadır.

Hindî'nin elifnâmeyi yazma sebebi de oldukça ilginçtir. Zindana gelen mektuplardaki harfler, şaire bir yârân gibi görünmüş ve Hindî, bu

⁵⁸ Nihat Öztoprak, "Bursalı Feyzî Efendi'nin Elifnameleri" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 35, 2006, s. 136.

harflerden ilham alarak bir elifnâme yazmıştır. Şairin elifnâmesini ilginç kılan bazı özellikler de mevcuttur. Hindî, her beyitte harfleri konuşturmak suretiyle zindanda çektiği sıkıntılarla ilgi kurmuştur. Ayrıca yine her beyitte adı geçen harfle başlayan anahtar kelimeler kullanmıştır. Örneğin *elif-İlâhî, be-belâ, şe-şâbit, cim-cidd...* gibi. Yalnız şunu belirtmeliyiz ki sergüzeştânâmede çok sık gördüğümüz vezin bozukluklarına elifnâmede de rastlanılmaktadır. Bu ilginç elifnâmenin metnini aşağıda veriyoruz:

Fe ‘i lâ tün / Me fâ ‘i lün / Fe ‘i lün
Elif eydür *İlâhî* yâ Rabbî
 Dertlü dillere eylegil dermân

Be didi ki *belâ*ya şabr eyleñ
 Şabr ile yine bulasuz ‘unvân

Te didi *tâ* erlige yazıldı⁵⁹
 Görmek anı size ola âsân
Şe didi *şâbit* ol şadâkatde
 Diye şadık senüñ içün aqrân

Cim didi *cidd* idüñ ‘ibâdetde
 Birini yüz biñe çuta Yezdân

Ha didi *hâl* diliyle esrâr
 Cümle ‘âlem bu sırdadur hayrân

Hı didi *hayr* ola şakki anuñ
 Bu cefâ mükâfatın ide Raḥmân⁶⁰

Dâl didi *devletüñ* günü doğdı
 İtdi tedbîr sizüñ içün erkân

Zâl didi müdâm *zıkr* idüñ *Haḫḫ*’a⁶¹
 Buldı tevḫîd ile vuşûl ‘irfân

⁵⁹ Bu mısradaki vezin bozuk.

⁶⁰ Bu mısradaki vezin bozuk.

⁶¹ Bu mısradaki vezin bozuk.

Ra didi ki *rūšen* ola çeşmüñüz
Göre sizi cemāl-i müştākān

Ze didi *zār* idüben āh itmek
Rāh açıldı sizüñdür meydān⁶²

Sin didi *seyr* idüñ yaķın vaķtde
Size bende ola ķamu gebrān⁶³

Şın didi *şād* oluñ Hudā haķķı
Feth-i bāb eyledi ganī Sübhān

Şad didi *şoñı* eylüge irişe
Emr-i Haķ ile buña tıtma gümān

Đat didi *žāyi*‘ olmadı aşlā
Cümle eşķāl-ı hıfz ider Mennān

Tı didi *tayy* idüñ mekān bilüñüz
Luţf-ı Haķ’la buña olur imkān

Zı didi *zāhir* ola āşarı
İde ihlāş ile du‘ā yārān

‘Ayn eydür *‘ālemüñ* işāretini
Ağzın açup aña baķar insān

Ġayn dir ki *Ġnāya* bā‘ışdür
Kim ki az çoĝa eyleye şükrān

Fe didi kim *ferah* oluñ dā’im
Gitdi ĝam şād ola demi vīrān

Ķaf didi *ķorķ*mañuz necāt irdi
Biz de didük şehādet eyledi cān

*Ke*f didi *kāfirüñ* helākligidür
‘Asker-i dīn tiĝ eyledi ‘uryān

⁶² Bu mısradā vezin bozuk.

⁶³ Bu mısradā vezin bozuk.

Lam didi *lutf* idüp *Ḥudā-yı Kerīm*
Sizi azād kı lup kı lur şādān

Mim didi *mār u mūr* kadar ‘asker
Ehl-i küfrün ilin ider tālān

Nun didi ...⁶⁴ kı rar kâfir
Siyāvüşdur kı ran ol mîr-i mîrān

Vav didi *var* oluñ cihān içre
Ġazā seyfi ile kı rıla gebrān

He didi *her* günüñ ola biñ yıl⁶⁵
Size şimden-girü yüz duta devrān

Lām-elif didi *lā* dimez hergiz
Sizüñ maşşüdiñuz için o sulţān

Ye didi siz ki *yār-ı şādıksız*
Size envā‘-ı ‘izzet eyleye erkān⁶⁶

16a/17a

Sergüzeştñâmenin ilerleyen bölümlerinde şair; zindanda başından geçenleri ve yaşadığı sıkıntıları anlatır. Bu arada özellikle Roma’ya götürüldükten sonra gözlemlediği bazı olaylardan bahseder. Eserde özellikle Roma, Roma’daki halk ve günlük yaşam ile Papa’nın katılımıyla yapılan San Pietro ayininin anlatıldığı bölümler, Müslüman bir şairin bakış açısıyla Hristiyan dünyasının değerlendirilişini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu manzumelerde şairin, Hristiyanların yaptığı birçok ayini garip karşıladığını ve küfür olarak nitelendirdiğini görmekteyiz. Hindî’nin özellikle San Pietro ayinini anlattığı bölümler, onun Hristiyan dünyasına dair düşüncelerini de sergilemektedir. Kabul edilmelidir ki böyle bir muhtevaya sahip manzumeye, edebiyatımızda pek rastlanılmamaktadır. Bu yüzden şairin ayinle ilgili gözlemlerine yer verdiği kasidenin metnini vermek istiyoruz:

⁶⁴ Bu kelime okunamamıştır.

⁶⁵ Bu mısradaki vezin bozuk.

⁶⁶ Bu mısradaki vezin bozuk.

Roma şehri kim oldur dār-ı küffār
Bu maḥbūs yār ile olındı seyrān

Ḍalālet ehlinüñ bed-nāmı oldı
Alur muḥdeş kitābın ele ruhbān

Ki her sāl içre bir gün mātemiđür
Dögüne şol günāh-kār bula ğufrān

O ḥāşā dīn ki Tañrı'muzdur 'İsī
O kim қatl oldı çārmīḥ ile 'uryān

Gererler gergüye bir şüret anlar
Ki dirler bu durur 'İsī-i Yezdān

Nice zālīm ḍalālet ehlidür gör
Ki Ḥallāḳ'a iderler bunca bühtān

Gererler elleri ile ol itler
O şüretten iderler Ḥaḳḳ'a 'işyān

O fāsıd zu'mını dir bir kez oldı
İder kendüleri her sāl her ān

Şeb içre cem' olurlar ol ḥanāzīr
Ki gergi gezdürüpdür budur edyān

Yaḳupdur mūm on biñden ziyāde
Arar düzah yolın mūm ile gebrān

Ki her mūm bir filoridür bahāsı
Olur dīnār on biñ ile iz'ān

Birez ḳayışlara kebkeb ḳaḳarlar
Dögünürler dutar gövdelerin ḳan

Ki dirler mu'terif olduḳ günāha
Günāh 'afvına dermān buldı ruhbān

Ġāzab ḳılmış bulara Ḥayy-ı Ḳādir
Ḍalāletde ḳomış anları Sübhān

Cehennemde mü'ebbed ola anlar

Yiyeler her zamān zaḳḳum u ḳaṭrān

22a

Hindî; hapisteki yıllarında boş durmamış, devamlı olarak çevresinde gözlemediği her olayı beyitlere aktarmıştır. Öyle ki şair, zindanda iken ismini zikretmese bile 1572'de ölen V. Pius için bir tarih manzumesi yazmıştır. Manzumeden ölen papaya tahnit işleminin yaptığı anlaşılmalıdır:

Olur zi'l-ḥiccenin on sekizi çün
O günde fevt olur ol kelb-i nādān

...

Yararlar ḳarnını içi dökülür
Ṭoñuz çaldı şanasın kelb ol ān

Leşi yatur anuñ üç gice üç gün
Gürühıyla gelür görmege gebrān

Gelür küffār bulur tenhā papayı
Yolarlar şaḳalını bir bir inan

...

Getürür meyyitin ortaya anlar
Ki defn ide o dem eyledi 'uryān

Giyürür arḳasına ṭon u gömlek
Beyāz ḳorlar daḫı üstine ḳaftān

Daḳarlar barmāğına ḫātem-i zer
Ki dirler bu durur āyin ü edyān

İderler hāc-ı zerden bile zencīr
Elin gögsinde bend itmiş o ruhbān

Daḫı pāyını zerle bend iderler
Odur 'ālemde pā-bend-i ḫamāḳān

Aña ḳurşun ile tābūt iderler
Daḫı üstine ṭaḫta didi Yunān

O dem tábüt içine qodılar anı
 Şarābla dahı qodılar birez nān
 ...
 Kemerlerüñ birine qorlar anı
 İki mermerde qorlar oldı pinhān

Kemerden tábüt üsti kıldı hālī
 Papanuñ şekl-i naqş olındı ol ān

Aşarlar qandīl üstine bil anı
 Gice gündüz yanar anda o ruhbān

27b/28b

Şair, papanın cenaze töreniyle ilgili ayrıntılı bilgi verdikten sonra ölümüne de tarih düşürmüştür:

Anlara işāret ola ma'nā da bu tārīh
 Gör ol papa ki cehenneme kim nice atdı cān⁶⁷ 28b

979/1572

Şairin; papanın ölümü, mumyalanması ve aşağıda bahsi geçecek olan yeni papanın seçilmesiyle ilgili ayin ve törenleri canlı bir şekilde tasvir etmesi, bütün bu hadiselerle tanıklık ettiğini göstermektedir. Müellifin üslubundan ve olayları tahkiye tarzından bahsi geçen olayları izlemesine ve bunları nazma aktarmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Şair, bu konuda eserinde herhangi bir ipucu vermese de olayları anlatırken çoğunlukla gözleme dayalı tasvirleri kullanması ve gördüklerini ilk ağızdan aktarmış olması, bizde bu kanaatin oluşmasına sebep olmuştur.

Hindî, yeni papanın seçilmesinden bahsettiği gibi Hz. İsa'nın ashabından olan San Pietro'nun yaptırdığına inanılan kiliseyle ilgili gözlemlerine de yer vermiştir:

Fevt olan papanuñ yirine birin
 İhtiyār itdiler bugün gebrān

Rüz-ı se-şenbih idi vaqt-i 'aşr
 Şadra geçdi o demde pīr-i muğān

30a

...

⁶⁷ Tarih beytindeki her iki mısradada da vezin bozuk.

Ƙadîmden nâmı imiş Santu Betro⁶⁸
O Petro vaƙf idüp geçmiş çok ezmân

Dinilür Betro-yı aşhâb-ı ‘İsî
Binâ âşâr ƙalmış ancak 31a

Yeni papanın göreve gelmesinin ardından yapılan bir töreni anlatan Hindî, bugün bile Vatikan’da hâlâ geçerli olan uygulamalardan bahsetmektedir. Örneğin; papalığı korumakla görevli olan askerlerin kırmızı renkte elbise giymeleri, papanın başına takmış olduğu kırmızı şapka ile üzerindeki beyaz cüppesi ve kırmızı kaftan giymiş kardinaller sergüzeştñâmede anlatılmaktadır:

Yedek ardınca yüz sekiz neferdür
Ƙızıl cuƙa geyer huddâm [u] a’yân

Olar ardınca gelen papa idi
Geyer kırmızı şıƙma kemha ƙaftan

Zeriyle hac degmiş yaƙasına
Şolaƙ etekliğı ƙuşanmış ol ân

Başında şabƙası kızıl ƙadîfe
Eteklik aƙ bayrâmîden inan⁶⁹

...

Olaruñ ‘aƙabince ƙarnallar⁷⁰
Ki kırƙ kimse durur bir hâlde aƙrân

Olardan ola gelmişdür papalar
Ƙızıl muhayyer idi cümle ƙaftan 31b

Şair, bu ayinin ardından Müslüman esirlerin papanın emriyle Messina’dan Roma’daki hapishaneye götürüldüğünü söyler. Manzumeden

⁶⁸ Metinde kastedilen bugün Hristiyanlığın en büyük kilisesi sayılan San Pietro Kilisesi’dir. Bu kilise sadece Hristiyanlar için değil aynı zamanda Türkler için de önem taşımaktadır. Çünkü bazı rivayetlere Kızılelma’nın, kilisenin 132 metre yüksekliğindeki kubbesinin hemen altında bulunan altın top olduğu ileri sürülmüştür.

⁶⁹ Bu mısradaki vezin bozuk.

⁷⁰ Karnal kelimesinden kasıt muhtemelen kardinal olmalıdır. Ayrıca bu mısradaki vezin bozuktur.

anladığımız kadarıyla şairin Messina'daki esaret hayatı yetmiş yedi gün sürmüştür. Hindî ve arkadaşları, Ramazan Bayramı'nda gemiye bindirilerek uzun bir seyahat sonucu Roma'ya varırlar. Şair, şevvâlin yirmi dördünde Roma'ya vardıklarını söyler (40a). Roma'ya vardıklarında bir saraya götürülerek mükellef bir sofrada ağırlandıklarından bahseder (41a).

Hindî, sarayla ilgili gözlemlerini aktardıktan sonra esareti konu olan bir gazel söylemiştir. Bu gazelin ardından şair, yine sarayla ilgili gözlemlerini anlatmaya devam etmiştir. Fakat başta da ifade ettiğimiz gibi sergüzeştânâmenin bundan sonraki bölümleri eksiktir.

Eser bu hâliyle toplam 42 varaktır. Sergüzeştânâmedeki manzumelerin geneline baktığımızda şairin cülûsiyye, elifnâme, esbiyye, pendnâme, şükürnâme gibi edebî türlere yer verdiğini görmekteyiz. Hindî, önemli olaylarla ilgili olarak yer yer tarih manzumeleri de söylemiştir.

Müellif; sergüzeştânâmede monotonluğu gidermek, anlatıma heyecan ve zenginlik kazandırmak amacıyla kaside, gazel, beyt, nazım gibi farklı nazım şekillerine yer vermiştir. Sergüzeştânâmede akıcılığı sağlayan unsurlardan biri de farklı aruz kalıplarının kullanılmış olmasıdır. Aruzun *Fe'îlâtün/Mefâ'îlün/Fe'îlün* ve *Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Fe'îlün* kalıplarını kullanan şair, bir anlamda tekdüzeliğin de önüne geçmiştir. Buna karşın şairin aruz veznini başarıyla kullandığını söylemek mümkün değildir. Özellikle sergüzeştânâmede birçok vezin hatasına rastladığımızı söylemeliyiz.

S o n u ç

Bugün kütüphanelerde adını bile bilmediğimiz birçok şair ve bu şairlere ait eserler bulunmaktadır. Bunlardan biri olan ve hayatı hakkındaki önemli bilgilere, eserleri vasıtasıyla ulaştığımız Hindî Mahmûd, XVI. asırda yaşamış bir şairdir.

Eserlerindeki beyanına göre Hindî Mahmûd; II. Selim döneminde elçilik, divan kâtipliği ve müteferrikalık yaptığını söylemektedir. Ayrıca şairin tespitlerimize göre iki de eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri manzum kısas-ı enbiyâ, diğeri ise Roma ve Messina'daki esaret yıllarını anlattığı sergüzeştânâmesidir.

Buna karşın Hindî Mahmûd'un yaşadığı dönemde ve ilerleyen asırlardaki kaynaklarda; adından, mahlasından veya eserlerinden bahsedil-

memesi ilgi çekicidir. Fakat şairin eserlerinde hayatıyla ilgili önemli bilgilere yer verdiği gibi bir de sergüzeştname yazmış olması, Afyonkarahisar'ın yetiştirmiş olduğu bu önemli şairi, ilim âlemine tanıtmamıza vesile olmuştur.

“SERGÜZEŞT WHICH BELONGS TO A POET LIVED IN THE 16th CENTURY:
HINDİ MAHMUD AND HIS WORKS”

Abstract

Today, at domestic and foreign libraries, it is a fact that there are hundreds of poets whose names and works aren't known. Each of these poets wrote works that contain very rich materials in the way of our culture and literature. One of these is the poet Hindî Mahmûd that lived at XVI and wrote two important works.

Hindî Mahmûd whose name isn't come across very much at the tezkire and biographical books is a strange man. It is understood from his works. We can reach the important information about the poet from his two works which are determined. One of these works is Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ which is in the England National Library, and the other is Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd which is in the Selimiye Library at Edirne.

Two works which belong to poet have interesting peculiarity. Especially poet's sergüzeştname which tells İnebahtı Sea Battle and his captivity years after battle attracts attention in terms of both substance and shape features. The poet told his four years in prison at Rome and Messina in this book. Besides, in his work, observations belonging to the Christian world were portrayed. Especially, life in the Rome, San Pietro sacrament and the observations about the Cristian clergies od that period present an interesting feature. The adventure book which composes of 42 leaf separated counterparts in terms of poetic forms and what it includes. The other work of the poet Kitâbu Kısas-ı Enbiyâ was replicated as a verse in 1585. This work that composed of 280 leaf is one of the important examples of its type the content of work based on important sources of the history of Islam, particularly on the verses and the hadiths.

Keywords

Hindî Mahmûd, kısas-ı enbiyâ, sergüzeşt, sergüzeştname.

YURT DIŞI EĞİTİM VE TÜRK ROMANINA AKSI

*Selahattin ÇİTÇİ**

ÖZET

Tahsil için yurt dışına öğrenci gönderilmesi 19. yüzyılın başlarından itibaren bir batılılaşma projesi olarak ele alınmış; çeşitli devlet kurumları lisans, ihtisas ve staj için her yıl sınavla yurt dışına öğrenci göndermişlerdir. Türk modernleşmesinin ve Türk eğitim tarihinin en temel meselelerinden biri olan yurt dışı eğitimi; roman, hikâye, hatıra ve mektup gibi edebî türlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Edebî türler içinde bu konuyu en ayrıntılı şekilde ele alan tür, hiç şüphesiz, hatıralar ve romanlardır. Türk modernleşmesinin en önemli göstergelerinden biri olan Türk romanında, yurt dışında eğitim yapan kahramanlara büyük bir yer ayrılmıştır. Modern batılı hayatı yerinde öğrenen bu kahramanlar, Avrupa ve Amerika'da tahsil sırasında edindikleri yeni fikirleri, bilgi, beceri, kültür ve ahlakları kendi ülkelerine taşımış ve Türk modernleşmesinde avangard bir rol üstlenmişlerdir. Türk edebiyatında yurt dışı eğitimi ele alan bir hayli roman mevcuttur. Başlangıçtan günümüze bütün romanlardaki yurt dışı eğitimini tüm ayrıntılarıyla incelemek çok geniş bir araştırmayı gerektirmekte ve ancak tez çapında bir çalışmayla ortaya konulabilmektedir. Bu nedenle bu makalenin ilk bölümünde yurt dışı eğitimin tarihi arkaplanı anlatılacak, ikinci bölümünde ise okuyup inceleme fırsatı bulabildiğimiz romanlarda, hangi kahramanların nerede hangi tahsili gördüklerinden kısaca bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler

Yurtdışı Eğitim, Türk Romanı, Yazar, Avrupa ve Amerika.

A. Tanzimat'tan Günümüze Yurt Dışı Eğitimi

Yurt dışına öğrenci gönderilmesi Tanzimat'tan itibaren bir batılılaşma ve modernleşme projesi olarak ele alınmıştır. Tanzimat'la birlikte yüzünü batıya dönen ve medeniyet dairesini değiştiren Türk aydını, ilim, teknik, sanatla birlikte hemen hemen bütün kıymet hükümlerini batıdan almaya başlar. Batılılaşmanın en kestirme yolu batıyı yakından tanımak, onun içinde bulunup orada tahsil yapmakla mümkündür. Osmanlı Dev-

* Dr., Ukrayna Harkov G. S. Skovorada Harkov Millî Pedagoji Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Doğu Dilleri Bölümü, selahattincitci@gmail.com

leti'nin gerilemesi ve batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla birlikte ilk defa 19. yüzyılda tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanır. Avrupa'ya giden ilk öğrenci, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından 1815 yılında İtalya'ya matbaacılık tahsiline gönderilen Nicola Massâbiki'dir. Mehmet Ali Paşa'nın 1818'de Fransa'ya gönderdiği Osman Nuredin ise Paris'te Fransızca, İngilizce ve matematik tahsili yaptıktan sonra Kahire'ye döner ve önemli vazifelerde bulunur. Mehmet Ali Paşa, 1826'da kırk dört öğrenciyi daha Paris'e gönderir.¹ Öğrenci kafilesiyle birlikte din görevlisi olarak Fransa'ya gönderilen Ezherli Rıfâ'a Râfi et-Tahtavî ise daha sonra Mısır modernleşmesinde öncü bir rol oynayacaktır.²

II.Mahmut döneminde, Mekteb-i Harbiye-i Şahane ve diğer askerî okullara yetenekli, bilgili uzman hocalar yetiştirmek, Tophane-i Amire'de ve ona bağlı baruthane, fişekhane, dökümhane gibi askerî fabrikalara teknik bilgi sahibi mühendis subay yetiştirmek maksadıyla ilk defa 1829-1830 yıllarında Londra, Paris ve Viyana gibi Avrupa'nın çeşitli şehirlerine öğrenciler gönderilir. 1834'ten itibaren Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin sayısı artar.³ 1835'te Mühendishanenin ilk Türk öğrencilerinden Ferit İbrahim Paşa ve Tevfik Paşa askerî alanda resim eğitimi, saray nakkaşı Vehip Abdullah ve Hüsnü Yusuf ise sadece resim eğitimi almak için Avrupa'ya gönderilir.⁴ Avrupa'ya giden ilk öğrencilerin hemen hepsi askerî

¹ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, TTK Basımevi, Ankara 2004, s. 2-5.

² Fransa'ya giden öğrencilere imamlık yapması ve dinî irşadta bulunması için Paris'e gönderilen Rıfaa et Tahtavî, burada Batı medeniyetine, modern bilim ve teknolojiye ilgi duyar, Fransızca öğrenir ve Fransız kültürünü yakından tanır. Tahtavî, Mısır'a döndükten sonra Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan Medresetü'l Elsün'ün (Dil Okulu) başına getirilir, pek çok Batılı eserin Arapça ve Türkçe'ye çevrilmesine vesile olur. Fransız İhtilali'nden ve Aydınlanma düşünürlerinden etkilenen Tahtavî'nin, Paris'ten döndükten sonra yazdığı *Tahlîsü'l İbrîz Fî Telhisi Bâriz* (Altının Arıtılması ya da Paris Üzerine Kısa Düşünceler) adlı Paris hatıraları ve Fransızca'dan yaptığı tercüme Mısır aydınlarının dikkatini Batıya yöneltir. Eserlerinde Batı modelinin Mısır'da uygulanabileceğini söyleyen Tahtavî, Mehmet Ali Paşa'nın yenilik hareketlerinde teşvik edici bir rol oynar. Recep Şentürk, *İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İz yay., İstanbul 1996, s. 218-219.

³ Adnan Şişman, ag.e., s. 7; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji yay., İstanbul 1994, s. 133.

⁴ Fethiye Erbay & Mutlu Erbay, *Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Atatürk'ün Sanat Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 2006, s. 21.

eğitim alırlar ve yurda döndüklerinde önemli devlet görevlerinde bulunurlar.

Abdülmecid döneminde askerî öğrencilerle birlikte “her sene dairelerde zekâları, kabiliyetleri ve çalışkanlıkları ile dikkati çeken genç memurlar” da tahsil için Avrupa’ya gönderilir.⁵ Bu dönemde öğrencilerin özellikle Paris’e gönderilmesinde; Osmanlı Devleti’nin tarih boyunca en az savaştığı milletin Fransızlar olması, iki devlet arasında kapitülasyonlardan dolayı Kanûnî Sultan Süleyman zamanından beri yakın ilişkilerin bulunması, Fransa’nın medeniyet merkezi olarak algılanması, Tanzimat Paşalarının genellikle Fransa’da tahsil yapmış olması, Abdülmecid’in çok iyi Fransızca bilmesi, büyükannesi Nakş-ı Dil Sultan’ın Fransız asıllı olması ve Fransızcanın Avrupa’nın en ağırlıklı kültür ve diplomasi dili olması gibi sebepler etkili olur.⁶

Tanzimat döneminde her din ve mezhepten öğrencinin tahsil için Avrupa’ya gönderildiği görülür. 1860’tan sonra askerlikle birlikte mühendislik, tıp ve güzel sanatlar eğitimi almak ya da staj yapmak için de Avrupa’ya öğrenci gönderilir.⁷ Tanzimat döneminde Avrupa’ya askerlik eğitimi ve üniversite tahsilinin dışında torna, döküm, süsleme sanatı, gravür, modelcilik, demircilik, marangozluk, saraçlık ve terzilik gibi sanat dallarında çıraklar da gönderilir.⁸ Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin sayısının artması üzerine Türk öğrenciler için önce Paris’te Mekteb-i Osmanî (Ecole Ottomane) kurulur.⁹ Bunu daha sonra 1869’da yurt dışındaki

⁵ Ziyad Ebüzziya, *Şinasi*, Hüseyin Çelik (Haz.), İletişim yay., İstanbul 1997, s. 58.

⁶ Yılmaz Öztuna, *Keçecizade Fuat Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., İstanbul 1988, s. 2.

⁷ Fethiye Erbay & Mutlu Erbay, a.g.e., s. 21.

⁸ Adnan Şişman, a.g.e., s. 86.

⁹ Fransa’ya tahsile giden öğrencilerin belirli bir nizam altına alınmaları ve Fransızca hazırlıkla birlikte yabancı ülkeye alışmalarını te’min etmek maksadıyla Paris Sefiri Cemil Bey’in teklifiyle 1276/1855 yılında Paris’in Krenel semtinde Viyola sokağında Mekteb-i Osmanî adlı bir okul açılır. Mekteb-i Osmanî’de İstanbul’dan gelen ve Fransızcası zayıf olan öğrencilere dil derslerinin yanı sıra hazırlayıcı dersler verilir. Diğer öğrencilere ise Paris Harbiye İdadisinin programı tatbik edilir. Fransız hocaların da ders verdiği bu okulda yıl sonu imtihanlarına mümeyyiz olarak Paris akademisi üyeleri davet edilir ve buradan mezun olanlar Fransa’da yüksek okullara girme hakkı kazanırlar. Başarılı gençlere padişah da iftihar ve imtiyaz madalyaları verir. Sadi İrmak, “Pozitif Bilim Kuruluşları ve Darülfünun’dan Üniversiteye Geçiş”, *Cumhuriyet’in 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, Sermet Matbaası, İstanbul 1973, s. 82-83.

öğrencilerle ilgili Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü'nün kurulması izler. Yurt dışına giden öğrencilerin ekseriyet itibarıyla çok başarılı olamaması ve öğrencilere yapılan yatırımın devlete bir hayli malî yük getirmesi üzerine Osmanlı devlet adamları İstanbul'da kurulacak bir mekteple daha az bir parayla daha çok öğrenci yetiştireceklerini düşünürler. Bunun üzerine Fransız eğitim sistemini model alan ve Fransızca eğitim yapan Mekteb-i Sultanî'nin (1868) açılmasına teşebbüs edilir.¹⁰ Mekteb-i Sultanî'nin açılmasından sonra da hem devlet tarafından gönderilen hem de kendi imkânlarıyla tahsil için Avrupa'ya giden pek çok öğrenci olur.

Tanzimat'tan günümüze kadar Türk bilim, kültür, sanat, edebiyat ve politika hayatında iz bırakmış pek çok kişinin tahsillerini yurt dışında yaptıkları görülür. Türkiye'de modern eğitimin kurucusu ve ilk çağdaş pedagoğlardan Selim Sabit Efendi, 1855-1856'da padişah iradesiyle Paris'e giderek riyaî ilimlerde,¹¹ Darülfünun'un ilk müdürü Hoca Tahsin Efendi de tabîî ve tecrübî ilimlerde tahsil görür.¹² Salih Zeki Posta ve Telgraf Nezareti'nin bursuyla 1883'te elektrik mühendisliği eğitimi almak için Paris'e gönderilir.¹³ Türk edebiyatında yeniliğin öncüsü olan Şinasi, 19 Kânunusani 1849 tarihli "irade-i seniyye ile" maliye tahsili için Paris'e gönderilir. Şinasi'nin Paris'teki arkadaşlarından Sait Sermedî Topdanî de tahsilini Venedik'te bitirdikten sonra Divan-ı Hümâyun Kalemî'ne çırak olarak girer, iki yıl sonra (1852) tahsilini ilerletmesi için Ağâh Efendi'yle birlikte, Paris'e büyükelçi olarak atanan Rifat Veliüddin'in özel kalem

¹⁰ Adnan Şişman, a.g.e., s. 75.

¹¹ Selim Sabit Efendi, 1272'de "talim ve taallüm zımında 27 yaşında iken bâ-irade-i seniyye dört yüz yirmi frank maaşla Paris'e izam olunup Fransızca, hesap, cebir, hendese, müselleat, cerr-i eskal, hey'et, hikmet-i tabiiyye fenlerini tahsil ederek şehadetname almış ve esna-yı tahsilde Paris'te kâin Mekteb-i Osmanî ve Muradyan ve sair mekteplerde lisan-ı Osmanî tedris etmiştir." Mahmud Cevad B. Şeyh Nafi', *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Muhammed Ali b. Kemal (Musahhih), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338, c. 1., s. 110.

¹² Paris'te sefaret imamlığı yapan Hoca Tahsin Efendi, Fransa'da hasır şapkaıyla gezmekte, bira içmekte ve Paris kahvehanelerinde materyalist düşünürlerle görüşüp materyalizmle ilgilenmektedir. İnci Enginün (Haz.), *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, Dergâh yay., İstanbul 1994, s. 36, 40.

¹³ Yavuz Aksoy (Der.), *Ünlü Türk Matematikçisi Salih Zeki (1864-1921)*, İstanbul 2001, s. 2-3.; Celal Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, Yeşim Işıl Ülman (Haz.), Kızılelma yay., İstanbul 2001, s. 16.

müdürü olarak Paris'e gider.¹⁴ Ahmet Vefik Paşa, eğitimini babasının görevi nedeniyle gittiği Paris'te Lycée Saint-Louis'de tamamlar ve 1837'de yurda döndüğünde Tercüme Odası'nda çalışır.¹⁵ Abdülhak Hamid Tarhan 1862'de ağabeyi Abdülhalik Nasuhi Bey ve Hoca Tahsin Efendi'yle birlikte Paris'e gider ve Rue de Bac'da Monsieur Hortous'un idaresindeki Ecole Nationale'de 1.5 yıl tahsil görür. A. Vefik Paşa'nın küçük kardeşi Yahya Efendi ve büyük oğlu Refik Bey de Ecole Nationale'de okurlar.¹⁶

Tanzimat döneminde bilhassa sanat eğitimi için yurt dışına giden öğrencilerin, modern batılı sanatların Türkiye'ye gelmesinde ve yaygınlaşmasında avangart rolleri olmuştur. Süleyman Seyyid, resim eğitimi için 1862'de Sultan Abdülaziz tarafından Paris'e gönderilmiş ve yeni açılan Mekteb-i Osmanî'nin ilk talebeleri arasında yer almıştır. Bu okulun 1875'te kapanmasından sonra dönemin ünlü hocalarından ressam Alexandre Cabanel'in atölyesine girerek burada dokuz sene çalıştıktan sonra 1875'te İstanbul'a dönmüş ve Harbiye Mektebi resim öğretmenliğine atanmıştır. Şeker Ahmet Paşa da resim eğitimi için Sultan Abdülaziz tarafından 1864'te Paris'e gönderilir. Şeker Ahmet Paşa önce Mekteb-i Osmanî'ye devam eder, daha sonra Paris Güzel Sanatlar Akademisi'ne geçer. Gustave Boulanger ve Jean-Léon Gérôme gibi ünlü resamlardan dersler alır. 1870'te Akademi'yi bitiren Şeker Ahmet Paşa, "Prix de Rome" kazanarak üç ay süreyle Roma'ya gönderilir. Yurda dönünce 1871'de kolası rütbesiyle Sultanahmet'teki Sanat Mektebi'ne resim öğretmeni olarak atanır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurucusu ve ilk müze müdürü Osman Hamdi Bey ise babası tarafından hukuk eğitimi alması için Paris'e gönde-

¹⁴ Ziyad Ebüzziya, a.g.e., s. 93-94.

¹⁵ İslâm Ansiklopedisi, 1989, s. 144.

¹⁶ Abdülhak Hamid, Fransa'ya giderken yolculuk esnasında yanında bulunan Hoca Tahsin Efendi'ye cenneti ne zaman ve nerede göreceklerini sorunca Hoca Tahsin Efendi "Paris'e vardığımız zaman orada göreceğiz" cevabını vermiş ve:

"Paris'e git bir gün evvel, akl u fikrin var ise

Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e!" der. Hoca Tahsin'in Paris'e bakışı, Tanzimat münevverlerinin Batı karşısındaki duruşunu göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Abdülhak Hamid, hatıralarında bu kadar küçük yaşta Paris'e giden ve orada tahsil yapan ilk Türk çocuğunun kendisi olduğunu söyler ki Paris'e gittiğinde yaklaşık 10 yaşındadır. Ecole Nationale'de ilk üç ay leylî, daha sonra da neharî olarak okur. İnci Enginün, a.g.e., s. 29, 32, 41-42.

rilir. 12 yıl süren hukuk öğrenimi sırasında dönemin ünlü ressamlarının atölyelerinde çıraklık yaparak iyi bir resim eğitimi alır.

Tanzimat döneminde devlet tarafından görevli olarak yurt dışına gönderilen memurlar, sadece memuriyetleriyle yetinmeyip yeni karşılaş-tıkları bu medeniyetin eğitim, kültür, sanat ve edebiyatından istifade et-mek için çeşitli üniversitelere ya da okullara devam ederler. Bu memurlar-ın çoğu öncelikle yabancı dil öğrenip tahsillerini ikmal ederler ve Av-rupa'daki ilmî gelişmelerle ilgilenirler. Âli Paşa, Georges Sardou'nun de-laletiyle Mustafa Reşit Paşa tarafından 1834'te Paris'te Cizvit papazlarının idaresindeki Collége de Sainte-Barbe'ye yazdırılır. Ebüzziya Tevfik, Âli Paşa'nın bu Fransız kolejinden kötü etkilendiğini ifade ederken "Âli Paşa neş'et ettiği Saint Barbe mektebinin tesirât-ı seyyiesine mağlup olmuş" der.¹⁷ Maarif Nazırı Münif Paşa, Mısır'da Kasr-ı Ali ve Şam'da Emeviye medreselerinde tahsil gördükten sonra 1855'te Berlin sefiri Kemal Efendi'nin yanında sefaret kâtibi olarak Berlin'e gider. Berlin Üniversi-tesi'nde felsefe, tabiî bilimler, uluslararası hukuk ve ekonomi dersleri alır.¹⁸ Edhem Pertev Paşa da Berlin sefiri Kemal Efendi'nin yanında sefa-ret kâtibi olarak Almanya'ya gider. Berlin'de otuz yaşından sonra Almanca öğrenir, resim tahsili yapar ve Avrupa mekteplerindeki "mukaddemât-ı funûn"u tahsile çalışır.¹⁹ Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Mehmet Sait Paşa, Viyana ve Paris sefir-i kebirî Esad Paşa, Macid Paşa, Eyüp Sabri Paşa, Petersburg sefiri Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa ve Silistre Kalesi muhafızı Mareşal Mehmet Rıfat Paşa da bu dönemde tahsil için yurt dışına gitmiş devlet adamlarıdır. Yurt dışında tahsil yaptıktan sonra Osmanlı Dev-leti'nin üst kademelerinde görev alan bu şahısların, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetine batılı zihniyetin nüfuz etmesinde, önce rical konakla-

¹⁷ Georges Sardou, Fransız Akademisi üyesi ve ünlü tiyatro yazarı Victorien Sar-dou'nun babasıdır. Âli Paşa, Tercüme Odası'nda iken Georges Sardou'dan Fransızca öğrenir. Ziyad Ebüzziya, a.g.e., s. 80-81; Yılmaz Öztuna, *Âli Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1988, s. 10.

¹⁸ Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını*, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 22-23.

¹⁹ Edhem Pertev Paşa, İstanbul'daki ailesinin hamisi Halil Rıfat Paşa'nın vefatı üzerine üç yıl kaldığı Berlin'den İstanbul'a döner ve Babîali Tercüme Odası'na girer. Nazlı Rânâ Gürel, *Bir Osmanlı Aydını İbrahim Edhem Pertev Paşa*, Berikan yay., Ankara 2004, s. 30-33.

rında daha sonra İstanbul, Selanik, İzmir gibi şehirlerde batılı hayat tarzının yaygınlaşmasında katkıları büyüktür.²⁰

II. Abdülhamid'in ilk yıllarında yurt dışına tahsil için gidenlere fazla ses çıkarılmaz hatta bazı kişilerin çocuklarının Avrupa'ya gitmesine padişah bizzat kendisi izin verir. Mesela o yıllarda Midilli mutasarrıfı olan Namık Kemal, Ali Ekrem'i askerlik tahsili için Almanya'ya göndermek isteyince, padişah'tan "irade-i şâhâne" alınır. Fakat Mustafa Âsım Beyin (Namık Kemal'in babası) karşı çıkması üzerine Ali Ekrem Almanya'ya gidemez.²¹ II. Abdülhamid, zamanla Avrupa'daki sefirlerden ve kendi istihbarî kaynaklarından edindiği raporlar neticesinde yurt dışındaki öğrencilerin/zabitlerin iyi tahsil yapmadıkları, ahlakî ve kültürel değerlerden uzaklaştıkları ve yurt dışı tahsilinin devlete büyük malî yük getirdiği düşüncesine sahip olur. Yurt dışı tahsiline prensipte karşı olmayan II. Abdülhamid, mezkur zararlarla birlikte devlet bursuyla yurt dışında bulunan öğrencilerin bir kısmının yabancı istihbarat servislerine hizmet etmeleri, mason localarıyla yakın temas içinde bulunmaları ve devlet aleyhindeki çeşitli cemiyetlere üye olmaları üzerine 1892 yılından itibaren Müslüman öğrencilerin Avrupa'ya ve yabancı okullara gitmesini yasaklar.²² Her türlü

²⁰ Tahsilini Avrupa'da yapmış olanların çoğu Avrupa'nın ilmi, tekniği ve teknolojisi yerine yaşayışını ve ahlakını alırlar. En önemli kazançları bazı pahalı Avrupa zevkleri ve sefahattir. Bir Osmanlı devlet adamı onlar için "syphitized not civilized" (frenki kaptılar, medeniyet değil) der. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın levanten karısı Melek Hanım da *Thirty Years in the Harem* adlı kitabında kocası için "Avrupa'ya öğrenim için gönderilmiş olanların çoğunluğunda olduğu gibi cahillüğünün üzerini bir parça bilgi ile cilalamış" der. DAVISON, Roderic H., "Westernized Education in Ottoman Turkey", *Middle East Journal*, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Çev.), (1962) "Osmanlı Türkiyesinde Batılı Eğitim", *Belleten*, TTK, 1987, c. 51, S:200, s. 289-301.

²¹ Fevziye Abdullah Tansel (Haz.), *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları-III (Midilli Mektupları-II)*, TTK yay., Ankara 1973, c. III., s. XLIII.

²² II. Abdülhamid, tahsil için Avrupa'ya giden öğrencilerin, bilhassa paşa çocuklarının, ilim ve teknik yerine Batının yaşam tarzını ve ahlaksızlığını getirdiklerine, Türk-İslâm kültüründen uzaklaştıklarına, memleketlerine döndükleri zaman kendi insanlarına karşı pejoratif baktıklarına şahit olur. "Berlin'deki sefirimizin, bize verdiği rapora göre bu gençlerin arasından kendini hakikaten çalışmağa hasredenlerin sayısının pek az olduğu görülüyor... Paşa oğullarının Prusya'da askerlik tahsil etmeleri bize çok pahalıya mal oluyor ama hariçte iyi tesir yapıyor... Fakat maalesef Almanya'ya giden gençlerimizin çoğu, Osmanlılara has olan itidal ve sadelik faziletlerini kaybediyorlar. Orada öğrendikleri ise içki içmek, ahlaka uygunsuzluk ve buna mümasil şeyler oluyor. Kendini beğenmiş, iddialı, şişinerek döndüklerinde, arka-

yaşağa rağmen Avrupa'ya kaçışa ve yabancı okullara gidişe engel olunamayınca yeni bir tedbir olarak ilk üniversite olan Darülfünun-ı Şahane (1900) açılır. Fakat Darülfünun'un açılması da öğrencilerin tahsil için yurt dışına gitmelerine engel olamaz.²³

II. Abdülhamid döneminde yurt dışına gidenlerin çoğu politik sebeplerle yurt dışına çıkmış; Avrupa'nın eğitim, kültür, sanat ve edebiyat muhitlerinden çok siyasî muhitlerinde faaliyet göstermişlerdir. Tanzimat döneminde Yeni Osmanlılar Cemiyeti çevresinde yurt dışına tahsile giden öğrencilerin en önemli hamisi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa iken bu dönemde Avrupa'ya kaçıp Jön Türklere katılanların hamisi pozitivist Ahmet Rıza'dır. Ahmet Rıza, Galatasaray Sultanisi'ni bitirdikten sonra 1884'te babası tarafından ziraat tahsili için Paris'e gönderilir. Üç yıl kaldığı Paris'te Grignon Ziraat Mektebi'ni bitirir ve babasının vefatı üzerine yurda döner.²⁴ II. Abdülhamid döneminin önemli aydınlarından biri olan Mizancı Murat ise Rusya'da Stavrapol jimnazında okuduktan sonra Moskova'da tarih eğitimi alır. Dönemin batıcı aydınlarından Dr. Abdullah Cevdet ise tahsil için Avrupa'ya giden ve orada Jön Türklere karışarak II. Abdülhamid idaresine karşı basın ve yayın yoluyla mücadele eden gençleri

daşlarına ve ihtiyar fakat tecrübeli paşalara yukarıdan bakıyorlar. Örflerimizi, âdetlerimizi tenkit ediyorlar." II. Abdülhamid, yüksek tabakadan gençleri uzun seneler için Avrupa'ya göndermektense, her tabakadan talebeyi kısa süreyle yurt dışına göndermeyi düşünür. "Almanya'ya yahut Fransa'ya gidecek olan bu gençler Avrupa medeniyetini görmüş olurlar, ancak lüzumlu şeyleri öğrenecek kadar vakit bulurlar, fikren ufukları genişler, lüzumlu bilgiyi elde eder ve yuvalarına da getirirler. Kısa zamanda Avrupa medeniyetinin zehri daha az tesirli olur. Netice olarak gençlerimize Avrupa'da tahsil edebilmeleri imkânını te'min etmek için epey gayret sarfedilmiştir. Yalnız Almanya'da 15 doktor, takriben 24 zabıt, bir hayli ziraat talebesi v.s. bulunmaktadır. Aynı şekilde Fransa'ya da birçok talebe gönderilmiştir. Şu şartlar altında nazırlarımın hamiyetlerini biraz dizginlemem icap edecek, çünkü bu gençlere gönderilen aylıkların mecmuu hazinemde ağır bir yara açmaktadır." Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıratım*, Dergâh yay., İstanbul 1987, s. 89-90, 191-192.

²³ Bu tarihlerde çocuklarını yabancı mekteplere göndermek isteyen alafangalaşmış Türk aileleri, çocuklarını okula yabancı isimle kaydettirirler. Mesela babası, Reşat Nuri'yi İzmir'deki bir Frer mektebine "Reyzat" ismiyle kaydettirir. Saadet Özen, *Yüz Elli Yılın Tamığı Notre Dame de Sion*, YKY, İstanbul 2006, s. 265; Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, MEB, İstanbul 1969, s. 266.

²⁴ Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Ahmet Rıza Beyin Hatıraları: Paris'teki Hayatım", *Cumhuriyet*, S:9146, 26.01.1950, s. 2.

desteklemiş ve Avrupa tahsilinin gençler üzerinde olumlu tesirler yapacağını söylemiştir. Avrupa'yı "maden-i irfan ve ilim" olarak gören Abdullah Cevdet, gençlere yurt dışında tahsil yapmalarını ve Batılı değerleri Türkiye'ye taşımalarını tavsiye eder.²⁵

II. Abdülhamid döneminde yurt dışına giden öğrencilerin çok azı politize olmadan geri dönebilmiştir. Bunlardan Cenap Şehabettin, Adnan Adıvar ve Yahya Kemal'in yurt dışının siyasî atmosferinden ziyade ilmî ve edebî atmosferinden etkilendikleri görülür ki daha sonra bu şahısların Türk kültür ve tefekkür hayatına olumlu katkıları olacaktır. Servet-i Fünun'un önemli şairlerinden olan Cenap Şehabettin, 1890'da cilt ve frengi hastalıkları üzerine ihtisas yapmak için iki yıllığına Paris'e gönderilir.²⁶ Dr. Adnan Adıvar, Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiyenin ikinci sınıfını bitirdikten sonra 1902 yılında tahsilini iletirmek ve daha özgür bir ortama kavuşmak için Almanya'ya kaçar ve bir yıl Berlin Tıp Fakültesi'nde tahsil görür. 1905'te Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye'yi bitiren Adnan Adıvar, ihtisas yapmak için tekrar Avrupa'ya kaçar. Zürih Üniversitesi Kliniği'nde bir yıl çalıştıktan sonra Berlin Üniversitesi'ne asistan olarak girer.²⁷ İttihat ve Terakki yönetimi, Adnan Adıvar'dan yeni açılan Tıp Fakültesi'ne dekan olmasını isteyince Berlin Tıp Fakültesi'nde başladığı ve Rixdorf (Neukölln) Hastanesi'nde devam ettirdiği ihtisasını yarıda bırakarak 1909'da yurda döner.²⁸ Adnan Adıvar'ın tahsil için Fransa yerine Almanya'yı tercih etmesinin en önemli sebebi o sırada Almanya'nın tıp ve askerlik gibi ilimlerde daha ileri olması ve Paris'e giden öğrencilerin "si-

²⁵ "Münevver gençlerimizin ilk eser-i hamiyetleri bir Avrupa dar'üt-tahsilinde ikmâl-i irfan ve kemâl etmek. İkinci ve sonuncu vazifeleri Avrupa'nın fünuna, edebiyata, sanayie, sınaata müteallik kemâlât ve terakkiyatını memleketimize nakl ve âmâl ve istidadımıza tatbik etmek olsun. Hizmetin, hamiyetin bundan daha amelî, daha müessir, daha makul olanını görmüyoruz." Alfieri, *Hükümdar ve Edebiyat*, (müt.) Abdullah Cevdet, *Matbaa-i İçtihad*, Cenevre 1905, s. se-cim. (Vittorio Alfieri'nin *Del Principe e delle lettere (Hükümdar ve Edebiyat)* adlı eseri 1788'de basılmıştır.)

²⁶ Sadettin Nüzhet, *Cenap Şehabettin*, Yeni Şark Kütüphanesi, İstanbul 1934, s. 13.

²⁷ Turhan Ada, *Hayatı ve Kişiliği İle Adnan Adıvar*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 2004, s. 32-36.

²⁸ Halide Edip Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, İstanbul 1956, s. 16-17.

yaset değirmenine” bilhassa Jön Türklere kapılmasıdır.²⁹ Adnan Adıvar, II. Meşrutiyet’ten sonra da Paris’te talebe müfettişi olarak görev yapmıştır.

Türk şiirinin en büyük şairlerinden olan Yahya Kemal, Temmuz 1903’te Messag rie Maritime kumpanyasının Memphis gemisiyle Paris’e kaçar ve Marne nehri kıyısında Bossuet’nin psikoposluk yaptığı Coll ge de Meaux’ta bir sene okur. Daha sonra Ecole Libre des Sciences Politiques’in harici siyaset şubesine yazılan Yahya Kemal, tahsil yıllarında Fransa’daki materyalist ve sosyalist hareketlerin tesirinde kalır. Yahya Kemal’in Paris’teki arkadaşlarından H lid R şid ise Louis le Grand Lisesi’ni bitirir.³⁰ Türk basın tarihinin en tartışmalı isimlerinden Ali Kemal ise Mekteb-i Mülkiye’nin son sınıfında 1886’da Fransızcasını iletlemek maksadıyla Paris’e gider. Yurda döndükten sonra 1894’te tekrar Paris’e giden Ali Kemal, burada Ecole des Sciences Politiques’i okurken *İkdam* gazetesine de *Paris Muhabiri* imzasıyla Paris izlenimlerini yazar. Paris’te talebe müfettişliği de yapan Ali Kemal, Zürich’te Mekteb-i Osman  kurmayı düşünmüştür.³¹ J n Türklerden Dr. Nazım, Paris’e kaçtıktan sonra Sorbonne Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne kaydolur ve 1895’te jinekolog doktor olarak mezun olur. J n Türk olduğu için Tıbbiyenin son sınıfında (1895) İsviçre’ye kaçıp Cenevre’ye yerleşen Tunalı Hilmi, Cenevre  niversitesi’nde hukuk ve pedagoji öğrenimi g rd ğu

²⁹ “Abdülhamid devrinde tahsil için Trablusgarp yoluyla Avrupa’ya giderken Almanya’yı tercih edişime, o sırada ilmin orada yükselmiş olmasından başka bir sebep de Fransa’dan oraya giden genç Türkleri içine çekip öğüten siyaset değirmenlerinden uzak kalmak arzusu idi. Bir hafta için ilk defa Paris’i görmeye gittiğim zaman talebe mahallesinin büyük caddesindeki meşhur bir kahvede Türkiye rejimine, mabeynine, sadrazamına dair Türk dilinin muhtelif şiveleriyle geçen kavgalı münakaşaları sessiz bir köşeden dinleyince, bu siyaset değirmeninden uzak kalma hakkındaki kendi kararımı yine kendim alkışladım. Biz o vaktin gençleri, zincirlerle vurulmuş Türkiye’nin dışında yalnız h r, seraz d bir Avrupa bilirdik. Bu Avrupanın Fransasına, Almanyasına, İsvi resine neresine gidilse insandan hüviyetini gösterecek bir k ğit bile sorulmaz zannederdik. Halbuki Almanya’da ve İsviçre’nin Alman kısmında için böyle olmadığını, önce Berlin’e ve üç sene sonra Zürich’e gidince anladım.” Abdülhak Adnan Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, Tasvir Neşriyat, İstanbul 1945, s. 69.

³⁰ Yahya Kemal, * ocukluđum, Gençliđim, Siyas  ve Edeb  Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1976, s. 102-105; K zım Yetiř, *Yahya Kemal-I*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1998, s. 96-103.

³¹ Ali Kemal, *Fetret*, M. Kayahan  zg l (Haz.), Hece yay., Ankara 2003, s. 25.

sırada Jön Türkler'in çıkardığı *Meşveret* ve *Mizan* gazetelerinde yazılar yazar. Kuleli İdadisi'nde iken Tunalı Hilmi vasıtasıyla Mektepliler Cemiyeti'ne katılan Yusuf Kemal Tengirşek, 1904'te İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Adliye Nezareti tarafından yurt dışındaki öğrencilerin işleriyle ilgilenmesi için Paris'e gönderilir. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi Siyasi ve İktisadi Bilimler bölümünde doktora yapar. 1909-1914 tarihleri arasında Paris'te Talebe-i Osmaniye nazırlığı da yapan Yusuf Kemal Bey, I. Cihan Harbi'nin başlaması üzerine yurda döner.³² Dr. Nihat Reşat Belger ise 1903'te Jön Türk olduğu iddiasıyla Beyrut'ta tutulduktan sonra kaçarak Paris'e gider. 1904'te Paris Tıp Fakültesi'ne kaydolur ve bazı hastanelerde hekimlik yapar.³³ II. Abdülhamid döneminde tahsilden ziyade politik kaygılarla yurt dışına gidildiği ve Jön Türklük hareketinin yurt dışındaki öğrenciler arasında hızla yayıldığı görülür. Bu yıllarda Avrupa'da bulunan gençlerin daha sonraki dönemlerde Türk kültür ve ilim hayatına katkıları Türk siyasetine olanından çok daha geridedir. 1890'lardan sonra kaçak olarak yurt dışına giden öğrencilerin bir kısmı Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye'de Jön Türklük idealini benimseyenler, II. Abdülhamid döneminde sürgün ve azl gibi çeşitli cezalara çarptırılan yüksek memurların, komitacıların ve kripto ecnebilerinin çocuklarıdır. 1894'ten sonra görünüşte Ahmet Rıza'nın etrafında toplanan yurt dışındaki öğrencilerin çoğunun aslında İngiliz, Alman, Fransız ve İtalyan mason locaları tarafından kullanıldığı ve finanse edildiği görülür.³⁴

II. Meşrutiyet'le birlikte erkekler gibi kızların da tahsil için yurt dışına gitmesine izin verilir ve ilk defa yurt dışına kız öğrenciler gönderilir. Amerikan Koleji'nin ilk kız öğrencilerinden Safiye Ali Wuertzburg Üniversitesi'nde, Bedriye Veysi de Münih'te tıp tahsili yaparlar.³⁵ Latife Ha-

³² Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 34, 125-126.

³³ Nermin Çelik, *Hekim, Diplomat ve Siyasetçi Olarak Prof. Dr. Nihat Reşat Belger*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, (Basılmamış Uzmanlık Tezi), İstanbul 2005, s. 10-11.

³⁴ İsmail Çetışli & Nurullah Çetin vd., *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ yay., Ankara 2007, s. 42-43.

³⁵ Hester Donaldson Jenkins, *Robert Kolej'in Kızları Misyonerlik, Feminizm, Yabancı Okullar*, Ayşe Aksu (Çev.), Dergâh yay., İstanbul 2008, s. 196.

nım da Cumhuriyet'ten önce tahsil için yurt dışına giden kız öğrencilerdendir. Latife Hanım, İstanbul'da Amerikan Koleji'nin hazırlık bölümüne bir süre devam ettikten sonra tahsil için Avrupa'ya gider. Önce Londra yakınlarında Chislehurst'te Tudor Hall School adıyla bilinen bir kız okulunda okur, daha sonra da Sorbonne'da hukuk tahsili yapar.³⁶ Balkan ve I. Cihan Harbi yılları yurt dışındaki öğrenciler için en sıkıntılı yıllardır. Avrupa'daki Türk öğrenciler, bir taraftan Balkan Harbi mağlubiyetinin ezikliğini hissederken diğer taraftan da Yunan, Bulgar ve Ermeni öğrencilerin hakaretlerine maruz kalırlar. Savaşın felaketle sonuçlanması üzerine önce Osmanlı Talebe Cemiyeti'ne üye olan gayrimüslim öğrenciler daha sonra da gayr-i Türk öğrenciler cemiyetten ayrılıp Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmaya başlarlar.³⁷ Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında pek çok öğrenci tahsillerini yarıda bırakıp yurda döner.³⁸ 1910 yılında tahsil için Almanya'ya giden Refik Saydam, Berlin Askerî Tıp Akademisi'nde Brandenburg, Danzig, Spandou, Scharite'te eğitim görür ve Balkan Savaşı'nın çıkacağı belli olunca 1912 yılında İstanbul'a döner. Ocak 1914'te devlet bursuyla Belçika'ya giden Şükrü Saraçoğlu da I. Cihan Harbi'nin patlak vermesi üzerine İzmir'e döner, fakat kısa bir zaman sonra 1915 Mayıs'ında tekrar Cenevre Siyasî İlimler Akademisi'nde okumak üzere İsviçre'ye gider. İlyas Ragıp Nurettin 1909'da yüksek tahsil için Lozan Üniversitesi'ne gider ve Balkan Savaşı sırasında geri çağırılır. Ragıp Nurettin, Lozan Üniversitesi'ndeki tahsili sırasında Lozan Talebe-i Osmaniyye Cemiyeti ve Lozan Türk Yurdu'nu kurar. Balkan Harbi sırasında geri çağırılan ve gönüllü olarak Yenice Vardar Muharebesi'ne katılan Ragıp Nurettin, 1913'te Paris'e Talebe-i Osmaniyye Müfettişliğine tayin olunur fakat I. Cihan Harbi'nin patlak vermesi üzerine

³⁶ İpek Çalışlar, *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul 2006, s. 24-25.

³⁷ Tengirşek, a.g.e., s. 127-128.

³⁸ 6 Mayıs 1922'de *Akşam* gazetesinde çıkan bir haberde, Harbiye ve Ticaret Nezareti tarafından tahsil için Almanya ve Macaristan'a gönderilen talebelerin Türkiye'ye döndüğü, bunlardan bir kısmının Anadolu'ya geçtiği, 38 tanesinin de maiyetlerini teminden âciz oldukları için hükümete müracaat ettikleri ve ileride çiftliklerde ve fabrikalarda istihdam edilmek üzere Darülacezeye yerleştirildikleri duyurulur. *Akşam*, Darülaceze'deki bu talebelerin ihtisaslarının harici hidemât-ı süfliyede istihdam edilmelerinin uygun olmadığını söyler. ..., "Avrupa'dan Gelen Talebe", *Akşam*, nr:1302, 6 Mayıs 1338/1922 (8 Ramazan 1340), s. 2.

tekrar geri çağrılır.³⁹ Mahmut Esat Bozkurt, dayısı Ubeydullah Efendi'nin yardımıyla 1913 yılında İsviçre'ye gidip Fribourg Üniversitesi'nde hukuk tahsili yapar.⁴⁰ Numan Menemencioglu, Lozan Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alır. Fazıl Ahmet Aykaç ise İstanbul'daki Fauré Françoise Mektebi'ni bitirdikten sonra yüksek tahsil için Fransa'ya gitmek ister. Maddî imkânsızlıklardan dolayı Fransa'ya gidemeyen yazar, Paris'teki Ecole Libre des Sciences Politique et Morales'in muhaberele kurlarını yazışma yoluyla bitirir.⁴¹ Bu dönemde ilk defa tahsil için Rusya'ya da öğrenciler gitmiştir ama bunların hiçbiri devlet tarafından gönderilmemiştir. Nâzım Hikmet, Vâlâ Nurettin ve Şevket Süreyya Aydemir 1917 Ekim devriminin akabinde (1921-1922) Moskova'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde okurlar ve Sovyet Rusya'daki komünist hareketlerden etkilenirler.

Pek çoğu II. Abdülhamid döneminde açılmış modern okullarda veya yurt dışında tahsillerini yapmış olan II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının yurt dışında eğitime bakışları oldukça olumludur. Bu dönemde, az da olsa, Mehmet Âkif ve İbnü'l Hakkı Mehmet Tahir gibi bazı yazarlar eserlerinde yurt dışı tahsilinin olumsuz neticelerinden bahsederler. Prensipte yurt dışı eğitimine karşı olmayan hatta Avrupa'nın ilim ve tekniğinin alınması için gençlerin Avrupa'ya gitmesi gerektiğine inanan Mehmet Âkif, bilhassa Avrupa'ya gidip kendi değerlerinden uzaklaşan ve Avrupa'nın sefahatini memlekete taşıyan Türk gençlerine karşıdır. *Âsım*'da, ideal kahramanı olan *Âsım*'ı atom fiziği tahsili için Almanya'ya gönderir. *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirinde Hindistan Müslümanlarından bazı gençlerin İngiltere'de tahsil yapmalarına rağmen kendi değerlerini kaybetmedikleri için onları takdir eder.⁴² Mehmet Âkif'in şiirlerinde Avrupa tahsiline gidenler

³⁹ Güneş N. Ege & Akter, *Babamın Emanetleri (Ragıp Nurettin Ege'nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı)*, Dergâh yay., İstanbul 2006, s. 15-17.

⁴⁰ Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, AAM, Ankara 2004, s. 25-45.

⁴¹ Ali Şükrü Çoruk, *Mizah Şairi Fazıl Ahmet Aykaç*, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 11.

⁴² "Öyle maymun gibi taklide özenmek bilmez;
Hiss-i milliyeti sağlamdır onun, eksilmez.
Garb'ın almışsa herif, ilmimi almış yalnız,
Bakıyorsun: Eli san'atli, fakat tırnaksız!
Fuhşu yok, içkisi yok, himmeti yüksek, gözü tok;
Şer'-i masuma olan hürmeti bizlerden çok." Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, M. Ertuğrul Düzdâğ (Haz.), Çağrı yay., İstanbul 2008, s. 160-161.

arasında kötü örneklerle de rastlamak mümkündür. Mehmet Âkif, *Fatih Kürsüsünde* şiirinde Avrupa'ya tahsile giden gençlerin, ülkenin ihtiyacı olan ilim, edebiyat ve sanayii getireceklerine medeniyet kisvesi altında içki, fuhuş, ve inançsızlık getirdiklerini söyler.⁴³ İbnü'l Hakkı Mehmet Tahir ise *Meşrutiyet Erkekleri* adlı eserinde tahsil için yurt dışına gönderilen öğrencilerin Avrupa'dan medeniyet yerine sefahat getirdiklerinden bahseder.⁴⁴

Cumhuriyet döneminde yurt dışına öğrenci gönderilmesi daha geniş bir program olarak ele alınır. Maarif Vekâleti yurt dışına gönderilecek öğrencileri seçmek amacıyla *Avrupa Konkuru* adı verilen sınavlar açar. Cumhuriyet'in birinci yılı kutlamaları çerçevesinde ilk sınav 1924 Ekim'inde açılır ve yirmi iki öğrenci tahsil için Almanya ve Fransa'ya gönderilir. 1928-1945 yılları arasında Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre ve

⁴³ “Fransız'ın nesi var? Fuhşu, bir de ilhadı;
Kapıştı bunları 'yirminci asrın evladı!
Ya Alman'ın nesi var? Zevki okşayan birası;
Unuttu ayranı, ma'tuha döndü kahrolası!
Heriflerin, hani dünya kadar bedayii var:
Ulumu var, edebiyatı var, sanayii var.
Giden birer avuç olsun getirse memlekete;
Döner muhitimiz elbet muhit-i ma'rifete.
Kucak kucak taşıyor olmadık mesaviyi;
Beğenmesek 'medeniyet!' diyor; inandık iyi!” Mehmet Âkif Ersoy, a.g.e., s. 267.

⁴⁴ “Devr-i Sultan Mahmud Sâni'den sonra yani bundan takriben yüz sene kadar evvel erkeklerimiz de Avrupa'ya gitmek suretiyle garphılarla temasta bulundular. Hem de garbın vesait ve vesail-i tekemmülâtını, terakkiyâtını, esbab-ı kuvvet ve meknetini öğrenmek için gitmeye başladılar. Ondan sonra artık şimdide kadar gittiler geldiler, gittiler geldiler, âh keşke gittikleri gibi gelseler idi. Gittiler de berbâd olarak geldiler. Buraya medeniyetin kısm-ı ulvisini getireceklerine bütün galeyâtını naklettiler. Yüz seneden beri bizim erkeklerimizden Avrupa'ya gittiler, bizim ahlakımızı, ahvalimizi ifsad için buraya küllen yahut Avrupa'dan buraya irsal-i sefahat eden Frenklere halis muhlis yardımcı, yardakçı, sâdik muavin oldular. Ne için gittiklerini, nasıl geldiklerini düşünmediler. Hem memurîn-i mahsusa ile giderek harcırahlarını, orada sarf edecekleri mebalîği hazine-i milletten alanlar Allah'tan korkmadan ceplerinde medeniyetin hakiki bir armağanını bulundurmaksızın vatanlarına avdet eylediler. Beyefendi! Diyebilirim ki Avrupa'nın en sefih, en şuh meşrep ve hatta en sefil kadınlarının ahlakından buraya erkekler delaletiyle nakl olunmayan kalmamış gibidir.” İbnü'l Hakkı Mehmet Tahir, *Meşrutiyet Erkekleri*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, Dersaadet (1330/1914), s. 17-18.

İngiltere'ye yılda ortalama 120 öğrenci gönderilir. Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde yurt dışına öğrenci gönderilirken, tahsil dönemindeki başarılar ve yapılan sınavlar kadar öğrencinin bir hamisinin olup olmadığı, temsil kabiliyetine haiz olması, ideolojik fikirleri gibi hususlar da göz önünde bulundurulmuştur. Cumhuriyet döneminde devlet tarafından tahsil için Avrupa'ya gönderilen pek çok isim, ileriki yıllarda eğitim, kültür, sanat, edebiyat, bilim, hukuk ve siyaset alanlarında avangart bir rol oynarlar.⁴⁵ Cumhuriyet aydınlarının genel olarak yurt dışında eğitime bakışları olumludur. Zira bu dönemde artık Batı, tartışmasız yüksek bir değer ve medeniyetin kâbesi olarak görülür. Bu dönemde Peyami Safa ve Zekeriya Sertel istisna edilecek olursa yurtdışı eğitiminin sakıncalarına dikkati çeken yazar ve aydın sayısı oldukça azdır.⁴⁶ Yurt dışı eğitiminin

⁴⁵ Afet İnan, Oktay Rifat Horozcu, Melih Cevdet Anday, Cahit Sıtkı Tarancı, Necip Fazıl Kısakürek, Sabahattin Eyüboğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Mahmut Cûda, Sabahattin Ali, Sait Faik Abasıyanık, Suut Kemal Yetkin, Sabri Esat Siyavuşgil, Hal-dun Taner, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Samet Ağaoglu, Enver Ziya Karal, Edip Ayel, Sadi Irmak, Suad Hayri Ürgüplü, Pertev Naili Boratav, Tahsin Banguoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Semiha Berksoy, Semavi Eyice, Ömer Lütfi Barkan, Remzi Oğuz Arık, Burhan Toprak, Namdar Rahmi, Malik Aksel, Cahit Arf, Mustafa İnan, Sıddık Sami Onar, Mehmet Ali Aybar, Can Yücel, Osman Bölükbaşı, Ali Fuat Başgil, Vildan Aşir (Savaşır), Hâle Âsaf, Cemal Reşit Rey, Cezmi Rıfkı, Ulvi Cemal Erkin, Ekrem Zeki Ün, Ahmet Adnan Saygun, Hasan Ferit Alnar, Necil Kazım Akses, Zühtü Müridioğlu, Hadi Bara, Safiye Erol, Azra Erhat, Emel Korutürk, Pınar Kür ve Mehmet Niyazi bir kısmı devlet bursuyla diğerleri de kendi imkânlarıyla Avrupa ya da Amerika'da tahsil yapmış Türk yazar, şair, ilim, fikir ve sanat adamları/kadınlarıdır. Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2005, s. 9, 58.

⁴⁶ Peyami Safa, yurt dışında tahsile prensipte karşı değildir ama gidenlerin ahlaki dejenerasyona uğrayıp millî kimliklerini kaybettiklerini söyler. *Yarım Türk* adlı yazısında "Bu ecnebi hayranlığını bize getirenler ya ilk ve orta tahsillerini ecnebi mekteplerinde yahut da yüksek tahsillerini Avrupa'da yapmış vatandaşlardır. Ne kadar milliyetçi görünürlerse görünsünler, bunların çoğunu hâlâ Türk kıymetine inandırmak mümkün olmuyor. Avrupalaşmanın Avrupa hayranlığı ile başladığına şüphe yoktur ve memleketimize ecnebi mütehassıs getiren devlet, Avrupa'ya olduğu kadar ihtisasa da kıymet veriyor; fakat devletin verdiği bu kıymet, bazı münevverler arasında ihtisasa karşı değilse de ecnebilige karşı imiş gibi ters bir telakkiye uğruyor ve bunların arasında Tanzimat'ın kör Avrupa hayranlığını devam ettiriyor. Büyük bir doktorumuz bana dedi ki:

-Eskiden Mekke'den İstanbul'a gelen şerifler önünde iki kat eğilirdik; şimdi onların yerine ecnebi mütehassısları geçti.

sakıncalarına değinen yazarlar ise genel olarak giden öğrencilerin kültürel değişime uğramasını, yurda dönen öğrencilerin layık oldukları yerlerde istihdam edil(e)memelerini hatta muhalif olmaları durumunda resmi görev alamamalarını, her yıl milyonlarca dolar millî kaynağın israf edilerek yabancı ülkelerin zenginleştirilmesini ve beyin göçü gibi sebepleri zikrederler.⁴⁷

Bu, çok doğru ve güzel bir anlayıştır. Kâbemizi Avrupa'ya naklettiğimiz günden beri kafamız değil, sadece kiblemiz değişti... Ecnebi mektebinde veya ecnebi memleketinde ilk öğrendiğimiz şey ecnebi hayranlığıdır. Bu mektepler ve memleketler, hiçbir şey bilmeyip de yalnız bunu öğrenenlere hemen diplomayı verirler. Artık bu, herkesin bildiği klasik bir propaganda usulüdür. Muvaffak da oluyorlar. Çünkü Avrupa malını ve Avrupa sermayesini artık Türkiye'ye kolayca sokamasalar bile Kanonika'larını Torak'larını başımızın üstüne çıkarabiliyorlar.

Ecnebi mekteplerine ve memleketlerine tahsil için talebe yollarken bazı defa okumuş bir insan kazanıyor, fakat kendini bilen bir Türk kaybediyoruz. Tanzimat'tan beri bu memlekete hemen bütün iyilikler gibi bütün fenalıklar da hep bu yarım Türklere geldi." der. Peyami Safa, Ocak 1930'da *Resimli Ay* dergisinin yaptığı bir ankete verdiği cevapta Darülfünun'un kapatılıp sadece Avrupa'ya talebe gönderilmesini teklif edenlere ise karşılık çıkar.

S. 7. Darülfünun'u kapatıp bu para ile Avrupa'ya talebe göndermek doğru olur mu?

C. 7. Olamaz... En kötü şerait içinde, gayet aşağı bir Darülfünun bile Avrupa'ya talebe göndermekten fazla faydalıdır. Çünkü Darülfünunlar buldukları muhitlerde az veya çok bir kültür ocağı tesis ederler ve oradan intişar eden irfan havası yalnız talebe muhitlerinde değil, daha geniş külelere kadar intişar eder. Bizim Darülfünun'umuzun bu hususta yaptığı birçok hizmetleri inkâr edemem... Ben gençliğimde Darülfünun talebesi değilken bile bu havadan çok istifade ettim.

S. 8. Veya ziraat mektebinde yaptıkları gibi müderrisleri mi Avrupa'ya göndermelidir?

C. 8. Yarın için Darülfünun müderrisi yetiştirmek üzere, bugünden Avrupa'ya talebe göndermek faydalı olabilir. Fakat bence hakiki bir mütefekkir, ne İstanbul'da, ne de Avrupa Darülfünunlarında yetişir. Hakiki mütefekkir bir otodidaktir ki irfanını ve zekasını besleyecek unsurları nerede olsa bulur. Peyami Safa, "Yarım Türk", *Herşey*, S:1, 8 Birinciteşrin 1938, s. 1.; Mehmet Tekin (Haz.), *Peyami Safa ile Söyleşiler*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, s. 84.

⁴⁷ Yusuf Ziya Ortaç, *Akbaba*'da yayımlanan "Korkunç İşsizler!" başlıklı yazısında yurt dışında tahsil yaptıktan sonra her hangi bir yerde istihdam edil(e)meyen ve işsiz kalan gençlerin durumunu dile getirir. "Dün, *Akşam* gazetesinin küçük ilanlar sütununda bu tehlike ile göz göze geldim: Üniversite tahsilini Londra'da bitirmiş bir genç, uygun fiyatla İngilizce öğreteceğini ilan ediyordu. Demek ki Avrupa kültürü artık İstanbul kaldırımlarında ekmek arıyor!" Yusuf Ziya Ortaç, *Korkunç İşsizler!*, *Akbaba*, 22 Ocak 1947, S:148, s. 3; Hasan Canpolat, "Eğitim Sistemimizde İki Büyük Yara: Yabancı Dille Eğitim ve Yurt Dışında Eğitim", *Türk Edebiyatı*, c. 25, S:281, Mart 1997, s. 5-6.

B. Türk Romanında Yurt Dışı Eğitimi

Türk modernleşmesinin ve Türk eğitim tarihinin en temel meselelerinden biri olan yurt dışı eğitimi, roman, hikâye, hatıra ve mektup gibi edebî türlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Edebî türler içinde bu konuyu en ayrıntılı şekilde ele alan tür, hiç şüphesiz, hatıralar ve romanlardır. Türk romanında bu meseleyi aydınlatacak bir hayli roman mevcuttur. Başlangıçtan günümüze bütün romanlardaki yurt dışı eğitimini tüm ayrıntılarıyla ele almak çok geniş bir araştırmayı gerektirmekte ve ancak tez çapında bir çalışmayla ortaya konulabilmektedir. Bu nedenle makalenin bu bölümünde okuyup inceleme fırsatı bulabildiğimiz romanlarda, hangi kahramanların nerede hangi tahsili gördüklerinden kısaca bahsedilecek ve bu sayede daha sonra bu konu üzerinde çalışmak isteyen akademisyenlere bir karkas sunulmuş olacaktır.

Türk romanında yurt dışında eğitime çok büyük bir yer ayrılır. Hatta yabancı okullardan daha çok yurt dışında okuyanlar vardır. Yurt dışı tahsilini genellikle Türkiye'deki yabancı okullarda ya da modern batılı eğitim veren okullarda okuyan öğrenciler tercih ederler. Yurt dışındaki eğitimin Avrupa ve Amerika olmak üzere iki adresi vardır. Galatasaray Lisesi ve Fransız okullarından mezun olanlar yüksek tahsillerini ya da stajlarını Fransa'da, Amerikan kolejlerinden mezun olanlar ise Amerika'da yaparlar. Zaman olarak bakıldığında II. Meşrutiyet'e kadar tahsil için sadece Avrupa ülkelerine gidilirken bu tarihten sonra, nadir de olsa, Amerika'ya gidenlere rastlanır. Yurt dışına öğrenci gönderilmesinde rastgelelik ve keyfilik yoktur. Ülkenin ihtiyaç duyduğu meslekler, öğrencilerin almak istedikleri eğitim, Türkiye devletinin, Avrupa devletleriyle ilişkisi, ticaret ve eğitim antlaşmaları sosyal ve kültürel temaslar, yurt dışındaki Türk öğrencilerin rahat okuma imkânlarının olup olmaması gibi pek çok sebep öğrencilerin gönderileceği ülkeyi belirler. Mesela tıp, mühendislik, askerlik, hukuk ve sosyal bilimler tahsili görmek isteyenler Fransa'ya gönderilir. Müzik, konservatuvar ve askerlik tahsili için Almanya ve Avusturya'ya; felsefe ve iktisat tahsili için de İngiltere'ye gönderilir. Romanlara kronolojik olarak bakıldığında Tanzimat ve Servet-i Fünun döneminde Fransa'nın, II. Meşrutiyet'ten sonra Almanya'nın ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Amerika'nın tercih edildiği görülür.

Romanlardaki hemen hemen bütün kahramanlar için yurt dışında, özellikle Avrupa'da tahsil görmek en büyük idealdir. Bazıları bu ideallerine kavuşur, devlet bursuyla ya da kendi imkânlarıyla tahsillerini yurt dışında yaparlar. Bir kısmı ise maddî imkânsızlıklar, anne ve babalarının mukavemeti ve II. Abdülhamid döneminde yurt dışına öğrenci gidişinin yasaklanması nedeniyle Avrupa'ya gidemezler. Az da olsa Jön Türklere katıldıkları için Avrupa'ya kaçacakken yakalanıp sürgüne gönderilenlere de rastlanır. Yurt dışına gitmenin en kolay yolu, babaları Hariciye'de çalışanların babalarıyla birlikte gitmesi ya da Jön Türklere katılıp gizli teşkilatın muavenetiyle yurt dışına kaçırılmadır. Yabancı konsolosluklara sığınan ya da Karaköy'den yabancı kumpanyaların vapurlarına binip Avrupa'ya firar edenler de vardır. I. Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte yurt dışında tahsil yapan öğrencilerin bir kısmı tahsillerini yarıda bırakıp yurda dönerler. Yurda dönenlerin pek çoğu savaştan sonra okullarına geri dön(e)mez. Avrupa'daki tahsil hayatları, yarım kalmış tatlı bir hatıra olarak kalır. Cumhuriyet'ten sonra yurt dışına tahsile gideceklerin sınava girdiklerini görürüz. Sınavda başarılı olanlar, Maarif Vekâleti'nin bursuyla yurt dışına giderler. Tahsil için Avrupa'ya gidenlerin büyük bir kısmı Avrupa'daki sefahat ve eğlence hayatına dalarlar. Paris'in monden muhitlerinde ve lüks salonlarında çeşitli eğlencelere katılan, tahsillerini ihmal ettikleri için ailelerinden sürekli para isteyen mirasyedilere çok sık rastlanır. Roman kahramanları içinde Avrupa'da iyi bir tahsil yaptıktan sonra birkaç sene orada kalan, mesleğinde ihtisas sahibi olduktan sonra çok başarılı bir şekilde yurda dönenler de vardır. Yurt dışında tahsil yapanların hemen hepsi modern batılı bir zihniyete sahiptirler. Çoğunlukla Oryantalist bakış açısına sahip oldukları için kendi milletlerine ve ülkelere bakışları genellikle olumsuzdur. Gelenek ve dinden nefret ederler. Milliyetçilik yerine kozmopolitliği savunurlar. Avrupa'da moda olan siyasî ve edebî cereyanlardan, bilhassa komünist, kapitalist ve nasyonalist fikirlerden etkilenirler. Genel itibarıyla pozitivist, materyalist, feminist ve liberal görüşlere sahiptirler. Yabancı okul mezunları ile yurt dışında tahsil görenler, modernleşme ve kültür değişimleri açısından birbirlerine çok benzerler. Zira her iki zümre de aynı kültür ırmağından ve medeniyet çeşmesinden beslenmişlerdir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Türkiye'deki yabancı okullara bakışı menfi olmasına karşın Türk gençlerinin Avrupa'daki tahsiline bakışı

olumludur. Osmanlı toplumunun ilim, fen ve sanayide terakkisi için yeni yetişen gençlerin Avrupa'ya gitmesini ve kendi kültürlerine bağlı kalarak tahsillerini burada tamamlamalarını gerekli görür. Hatta buna engel olan aileleri kusurlu bulur çünkü kendisinin de Avrupa'ya gitmesine annesi engel olmuştur. “Rüşdiye şehâdetnamesini istihsâl ettikten sonra ikmâl-i tahsil için beni Avrupa'ya göndereceklerdi de vâlidem oğlunu gözleri önünden ayırmaya irzâ edilemediği için göndermediler.”⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında pek çok kahramanın Avrupa'da tahsil yaptığı görülür. Onun Avrupa tahsilinden kastı Fransa'da okumaktır. Ahmet Midhat Efendi'nin ilim, fen, teknik, sanat ve sanayide terakki etmiş medenî Avrupa olarak gördüğü yer, Fransa ve Almanya'dır. Bundan dolayı onun romanlarında Avrupa'da tahsil gören Osmanlı gençlerinin Paris'e gittikleri görülür.⁴⁹ *Yeryüzünde Bir Melek*'te (1875) Dr. Şefik Paris'te tıp tahsili görür ve mütehasşıs tabip olur. *Paris'te Bir Türk*'te (1876) Sena Bey tahsil için Paris'e gider. *Kafkas*'ta (1878) Kaplan Bey, gençliğini “Rusya memâlikinde tahsil ile” geçirir. *Bahtiyarlık*'ta (1885) Mansur ziraat mühendisliği tahsili için Fransa'ya gider. Alafranga, züppe ve mirasyedi bir genç olan Senai ise babasının ölümünden sonra ondan kalan emlâki satıp Paris'e gideceği zaman annesi ona mâni olmaya çalışır. Senai, Paris'te avukatlık tahsil edip İstanbul'da bu mesleği icra etmeyi düşünür. Çünkü Avrupa'dan gelen avukatlar İstanbul'da bir hayli para kazanmaktadır. Senai'ye göre avukatlığı ayıp telakki eden Türklerin bu ince hesaplara aklı ermez.⁵⁰ Hukuk tahsili yapmak için Paris'e giden Senai'nin, gider gitmez ilk yaptığı şey eğlence yerlerini ve kumarhaneleri gezmektir. Burada kumar illetine tutulan Senai, Paris'e geleli dokuz ay olmasına rağmen hukuk mektebine yazıl(a)mamıştır. Daha sonra işret âlemlerine ve kadınlara tutulan Senai, çok ağır bir hastalık geçirir. Fransız Gureba Hastanesi'nde tedavi edilir ve iyileşir. Kış mevsimi yaklaştığı için doktorlar Sicilya'ya

⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Ana ve Babanın Evlâd Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, İstanbul (1317/1899), s. 106; Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, MEB yay., İstanbul 1991, s. 326.

⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzâd Yahut Roman İçinde Roman*, İstanbul (1309/1892), s. 152-153; Orhan Okay, a.g.e., 326.

⁵⁰ “Senai Efendinin aklı erer ki bu dahi mahza Avrupa maarifi sayesinde müyesser olmuş bir nimet-i uzmadır.” Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul 1302/1885, (Haz. Nuri Sağlam, TDK yay., Ankara 2000, s. 34-35.)

gitmesini tavsiye ederler. Sicilya'da ilm-i hukuk tahsil etmek yerine meşhur Etna ve Vezüv yanardağlarını gezmeye gider. Bütün parasını haydutlara kaptıran Senai çok sefil bir şekilde yurda döner.

Demir Bey –yahut- İnkışâf-ı Esrâr'da (1888) Mustafa Kamerüddin, iki buçuk yıl Telgrafhanede çalıştıktan sonra tahsilini ikmal etmek için Fransa'ya gitmek ister ve annesinin mukavemetine rağmen babasının desteğiyle on sekiz yaşında Paris'e gider. Mustafa, Paris'te Quartier Latin denilen öğrenci muhitinde bir oda kiralar. Paris'te yol mühendisliği tahsili yapan Mustafa'nın sınıfı Alman, İngiliz, İtalyan, İspanyol ve Türk öğrencilerden müteşekkildir. Quartier Latin'deki Fransız ve ecnebi talebeler hayatlarını sefahat âlemlerinde geçirmelerine rağmen Mustafa bütün mesaisini derslerine ayırır. Arkadaşları paralarını Paris'in eğlence yerlerindeki kadınlarla yemelerine karşın Mustafa, ne bu eğlence meclislerinde kadınlarla dostluk kurar, ne de arkadaşları gibi bir aylık harçlığını bir günde tüketir.⁵¹ *Ahmet Metin ve Şirzad*'da (1892) Paşa, haylaz oğlunu Hüseyin Basri'yle birlikte ikmal-i tahsil için Paris'e gönderir. Ahmet Metin, Hüseyin Basri'ye Paris'te üç sene kalmanın çok büyük faydalar getireceğini, tahsilini ve malumatını arttıracığını söyler. Boğdanlı Stefano Viyana'da tahsil gördüğü için yeni kafalı bir adamdır. Stefano, kızkardeşi Neofari'ye iyi bir tahsil yaptırabilmek için onu Paris'te yatılı bir okula yazdırır. Neofari, burada ulum ve fünunla birlikte Fransız adabını ve Paris merasimini de öğrenir. Neofari, Paris'teki tahsilinden sonra kendi milletine ve kültürüne yabancılaşır. *Taaffüf*'te (1895) Rasih, Paris'te birkaç sene hukuk, edebiyat ve felsefe okur. *Mesail-i Muğlaka*'da (1898) Abdullah Nahifi, Paris'te hukuk tahsili yapan, yiğit ve kahraman bir Türk gencidir.

Sami Paşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt*'inde (1888) Celal, Paris'te beş altı sene kalarak tahsili ikmal etmiş iyi bir ressamdır. Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Turfa mı* (1890) romanında Mansur, amcasından izin alarak tıp tahsili için Cezayir'den Fransa'ya gider. Doktor Mehmet Efendi ise Mekteb-i Tıbbiyyeyi birincilikle bitirdiği için mükâfat olarak devlet tarafından iki yıllığına Paris'e gönderilir. Mizancı Murat, devrin diğer aydınlarının aksine yurt dışı tahsilinin, Müslüman çocukların ahlakı üzerinde olumsuz etkileri olduğuna inanır. *Turfanda mı Turfa mı?*

⁵¹ Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey – yahut- İnkışâf-ı Esrâr*, 1305/1888, (Haz. M.Fatih Andi, TDK yay., Ankara 2002, s. 69-70.)

romanında Emin Paşa, Mansur Bey'e tahsil için Paris'e gönderilen öğrenciler hakkında şöyle der:

“Tahsil için her sene biz bu kadar gençleri Paris'e gönderiyoruz. Lakin hiçbiri istediğimiz şekilde dönmüyor. Terbiyesi, ahlakı bozularak istifade olunur halleri kalmıyor. Öğrendikleri de süslü giyinmek, eğlenceleri için israfa bulunmak, ahlak ve din duygularını kaybedip frenk olmaktan başka bir şeyleri göremiyoruz.”

Mansur Bey ise Paris'te tahsilde iken gördüğü öğrencileri şu şekilde tasvir eder:

“Paris'te tahsilini tamamlayan Osmanlılardan birkaç subay ile kendi paralarıyla geçinen birkaç Ermeni delikanlısından başka bir kimseyi görmedim. Lakin “tahsil için geldik” diyen birçok sefaret kâtipleri ile ateşelerini gördümse de hemen hepsi tahsil etmekten ziyade “bir kere Paris'i görmek” üzere gidip bir sene nihayet üç sene sonra geri dönen birçok “mahdum beyler”den ibarettir. Efendimiz daha iyi bilirsiniz ya: Böyleleri bir şey tahsil etmedikten başka hatta temel millî faziletlerini kaybederek gerçekten ilim ve fen tahsil etmiş bulunan gençlerin hiçbir şekilde cesaret edemeyecekleri davranışları benimseyip giderler.”⁵²

Ahmet İhsan'ın *Ülfet*'inde (1893) Nâil ve Âkil “ikmâl-i tahsîl maksadıyla” Paris'e gönderilirler. Hüseyin Rahmi'nin *Metres*'inde (1900) Hâmi, tahsilini tamamlamak için Paris'e gider fakat Paris'in sefahat âlemlerinde ve eğlence muhitlerinde bir zaman kaldıktan sonra yurda döner. *Şırpsevdi*'de (1911) Meftun Bey, tahsil için gittiği Paris'te yıllarca kalır, fakat okumaz. *Cadı*'da (1915) Kadir Bey'in küçük kardeşi Nadir Bey, heykeltraşlık eğitimi için Paris'e gider. Fatma Aliye Hanım'ın *Enin*'inde (1912) Suat ve Nihat kardeşler küçük yaşta tahsil için Avrupa'ya gönderilirler.

⁵² Mehmet Murat, *Turfanda mı Turfa mı*, Birol Emil (Haz.), Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1980, s. 264.

Halit Ziya'nın romanlarında tahsil için yurt dışına giden kahramanların çoğu eğitimlerini Paris'te tamamlarlar. Roman kahramanlarının Paris'e gitmesinde dönemin büyük tesiri vardır. Bu dönem gerek Servet-i Fünun çevresinde gerekse bütün Osmanlı kamuoyunda Fransızcanın, Fransız dil, kültür ve edebiyatının, Fransa'da ortaya çıkan fikir ve sanat hareketlerinin en yaygın olduğu yıllardır. Halit Ziya'nın hayatında ve eğitiminde de Fransızcanın önemli bir yeri vardır. Halit Ziya'nın roman kahramanları yurt dışında genellikle tıp, askerlik ve konservatuvar eğitimi alırlar. Yurt dışında eğitime genellikle varlıklı ailelerin çocukları gider ve bu, onlara ileriki hayatlarında sosyal bir statü sağlar. *Nemide*'de (1892) *Nemide*'nin sevgilisi Nail, Tıbbiyeyi bitirdikten sonra ihtisas için üç yıllığına Paris'e gider. *Nesli Ahir*'de (1909) İrfan, Paris'te konservatuvar eğitimi alır. Paris Konservatuvarı'nın en parlak öğrencisi olan İrfan, kaçak olarak Paris'e gittiğinden üç yıldır ülkesine gelemez. Küçük rütbeli bir subay olan babası da oğlunu yurt dışına kaçırdığı için Erzurum taburlarından birine sürülmüştür. II. Abdülhamid idaresine ve saraya karşı olan İrfan, daha sonra Jön Türklere katılır.⁵³ Muzaffer Bey, Almanya'da askerî eğitim gördükten sonra ülkeye döner ve topçu süvari kışlasında görevlendirilir. *Kırk Hayatlar*'da (1924) Ömer Behiç Avrupa'da tıp tahsili yapar. Mehmet Rauf'un romanlarında tahsilini yurt dışında yapan kahramanlara sıklıkla rastlanılır. *Son Yıldız*'da (1927) Fuat İlhami, babasından kalan konağı satarak Avrupa'ya tahsile gider ve üç yıl Almanya'da kalır. Elektrik mühendisi olan Fikret ise Almanya'da beş yıl kaldıktan sonra Amerika'da üç yıl mühendislik tahsil eder.⁵⁴ *Harabeler*'de (1927) Naim'in karısı ilk tahsilini ecnebi memleketlerinde yapar.

Fazlı Necib'in *Menfi*'sinde (1909) Ekrem, Paris'in eğlence muhitlerine ve sefahat âlemlerine girmek için İstanbul'dan Selanik'e gelir. Üvey annesi İkbâl'in jurnali neticesinde Anadolu'ya sürgün edilen Ekrem, kadin kılığında Fransa'ya kaçır. Paris'e gidince burada Jön Türklere katılır.⁵⁵ *Küçük Hanım*'da (1910) Nihat, Avrupa'da hususi bir şekilde tahsil

⁵³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahir (Son Kuşak)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1990, s. 328.

⁵⁴ Mehmet Rauf, *Son Yıldız*, Suhulet Kütüphanesi (Semih Lütfi), İstanbul 1343 (1927), s. 37, 448.

⁵⁵ Fazlı Necip, *Menfi*, (Qutubhanei M. Arif Djemal, Salonique) Selanik, 1325 (1909), s. 159.

görmüştür. Kemal ise babasından kalan mirası Avrupa'nın sefahat âlemlerinde tüketip borçlandıktan sonra Paris'ten kaçmıştır. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin *A'mak-ı Hayal* (1910) romanında Ahmet Raci, Avrupa'da tahsil yapmış kültürlü bir gençtir. Saffet Nezihi'nin *Müsebbib*'inde (1910) Nazif Atıf, Mekteb-i Sultanî'yi bitirdikten sonra babasının vasiyeti gereği tıp tahsili için Paris'e gitmek ister. Babası Atıf Efendi, oğlunun Mekteb-i Sultanî'den çıktuktan sonra doktor olmasını, yabancı dil öğrenmesini hatta Avrupa'ya gitmesini ister. "Ben çocuğu -eğer istidadı var ise- tabip yapmak isterim. Daha henüz küçük. Mekteb-i Sultanî'de Fransızca öğrenir. Sonra onu Avrupa'ya, Fransa'ya göndeririz. Vaktimiz buna müsait. İleride çocuk vatandaşlarına sanatıyla, fikriyle, tahsil-i medeniyesiyle hizmet eder."⁵⁶ Hidayet Hanım'ın oğlundan ayrılmak istememesi, ailenin maddî durumunun çocuğu Paris'e göndermeye elverişli olmaması ve hükümetin tahsil için Avrupa'ya gidenlere hoş bakmaması Nazif Atıf'ın Avrupa'ya gitmesini engeller. Nazif Atıf, Paris'e gitmek için annesiyle uzun münakaşalara girer. Türkiye'deki mektepleri beğenmez.⁵⁷ Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'yi bitirerek yüzbaşı olan Nazif Atıf Jön Türklere katılır, saray ve padişah aleyhinde çalışır.

Ali Kemal'in *Fetret*'inde (1911) Baydur Bey, Paris'te tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul Darülfünunu'na tarih muallim muavini olur. Fetret, Paris'te Saint Germain'de idadiyi okur. Mekteb-i Harbiye'nin son sınıfında iken Paris'e kaçan Hakan Bey, uzun yıllar Paris'te kaldığı ve buradaki Türk talebenin durumuna vâkıf olduğu için II. Meşrutiyet'ten sonra hükümet tarafından Paris Talebe-i Osmaniye müfettişliğine tayin olunur. Şahapzâde Ziya'nın *Nadire*'sinde Mekteb-i Tıbbiye'den yetişen Hilmi tahsilini tamamlamak için Avrupa'ya gider. Hatipzâde Mustafa Âkif'in *Kaptan Cemal*'inde (1912) Cemal, Mösyö Lüsyan'ın teşvik ve yardımıyla İtalya'da dört yıl gemicilik tahsili yapar. Müfide Ferit Tek'in *Aydemir*'inde (1918) Hazin, Paris'te konservatuvar eğitimi alır. Nevin de yurt dışında tahsil yapar. *Pervaneler*'de (1924) Burhan Ahmet, Fransa'da tıp

⁵⁶ Safvet Nezihi, *Müsebbib*, Suhulet Kütüphanesi, 1. Baskı, Dersaadet 1326, s. 38.

⁵⁷ "Hükümet Avrupa'da tahsili hiç hoş görmüyor ve mümkün olabilen müşkilatı ikâ'dan çekinmiyor. Alel husus Ali Suavi vakasında iştiraki olan birinin oğlu hakkında... Off anne! Sen buradaki mektepleri bilmezsin..." Safvet Nezihi, a.g.e., s. 95.

tahsili yapar. Sami Bey, mimarlık tahsili için Paris'e gider. Nesime ise Amerika'da Colombia Üniversitesi'nde tahsil yapmak ister. Kendi imkânlarıyla Amerika'ya gitmesi mümkün olmadığı için misyoner cemiyeti vasıtasıyla Amerika'ya gitmeyi kabul eder. Bir şeyh kızı olduğu için misyoner cemiyetine hizmet karşılığında Amerika'da tahsil yapacağını kimseye söylemek istemez. Amerika'ya gitmeyi kafasına koyan Nesime'yi hiç kimse yolundan döndüremez. Ağabeyi Sami Bey, Kolej Müdiresi Dr. Pratts ile görüşür ve kardeşini Amerika'ya göndermemelerini ister. Nesime, müdirenin ve muallimelerin yanında ağabeyine çıkışır ve kendisinin hür bir kız olduğunu söyler. Amir Çelebi, kızını Amerika'ya gitmekten men edince Nesime, babasını ve ailesini dinlemez, Miss Jones'a gider ve bir sözleşmeyle kendisini J.C. Cemiyeti'ne kaydettirir. Okul bittikten sonra Nesime, bir gün "ağabeyime gideceğim" diyerek babasıyla ve bütün ev halkıyla vedalaşarak Amerika'ya gider. Bir akşam vakti vapurla İstanbul'dan ayrılırken minarelerden akşam ezanını duyar; ama dinî duygularını kaybettiği için kendisini mazisine ve milliyetine çağırarak bu sesi duymak istemez ve pencereleri kapatır.⁵⁸

İzzet Melih Devrim'in *Sermed*'inde (1918) Sermed, öğrenimini tamamlamak için Berlin'e gider. Vedat da tahsilini yurt dışında yapar. Celal Nuri'nin *Merhûme*'sinde (1918), zevk ve eğlence düşkününü bir amiral olan Cafer Paşa tahsilini Fransa'da yapar. *Ahir Zaman*'da (1919) Ecmel Bey, I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Fransa ve Almanya'daki tahsilini yarım bırakıp yurda döner. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* (1920) adlı eserinde Gönül Hanım, Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan pek çok romanda bazı kahramanların Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde tahsil yaptıkları görülür. Moralizâde Vassaf Kadri'nin *Melekper*'inde (1914) Suat Selim, Kâşif Dehri'nin (takma adıyla Hüseyin Kâmî) *Üvey Valide*'sinde (1912) Vedit ve Bedi, Ekrem Ali'nin *Kanlı Zıfıf*'ında (1914) Selman, Hatipzâde Mustafa Akif'in *Kaptan Cemal*'inde (1912) Nazmi Bey, Ali Sami'nin *Karagöz Yatakta*'sında (1915) Fedon, *Karagöz Beyoğlundu*'sında (1915) Narçin ve R. Adil Nami'nin *Nurhayat*'ında (1912) Ziya tahsillerini yurt dışında yaparlar.⁵⁹

⁵⁸ Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, Kaknüs yay., İstanbul 2002, s. 73.

⁵⁹ Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, c. 2, Erzurum 1993, s. 436-439.

Halide Edip'in romanlarında tahsilini yurt dışında yapan kahramanlar, genellikle İngiltere, Fransa ve Almanya'yı tercih ederler. Yabancı okullara gitmeyen veya yurt dışında eğitimini tamamlamayan bazı kahramanların da özel İngiliz mürebbiyelerinden eğitim aldıkları görülür. *Raik'in Annesi*'nde (1909) Raik'e Anglo-Sakson eğitimi verilir; *Heyula*'da (1909) heykeltraş olan Şahap, Paris'te okur ve psikolojiye meraklıdır; *Seviye Talip*'te (1910) Fahir, İngiltere'de felsefe okur, Numan tahsilini İngiltere'de tamamlar, Seviye ise bir İngiliz mürebbiyenin eğitiminden geçer. *Handan*'da (1912) Handan, İngiliz terbiyesiyle yetişir. Cemal Bey'in alaf-ranga kızları olarak tanınan Şehper, Saffet ve Neriman da İngiliz terbiyesinden geçerler. *Mev'ut Hüküm*'de (1918) Kasım Şinasi, Almanya'da tıp tahsili gördükten sonra İstanbul'a döner. Hüseyin Kâmi, Avrupa'da tıp tahsili yapmış genç bir doktordur. *Zeyno'nun Oğlu*'nda (1928) Mazlume'ye âşık olan Kurmay Yüzbaşı Ali Nuri Bey tahsilini Almanya'da yapar. *Sinekli Bakkal*'da (1935) Behire Hanım'ın kocası Avrupa'da mühendislik tahsili yapar. *Yolpalas Cinayeti*'nde (1936-1937) Sallabaş'ın yeğeni Rıfki, Paris'te hukuk doktorası yapar. *Tatarcık*'ta (1939) Sorbonne'da felsefe doktorası yapan Salim, Türkiye'ye döndükten sonra Fransızca hocalığı yapar. Şinasi'nin abisi öğrenimini İngiltere'de yapar. Recep, Cambridge'te dört yıl felsefe tahsili yapar. Feridun Paşa, tahsilini Paris'te tamamlar. Haşim, kadınların iş hayatına girmesinden dolayı Avrupa'da tahsil yapan gençlerin yurda döndükten sonra işsiz kalmasından yakınıdır.⁶⁰ *Sonsuz Panayır*'da (1946) yeni nesli temsil eden Burhan, Harvard'da felsefe tahsili yapar. Halil Açıkgöz, İstanbul'da Güzel Sanatları bitirdikten sonra Paris'e gider. Moda atölyelerinde tahsil ve tecrübesini iletir. Ali Bey Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra babasının isteği üzerine annesi tarafından Paris'e tahsile gönderilir. Yıllarca Batı edebiyatı özellikle Fransız edebiyatı üzerine incelemeler yapar ve Sorbonne'dan mezun olur. Ali Bey, Paris'teyken annesi vefat eder; fakat tahsilinin yarım kalmaması için kendisine haber verilmez. Ali Bey Paris'ten döndükten sonra bir lisede edebiyat öğretmenliği yapar. Ali Bey'in babası Mehmet Ali Paşa da tahsilini Fransa'da Saumur'da tamamlar. *Döner Ayna*'da (1954) Çakır Beyaz Ayşe, resim tahsili

⁶⁰ "Genç erkekler mekteplerde dirsek çürütüp, Avrupalarda bir harf öğreneceğim diye senelerce kafa patlattıktan sonra memlekete gelip de iş için bir yere başvurduklar mı; "Filan bayan tayin edildi" cevabını alıyor. Halide Edip Adivar, *Tatarcık*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, s. 43.

için Fransa'ya nişanlısının yanına gider. Ayşe'nin taliplilerinden biri, tahsilini Amerika'da yapmış bir petrol mühendisidir. *Kerim Ustanın Oğlu*'nda (1958) Kerim Ustanın oğlu Kasım tahsilini Amerika'da yapar. Komünist fikirlere sahip olan Gülizar, İngiltere'de felsefe tahsili yapar. *Hayat Parçaları*'nda (1963) tahsilini tamamlamak için Amerika'ya giden Ahmet hem Colombia Üniversitesi'nde okur hem de çalışır.

Reşat Nuri'nin romanlarında tahsilini yurt dışında yapan kahramanlar genellikle Fransa ve Almanya'da okurlar. *Harabelerin Çiçeği*'nde (1919) Süleyman Kemal, Galatasaray Sultanîsi'ndeki yaşlı Fransız kimya hocasının tavsiyesi üzerine tahsil için Fransa'ya gider. Süleyman, on sekiz yaşında Paris'e geldiğinde kimya hocasının tavsiye ettiği adamın yardımıyla Quartier Latin'de bir pansiyona yerleşir. Paris'te günleri çalışmakla geçer. Kahvelerden, kadınlardan ve Paris'in sefahat hayatından uzak durur. Paris'te iyi bir tıp tahsili yaptıktan sonra başarılı bir göz doktoru olur. Zamanının en büyük profesörlerinden biri, Süleyman'ı yanına asistan olarak almak ister, fakat o kabul etmez. İki sene daha Paris'te kalır. Anne ve babasının ölümü üzerine Süleyman, bir süre yabancı memleketlerde seyahat ettikten sonra Türkiye'ye döner.⁶¹ Dr. Hayrullah Bey'in oğlu da tahsil için İsviçre'ye gider, türlü oyunlarla babasından fazla para çekerek çapkınlıkla günlerini geçirir. *Gizli El*'de (1924) Şeref çocuklarını İstanbul'da istediği gibi okutacak bir yer bulamadığı için Avrupa'da okutmak ister. İsviçre yahut Fransa'da imkânlarını göre bir mesken edinmenin hayalini kurar. *Dudaktan Kalbe*'de (1924) Kenan, Paris'te konservatuvar eğitimi alır; Avrupa'da ve Türkiye'de meşhur ve büyük bir sanatkâr olur. *Akşam Güneşi*'nde (1926) Nazmi tahsilini tamamlamak için Fransa'daki Saint Cyr askerî akademisine gider. Nazmi'nin, Paris'e geldiği zaman dikkatini çeken ilk şey ışıltılı gece hayatı, sabahlara kadar açık olan eğlence yerleri, gazinolar, tiyatrolar ve dans yerleridir. Herkes eğlenirken kendisinin bu eğlencelere bigâne kalamayacağını, pansiyonuna çekilip uyuyamayacağını söyler. Nazmi burada okumaya gelmiş Osmanlı düşmanı Sırp, Bulgar, Karadağ ve Yunan gençleriyle karşılaşır. Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı ve ateşli bir komitacı olan Pavlof'un konuşmaları Nazmi'de milliyet duygusunun uyanmasına sebep olur. Mücadelesine Saint-Cyr'de başlar. Çok

⁶¹ Reşat Nuri Güntekin, *Harabelerin Çiçeği*, İnkilâp Kitabevi, 17. Baskı, İstanbul, s. 54, 69.

çalışarak hepsinden kuvvetli ve kabiliyetli olduğunu gösterecek ve Türk zabitinin haysiyetini koruyacaktır. Paris'te hem okuluna hem de eğlence hayatına devam eder. Maceraperestlikte küçük bir şöhrat sahibi olur. Paris'in monden eğlence muhitlerinde "Prens dö Bosfor" diye anılır. Jermen Reno adındaki bir kadınla iki ay beraber yaşar. İçki, müzik ve kadınla geçen hayatında bazı ufak tehlikeler de atlatır; fakat babasının ve amcasının dostu olan Paris sefirinin yardımıyla kurtulur. Nazmi'nin Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı olan Vecdi Ziya ise Paris'e sanayi-i nefise tahsili yapmak için gider ve oraya yerleşir. Paris'e gelen Nazmi'yi orada Vecdi Ziya karşılar, onu kendi pansiyonuna götürüp misafir eder. Paris'in eğlence ve sefahat hayatı konusunda arkadaşını uyarır. Jülide ise Peşte Konsolosu olan babası Neyyir Bey'in görevi dolayısıyla gezdikleri çeşitli memleketlerde muhtelif gece mekteplerine girip çıkar. *Gökyüzü*'nde (1935) Kahraman, Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde okur. Mükerrerem, su mühendisliği tahsili için Belçika'ya gider, bir buçuk sene sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine askerlik için memlekete döner. *Eski Hastalık*'ta (1938) Yusuf Fransa'da ziraat alanında iki buçuk sene yüksek tahsil yapar, savaş başlayınca eğitimini yarıda bırakıp memlekete döner. Emin Bey'in oğlu bir müddet İstanbul'da okuduktan sonra Fransa'da mühendislik tahsili yapar. Tahsilini bitirdikten sonra İstanbul'da bir memuriyete girer. *Ateş Gecesi*'nde (1942) Kemal Murat, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Nafia Nezareti tarafından Almanya'ya tahsile gönderilir. *Son Sıgmacı*'ta (1961) Süleyman Bey Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra tahsil için Paris'e gider. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Paris'teki iki yıllık tahsil hayatını yarıda bırakan Süleyman, yurda döndüğünde askere alınır ve Kanal seferine gönderilir.

Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore*'sinde (1928) Necdet, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra tahsilinin bir kısmını Fransa'da bir kısmını ise Almanya'da yapar. Necdet, Avrupa'daki beş yıllık öğrenim hayatını kısmen sefahatlerle geçirmesine rağmen tahsilini hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Necdet, öğrenimini Almanya'da yaptığı ve edebiyatta en çok Heine'in tesirinde kaldığı için müfrit bir İngiliz düşmanıdır.⁶² *Bir Sürgün*'de (1937) Fransız hayranı bir Jön Türk olan Dr. Hikmet Paris'e kaçtıktan

⁶² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, İletişim yay., 6.Baskı, İstanbul 1998, s. 32-33, 46.

sonra orada tıp tahsiline devam eder ve Paris'te veremden ölür. *Panorama*'da (1950) Mühendis Ragıp Bey, Avrupa'da kumar masalarından kalkmayan Nedim'i Cenevre'de bir okula kaydettirir. Refik Halit Karay'ın *Anahtar*'ında (1947) Toprak Bank Müdürü Kenan, devlet imtihanlarını kazanarak Fransa'ya tahsile gider ve dönüşte maliye müfettişi olur. Kenan'ın okul arkadaşı Hariciyeci Ekrem Sümergil de tahsilini Avrupa'da yapar. *Bu Bizim Hayatımız*'da (1950) Kayıkçı İlyas Efendi'nin torunu Almanya'da okur ve boya kimyageri olur. Mazlum Sami Bey'in kâhyası Veli Efendi'nin oğlu da Amerika'da elektrik mühendisidir.

Necmettin Halil Onan'ın *Kolejli Nereye*'sinde (1932) Turan, Amerikan Koleji'ndeki hocası Mister Perry'nin teşvikiyle Amerika'ya hayranlık duyar ve orada tahsil yapmak ister. Turan okulu bitirdikten sonra ailesinin karşı çıkmasına rağmen Amerika'ya gitmek için kolej müdürü Dr. Wood'dan yardım ister. Bir Amerikan misyoner teşkilatından burs bularak Amerika'ya giden Turan, New York'ta Y.M.C.A misyoner teşkilatının yurdunda kalır. Colombia Üniversitesi'nde sosyoloji ve ilahiyat bölümlerine devam eder. Misyoner teşkilatının isteğiyle çeşitli yerlerde Türklüğü ve Müslümanlığı tahkîr eden konferanslar verir. Turan kendi milliyetinden ve muhitinden kaçmak istemesine rağmen Amerika'da herkes onu Türk olarak görür. Amerika'da gördüğü Türk ve Müslüman düşmanlığı, tanıştığı Amerikalı arkadaşı Miss Helen ve New York'ta gördüğü bazı Türkler onun kendi kültür ve medeniyet dünyasına dönmesine sebep olur. Turan, İzmir'deki dedesinin ölümü üzerine kendisine kalan mirasın hepsini misyonerlere vererek yapılan kontratı fesheder ve Amerika'dan kaçarak Türkiye'ye gelir. Amerika'daki tahsili sırasında bilhassa üniversite muhitinde organize olmuş ciddi bir Ermeni lobisiyle karşılaşan Turan, Amerika'ya gittikten sonra üniversitede Cozmopolitan Club'a üye olur. Cozmopolitan Club, farklı milletlerin genç öğrencilerinden teşekkül eden uluslararası bir gençlik kulübüdür. Kulübün üyeleri arasında Türk düşmanı pek çok Ermeni de mevcuttur. Turan yakın dostu Rudolf'la Cozmopolitan Club'e gittiğinde orada Türk düşmanı Ermenilerle karşılaşır. Ermeniler Türkler için "Eşek Türkler!" ifadesini kullanınca Turan kavga etmemek için kendisini zor tutar. Misyonerlerin ve Amerikan kolejlerinin yardımlarıyla Amerika'ya gelen Ermeniler, burada çok kuvvetli bir Ermeni lobisi oluştururlar. Ermeniler, özellikle siyasî ve akademik muhitlerde ağırlıklarını hissettirirler. Turan, vatan ve millet sevgisini elde

edince üniversiteyi terk edip bir lokantada garsonluk yapar. Bir gün kendisine Cozmpolitan Club'te hakaret eden Ermeni'yle lokantada karşılaşır ve aralarında çıkan bir kavga yüzünden işten atılır.⁶³

Kolejli Nereye romanında genellikle Türkiye'deki Amerikan kolejlerinden mezun olan öğrencilerin üniversite eğitimi almak için Amerika'ya gittikleri görülür. Hüseyin, yüksek tahsil yapmak için Amerika'ya gider. Ahmet, Amerika'da New York Üniversitesi'nde okur. Ferit ise liseyi bitirdikten sonra Ödemiş Belediyesi'nin bursuyla Amerika'ya gider ve Cornell Üniversitesi'nde tarım tahsili yapar.⁶⁴

Refik Ahmet Sevengil'in *Çıplaklar* (1936) romanında Çıplaklar Birliği'nin ritmik danslar muallimi Fuat Yumuşak, Viyana'da okur. Erenler, orta ve lise tahsilini yaptıktan sonra üniversiteye girmek için İstanbul'a gelir, o sırada açılan bir sınavı kazanır ve tahsil için Almanya'ya gider. 1914-1918 savaş yıllarında düzgün tahsil imkânı bulamaz, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yurda döner. Vural Gündoğdu'nun oğlu Kaya ise önce bir yatılı okulda sonra da yabancı memleketlerde okur. Hikmet Şevki'nin *Aşk Mahkumu*'nda (1938) hedonist bir mizaca sahip olan ve kadınları cinsel obje olarak gören Celal Nazmi tahsilini Paris'te yapmıştır. Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul*'unda (1938) Kerim Paşa'nın damadı Hüsrev, staj yapmak için Kil'deki Alman filofuna katılır. II. Abdülhamid aleyhtarı, İngiliz hayranı ve alafrangalaşmış bir şahıs olan Hüsrev, konuşmalarında sürekli İngiltere ve Almanya'dan bahseder, Osmanlı Devleti ile Avrupa'yı kıyaslar. Kerim Paşa'nın öteki damadı da ziraat tahsili yapmak için karısı ile Montpellier'e gider. Peyami Safa'nın *Matmazel Noralyanın Koltuğu*'nda (1949) Ferit'in annesi Paris'te okuduğu için kültürlü bir kadındır. Ferit, kendisiyle aynı pansiyonda kalan Sorbonne mezunu Yahya Aziz Bey'in telkinleriyle psikolojik sorunlarından kurtulur.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mahur Beste*'sinde (1944) Jön Türklere katılınca tıbbiyeyi dördüncü sınıfta bırakan Dr. Refik, yarım kalan tahsilini Paris'te Pasteur Enstitüsü'nde tamamlar. *Huzur*'da (1948) İhsan tahsilini Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde yapmış ve en parlak devrinde yedi sene Cartiere Latin'de kozmopolit bir muhitte yaşamıştır. Gençliğinde Albert

⁶³ Necmettin Halil Onan, *Kolejli Nereye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1977, s. 182.

⁶⁴ Necmettin Halil Onan, a.g.e., s. 94.

Sorel'den dersler alan ve Jores'in peşinden ayrılmayan İhsan, Paris'in ilim, sanat ve edebiyat muhitlerinde kültürünü ve bilgisini arttırmış bir entelektüeldir.⁶⁵ İhsan, Paris'teki tahsili sırasında birçok modanın eskiyip yeni nazariyelerin doğduğuna ve pek çok sanat münakaşalarının yapıldığına şahit olur. Balkan Harbi sırasında İstanbul'a döndüğünde kendisinde de pek çok değişiklikler olur, kendi hayatımızın kaynakları etrafında dolaşmaya başlar ve onları şahsî bir tecrübe gibi yaşamaktan zevk alır. İstiklal Savaşı sırasında sıhhati Anadolu'ya geçmesine mani olduğu için İstanbul'da gizli bir teşkilatta çalışır, bir yandan da Galatasaray Lisesi'nde tarih hocalığı yapar. Tarih ve iktisatta geniş bir vukufiyeti vardır. Büyük bir Türk tarihi yazmak ister. Galatasaray'da ve İstanbul'un çeşitli muhitlerinde, genellikle öğrencilerinden oluşan bir hayran kitlesi vardır. İhsan pek çok yönden Yahya Kemal'e benzer.⁶⁶ Hayatı ve fikirleriyle sağlıklı bir Doğu-Batı sentezi yapan İhsan, kafasında bir kültür ve medeniyet projesi olan adamdır. Ekonomiye, eğitime, ziraate, sanayileşmeye, sanata ve edebiyata dair pek çok fikri vardır. Avrupa tahsili ve Batı tecrübesiyle zenginleştirdiği bu fikirlerini dostları ve öğrencileriyle paylaşır ve onlara yeni ufuklar ve idealler gösterir.

Sahnenin Dışındakiler'de (1950) İhsan Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten bir sene sonra 1909'da tahsilini ikmal için Paris'e gider.

⁶⁵ Vehbi Eralp, "Hamdi Tanpınar'ın Romanı: Huzur", *Yeni Sabah*, 20 Ocak 1950.

⁶⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ve arkadaşlarının Yahya Kemal'le ilk tanışmaları ve ona hayranlıkları ile Galatasaray Lisesi'ndeki Mümtaz'ın ve arkadaşlarının İhsan'a hayranlığı birbirine çok benzer. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal* kitabında, hocası Yahya Kemal'in Zeynep Hanım Konağı'nda verdiği ilk dersten ve öğrencilerin ona hayranlığından bahseder. Yahya Kemal bu ilk dersinde Alfred de Vigny'nin *Kurdun Ölümü*'nden, Nedim, Nefi, Galip gibi Divan şairlerinden ve Anadolu'daki Milli Mücadele'den bahsetmiş ve öğrencileri kendisine hayran bırakmıştır. "Ders olarak itiraf etmeli ki biraz karışıktı. Yahya Kemal'in düşüncesi mekân gibi zaman da tanıımıyordu. Daima terkinin peşinde koştuğu için bütün millî tarih, insan évolution'u ile beraber oradaydı. Malazgirt Muharebesi İstanbul Fethi'yle, Milli Mücadele Fransız İhtilali'yle omuz omuzaydılar. Zil çaldı. Sınıf boşalacağı yerde biraz daha doldu. İki taraflı manyetizma biraz daha arttı. Filhakika o bizi zekâsıyla, düşüncesinin yeniliğiyle büyülüyordu. Biz ona dikkatimizle, heyecanımızla durmadan istihlâk ettiği bir çeşit iptidai madde hazırlıyorduk." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergâh yay., İstanbul 1982, s. 13; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1949, s. 35.

Paris'te çok başka bir âlemlle bilhassa fikir denen şeyle karşılaşır; iyi hocalar ve büyük insanlarla tanışır. 1913 yılında 23-24 yaşlarında bilgili ve kültürlü bir insan olarak memlekete döner. Balkan Harbi'nin bittiği yıl Vefa Sultanı'sinde tarih hocası olarak göreve başlar. Öğrencileri üzerinde büyük etki bırakan İhsan derslerinde edebiyattan, sanattan, tarihten, aktüel, politik ve iktisadî meselelerden bahseder. Quartier Latin'deki talebe hayatını ve Paris'teki hocalarını anlatır.⁶⁷ İtalya'da bir yerde konsolosken azledilen Kudret Bey de tahsilini Paris'te yapar. Cemal, Darülfünun'u bitirdikten sonra Avrupa'ya gitmeyi düşünür. Esbâk Nafia Nazırı Abdünnasır Paşa tahsilini Fransa'da yapar.

Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu'nun *Kolkola*'sında (1944) yabancı okullarda iyi tahsil görmüş monden muhitlerdeki zengin ailelerin çocuklarını eroine alıştıran Seniha, Riyo de Jenoriya'da bir Fransız mektebinde pansiyoner olarak kalmıştır. Aka Gündüz'ün *Ben Öldürmedim-Kokain*'inde (1933) Aka tahsilini Paris'te yapar.ERCÜMENT EKREM TALU'nun *Sabir Efendinin Gelini*'nde (1922) Paris konsolosluğuna atanan Vedat Bey, kızları Belkıs'la Leyla'yı orada yatılı bir okulda okutur. Safiye Erol'un *Kadıköyü'nün Romanı*'nda (1938) Burhan ve Cezmi İngiltere'de birlikte tahsil yaparlar. İrlandalı bir ressam kıza âşık olan Burhan, sevgilisinin kendisini terk etmesi üzerine tahsilini yarım bırakarak İstanbul'a gelir. Bedriye ise musiki tahsili için Viyana'ya gidecektir. *Ülker Fırtınası*'nda (1944) Selçuk, Almanya'da felsefe ve edebiyat tahsili yaparken Turan da İngiltere'de iktisat tahsili yapar. Nuran Yerli ise Viyana'da musiki tahsil eder. Sâmiha Ayverdi'nin *Yolcu, Nereye Gidiyorsun* (1944) romanında Kambiyocu Âsım'ın babası Binbaşı Nasuhî Bey, erkân-ı harp diplomasını Avrupa'dan alır ve yine orada stajını yaptıktan sonra parlak bir istikballe memlekete döner. Jön Türk Nazım Bey, Avrupa'ya kaçarken kızı Fahrünnisa'yı da Avrupa'da tahsil yaptırmak için yanında götürür. Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna*'sında (1942) babası Raif'i sabun imalatını öğrenmesi için Almanya'ya gönderir.

⁶⁷ *Mahur Beste, Sahnenin Dışındakiler* ve *Huzur* Ahmet Hamdi Tanpınar'ın nehir roman serisidir. Bu yüzden bazı roman kahramanlarının diğer romanlarda isim ve karakter olarak aynen canlandırıldığını görürüz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh yay., 3.Baskı, İstanbul 1997, s. 51.

Batılılaşmanın ve Türk modernleşmesinin muhassalası olan Türk romanında, tahsillerini yurt dışında yapmış roman kahramanlarının genel itibariyle Avrupa tandanslı ve Batı eksenli bir hayat perspektifine sahip oldukları; duygu, düşünce, his, hayal, zihniyet ve ideallerini bu zeminden hareketle ortaya koydukları görülmektedir. Yurt dışı tahsili yapmış roman kahramanlarının bir kısmında rasyonel düşüncenin, evrensel dünya görüşünün ve modern ilim anlayışının mevcudiyetiyle birlikte kahir ekseriyetinde Batının üstünlüğüne duyulan hayranlıkla başlayan ve onu körü körüne taklitle devam eden, kendi değerlerinden şüphe ederek aşağılık duygusuna (inferiority complex) düşen ve kendi değerlerine düşmanlığı bir erdem gibi gören bir değişim sürecini gözlemleriz. Romanlara genel olarak bakıldığında Avrupa hayatının, tahsillerini yurt dışında yapan Türk öğrenciler için çoğu zaman kadın, kumar ve içki iptilası, bohem hayatı, materyalist felsefesi ve maddî üstünlük karşısında kendi değerlerinden kaçışı bir ideal olarak algılayan nesillere sebebiyet verdiği görülmektedir.

Genel itibariyle yurt dışı eğitimi romanlara gerçek hayattakine benzer şekilde yansımaya karşın bazı durumların gerçek hayattakinden farklı şekilde anlatılması romanın fictive yapısından kaynaklanmaktadır. İncelediğimiz romanlarda romancının muhayyilesini kullanarak gerçeği modife ettiği bazı durumlar da söz konusudur. Mesela romanlarda genellikle kadın kahramanlardan ziyade erkek kahramanların yurt dışı tahsili yaptıkları görülür. Halbuki II. Meşrutiyet'ten itibaren bilhassa Cumhuriyet döneminde kızların da devlet tarafından yurt dışı tahsiline gönderildiği bilinmektedir. Romanlarda karşılaştığımız diğer bir husus ise Türkiye vatandaşı olan ve yurt dışı tahsil yapan Rum, Ermeni, Yahudi vb. gayrimüslimlere bir iki örnek dışında hiç rastlanmamasıdır. Halbuki gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinde herhangi bir din, mezhep ve etnik köken ayrımı yapılmadan her tür öğrenci yurt dışına gönderilmiştir. Yukarıda belirtilen her iki durumun da gerektiği ölçüde romanlara yansımadağı görülmektedir.

Sonuç

Türk modernleşmesinin en önemli göstergelerinden biri olan Türk romanında, yurt dışında eğitim yapan kahramanlara büyük bir yer ayrılmıştır. Modern batılı hayatı yerinde öğrenen roman kahramanları, Avrupa ve Amerika'da tahsil sırasında edindikleri bilgi, beceri, kültür ve ahlakları kendi ülkelerine taşımış ve Türk modernleşmesinde avangard bir rol üstlenmişlerdir. Yurt dışı eğitimi roman kahramanlarına farklı düşünme kabiliyeti, Avrupa tecrübesi ve hadiselere mukayeseli bakış açısı kazandırmalarının yanı sıra bazı olumsuzluklara da neden olmuştur. Romanlarda, yurda döndükten sonra kendi toplumuna yukarıdan bakan, onu değiştirmeyi ve dönüştürmeyi kendine bir ideal olarak gören medeniyet misyonerlerine ya da batılılaşmış züppe tiplere sıklıkla rastlamak mümkündür. Tüm kahramanlar için olmasa da akültürasyona uğramış bu tip kahramanların kafasında batılılaşmanın, gardrop medeniyetinden ilim ve irfan medeniyetine çıkamadığı ve sathi bir garplılıştan öteye geçemediği görülmektedir.

Yurt dışı eğitiminin Türk modernleşmesine ne kazandırdığı ve yaklaşık iki yüz yıllık batılılaşma macerasında maddî manevî hangi olumsuzluklara neden olduğu, eğitimini yurt dışında tamamlamış aydınların hatıralarının, mektuplarının, biyografilerinin ve diğer eserlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle daha vazih bir şekilde ortaya çıkacaktır. Kapsamlı bir doktora çalışmasıyla ele alınması gereken bu mesele, 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp hâlâ devam eden bir eğitim projesinin artılarını ve eksilerini ortaya koymakla kalmayacak aynı zamanda yakın ve uzak dönemde yeni yol haritalarının çizilmesine de katkı sağlayacaktır.

“THE OVERSEAS EDUCATION AND IT’S REFLECTION TO THE TURKISH NOVEL”

Abstract

Sending students abroad for education has been considered as a Westernization project since the beginning of 19th century; Every year, various government agencies sent many students abroad by examination for bachelor degree, specialization and internship. The overseas education that is one of the most fundamental issues of Turkish modernization and the history of Turkish education often is encountered in the literary genres such as novels, stories, diaries and letters. Mostly memories and novels address this issue in great detail within the literary genres. Roman characters who educated abroad have been taken a great place in Turkish novel that is one of the most important indicators of the Turkish modernization. These characters that have learned Modern Western life in its place, have carried new thoughts, knowledges, skills, cultures and moralities which have been acquired during the education in Europe and America, to homeland and they have undertook an avant-garde role in the modernization of Turkey. There are a good deal of novels dealing with overseas education in Turkish literature. To examine overseas education in great detail in all the novels from the begining to the present requires a very wide research and only can be achieved with a study on a vast scale like thesis. Therefore, the historical background of overseas education will be explained in the first part of this article. Some protagonists and where they have studied in the novels that could be read and analyzed, will be briefly mentioned in the second part of its.

Keywords

The Overseas Education, Turkish Novel, Author, Europe and America.

AHMET HAŞİM’İN ESTETİK ANLAYIŞINI BESLEYEN
BİR KAYNAK OLARAK HAİKU

İkuko SUZUKİ*

ÖZET

Bu incelemede Ahmet Haşim’in (1887 – 1933) kısa şiirleri, Japon estetiği, özellikle bir Japon şairi Masaoka Shiki’nin (1867 – 1902) oluşturduğu haiku sanatına göre incelenmiştir. Öncelikle, gelişim süreci, özellikleri ve unsurlarıyla haikunun nasıl bir şiir tarzı olduğu ve estetiği açıklanmıştır. Bunları kanıt sayarak kısa şiiri oluşturan ve haiku için de önemli olan dört unsur; “zaman, tabiata bakış, renk, ses”e göre Haşim’in şiir anlayışı incelenmiştir. Özellikle Haşim’in de bazı bölümlerini Türkçeye çevirdiği, Japon felsefesini anlatan Çay Name’de (1906) açıkça görülen Japon estetiğiyle Haşim’in eserlerinde görülen anlayış arasındaki ilişki incelenmiştir. Buradan Haşim’in genel olarak Japon estetiğiyle paralellik taşıyan yanları, örneğin eski şiirden ayrılarak tabiatı önemsemesi, sezgisel ve asimetric güzelliğe yönelmesi ile saf ve yalın kısa şiir görüşü ortaya konulmuştur.

Yapılan inceleme sonunda, Haşim’in haikuyu taklit etmediği, fakat Japon estetiğine çok yakın bir sanat anlayışına sahip olduğunu tespit ederek, onun şiir anlayışının özgürlüğü, yani onun kaynakları çok geniş olduğu ve bunları kendi içinde kaynaştırarak özgün kısa şiir tarzını kurmayı başardığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ahmet Haşim, haiku, Çay Name, Japon estetiği

Ahmet Haşim (1887–1933), kaynakları açısından, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin en zengin, algısı en açık şairlerinden biridir. Fecr-i Âti’yle başlayan şiir serüveni Cumhuriyet’te de kendine özgü kalmayı başarmıştır. Bu süreçte şiirinde, kapalı ve ağdalı dilden açık ve sade dile doğru giden bir değişim grafiği görülmektedir. Şiirin şekli itibariyle de bu değişimin özelliği İnci Enginün’ün ifadesiyle “gitgide kısalma, yoğunlaşma, Japonların haykay dedikleri kısa şiire gidiş”tir.¹ Fransız sembolizminden etkilenen ve “ne bulursa okuyan; Uzakdoğu şairlerini bile merak

* Türkçe Okutmanı, Yomiuri Kültür Merkezi Tokyo/Japonya (ikukoszko_istanbul@yahoo.co.jp).

¹ İnci Enginün, “Ahmet Haşim’in Estetiğinde Uzak Doğu”, *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul, Dergâh Yayınları, Kasım 1999 (2.baskı), s.260.

eden”² Haşim’in daima çok çeşitli kaynaklardan beslendiği söylenmiştir. Bu makalede, Haşim’in *Göl Saatleri*’nden itibaren yazmaya başladığı kısa şiirlerin özelliklerini tespit etmek ve bu şiirler ile Japon haiku estetiği arasındaki ilişkiyi daha açık bir biçimde ortaya koymak ve böylece Haşim’in şiirine yeni bir yorum kazandırmak amaçlanmıştır.³

I. Haiku Sanatı ve Temel Özellikleri

Genellikle “haykay” olarak bilinen Japon şiiri, haiku(俳句)dur. Haiku esasında, 5·7·5 vezni (17 harf ya da 17 hece) ile yapılan düz kafiyeli nazımdır. Genelde mevsimi çağırın özel kelime olan kigo’yu bünyesinde barındırır. Her şairin benimsediği farklı bir sanat anlayışı olsa da, haiku yazan bütün şairlerin haikunun bu kuralına genelde bağlı kaldıkları görülür. Haiku geleneksel Japon şiiri “waka”⁴ tarzında yazılan ve 1867’de Meiji Devrimi’yle⁵ başlayan Japonya’nın modernleşme sürecinde, Batı’nın etkisiyle şekillenmiş bir modern edebî türdür. Japon geleneksel estetik kuralına göre değil, şairin kendi estetik anlayışına göre yazılır. Bu şiir tarzını geliştiren kişi Japon şairi Masaoka Shiki’dir.⁶ Modern Japonya’da geliştirilmiş bir tür olarak haikunun kurucusu olan Shiki, şiir anlayışı

² Nurullah Ataç, “Ahmet Haşim”, *Yeni adam*, İstanbul, 1945, s.10

³ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bir incelenme için bkz. İkuko SUZUKİ, *Ahmet Haşim’in Şiirlerinde Japon Haiku Estetiğinin Tesirleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)

⁴ Japon şiiri demektir. Çin şiirine karşı Japon antik döneminden süregelen düz kafiyeli nazım. Chouka, tanka (kaeshi-uta) gibi Japonca ile ve geleneksel estetik kuralına göre yapılan bütün Japon şiiri gösterir. Günümüzde, genelde 5·7·5·7·7 vezni, 31 harf (hece) ile yapılan tankayı anlatır. Waka için önemli olan dönem, Heian dönemidir (794 – 1192). Bu dönemde Japon geleneksel estetik kavramı oluşturuldu ve waka bu kavramla sık bağlandı. En güzel seçkin söz ve kural ile yazılan wakanın, Japon şiirinin en yüksek seviyesinde olduğu kabul edilir

⁵ Meiji Ishin (明治維新). Edo dönemi (1600 – 1867) derebeyliğinden sonraki Meiji Devleti tarafından gerçekleştirilen derebeyliğin devrilmesini, İmparatorluğun iade edilmesini, bunlar ile beraber gelen iç savaşı ve reformu ortaya çıkartan, 1867’den sonraki sürecin adı. Bundan sonra Japonya, modernleşmeye hız kazanan Meiji dönemine (1868–1912) girer.

⁶ Masaoka Shiki (正岡子規, 14 Ekim 1867 – 19 Eylül 1902). Japon haiku şairi, yazar, eleştirmen. Asıl adı Tsunenori. Batılaşın modern Japonya’da sketch metoduyla haikuyu oluşturur. Onun reformundan sonra 5·7·5 vezni (17 harf ya da 17 hece) ile yapılan Japon kısa şiiri haiku adını kazanır. Yazdığı haikuların sayısı 17,000’den fazladır. Karies hastalığı nedeniyle ömrünün son yedi yılını yataкта geçer.

açısından Haşim'in Japonya'daki yansıması olarak nitelendirilebilir ve bu iki şairin şiirleri ve şiir anlayışları karşılaştırıldığında ilginç sonuçlar verecektir.

Haiku için önemli dört unsur vardır: Kigo, toriawase, kire ve sketch metodu. Türkçe'ye tam olarak çevrilemeyen bu özellikler anlaşılmeden haikunun anlaşılması mümkün olmadığından öncelikle bu kavramlar üzerinde durmakta yarar var.

1. K i g o : Haikuda mevsimi çağrıştıran, mevsimi belirterek o mevsimin havasını okuyucuya hissettirmek için kullanılan, mevsime gönderme yapan özel ve seçkin sözcüklerdir. Mesela, “ume” (erik çiçeği), bahar göstergelerinden biridir, güzel kokuyu ve ilkbaharın ısınmaya başlayan temiz havasını çağrıştıır. “Shigure” (sonbahar ve kış sağanağı), kışın başlarındaki zayıf güneşi ve soğukluğu hatırlatır. Japon edebiyatında, bu sözcüklerle karşılaşan okurun zihninde bir manzara belirir. Kigo, manzarayı anlatan 20-30 mısralık bir tasvir metni ile aynı görevi görebilir.

2. T o r i a w a s e : Birleşim demektir. İki farklı nitelikte, birbirine yabancı olan “A” ve “B” unsurlarını birleştirip onların görevdeşliğini ortaya koyan bir yöntemdir. Örneğin şu haikudaki altı çizili sözcük kigo'dur.

“籠枕くぢらの夢を見るとせむ 正木ゆう子⁷

Kagomakura Kujiranoyumewo Mirutosen Masaki Yuko

(Bambu ile yapılan yastığa düşeyim, rüyada balina ile görüşeyim.)”

Kigo ile kigo olmayan kısım, his ve duygu ile bağlanır, bağlantı mantıksal ve ussal değildir. “Kagomakura”, bambu ile örülen, yazın akşam sıcaklığına dayanmak için kullanılan yastıktır. Bu yastık ile balina arasında bir mantıksal ilişki yok. Fakat yazın sıcaklığı içinde serinlemek için Kagomakura'ya başını koyduğu zaman hissedebileceği keyif, şairi serin ve mavi deniz içinde yüzen balinanın hissettiği serinliğe, yani aynı hoş duyguya götürür. Okuyucu, A ile B'nin birleştirildiği manzaradan bir his almaya çalışır, ama kigo ile öteki kısmının bağlantısı, okuyucu ya da şairin keyfi ve kararına bağlıdır. Bu nitelik belirsizlik olarak algılanabilir, fakat diğer

⁷ Tsubouchi Toshinori, 俳句のユーモア (Haiku no Humor / Haikunun Humoru), Tokyo, Koudan Shya, 17 Nisan 1997 (3.baskı) s.202

taraftan bu, “paradigmayı özgürce istediğimiz gibi koyabilmek”tir. İşte toriawase, iki farklı nitelikteki unsur bağlar. İlk bakışta toriawase yokmuş gibi görünse de haiku incelenince, iki unsur bulunur ve orada kire vardır. Toriawase ise kire’nin görevini güçlendiren bir metottur.⁸

3. K i r e : Kesilme, duraksatma demektir. 1300 yıllardan beri Japon şiirinde uygulanan kire, haikuyu kesmek için kullanılmaktadır. Kire kullanılarak haiku yazmak, haikunun bağlamsızlığını ve tamamlanmışlığını gösterir. Bu metot, haikuların yabancı bir dile çevrilmesinde çevirmenlere en çok zorluk çıkaran şeydir. Mesela:

“秋風や人差し指は誰の墓 寺山修司⁹

Akikazeya Hitosashiyubiwa Darenohaka Terayama Shuuji¹⁰”

Altı çizili harfler kire’dir. “Akikaze (sonbahar rüzgârı)” ile “hitosashi yubi (işaret parmağı)”nin toriawase yapıma nedeni açıklanmamaktadır. Bu iki elemanı bağlayan, “ya (や)” hecesi kire’dir. “Ya”, sonbahar rüzgârının varlığını ortaya çıkarıp vurgulamakla birlikte, haikuyu ilkin burada keser. Aynı zamanda “ya”, sonbahar rüzgârının gösterdiği, kışa doğru giden mevsimin soğukluğunu, yalnızlık ve sükûnet havasını, işaret parmağına bağlar. Sonra, bu atmosferi, işaret parmağı ile “dare no haka (kimin mezarı?)” sorusuna bağlar. Bu durumda haikudan birden fazla anlam çıkarılabilir: “Sonbahar rüzgârı esiyor. Rüzgârda işaret parmağım gayriihtiyarî bir yönü gösterdi, orada kimin mezarı var? Yoksa benim mi?”, “İşaret parmağımın gösterdiği mezar kimin?”; “İşaret parmağıma baktım, bir mezar taşı gibi görülüyor. Kimin? Benim mi?” gibi çeşitli anlamlar çıkarılabilir. Hangi anlam doğru ise, sonbahar rüzgârının esintisi ve ölümünden sonra hiç kimse tarafından hatırlanmayacak olan kendisinin yalnızlığını hisseden şairin duygusu, “ya” ile bir kez yükseltip sonraki 5·7 veznine bağlanır.

Ana dili Japonca olanların bu “ya”dan hissettiği bütün duygu ve havanın, başka dile çevrildiğinde aynı hassasiyetle verilmesi zordur. Dize,

⁸ a. g. e., s.213

⁹ a. g. e., s.214

¹⁰ Terayama Shuuji (寺山修司, 1935 – 1983) : Tanka şairi, oyun yazarı. Avantgarde sanatçı olarak, tanka, haiku, oyun ve şiir yazar. Tiyatro grubu Tenjyou Sajiki (Tiyatronun Balkonu) kurucusu.

nesre çevrildiğinde şiirselliğini kaybeder. Kire, haiku tarzının belirsizliğini ve mükemmelsizliğini gösteren bir metottur. Kigo, mevsim havası ve manzara anlatan nesir ile aynı görevi gören tek kelime iken, kire, haikunun çok anlamlı özelliğini sağlayan kısa bir duraksatmadır.

4. **Sketch Metodu:** Shyasei (写生 / Sketch¹¹) metodunu haikuda ilk kullanan Shiki'dir. Burada sketch, Batı resim metodunun haikuya uyarlanmasıyla oluşan bir realizm şeklidir. Sketch metodu Batılılaşma dönemindeki Japonya'nın atmosferine uygun olarak haikunun kısalığına uymaktadır. Modern haiku, realizmin bir yönü olduğu düşünülen sketch metodu ile gelişmiştir. Shiki'nin ortaya koyduğu sketch metodu, şairin tabiatı olduğu gibi çizmesidir. Şair, nesneye bakarken kendi bakış açısına göre görür, gördüğü gibi yazar diyen Shiki, sketch sübjektife dayanan bir objektif olduğu söyler.

Shiki, Batı resminin sketch metodunu haikuya uygulamıştır. Sketch, modern Japon sanat anlayışının en önemli akımı olmuştur. Bu metot daha sonra Japonya'da natüralist edebiyatın, yani “olanı olduğu gibi yansıtan” eserlerin temeli olmuştur. Bundan sonra, sketch metoduyla yani realizm anlayışıyla yazılan edebiyat eserleri popülerleşir.

Sketch metodu, realizmin temeli olan modern bakış açısına uygundur ve modern haikunun temeli olmuştur. Fakat günümüzde realizmin insan hayatında ve bakış açısındaki yaygınlığı dolayısıyla, sadece sketch metodunu kullanmak, haikunun yeniliğini göstermez. Günümüzdeki realizm, bir süre popüler olup silinen “izm”lerden biri değildir. Genelde sanatın, gerçeğin (real) bir yansıması olduğu kabul edilmektedir. Realizm, günümüzde sadece bir toplumsal fenomeni anlatmaz, toplumda yaşayan insanların yaşantısı, mutfağından siyasetine kadar geniş bir alanda insanın is-

¹¹ Shiki, 1894'te ressam arkadaşı, Nakamura Fusetsu'dan (1866 – 1943) bir sanat terimi olan Shyasei (ya da Shyajitsu)'yi öğrenmiştir. Bu terim, İngilizce “sketch”in Japoncasıdır. “Sketch” kelimesi “taslak, eskiz, kroki” kelimeleriyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Fakat Shiki, sketch kelimesini “bir nesnenin olduğu gibi tasvir edilmesi” anlamında kullanmıştır. Yani, realizmin bir türü ya da objektif bakış açısıdır. Günümüz Japoncasında da sketch bu anlamla karşılanmaktadır. Yani, sketch kelimesinde —daha doğrusu Shyasei anlamı olarak kullanılan sketch kelimesinde — Türkçedeki gibi “ana çizgilerle, türlü bölümlerle belirten ön çalışma” anlamı yoktur. Bu yüzden, bu yazı içinde Shiki'nin kullandığı bu tasvir metodu anlatılırken Japoncasıyla aynı anlamı karşılayan İngilizce “sketch” kelimesi kullanılacaktır.

teklerini, insanları ilgilendiren tabiatı da anlatır. O yüzden, Shiki'den sonraki haiku şairleri, sketch metodunu temel alıp, bunu kendi fikirleriyle birleştirerek, haiku yapmaya çalışmışlardır. Mesela Nakamura Kusatao¹², sketch ile insanların yaşamını birleştirir:

“燭の灯を煙草火としつチエホフ忌¹³

Shokunohiwo Tabakobitoshitsu Chekhov-ki

(Şamdanın alevi ile sigarayı yaktı, o gün Chekhov'un ölüm yıldönümüydü.)”

Okuyucunun aklına gelen Anton P. Chekhov'un eserlerinin havasına göre bu haikunun gösterdiği manzara değişebilir. Chekhov'un eserlerindeki insan yaşamının ayrıntılarına yönelik uyanık bakış dikkate alınınca, bu haikudan akşam yemeğinde arkadaşlarıyla oturan birinin şamdan ile sigarayı yaktığı bir manzara ortaya çıkar. Fakat bu bakış açısının altındaki insan dertleri dikkate alınınca, küçük bir odada yanan mumdan sigara yakan bir adam ve onun dert ile sönen yorgun yüzünü çağrıştırır. Bu yüz, mum ışığı ile bir gölge halinde duvara yansır. Kusatao, Chekhov'un ölüm yıldönümüne gönderme yaparak bir manzara çizmeye çalışmıştır.

Sketch metodu ile ilgili Shiki'nin en önemli iddiası şudur: “Güzellik her yerde ve her zaman vardır.”¹⁴ Bu söz, haikuyu Japon geleneksel estetiğinden ayıran en önemli noktadır. Bakarken baktığımız nesne ne gördüğümüz önemlidir. Empresyonizmde vurgulandığı gibi, bakılanların şairde bıraktığı izlerin ve bu izlerin naklediliş tarzı önemlidir. Bakılan şeyi seçerken 17 harf içine bir gerçek nesne koyulabilir. Güzelliğin hürriyetini bulup –ayrıca şairin neden bu güzelliği seçtiğini belli etmeden– sketch yoluyla gösterirken, haikunun sembolizmi sketch ile özdeşleştirilir. Şiir ne kadar kısa olursa, o şiirdeki zaman geçişi de o kadar kısa bir anda gerçekleşir. Şairin ruhunu çeken bir nesne ya da manzara, o anda ve olduğu gibi (şairin algıladığı gibi) şiire aktarılır. Bu gerçek nesne ya da

¹² Nakamura Kusatao (中村草田男, 1901 – 1983) : Asıl adı Seiichirou. Haiku şairi. Haikuyla insanın hissini, hüznünü göstermeye çalışır. O yüzden onun haikularına “insanî haiku” denilir.

¹³ Konishi Jinichi, *俳句の世界 (Haiku no Sekai / Haikunun Dünyası)*, Tokyo, Koudan Shya, 20 Aralık 2007 (18.baskı) s.330

¹⁴ *子規全集 第四卷 俳論俳話* – (*Shiki Zenshuu Dai 4 Kan, Hairon Hairwa 1 / Shiki'nin Bütün Eserleri 4.cilt, Haiku Yazıları 1*), Tokyo, Koudan Shya, 18, Kasım, 1975, s.393

manzaranın (gerçek / real) arkasında, bunlardan etkilenen şair, gördüğünü ve algıladığını olduğu gibi yansıtırken (empresyon), bu görüntünün ardında kendi duygusunu (sembol) saklamaktadır. Böylece kısa şiir içinde üç “izm” bir arada bulunur.

II. Haiku ile İlgili Japon Estetikleri

Sadece 17 heceli (17 harfli) çok kısa şiir olan haiku, şairin gördüğünü gösteren, fakat şairin felsefesini anlatmayan ve bu açıdan eksiklik bırakan sezgisel bir şiir tarzıdır.¹⁵ Okuyucu, kendi duygusu ya da fikrine göre haikunun bıraktığı anlamsal boşlukları doldurup şiiri tamamlamak zorundadır. Bu estetik anlayışının Japon kültüründeki felsefi dayanakları, Haşim'in 1926'da bazı bölümlerini Türkçe'ye çevirdiği ve kendi şiir için de bir kaynak olarak yararlandığı *Çay Name*'de¹⁶ görülmektedir. Bu kitapta anlatıldığı gibi, bu sezgisel ve asimetrik güzellik, Japon sanatının temel unsurlarıdır. Kitap Japon çay kültürü üzerinden bütün Japon estetiğini

¹⁵ “[Japonlar, şiir ile] ‘her şeyi açık şekilde anlatmayı’ sevmezler. Bashō'nun (1644 – 1694) ‘Her şey açıkça söylenince arkasında hiçbir his kalmaz’ demesi, bu estetik anlayışından gelir. Genelde Japon şiirlerinde, çevremizde her an durmadan değişen şeylere gösterdiğimiz ilgiler çok önemsizdir. Fakat yaşam felsefesinin açıkça anlatılmasının, maharetsiz ve bayağı olduğu, zarif olmadığı düşünülür. Şair, bir hadiseyi, manzaradan alınan bir anlık intiba ya da düşünce ile hissi birleştiren duyguyu göstermeye çalıştığı zaman, bunu analiz ederek anlatmazsa, geriye kalan, duygunun en önemli ipucunu verip dolaylı anlatmaktır. Bu yöntem geleneksel Japon şairlerinin esas metodu olmuştur. O zaman, şiirde kullanılan sözcük sayısının çok olmaması gerekir. Çünkü ne kadar çok sözcük kullanılırsa o kadar analiz ve anlatılma şekline doğru gider. Bir insanın hayatında, yaşam felsefesinin uzun uzun anlatılan zaman o kadar olmamaktadır. Fakat yaşantı, bir an bile boşluk bırakmadan kesilmeden önmüizde devam eder, hiç durmadan değişir. Bu bir anda değişen yaşantımızın içine gelen şeyleri çabucak alıp sözcük ağı ile örmek, bu niteliği tutan şiir olarak Japon kısa şiirini eşsiz derecede hızlıca harekete geçirir ve incelik katar.” (Ôoka Makoto, 一九〇〇年 前夜後朝譚—近代文芸の豊かさの秘密 (1900 *Nen Zenya-Gochou Tan – Kindai Bungei no Yutakasa no Himitsu* / 1900 yıllarından Önce ve Sonra Hikayeleri – *Modern Japon Edebiyatının Zenginliğinin Nedeni*), Tokyo, Iwanami Shoten, 21 Ekim 1994, s.202 – 203)

¹⁶ *Cha no Hon* / *Çay Name* (茶の本) : Aslı adı *The Book of Tea*. 1906, Amerika'da yayımlandı. Okakura Tenshin'in (1862 – 1913), aslı adı Kakuzou ile yazdığı İngilizce bir kitap. Çaylığın tarihi, estetiği, felsefesini açıklayarak Batılılar ve Amerikalılara Japonya'yı anlatmak amacı ile yazıldı. Çaylığın ders kitabı değil, bir Japon medeniyeti ve felsefesi araştırmasıdır. Ahmet Haşim, bu kitaptan bazı kısımları çevirip 1926'da Akşam gazetesinde yayımlamıştır.

anlatan bir estetik kitabıdır. Kitapta da anlatıldığına göre çay odası bir çay ustasının özel estetiğinin toplamıdır, onun ideal dünyasıdır. Çay odası kişinin zevkine ve estetik görüşüne göre yapıldığı için, kişinin estetik görüşünün değişmesiyle de değişecek ve böylece hiçbir zaman tamamlanmış olmayacaktır. Bu nedenle çay odası kişinin estetik görüşlerini yansıtabilmesi için boş olmalıdır.

Çay odasındaki eşyalarda ne bir renk ne de bir şekil tekrar edilmiş olmamalıdır. Çay odası kişinin o zamanki isteğiyle oluşturulan ideal dünyası olmalıdır. Bu yüzden çay odası Haşim'in "o belde"si olarak nitelenebilir. Bilinçli olarak eksik bırakma duygusu, Japonların kendilerini tabiatın bir parçası olarak algılayan tabiata bakışıyla da bağlantılıdır.¹⁷

Japon medeniyetinde, birbirine paralel üç zaman kavramı vardır: a) Başlangıcı ve sonu olmayan doğrusal çizgisel zaman: tarihsel zaman. b) Yine başlangıç ve sonu olmayan daire üzerinde dolaşan zaman: tabiat zamanı. c) Başlangıç ve sonu olan zaman: insan hayatının zamanı. Bu üç zaman, hep beraber "şimdi ve burada" yaşamayı vurgular. Japonların zaman kavramı, "şimdi ve burada"ya odaklanır. Haiku, kısa olduğu için sürmekte olan zamanı ve insanın duygularını göstermeye uygun değildir. Bundan dolayı haikuda şairin bakışı "şimdi ve burada"ya ve şairin gördüğü noktaya odaklanır. Bu yaklaşım, *Çay Name*'de anlatılan "bir noktaya odaklanan güzellik" anlayışı¹⁸ ile aynıdır. Haiku, antik dönemden beri

¹⁷ "Çünkü çay odası tabiat ile çatışmayan şekilde yapılmalıdır. Batı yapısı ile Japon yapısı, planlarının metodu farklıdır. Batı yapısında 'proportion' yani 'artın oran' önemlidir. Bununla oranlı binalar yapılır. Japon yapısı bunun tersidir. Kısımların ölçüsünü almakla başlanır, kısımları toplanıp bütünlüğü oluşturulur. Mesela çay odasına, duvarları ölçmekten başlanır. Bu duvarda pencere, şu duvarda kapı diye önce her duvar düşünülür. Batı yapısı gibi, önce bütünlük kurup şu tarzı gerçekleştirmek düşüncesi Japon yapısında yoktur. Japon yapısında önce kısımlar belirtilir, sonra kısımlar birleştirildiğinde en uygun olan biçime getirilir. Çay odası hakkında şöyle denilir. 'Tuhaf değildir, haşmetli değildir. Şiktir ama göze çarpmaz.' Bu mütevazı bir biçim, çay odasının idealidir, Japon yapısının idealidir. Yani, çevresindeki manzarayla uyumlu olan, tabiatın içine sığınacak olan yapıdır." (サライ 495号 茶の湯大全 (SERAI 495 Gou; Chano-yu Taizen / SERAI sayı 495; *Çaılık Hakkında Bütün Bilgiler*), Tokyo, Shougakkan, 7 Mayıs 2009, s.20)

¹⁸ Haşim, bunu anlatan *Çay Name*'nin kısmını şöyle çevirir: "Çay ustaları çiçeğe karşı azim bir hürmetle hareket ederlerdi. Çiçeği dalıyla koparırlar, fakat yanlışlıkla dalı biraz lüzumundan fazla kesmiş olsalar hicaptan kızarırlardı. Canlı nebatın güzelliğini tamam olarak göstermek istedikleri için çiçeği yapraklarıyla birlikte bulundurmağa gayret ederlerdi. Bir çay ustası çiçeği zevkine göre 'vazo'suna koyduktan sonra

süren Japon estetiği ile Shiki'nin “sketch metodu” ve “bireyci modernlik anlayışının” birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

III. Haşim'in Şiir Sanatında Haiku Estetiği

Estetik anlayışında sembolizmin, yer yer de empresyonizmin izlerini taşıyan, Fransa'daki sanat faaliyetlerini izleyen, Fransız haikai şairlerini¹⁹ tanıyan ve onlar aracılığıyla Uzakdoğu estetiğine ilgisi artan Haşim'in şiir anlayışında, “üç mısralı ve 17 heceli kısa şiir” olan Fransız Haikai şiirinin izleri de görülmektedir. Fakat Haşim, Fransız Haikai şairleri gibi felsefi kısa şiire yönelmez. Kendi sanat anlayışına paralel olarak Haikai şiirindeki kısalık, yoğunluk ve sadelik fikrinin izinden gitmeyi tercih eder.

Fransızca aracılığıyla ulaştığı *Çay Name*, Haşim için hem Uzakdoğu felsefesine, sadelik fikri ve yalın kısa şiire açılan önemli bir pencere hem de bu coğrafyanın düşünce dünyasını rahatça kendi düşünceleriyle karşılaştırmasına olanak sağlayan bir kaynak olmuştur.

Göl Saatleri şiirlerinden anlaşıldığı gibi, onun kısa şiirleri Shiki'nin örnekleri gibi, “sketch metoduyla gördüğü anı yakalamaya”, “tabiatın güzelliğini göstermeye” çalışan sezgisel şiirlerdir. Bunu tespit eden, onun şiirlerindeki tabiata bakış açısı ve zaman anlayışıyla ilgili renk ve ses kullanımıdır. Haşim, şiirlerinde kırmızı rengini sık sık kullanır. Onun için kırmızı rengi çocukluğuna bağlanır. Haşim için kırmızı rengi, önce kan ve acıyı hatırlatan bir kavram olmuştur. Annesinin ölümüne bağlanan kan

vazoyu çay odasının en mutena yeri olan ‘tokuma’ nın [Bu Haşim'in ya da onun okuduğu *Çay Name* kitabının hatasıdır. Tenshin, “Tokonoma” şeklinde adlandırır] üzerine vaz eder. Çiçeğin güzelliğini bozmamak için vazunun civarında hattâ en güzel bir eser-i sanatın bile bulunmamasına dikkat edilir. Çiçek orada, tahtı üzerinde oturmuş bir hükümdar gibidir. Med’uvar, hane sahibine iltifat etmeden evvel çiçeğin karşısına gelip bunu derin bir hürmetle selâmlarlar.” (*Ahmet Haşim Bütün Eserleri* 3, Hazırlayanlar, İnci Enginün, Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yayınları, Kasım 2004 (2. baskı) s.328)

¹⁹ Bir Fransız filozof, doktor, şair olan Paul Louis Couchoud'dan (1879 – 1959) başlayan bir Fransız sembolist şair grubu. Japonya'daki kısa şiir tarzını takip ederek üç mısralı ve 17 heceli kısa şiir ve Japon edebiyatıyla ilgili kitaplar yazarlar. Onlardan biri olan Fernand Gregh'in şiirinin yanlış anlaşılmaıyla Haşim'in zannedilmesi dikkatleri çeker. Haşim, 3 Ağustos 1911'de *Servet-i Fünun*'da yayımladığı yazısında *Genç Kalemler*'i sert bir dille eleştirir. (*Ahmet Haşim Bütün Eserleri* 4, Hazırlayanlar, İnci Enginün, Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yayınları, Ekim 2004 (2. baskı), s.62 – 63)

rengi, Haşim'deki kırmızı renginin temelidir. Bu manzara Haşim'in hafızasında donup kalmıştır. Haşim'in kırmızı rengi bir güzellik değildir. O dönemde, tabiattaki batan güneş Haşim'de güzel çağrışımlar uyandırmaz, acı uyandırır. Acı hissi de şiir için bir malzeme olabilir, fakat kan rengi, Haşim'in bakış açısı için bir önyargıya dönüşmüştür. İlk olarak *Göl Saatleri* dönemindeki "Akşam" şiiriyle bu önyargıdan çıkıp kendi şiir dünyasını genişletmeye başlar. Haşim, *Piyale*'de yer alan "Sonbahar" şiirinde sonbahar mevsimiyle kırmızı rengini tabiatın güzel bir biçimi olarak bağlamayı başarmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere annesinin öldüğü sonbahar mevsimini ve o sonbaharı boyayan kızıl renkli güneşi, sketch metoduyla birleştirerek gerçek bir güzelliğe dönüştürmenin kolay olmadığı düşünülür. "Ölmek", "Merdiven" gibi uzun şiirlerinde Haşim'in kan renginden kurtulamadığı bellidir. Fakat Haşim, kısa şiir biçimiyle sketch metodunu birleştirerek kendi yeni şiir tarzını oluşturmuştur. Bunun için objektif bakış açısını benimsemiştir. Haşim'in şair olarak gerçek gücünün bu davranışında olduğu düşünülebilir. "Sonbahar" şiirinde suyun kırmızılaştığı mevsimde şair, suyu seyrederek düşünceye dalar. Bunun nedeni, bazı şiirleri de olduğu gibi annesini kaybettiği o anın acı hatırası değil, sonbaharın getirdiği güzellikle fark eden Haşim'in hissettikleridir. Son günlerinde yazdığı "Ağaç" şiiri, Haşim'in kırmızı rengine sketch metodu ile tamamen hâkim olabildiği bir şiirdir. "Ağaç" şiirindeki âlem kıpkırmızıdır. Fakat bu kırmızı, Haşim'e annesinin ölümünü hatırlatan ve ona acı çektiren tonda değildir. Kendisi için tabiattaki kırmızı hep kan renginde iken, burada şairin bu genellenenin dışına çıktığı görülür. Artık ölümü çağrıştıran kırmızının dışındaki tonlarıyla bu rengi görebilmektedir. Haşim, batan güneş ile kırmızıya boyanan tabiat nesnelere, birbirlerinden farklı tonda olduğunu ve birbirlerinden farklı güzelliğe sahibi olduğunu fark etmiştir. Bu yüzden bu şiir kırmızı renginin hâkim olduğu bir şiirdir. Bu kırmızı âlem, çok çeşitli kırmızı tonlarının birleştirilmesiyle oluşturulmaktadır. "Ağaç" şiirinde "bütünü gösteren nokta"yı renk içinde bulmuştur. Haşim bu şiirde "batan güneş altında" diye yazmamaktadır. Sadece kırmızı rengine dönüşen tabiattaki nesnelere göstererek gördüğü manzaranın hangi renk ile dolu olduğunu göstermektedir. Shiki'nin sıkça bir noktaya odaklanan davranışının aksine, Haşim'in rengi bir noktadan onun gördüğü manzaraya yayılır. Fakat iki şairin de renklere karşı keskin bir bakış açısına sahip oldukları bir gerçektir.

Ses kullanımına gelince Haşim, tabiattaki orijinal sese yakın “kulağın duyabildiği titreşim”i kullanmayı başarır. *Göl Saatleri* döneminden önce, Haşim’in şiirlerinde sesler, şairin duygularını yansıtmaktadır. Mesela *Şi’ri Kamer* şiirlerinde Haşim’in duygu dünyası ön plandadır. Bu yüzden, Haşim’in şiirlerinde istenildiği zaman rüzgâr eser veya inleyebilir, gülebilir. Haşim’in kullandığı sesler, tamamen hislerinin yansımasıdır. Sonra *Göl Saatleri*’nde kullandığı sesler hi-fi (high fidelity)²⁰ ye, yani bir sesin orijinal yankılanmasına daha yakındır. Dörtlük şiirlerin, kendi duygularını anlatabildiği kadar uzun olmaması da bu yaklaşımın bir nedenidir. Bu hi-fi sesi, o sesin duyulduğu andaki manzarayı (soundscape²¹) çizmeye, yani anı yakalayan kısa şiire uygundur.

Bu renk ve ses kullanımı, Haşim’in tabiattaki geçici güzelliği kısa şiir ile yakalamak için benimsediği sketch metodunu tespit etmektedir. Ayrıca Shiki de, haiku teorisiyle ilgili kitaplarında doğal renk ve sesin haiku içinde, olduğu gibi yakalanmasının ve şairin gözünün kendisini duyulandıran bir noktaya odaklanmasının önemli olduğunu anlatmaktadır.

Bu çalışma yukarıda özetlenen görüşlerden yola çıkarak, Haşim ile haiku ve Japon felsefesi arasındaki ilişkiyi incelerken Haşim–haiku estetiği ilişkisinin aşağıda belirtilen hususlarda belirginleştiğini göstermektedir:

1. Kısalık ve yalınlık
2. Sezgisellik ve boşluk
3. Zaman ve tabiat anlayışı

Haşim ilk olarak *Göl Saatleri* şiirlerinde dörtlük tarzını seçmiştir. İlk dörtlüklerini İzmir’deki “ara sıra birkaç leyleğin, kıyıları cılız sazlarla çevrili su birikintileri etrafında konduğu bir kır”²² olan Halkapınar’da

²⁰ “High Fidelity”nin kısaltması. Gerçekte duyulan bir sesi, olduğu gibi orijinaline yakın şekilde yeniden canlandırmak. Doğala en yakın sestir.

²¹ 1960’larında bir Kanadalı besteci olan Raymond Marry Schafer’in söylediği bir kavramdır. “Ses manzarası” demektir. Modern dönemde, insan çevreyi algılamak için sesi önemsememiş. Bu yüzden, sesi manzaranın bir malzemesi olarak düşünüp, toplum ya da tabiat içinde sesin hangi rolü oynadığını yeniden düşünmek için bu kavram geliştirilmiştir.

²² Yakup Kari Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009 (7. baskı), s.95

gezerken yazmış ve genelde hiçbir şeyin olmadığı bir kır olan Halkapınar'da tabiattaki nesnelere ve manzaraları nasıl şiire dönüştüreceğini fark etmiştir. Bu konuda o günlere ait şu sözleri dikkat çekmektedir: “Geçen gün, civarda, Halkapınar denilen bir yere gitmişim; suların, ağaçların, kuşların nasıl dile geldiğini ben orada gördüm.”²³

Piyale'deki “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar”da anlattığı gibi, bilerek boşluk bırakan, dikkatle seçtiği kelimelerle oluşturduğu şiirlerinde yalınlığı da önemseyen Haşim²⁴, buna Valéry'den hareketle “saf şiir” der. Modern haikunun yaratıcısı Shiki ise bu tarzı “basit felsefi şiir” olarak değerlendirir.

İki şaire göre şiir, anlatmaya dayanmayan bir türdür. Kısa şiir yalın bir mısradan bile oluşsa çağrışım gücüyle anlamını genişletmekte ve az söz ile çok şey çağrıştırmaktadır. Haşim için şiir boşluk bırakan okuyucuya göre anlamı değişen sezgisel bir edebî türdür. Haşim, mükemmel olmayan şeylerde güzellikler bulur, bulduğu güzelliklerin şiir için uygun olduğunu iddia eder. O, “gözükmeyen”, “burada olmayan”ın varlığını hissettiren, okuyucunun hayal gücünü canlandırarak sanatı tamamlayan “boşluk”un yararlılığını ve bu boşluk nedeniyle ortaya çıkan asimetrik güzelliği önemsemektedir.

Çay Name'den çevirdiği ve “Ay” başlıklı yazısında gösterdiği gibi siyah mürekkeple çizilen Japon resminin belirsiz dünyasında güzelliği²⁵ bulan, bazı yazılarında ifade ettiği gibi tabiata yakın yaşam tarzının daha yüce olduğunu ve bu yüceliğin Uzakdoğu halklarının özelliği olduğunu düşünen Haşim, Uzak Doğu'yu (Japonya'yı) sevmiş ve bu coğrafya ile ilgilenmiştir. Bunun nedeni, aslında onun felsefesinin, estetiğinin, duygularının ve inandığı sanat biçiminin Japon sanatlarına yakın olmasıdır. Bu durumda Haşim'in yazdığı kısa şiirlerin, haikuya yakın olması doğal-

²³ a. g. e., s.95

²⁴ “Harabelerin, uzaktan gelen seslerin, nâtamam resimlerin, kaba yontulmuş heykellerin güzelliği hep bundandır.” (*Ahmet Haşim Bütün Şiirleri*, Hazırlayanlar, İnci Enginün, Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yayınları, Nisan 2008 (9.baskı), s.70)

²⁵ “İki büyük fıstık ağacı arkasından kırmızı bir ay, sanki yapraklara sürünerek yükseliyordu. Birden etrafımızda dünyanın bütün manzaraları değişti. Sanki Japonyalı bir ressamın siyah mürekkeple çizdiği mübhem ve nâtamam bir âlem içindeydik.” (*Ahmet Haşim Bütün Eserleri 2*, 2004, İstanbul, s.41)

dır. Haşim'in yaptığı, Japon estetiğini sonradan kabul etmek değildir. Zaten Japon estetiğine çok yakın bir düşünce ve estetik anlayış içindedir. Karşısına çıkan Japon eserleri, yalnızca onun bu düşüncelerini daha da güçlendirmiştir.

Yakup Kadri tarafından “bütün sınırları ve bütün ruhuyla bu dünyanın, yalnız bu dünyanın çocuğu idi”²⁶ diye ifade edilen Haşim'in zaman anlayışı, dinî anlam ile sınırlanamaz. Onun zaman anlayışı, ne zaman başladığı ve ne zaman bittiği bilinmeyen, günler ve mevsimler gibi tabiata bağlı bir zaman anlayışıdır. Haşim, kendisinin ölüme yaklaştığını hissedererek “şimdi ve burada” kendisi ve çevresindeki nesneyi görmüştür. Kısa şiiriyle tabiatın güzelliğini yakalayabilen Haşim, “şimdi ve burada”ya odaklanmaktadır. Onun zaman anlayışı, kısa şiirleriyle yazmasıyla birlikte birden bire ortaya çıkmamakta, uzun zaman olgunlaştırılmış bir anlayış olarak görülmektedir. Çünkü Haşim, tabiatı sevmektedir. Ancak bu sevgi, diğer tabiatı sevenlerin davranışından farklıdır. Haşim sadece dışarıdan tabiatı sevmemiş, kendisini de bu tabiatın bir parçası olarak görmüştür.²⁷ Haşim, tabiatın değişmesi ve tabiatın içindeki zaman akışına hürmet et-

²⁶ “O [Haşim], bütün sınırları ve bütün ruhuyla bu dünyanın, yalnız bu dünyanın çocuğu idi. O yalnız bu dünyayı anlıyordu, yalnız bunu seviyordu. Bunun hudutları haricine çıkmak için de hiçbir ihtiyaç duymuyordu. Çünkü acayip bir animisme (canlılık) ile baktığı bu dünyanın onca zaten hudutları yoktu. Muhayyeesi, aklın sefahati olan metafiziki, bunun gözle görülür elle tutulur unsurlarıyla yapabiliyordu. Çünkü kendi ellerinin dokunduğu, kendi gözlerinin değdiği her (madde) birdenbire mücerretleşiyor (soyutlaşıyor), ruhlaşıyordu.” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ahmet Haşim*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004 (2. baskı), s.38 – 39)

²⁷ Haşim'in bu davranışı, Frankfurt Seyahatnamesi'ndeki şu yazısıyla ispat edilmektedir: “Hava bulutlu ve üzerinde durduğumuz tepe rüzgârlı idi. Ağaç denizinin üzerinde büyük gölgeler kımıldanıyor, dallarda uzanan hışırtılar, ağaçtan ağaca sürüklenerek, ormanın kızıl derinliklerinde kayboluyordu. Orman yapraklarının bir kısmı yerleri kaplayan sonbahar çemenlerinin üzerine dökülmüş, bir kısmı da henüz dallarında idi. Fakat yerde ve daldaki yaprakların hepsi de kırmızı ve sarı idi. O kadar kırmızı ve o kadar sarı ki, güya büyük bir yangının alevleri ormanın her tarafını sarmış ve bütün ağaçlar büyük birer meşale hâlinde bu bulutlu sonbahar seması altında sessiz bir yanılla yanıyorlardı. Çürümüş yaprak, nemli ve yağmurlu bulutların elektrikli seyyalelerini koklaya koklaya akşam alacalığını andıran bu serin sonbahar esmerliği içinde hayalî altın yangının seyrine hayretle daldık.” (*Ahmet Haşim Bütün Eserleri 4*, İstanbul, 2004, s.33 – 34) Başka örnek olarak, “Şehir Harici” (*Ahmet Haşim Bütün Eserleri 2*, İstanbul, 2004, s.21 – 22), “Kır” (*Ahmet Haşim Bütün Eserleri 3*, İstanbul, 2004, s.56 – 57), “Elektrik Işığında”(a. g. e., s 160 – 162) yazılarında da görülebilmektedir.

mektedir. Bu vaziyet animizme ve Japonların tabiata tapınmasına çok yakın bir anlayıştır. Japon felsefesinin önemli kavramlarından biri olan tabiat, Haşim için de özel bir anlam taşır. Japon felsefesine paralel olarak kendisini tabiatın bir parçası olarak algılama eğilimindedir. 1926'da çevirdiği *Çay Name*'de, Japon felsefesinde tabiat ile sezgisel ve asimetrik güzelliğin birbirine çok bağlı olduğunu görür. Ayrıca çay odası ve çay odasıyla tabiatın ilişkisinden Japon estetiğinde asimetri, boşluk ve yalınlığın önemli olduğunu, bunun kendi kısa şiir tarzını ve kendi felsefesini desteklediğini fark eder.

Japon edebiyatının modernleşme hareketlerinde önemli bir yeri olan ve tıpkı Haşim gibi, yabancı edebiyatları merak eden, yeni bir şiir tarzı kurmaya çalışan Shiki'nin haiku anlayışı ile Haşim'in şiir sanatı arasında şu paralellikler dikkati çekmektedir:

1. Kısa şiir tarzı ve tabiatı seven bir bakış açısı

2. Modern Batı edebiyatıyla karşılaştırıldığında ortaya çıkan sketch metodu

3. İki şairin eserlerindeki renk ve ses unsurlarının benzerlikleri

Bu yakınlık, *Göl Saatleri*'nden (1918) *Piyale*'deki (1926) kısa şiirlere ve Haşim'in son günlerinde yazdığı kısa şiire doğru gitgide artacaktır. Haşim, kısa şiirlerinde tabiat sevgisini ve sketch metodunu birleştirerek tabiatın anlık güzelliğini yakalamada başarılı olmuştur. Sadece görsel olarak değil, diğer duyuyla da "anlık mekânı" göstermeyi başarmıştır. Böylece onun bu kısa şiir tarzı hızlıca haiku tarzına yaklaşıma başlar.

IV. Haşim'in Kısa Şiirlerinde Uygulamalar

Bu yeni şiir tarzının belirginleşmesinde *Piyale* dönüm noktasıdır. *Göl Saatleri* şiirleriyle yalın kısa şiire yönelen Haşim, hâlâ şiiri süslemek için kendi "güzellik prototipini" önemsemektedir. *Göl Saatleri* şiirleri hayali şiir olarak algılanır. Ancak *Göl Saatleri* şiirlerinin onun idealinin yansıtıldığı şiirler olarak düşünülmesi ve Haşim'in gerçek nesne üzerine kendi idealini koyup süslediği örnekler olarak görülmesi onun Japon estetiğinden kısmen de olsa beslendiği düşünüldüğünde tartışılması gereken bir tezdır. Feyzullah Sacid Ülkü, Haşim'in güzellik gösteren "hayal" tabirlerinden bazılarının, Şeyh Galib'in şiirlerinden alındığını iddia eder. Fakat aynı zamanda şunu da kabul eder: Şeyh Galib'in de, Haşim'in de mısrala-

rında “gök yeşil” denir.²⁸ “Burada, hissî ve ruhî ince bir fark var ki, Mi'râç Gecesi'nin tasvirine âid olan beyitte ‘yeşil renk’ kudsîyyetin senbolüdür, Hâşim'de ise renk yeşil olmak için yeşildir.”²⁹ Sonra ikisinin de göl kenarında su içen geyikleri yazdıklarını söylerken; “Cenab'ın mısralarında ‘âhû’yu mehtâbda ‘suyun kenarında’ yarasayla fısıldaşırken, Ahmed Hâşim'in mısralarında ‘gümüş kıyılarda’ su içerken görüyoruz. Fakat Hâşim'in âhûsu daha canlı ve haşarı: fısıldaşma yerine bütün sükûtu harab ediyor”³⁰ diye ifade eder. Bu şekilde Feyzullah Sacid Ülkü de Hâşim'in “hayal”lerinin ardında canlı ve somut nesnelere olduğunu kabul etmektedir.

Bu hayalî olmayan ama Hâşim'in istediği ayrıntıları seçerek şiirleştirdiği manzara, şairin ideal dünyasının tabiat manzarasından parçalar taşır. Fakat güzellik prototipi sahibi olan Hâşim için, idealizm kısa şiirde kullanılan realizm ile çelişki oluşturmaz. Bu yüzden, onun *Göl Saatleri*'ndeki şiir dünyası hayal ile değil, idealizme eğilen bir realizm ve empresyonizm ile oluşturulmuştur. Sonraki kitabı *Piyale*'de dörtlüklerle yazılan üç kısa şiir ve son günlerinde yazılan bir kısa şiiri, *Göl Saatleri*'ndeki şiirlerden daha yoğun şiirlerdir. Bunlarda kısa şiirin özellikleri daha belirgindir.

Piyale'deki “Sonbahar” şiirinde Hâşim, sonbaharı bir mevsim olarak, yalnızca annesinin ölümüyle hatırlamaktan uzaklaşıp onu görmeye başlar. Sonbahar ile duygulanan şair, kendi duygulanmasının nedenini gördüğü manzaralarda bulmaya çalışır. Mevsimleri çağrıştıran nesnelere görüp sonbaharın geldiğini anlayan şair, tabiata yaklaşır.

“Bir taraf bahçe, bir tarafta dere
Gel uzan, sevgilim benimle yere,
Suyu yakuta döndüren bir hazân
Bizi gark eyliyor düşüncelere...”³¹

Şair, bahçe ile dere arasında uzanmıştır. Bahçe, insan tarafından düzenlenen ama insana en yakın tabiattır. Hâşim, insan elinin değdiği doğa

²⁸ Feyzullah Sacid Ülkü, “Ahmed Hâşim Hayâllerini Kimlerden Aldı?”, *Ülkü*, sayı 97, cilt 17, Ankara, Mart, 1941, s.20

²⁹ a. g. e., s.20

³⁰ a. g. e., s.23

³¹ *Ahmet Hâşim Bütün Şiirleri*, İstanbul, 2008, s.78

parçası (bahçe) ile insan müdahalesine uğramamış tabiat (dere) arasındadır. Sonbaharın kırmızısı, artık kan rengi değil, değerli bir taşın yakutun rengidir. Bu kırmızı, batan güneşin rengi de olabilir, kızıllaşan yaprakları de olabilir. Hangisi olursa olsun, tabiatın getirdiği sonbaharın kırmızı rengi Haşim için güzeldir. “Sonbahar” şiirinde sınırlanmayan ve bölümlenmeyen tabiat, bahçe olarak bölümlenirken sun’i kategorisinde yakalanır. Haşim’in bir tarafında sun’i tabiat, öteki tarafında özel tabiat vardır. Fakat bunlara sonbahar aynı anda gelir. O zaman, insana ait tabiat ortamı ile insan elinin değmediği doğal ortam arasındaki gözükmeyen çizginin anlamı nedir? Toprağa uzanan Haşim böylece düşünceye dalar. Haşim, her gün gördüğü bahçe ile tabiat arasındaki sınırı fark etmiştir. Sıradan, alışılmış manzarada yeni bir özellik bulmak haikunun özelliğidir.

Su ile “biz (insan)” de karşılaştırılır. Bu iki nesne sonbahar tarafından farklı etkilenir. Derede akan su, tabiatın bir kısmıdır. Sonbaharın gelişi ve renklerinin yansmasıyla renkler kırmızıya döner. “Biz” sonbaharın güzelliğini görünce düşünceye dalar(ız). Bahçeye gelen sonbahar ile şair de sonbaharın bir parçası olur ve sonbaharın güzelliğini hissederek. Fakat gözükmeyen çizgiyi fark eden şair düşünmektedir. Deredeki suyun, sonbaharın kırmızı rengi ile hemen güzelleştiği kadar kolayca sonbaharın gelmesini kabul edememektedir. Burada yine doğal olan ve yapay olanın karşılaştırılması söz konusudur. Shiki gibi Haşim de, sadece nesneyi olduğu gibi gösterir. Bu nesnelere nasıl birleştirileceği, kısa şiirin en önemli noktasıdır, burada toriawase metodu ortaya çıkmaktadır. Çünkü kısa şiir anlatmaya değil göstermeye dayalıdır. Haşim, kendisinin niçin düşünceye daldığını anlatmaz. Okuyucular bunu ipuçlarından bulmak zorundadır. Böylece anlatmayan kısa şiirin niteliği, tamamen değilse de, korunmuş olur.

Haşim’in “Yarı Yol” şiiri, empresyonizmden daha çok sürrealizme ve haikunun “anlatmayan kısa söz” niteliğine çok yakındır. Haşim, birinci mısradaki “Nasıl istersen” diye yazar. “Dal” ve “yer” nedir, “ay” neyin simgesidir, hiçbir ipucu vermez. Şair birinci mısradaki okuyucuyu iter. Sonraki üç mısra, haikunun sözleri gibi okuyucuya fırlatılır.³²

³² Hilmi Yavuz bu şiir hakkında söyle bir anekdot anlatmaktadır. Kemal Edip Kürkçüoğlu’na göre Haşim’in “Yarı Yol” şiiri Hindistan ormanındaki maymunları anlatmıştır. Haşim’in ortak olarak çevirmeye kalktığı ama tamamlanamayan, Hindistan’daki orman hayatını anlatan İngilizce bir kitaptaki şiirin birinci dizesi “Dalların zirvesindeyiz ancak”tır. Hilmi Yavuz bunu anlatıp “Bizim hayran hayran okuyup

“Nasıl istersen öyle dinle, bakın:
Dalların zirvesindeyiz ancak,
Yarı yoldan ziyade yerden uzak,
Yarı yoldan ziyade mâha yakın.”³³

Haiku tarzı, şairin hislerinin özünü yansıtır. Burada tasvirin yeri yoktur. Haşim’in “Yarı Yol” şiirinde de tasvir yoktur. Mesela, sembolizm ile mısra uzatılırken “O Belde” şiirindeki gibi bir hayal dünyası ortaya çıkacaktır. Fakat Haşim dördlüklerinde bunu yapmaz. İçindekileri sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek gösterir. Aydın ve soğuk ay ışığı ile yapraklarını döken dallar; dalların ucunda oturan şair; gölge resmi gibi olur. Haşim’in hissettiklerinin ya da yansıttıklarının ne kadarını okuyucu anlayabilecektir? Burası okuyucuya göre değişir.

Haiku zamanı göstermez. Shiki’nin de anlattığı gibi, geçmiş ve gelecek yoktur. “Şimdi ve burada”ya dünyayı sıkıştırır. Şairler “şimdi ve burada”daki empresyona dikkat eder. “Yarı Yol” şiirinde “şimdi ve burada” ön plana çıkmaktadır. Şair, kendisinin şimdi durduğu yeri göstermektedir. Abdülhak Şinasi Hisar, bu şiir hakkında şöyle yazar: “Zâten sanıyorum ki, bu şiir daha iyi duyulmak için: Yarı yoldan ziyade mâha yakın / Yarı yoldan ziyade yerden uzak! tarzında olmalı idi.”³⁴ Fakat “şimdi ve burada”ya dikkat edince, Haşim haklıdır. Şair, şimdi “yerden uzak”tır. Buraya kadar gelmiştir. Dalların zirvesinde olan şair aya kadar henüz ulaşmamıştır. Bu yüzden “Yarı Yol” şiiri, şairin “şimdi”sidir. Şiirde gösterilmeyen, yerden “buraya” kadar gelen bir yol vardır ve bu yol aya kadar da devam edebilir. Bu son iki mısraın yerleri değiştirilince, şairin “şimdi” durumunun ağırlığı silinir. Burada zamanın akışı içinde yaşayan kişinin yaşadığı anın ağırlığını hissetmesi durumu vardır. Bu yüzden “Yarı Yol” şiirindeki mısraların yerleri değiştirilmeyecektir.

Kendi bakış açısı ile nesneyi görmek ve kendi duyusuna göre güzellik bulmak, Shiki’nin sketch metodunun temelidir. İlk bakışta görülen sıradan bir manzarada aslında pek çok güzellik saklıdır. Haşim’in “Orman” şiiri, Shiki’nin bu düşüncesine yakındır:

nice ince anlamlar vermeye çalıştığımız dizesi, meğer Hint maymunlarının ağzından söylenmiyor muymuş?” der. (Hilmi Yavuz, “Ahmet Haşim ve maymunlar”, *Okuma Notları*, İstanbul, Boyut Kitapları, Kasım, 1998 (2.baskı), s.20 – 22). Hilmi Yavuz’un bu metini, kısa şiirin özelliğini iyice gösteren bir örnektir.

³³ *Ahmet Haşim Bütün Şiirleri*, İstanbul, 2008, s.79

³⁴ Abdülhak Şinasi Hisar, *Ahmet Hâşim: Şiiri ve Hayatı*, İstanbul, 2006, s.35

“Su değil, mevsimin havası akan,
Duyduğun: yaprağın dalın sesidir,
Suda yıldızların parıltısıdır,
Bu karanlıkta, bazı bazı çakan.”³⁵

Şair, belki ormanın ortasındadır. Daldaki yaprakların sesinin, ormandaki göl ya da çay üzerinde yansıyan yıldızların ışığının, ormanı oluşturan bütünlüğün bir parçası olduğunu fark eder. Her mevsimin kendine ait güzellikleri vardır ve mevsimler bu güzelliklerle dünyayı süsler. Bir ormanda ağaçların yazın esen rüzgârla yapraklarından çıkan hışırtı ile kışın yapraksız dalların çıkardığı ses farklıdır. Kışın donan su üzerinde yansımayan yıldızlar, şimdi su üzerinde parlamaktadır. Böylece, mevsimsel değişiklikler, o mevsimin birer özelliği verilerek çağrıştırılır. Dörtlük içinde okuyucular, şairin bakışını takip eder. Haşim, orman demeden ormanı göstermektedir.

“Orman” şiirinin öteki önemli niteliği, simetrisizliktir. Bu “asimetri” ve boşluk, Japon estetiğinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu boşluk, *Çay Name*'de anlatılan çay odası ya da haiku ile de bağlanan “sezgisel güzellik”tir.³⁶ Mısradaki tamamlanmamışlık, insana daha derine bakma isteği verir. Boşluğu bir şey ile doldurmak gerekir. Görülen az şey, görülmeyen çok şeyi hissettirir. Bilerek, tamamlanmayan ve mükemmelleştirilmeyen eser, okuyan ya da seyreden kişinin hayal gücü ile tamamlanır. Bu estetik anlayışa Japon sanatında pek çok örnek gösterilebilir. Haşim'in “Ay” başlıklı yazısında Japon ressamların siyah mürekkeple yaptıkları resimlere gönderme vardır.

Orman tasvirindeki mısralarda asimetri dikkati çeker. Haşim, dikkatini çeken noktaları gördüğü düzensiz sırayla aktararak ormanın kısımlarını gösterir. Bu şekilde detaylar toparlar: Mevsimim havası → yaprağın dalın sesi → yıldızların parıltısı → ormanın karanlığı. “Orman” demeden ormanın havasını oluşturur. Haşim'in bu şiiri de tıpkı çay odası gibi ormandaki parçaların toplanıp oluşturduğu asimetrik bir şiirdir. Okuyucu-

³⁵ *Ahmet Haşim Bütün Şiirleri*, İstanbul, 2008, s.80

³⁶ “San’ata tatbik edilince telkin kıymetle meydana çıkar. San’atkâr her şeyi söylemesi ile, seyirciye fikrini tamamlamak imkânını verir, işte bu suretle büyük bir şaheser dayanılmaz bir şekilde dikkatimizi kendisine bağlar ve bir an için kendimizi eserin bir parçası olarak görürüz. Orada bizim girebileceğimiz bir boşluk vardır, biz bu boşluğu san’at heyecanımızın olanca büyüklüğüyle doldurabiliriz.” (Okakura Kakuzou, *Çay Name*, (çev. Ali Süha Delibaşı), İstanbul, Ramiz Kitabevi, 1944, s.40)

lar, detaylar arasındaki anlatılmayan manzaraları, karanlığı devam eden ormanı kendi kendine çizer. Haşim'in düzensiz mısraı, haikunun tamamlanmayan kısa söz niteliği ile aynı etkiyi göstermektedir. Kısa şiir ile büyük ormanı yazmaya kalkan Haşim, simetrisizliği başarılı bir biçimde kullanmıştır.

Haşim, şiirin nesir gibi anlatmaya dayalı olmadığını söyler. Ona göre şiirde anlatılmayan kısım önemlidir. Bu boşluğun okuyucu tarafından doldurulması gerekir. Sembolist düşünceden etkilendiği için böyle düşünse de, Haşim'in boşluk algısı ile kısa şiiri başarılı bir şekilde birleştirdiği bir gerçektir. Bu anlayışla şiir yazan Haşim'in *Çay Name*'den hoşlanması da doğaldır.

Haşim'in dörtlüklerle yazdığı kısa şiirlerin en sonuncusu "Ağaç" şiiridir. Batan güneşin son ışığıyla ağaç ve kuş kızıla döner. Onları yansıtan havuzun suyu da erguvan rengine döner. Haşim sadece bunu göstermektedir. Şair, ilk iki mısradaki nokta kullanarak, akşamda gördüğü nesnelere sıralar. Sonunda şairin gözleri havuza gelir. Su, doğrudan güneş ışığı ile aydınlanmadan erguvan rengi ile güzelleşmiştir. Bu erguvan renkli su, şairin akşam vakti bulduğu bir tabiat manzarasıdır.

"Gün bitti. Ağaçta neş'e söndü.
Dallar ateş oldu. Kuş da yakut.
Yaprakla kuşun parıltısından
Havuzun suyu ergûvâna döndü."³⁷

Haiku tarzı şairin özgürce ve istediği uzunlukta yazmasına engel olur. Özgürce konuşmak yerini kesik fikir ve görüntülere bırakır. Dörtlük kalıbını seçen Haşim, dört mısra içinde, gördüğü hangi nesnelere birleştirirse havuz suyunun parıltısını en güzel şekilde gösterebileceğini düşünmüştür. Bu şiirde, ilk iki mısra ile havuz suyunun ilişkisi (toriawase) önemlidir. Şair, "Gün bitti. Ağaçta neş'e söndü. Dallar ateş oldu. Kuş da yakut." diye konuşmaya başlar. Sanki okuyucu "sonra?" diye sorar ve şair, gördüğü en güzel nesneyi ilk defa açıklar. Son iki mısra, okuyucuya verdiği cevaptır.

Şairin bakışları önce yukarıya, yani batan güneş, ağaç ve kuşa döner. Sonra ayaklarındaki havuza döner. Suyun kırmızı rengi, ateş ve yakut renklerini yumuşatan erguvan rengidir. Bunun güzelliğini fark eden şair, yeni bir güzellik bulduğunu da fark eder. Haşim, kendi bakış açısını ve

³⁷ a. g. e., s.224

duyusunu bu şiirde kırmızı rengine çevirir. Batan güneşin ışığını yansıtarak sallanan ağaç ateş olur, küçük kuş yakut olur. Bu güçlü kırmızı renkler su üzerinde erguvan rengine dönüşür. Burada bir realizm vardır. Bu realizm “nesnenin özünü doğru şekilde gösteren” realizmdir ve idealizm ile çelişmez. Suyun rengi, erguvan olarak algılanmıştır. Suyun kırmızı renginin değişmesi gerçektir, bunu “erguvan”laştıran, Haşim’in idealizme eğilen sübjektifi önemseyen objektifliğidir.

Ağaç şiirinin özelliklerinden biri, “erguvan” adının özel bir bitki adı olarak geçmesidir. Modern haiku için mevsimi çağrıştıran kigo’nun önemli unsurlardan biri olduğu yukarda anlatılmıştı. Fakat Haşim’de kigo düşüncesi yoktur. Erguvanın, bu şiirde bahar olduğu için mi, yoksa sadece şairin suyun renginin erguvanı hatırlatmasından dolayı mı kullandığı açık değildir. Sözlerin nasıl anlaşılacağı okuyucuya kalmıştır.

Bu şiir bahar şiiri olarak yazılmamışsa da, erguvanı düşündüğü zaman Haşim’in aklına Türkiye’deki baharı süsleyen erguvan ağacının çiçekleri mutlaka gelmiştir. Bahar mevsimini hatırlatan erguvan sözcüğü dolayısıyla, bu şiirin bahar şiiri olarak okunması yanlış olmaz. Bir de, Haşim’in öteki şiirleri düşünülünce, kırmızı rengi ve batan güneş sonbaharın rengidir. O zaman erguvan, sonbahar içindeki baharın simgesi olmaktadır. Kıştan sonra gelecek baharın varlığı, sonbaharın kırmızı renklerinin içinde erguvan olarak saklanmıştır. Yani, erguvan kigo ile aynı rolü oynamaktadır.

Haşim’in son şiiri olduğu söylenen bir mısra vardır. Bu bir mısra hakkında Abdülhak Şinasi Hisar şöyle der; “Ahmet Haşim de, bir gün hastalığının humması içinde sayıklarken – Ahmet Hamdi Tanpınar’ın duyup tekrar ettiği gibi – ‘Şairlerin en garibi öldü,’ demiş.”³⁸ Bu “son şiir” dörtlük değildir, fakat kısa şiirin özelliklerini taşıyan ve Shiki’nin son haikusuyla paralellik gösteren bir örnektir.

Shiki de, 19 Ekim 1902’de gece birde vefat etmeden önce, yani 18 Ekim’in sabahı şu son haikuyu yazmıştır:

“糸瓜咲て痰のつまりし仏かな³⁹

Hechimasaitte Tannotsumarisi Hotokekana

³⁸ Abdülhak Şinasi Hisar, *Ahmet Hâşim, Şiiri ve Hayatı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Mart 2006, s.107

³⁹ 子規句集 (*Shiki Kushuu / Shiki'nin Haiku Antolojisi*), Hazırlayan, Takahama Kyoshi, Tokyo Iwanami Shoten, 24, Ekim, 2008 (18.baskı), s.294

(Lif kabağı çiçek açtı, altında balgamdan boğulan bir ceset.)”

Shiki, çok ağır hasta olmasına rağmen duygu ve düşüncelerini ifade etmeyi, yani kendisine objektif bir şekilde dışarıdan bakmayı sürdürmüştür. Sonunda yürüyemez hale gelen Shiki, “ağır başlılıkla” hastalığa katlanmak yerine eğlenerek hastalığını çekmiştir. Bu haikusunda, Shiki’nin “ağır başlılığı” ölümünden önce son anına kadar reddettiğini gösterir. “Balgam ile boğulan bir ceset” ifadesiyle kastedilen, kendisidir. Fakat buradaki “lif kabağı çiçeği” ifadesiyle “balgam ile boğulan bir ceset” birleştirilince, onun perişan hali yumuşatılmıştır. Dizeden Shiki’nin acı tebessümü süzülür. Perişanlığına rağmen çiçek, şair ile hiç ilgilenmeden adeta onun hasta halini görmezden gelerek rüzgârla dans eder. Dizenin bünyesinde bir humor sezilir. Ölüm sözcüğündeki sertliği metanetle karışılmaktan bahsetmez, aksine bu sertliği, humor ile kırmaya çalışır.

Haşim’in son şiiri de Shiki gibi kendisiyle ilgilidir. “Garip” kelimesinin “kimsesiz, zavallı”, “yabancı”, “tuhaf, şaşılacak”, “dokunaklı” gibi anlamları vardır.⁴⁰ Haşim’in bu anlamların hangisini kullandığı bilinmemektedir. Anlamların hepsini kastettiği düşünülebilir. Haşim, her zaman yalnızlığı hissetmiştir, Türk edebiyat dünyasında ve Türk toplumunda “Arap Haşim” olarak hep anlaşılmamış ve yabancı görülmüştür. Yani Haşim çevresine göre bir “garip” şairdir.⁴¹

Yaşadığı son zamanında kendi ölümünü dile getiren Haşim’in bu mısraında da Shiki’yi andıran bir humor dikkati çeker. Kendisini balgam ile boğulan bir ceset olarak nitelendiren Shiki gibi, Haşim de “garip bir şair” nitelenmesiyle kendisini göstermiş ve okuyucuyu garip kelimesinin anlamları üzerinde düşündürmeye sürüklemiştir. Toplu şiirlerinde bu son şiir “Bitmemiş Şiirler” kısmında yer alır. Fakat kısa şiir bakış açısından, özellikle haiku bakış açısından okununca tamamlanmış bir şiirdir. Ölümünü yakınında hisseden şair Shiki gibi hiç çekinmeden bu durumunu kara mizah tarzında şiirleştirmiştir.

⁴⁰ *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik LÜGAT*, 2007, Ankara

⁴¹ Haşim’in hayatındaki bu sıkıntı hakkında bakınız; Abdülhak Şinasi Hisar, *Ahmet Hâşim: Şiiri ve Hayatı*, İstanbul, 2006, s.32 – 38; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İstanbul, 2009, s.77 – 111; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ahmet Haşim*, İstanbul, 2004.

V. S o n u ç

Bu çalışma sırasında ele aldığımız örnekler, Avrupa ve dünya edebiyatlarındaki gelişmeleri izleyen, kendi şiir anlayışından ayrılmadan bu kaynaklardan seçici bir yaklaşımla beslenen, kendisini geliştiren ve yenileyen bir şair olan Haşim'in kısa şiirleriyle Japon haiku estetiği arasındaki etkilerden çok, onun kaynaklarını ve onlardan nasıl yararlandığını göstermektedir. Haşim'in kısa şiirlerinin haiku estetiği açısından incelenmesi onun şiirlerine ve sanat anlayışına ayrı bir zenginlik katmakta ve yeni inceleme alanlarının gerekliliğini göstermektedir.

Haşim'in kaynakları çok geniş bir çeşitlilik arz eder. Fakat o bunları kendi içinde kaynaştırarak özgün kısa şiir tarzını kurmayı başarmıştır. Bundan dolayı, onun şiirlerini bir akımla ilişkilendirip incelemek çok eksik ve çok isabetsiz olacaktır. Bu durumu incelediğimiz kısa şiirleri ispat etmektedir. Onun kısa şiirlerinde sembolizmle beraber Japon estetik anlayışının etkileri birlikte görülmektedir. Bu da Ahmet Haşim'in şiirleri üzerinde yeni ve nitelikli okumalar yapılmasının gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

“HAIKU THE ORIGIN OF SUPPORTIVE IN AHMET HAŞİM'S AESTHETICS OPINION”

Abstract

In this analysis, short poems by Ahmet Haşim (1887-1933), are analyzed by the Japanese sense of beauty, especially in terms of haiku aesthetics that established by Masaoka Shiki (1867-1902). Shiki is the best of westernization in Japanese haiku. First, we explain what a haiku is, starting from the formation process, including its features and descriptions. It must be noted that Haşim's art theory is analyzed by significant components of haiku: "time, view of nature, color and sound". The Japanese sense of beauty described, in particular, in The Book Of Tea (1906), where the Japanese philosophy is translated into Turkish by Haşim, the correlation between the two and Haşim's aesthetics are analyzed. It could be revealed that Haşim's characteristics are derived from these, and thus, his angle is similar to or often become parallel to that of the Japanese sense of beauty; Escape from the traditional forms of poetry; Focus on Nature; Emphasis on asymmetric, implied, pure aesthetics and simple poems.

At the end of research, it has been proved that Haşim did not mimic the haiku. However, he was the owner of a philosophy very similar to the Japanese aesthetics where he developed his own style that was specific to himself in a very liberal way of thinking.

Keywords

Ahmet Haşim, haiku, The Book of Tea, Japanese aesthetics.

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ

1. Derginin dili Türkçedir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar, İngilizce olmak ve her sayıda bir makaleyi geçmemek şartıyla yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe, sonunda İngilizce özet ve bunların yanı sıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. Özetler 200 ile 250'şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 8'er kelime olmalıdır.

2. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* Güz ve Bahar döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

3. Dergide ilmî makale, tercüme ve kitap eleştirileri yayımlanacaktır. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. İstisnaî durumlar hariç sayfa sayısı 20'yi aşmamalıdır.

4. Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini açıklamalıdır.

5. Yazılarda Türk Dil Kurumunun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

6. Yazılar, basılı üç kopya hâlinde ve disketleriyle gönderilmelidir.

7. Yazılar Macintosh veya IBM uyumlu bilgisayarda MS Word adlı programla, normal metin için *Times* ya da *Times New Roman* fontu, transkripsiyon için *Times*'e dayalı herhangi bir fontla yazılmış olmalıdır. Transkripsiyonda kullanılan font diskete ilâve edilmelidir.

8. Dipnotlarda takip edilecek usuller:

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, sayfa.

Örnek: Âmil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, s. 25.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Örnek: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, “Makale adı”, *Dergi Adı* (veya kısaltması), cildi/sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M. Orhan Okay, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde “a.g.e.” şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise “a.g.m.” olarak kısaltılmalıdır. Yazar ismi iptal edilmemeli en azından baş harfi yazılmalıdır. Kaynaklar dipnotlarda gösterildiği için ayrıca “Kaynakça”ya gerek yoktur. Eğer vermek zorunlu ise, yazar soyadı başa alınır, kitaplarda baskı yerinden önce yayınevi ismi konarak yukarıda belirtilen sistem uygulanır.

Arşiv malzemelerinin kullanımında defter isimleri *italik*, belge tasnifleri ise normal karakter ile dizilmelidir.

9. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

10. Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik ünvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle irtibat kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon numaralarını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

11. Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile bir adet dergi verilir.

12. Basılmayan yazılar iade edilmez.

AUTHOR'S GUIDE

1. The language of the journal is Turkish. However, only one paper in English may be published in each issue, on condition that author's native language is not Turkish. All submissions should include two abstracts, one in Turkish and other in English placed in the beginning and at the end of the papers respectively and also key words in Turkish and English. Abstracts should be composed of 200 to 250 words and key words should not exceed 8 words.

2. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* is published biannually, in Fall and Spring.

3. Scholarly articles, translations and book reviews are published in the journal. Manuscripts submitted for publication should be previously unpublished and original papers written in accordance with the academic standards. They should not normally exceed 20 pages.

4. The journal is a refereed publication. Submitted manuscripts are first evaluated by the Editorial Board in terms of their subjects, presentation styles and technical merits. Appropriate manuscripts are sent to two referees with expertise. If the referees' reports are positive, the manuscript is accepted for publishing. If one of the referees notes a rejection, the article is sent to a third referee and the decision of the last referee is followed. If the referees' reports indicate the need to correct the manuscript in various respects, the paper is sent back to the author to fulfill the required revisions. If the author does not agree with the decisions of the referees he/she must explain the reasons.

5. It is suggested to follow the writing guide of the Turkish Language Association. However, authors are responsible for the acts of writing in the manuscripts.

6. Manuscripts should be submitted by post as three copies and also via e-mail to akyildiz63@yahoo.com.

7. Both Macintosh or IBM file formats are acceptable. Manuscripts should be written in the MS Word program. The normal text shall be typed in Times *or* Times New Roman *font* and transcriptions should be written with any font compatible with *Times*. The font used for transcription should be added to the disc copy.

8. The forms to be followed in the references are as such:

In books: Author's Name & Surname, *Title of the Work*, Printing place & year of publication, pagination. (e.g., Âmil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, s. 25.)

For the multi-volume works: Author's Name & Surname, *Title of the Work*, Printing place & year of publication, volume number, pagination. (e.g., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.)

In articles: Author's Name & Last name, "Title", *Journal Title* (or its abbreviation), Vol./no, Printing place & year of publication, pagination. (e.g., M. Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.)

In references, when the work is mentioned for the first time, the citation is fully indicated. When references to the same work follow without interruption, *ibid* is used. When notes to the same work follow after interruption, use the author's surname and a shortened title of the book or article. Author's name or at least initials should be cited. Since the references are given in footnotes, it is not necessary to give them separately. If references are needed to be noted at the end, it should begin with the surname of the authors; in books, printing house comes before the place of printing.

In using archival materials, the name of manuscripts is given in *italic* form; document classifications should be given in normal characters.

9. Authors are held responsible deriving from all kinds of issues with respect to their manuscripts.

10. Authors should exactly indicate their academic titles and place of work together with their names and surnames. For further contacts, authors are asked to give their permanent mailing addresses, e-mail and fax and telephone numbers.

11. Authors whose articles, translations or reviews are published are supplied with a Journal as well as 25 offprints of their papers.

12. Unpublished manuscripts are not returned to authors.